

PUJA

PRZESTRZEŃ/URBANISTYKA/ARCHITEKTURA

PUA 2/2024

RADA NAUKOWA

Przewodniczący Kolegium Redakcyjnego Wydawnictwa Politechniki Krakowskiej

Tomasz Kapecki, Politechnika Krakowska, Polska

Przewodniczący Kolegium Redakcyjnego Wydawnictw Naukowych

Jacek Pietraszek, Politechnika Krakowska, Polska

Członkowie Rady Naukowej PUA

Agata Bonenberg, Politechnika Poznańska, Polska

Júlia Maria Brandão Barbosa Lourenço, Universidade
do Minho, Portugalia

Mario Cerasoli, Sapienza Università di Roma, Włochy

David Fox, University of Tennessee, USA

Barbara Gronostajska, Politechnika Wrocławska, Polska

Matevž Juvančič, University of Ljubljana, Słowenia

Thomas Kauertz, HAWK University of Applied Sciences,
Niemcy

Justyna Kobylarczyk, Politechnika Krakowska, Polska

Olha Kryvoruchko, Narodowy Uniwersytet Politechnika
Lwowska, Ukraina

Zina Macri, Ion Mincu University of Architecture & Urbanism,
Rumunia

Justyna Martyniuk-Pęczek, Politechnika Gdańska, Polska

Zbigniew W. Paszkowski, Krakowska Akademia

im. A. Frycza Modrzewskiego, Polska

Katarzyna Pluta, Politechnika Warszawska, Polska

Estanislau Roca, ETSAB, UPC, Barcelona-TECH, Hiszpania

Adolf Sotoca, ETSAB, UPC Barcelona TECH, Hiszpania

Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej

ul. Warszawska 24, 31-105 Kraków

© 2024 Politechnika Krakowska

ISSN 2544-0853

eISSN 2544-6630

Pierwotną wersją każdego zeszytu PUA jest wersja online:

<http://pua.arch.pk.edu.pl>

<https://repozytorium.biblos.pk.edu.pl/resources/35427>

REDAKCJA

Redaktor naczelny

Mateusz Gyurkovich (mgyurkovich@pk.edu.pl)

Politechnika Krakowska

Zastępcy redaktora naczelnego

Carlos Marmolejo-Duarte (carlos.marmolejo@upc.edu)

Universitat Politècnica de Catalunya

Dominika Pazder (dominika.pazder@put.poznan.pl)

Politechnika Poznańska

Redaktorzy tematyczni

Urbanistyka

Agnieszka Matusik (agnieszka.matusik@pk.edu.pl)

Politechnika Krakowska

Agnieszka Włoch-Szymła (wlocha@uek.krakow.pl)

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

Architektura krajobrazu

Katarzyna Hodor (katarzyna.hodor@pk.edu.pl)

Politechnika Krakowska

Joanna Dudek-Klimiuk (joanna_dudek_klimiuk@sgge.edu.pl)

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego

Historia architektury i sztuki piękne w architekturze

Beata Makowska (beata.makowska@pk.edu.pl)

Politechnika Krakowska

Beata Komar (beata.komar@polsl.pl)

Politechnika Śląska

Architektura

Ernestyna Szpakowska-Loranc

(ernestyna.szapowska-loranc@pk.edu.pl)

Politechnika Krakowska

Tomasz Grzelakowski (tomasz.grzelakowski@p.lodz.pl)

Politechnika Łódzka

Planowanie przestrzenne i regionalne

Matylda Wdowiarz-Bilska (matylda.wdowiarz-bilska@pk.edu.pl)

Politechnika Krakowska

Tomasz Bradecki (tomasz.bradecki@polsl.pl)

Politechnika Śląska

REDAKCJA WYDAWNICZA

Sekretarz redakcji

Aleksandra Urzędowska (aleksandra.urzedowska@pk.edu.pl)

Politechnika Krakowska

Opracowanie redakcyjne

Małgorzata Mazur (malgorzata.mazur@pk.edu.pl)

Politechnika Krakowska

Korekta

Anna Warzecha (anna.warzech@pk.edu.pl)

Politechnika Krakowska

Michał Stachowski (michal.stachowski@pk.edu.pl)

Politechnika Krakowska

SPIS TREŚCI

ARCHITEKTURA

Jadwiga Grab

Forma bez funkcji. Projektowanie budynków pozbawionych funkcji użytkowej 6

Eliza Owczarek, Julia Maria Cieślak

Zmiany po pandemii COVID-19 w Krakowie – analiza na przykładzie budynków biurowych i lokali biurowych wynajmowanych od miasta 22

Ewelina Panasiuk

Droga przez budynek – wnętrze publiczne 36

Anna Taczalska-Ryniak

Projektowanie zrównoważonych budynków biurowych 52

URBANISTYKA

Karolina Ptasieńska-Gucik

Ewolucja struktury przestrzennej fragmentu Śródmieścia w Katowicach 67

PLANOWANIE PRZESTRZENNE I REGIONALNE

Beata Bajon

Procesy rewitalizacyjne na przykładzie miasta Nowy Targ – wybrane zagadnienia 85

Anna Bocheńska-Skałecka

„Po młodość i piękno...” – studium analizy wybranych hoteli spa & wellness w Polsce w aspekcie kształtowania zrównoważonego krajobrazu obszarów uzdrowiskowych 101

Agata Korzeniowska

Tradycja miejsca w planowaniu przestrzennym wsi zamagurskiej 119

Daniel Nowak, Patrycja Haupt

Osiedla łanowe – analiza poziomu świadomości i propozycje zmian 134

Agnieszka Nowicka, Ireneusz Hendel, Krzysztof Hendel

Modernistyczny Jaszowiec i perspektywy jego rozwoju 154

Marta Skiba, Agnieszka Wierzbicka

Wybór metod strukturyzacji problemu w planowaniu przestrzennym 171

ARCHITEKTURA KRAJOBRAZU**Katarzyna Jamioł, Małgorzata Pięciorak**Projekt domu i ogrodu przydomowego w Hrubieszowie – troska o bioróżnorodność
w przestrzeni prywatnej 185**Dariusz Kronowski**

Miasta nadmorskie – analiza przestrzenna, relacje i urbanistyka 201

Beata Makowska

Wertykalne ogrody Patricka Blanca – ich charakterystyka i znaczenie w ekologii miejskiej 220

PUJA

ARCHITEKTURA

Jadwiga Grab (jadwiga.grab146@gmail.com)

 <https://orcid.org/0000-5576-0486>

JG Jadwiga Grab

Forma bez funkcji. Projektowanie budynków pozbawionych funkcji użytkowej

Form without function. Designing buildings without function

Streszczenie

Niniejsza praca podejmuje temat relacji między formą a funkcją w architekturze, koncentrując się na zagadnieniu formy pozbawionej funkcji użytkowej. Analizowane są teoretyczne i praktyczne aspekty tego zagadnienia, a także jego znaczenie dla współczesnego projektowania. Forma architektoniczna, oderwana od funkcji, nie traci swojego sensu – przeciwnie, otwiera nowe możliwości interpretacyjne, które wzbogacają miejskie środowisko.

Słowa kluczowe: forma, funkcja, architektura bez funkcji

Abstract

This paper addresses the relationship between form and function in architecture, focusing on the concept of form devoid of functional purpose. Both theoretical and practical aspects of this issue are analyzed, along with its significance for contemporary design. Architectural form, detached from function, does not lose its meaning - on the contrary, it opens up new interpretation possibilities that enrich the urban environment.

Keywords: form, function, architecture without function

1. WPROWADZENIE

W architekturze od zawsze toczy się dialog między formą a funkcją, a ich relacja jest przedmiotem licznych analiz i dyskusji. Forma często postrzegana jest jako „naczynie”, które kształtuje się według przypisanej jej funkcji. Zmiana funkcji automatycznie prowadzi do modyfikacji formy, co ukazuje relacje między tymi dwoma elementami. Ich wzajemne przenikanie się tworzy spójną całość, która nadaje sens zarówno estetyczny, jak i użytkowy architekturze. W dzisiejszych miastach widzimy przewagę funkcjonalności nad formą, ponieważ to właśnie funkcja nadaje kształt i cel każdej strukturze. Funkcjonalność kształtuje formę, wpływa na jej proporcje i układ przestrzenny. Jednak funkcja może być zmienna, ulegać przekształceniom, co sprawia, że trudno jest jej zawsze znaleźć pełne odbicie w istniejącej, nieziennej formie. Pojawia się potrzeba tworzenia jak najbardziej elastycznych form, będących w stanie sprostać wymaganiom coraz to nowszej funkcji. Gdy posuniemy rozważania dalej i odrzucimy funkcjonalizm, ukaże nam się czysta, architektoniczna kompozycja. Forma staje się abstrakcyjną strukturą, której sens może być trudny do zdefiniowania. Z jednej strony niezmienna i stała, a z drugiej strony nieograniczona w swoim potencjale.

Forma i funkcja to dwa kluczowe aspekty uwzględniane w procesie projektowania przestrzeni (Rasmussen, 2023). Koncepcja „forma powinna wynikać z funkcji” od dawna stanowiła podstawę myślenia o projektowaniu budynków i przestrzeni, gdzie nadrzędnym celem była użyteczność i funkcjonalność. Jednakże współczesne tendencje w architekturze coraz częściej podważają tę zależność, prowokując do nowych przemyśleń na temat roli formy w architekturze. W tym nowym kontekście zyskuje na znaczeniu idea projektowania budynków, które nie są podporządkowane żadnej konkretnej funkcji – architektonicznych form istniejących autonomicznie, niezależnie od ich praktycznego przeznaczenia.

Projektowanie form pozbawionych funkcji, mimo że może wydawać się abstrakcyjne, stanowi nowy, odkrywczy model projektowania, który pozwala na refleksję nad istotą architektury jako sztuki kształtowania przestrzeni, a nie jedynie odpowiedzi na wymogi funkcjonalne. Takie podejście pozwala architektom eksplorować nowe wymiary estetyki, symboliki i wyrazu artystycznego, odchodząc od tradycyjnych ograniczeń narzucanych przez funkcjonalność. Wydawać by się mogło, że to praktyczne wykorzystanie przestrzeni jest ważniejsze, jednak to forma jest tym, co naprawdę decyduje o efekcie końcowym. Istnieją przecież budynki niezwykle funkcjonalne, ale nie pozostawiają w odbiorcy trwałego wrażenia estetycznego (Hyrynik, 2021).

2. HISTORIA ARCHITEKTURY „BEZFUNKCJONALNEJ”

Architektura „bezfunkcjonalna”, definiowana jako projektowanie form pozbawionych tradycyjnej funkcji użytkowej, jest zjawiskiem, które zyskuje na znaczeniu we współczesnej debacie architektonicznej. Jednakże jej korzenie sięgają głęboko w przeszłość. Historia architektury

bez funkcji użytkowej rozwijała się równolegle do architektury użytkowej już od czasów starożytności, kiedy to budowle powstawały z intencją wyrażenia idei, religijnych przekonań lub po prostu w celach artystycznych, nie służąc wyraźnie praktycznym potrzebom.

2.1. STAROŻYTNOŚĆ

W starożytności monumenty i struktury o charakterze ceremonialnym, takie jak megalityczne budowle w Stonehenge, pełniły funkcje symboliczne, które wykraczały poza tradycyjne rozumienie użyteczności. Choć te struktury miały swoje konkretne cele, ich forma w dużej mierze była wyrazem duchowych i kulturowych przekonań, a nie jedynie wynikiem praktycznych potrzeb.

W starożytnym Egipcie, Grecji i Mezopotamii pojawiły się monumentalne formy architektoniczne, które pełniły rolę symboliczną i religijną. Piramidy w Gizie były nie tylko grobowcami, lecz również budowlami, które miały symbolizować wieczność i siłę faraonów. Choć można uznać, że ich funkcja miała związek z wierzeniami egipskimi o życiu po śmierci, same konstrukcje przewyższały swoją użytkową funkcję, stając się architektonicznym wyrazem idei nieśmiertelności i potęgi.

Podobnie greckie świątynie, jak Partenon, który był poświęcony bogini Atenie, stanowiły wyraz kultu religijnego i piękna klasycznej architektury. Ich struktura i zdobienia, choć poświęcone bogom, były świadectwem dążenia do harmonii i piękna, które odzwierciedlały wartości estetyczne, często przewyższając same aspekty użytkowe.

2.2. ŚREDNIOWIECZE

W średniowieczu gotyckie katedry stały się jednym z najważniejszych przykładów architektury, w którym forma dominowała nad funkcją. Budowle takie jak katedra Notre-Dame w Paryżu czy katedra w Chartres były konstruowane jako przestrzenie sakralne, ale ich monumentalna struktura, strzeliste wieże i bogate zdobienia witrażowe wyrażały ideę boskości i transcendencji. Wysokie, strzeliste kształty miały na celu przybliżenie wiernych do Boga i podkreślenie roli religii w życiu codziennym, a jednocześnie tworzyły dzieła sztuki, które były podziwiane przez wieki. Mimo że funkcja sakralna była ważna, kluczowym aspektem gotyckiej architektury było wyrażenie idei wiary, światła i przestrzeni w sposób wizualny i estetyczny.

2.3. NOWOŻYTNOŚĆ

W architekturze sakralnej okresu nowożytnego monumentalność oraz bogactwo zdobień często dominowały nad praktyczną funkcją budowli. Kościoły i katedry były projektowane jako manifesty duchowe, gdzie forma miała budzić zachwyt i podkreślać boskość, często kosztem praktyczności (Wilkinson, 2019).

W okresie renesansu architekci, tacy jak Filippo Brunelleschi czy Andrea Palladio, na nowo odkrywali zasady proporcji, harmonii i klasycznych porządków. Architektura tego czasu była bardziej praktyczna, ale jednocześnie rozwijała koncepcje estetyczne, które niekoniecznie miały na celu tylko użytkowość. Późniejszy manierystyczny styl architektoniczny wprowadzał elementy o czysto artystycznym charakterze, które wykraczały poza potrzebę użytkową. Przykładem jest tutaj Villa Rotonda Palladia – struktura bardziej eksperymentalna i estetyczna niż użytkowa, z idealną symetrią i geometrycznymi proporcjami, które stały się inspiracją dla późniejszych budowli o przeznaczeniu reprezentacyjnym.

2.4. XIX WIEK

W XIX wieku, w epoce intensywnych przemian społecznych i kulturowych oraz dynamicznego rozwoju technologii, powstawały obiekty architektoniczne, które nie zawsze miały na celu realizację praktycznych potrzeb użytkowników. Wiele budynków powstałych w tym okresie było projektowanych bez jasno określonej funkcji użytkowej, a ich głównym celem było wyrażenie idei artystycznych. Równocześnie romantyzm w sztuce i architekturze wprowadził idee, które często ignorowały praktyczne zastosowanie budynków na rzecz ekspresji estetycznej i emocjonalnej. Ich forma miała przede wszystkim wzbudzać podziw i zachwyt, a nie spełniać potrzeby funkcjonalne. W XIX-wiecznych ogrodach i parkach popularne były tzw. *folies* – niewielkie budowle bez jasno określonej funkcji. Służyły głównie jako elementy dekoracyjne, mające uatrakcyjnić krajobraz i dostarczyć odwiedzającym wrażenie estetycznych. Przykładem jest Temple de l'Amour w Wersalu, mały klasycystyczny pawilon, którego celem była wyłącznie kontemplacja jego formy i harmonii z otoczeniem. W romantycznym duchu XIX wieku popularne było tworzenie sztucznych ruin w parkach i ogrodach, takich jak te w angielskich parkach krajobrazowych, zaprojektowanych przez Capability'ego Browna. Ruiny te nie miały żadnej funkcji użytkowej, lecz stanowiły symbol przemijania i melancholii, wprowadzając do krajobrazu element narracji i kontemplacji. Wieża Eiffla, zbudowana na potrzeby Wystawy Światowej w 1889 roku, od początku była projektowana jako obiekt czysto wizualny. Stanowiła demonstrację możliwości inżynierii i nowoczesnych materiałów, takich jak stal, ale nie miała żadnej funkcji użytkowej. Jej rola ograniczała się do wzbudzania podziwu. Pomimo początkowej krytyki jej estetyki, z czasem wieża Eiffla stała się ikoną architektury bez funkcji użytkowej, a jej forma jest podziwiana do dziś.

Architektura XIX wieku, choć zdominowana przez potrzeby urbanizacji i industrializacji, otworzyła również przestrzeń dla budynków, które odrzucały funkcjonalność na rzecz czystszej formy.

2.5. XX WIEK, POSTMODERNIZM I POWRÓT DO FORMY

W XX wieku architektura modernistyczna promowała ideę funkcjonalizmu. Hasło „forma podąża za funkcją” stało się mottem nowoczesnych architektów, takich jak Le Corbusier, Walter Gropius czy Ludwig Mies van der Rohe. Modernizm postawił funkcję na piedestale, eliminując zbędne ozdobniki i koncentrując się na czystych, geometrycznych formach, które miały być bezpośrednim wynikiem funkcji użytkowej. Jednak paradoksalnie to właśnie w tej epoce zaczęto dostrzegać potencjał formy jako samodzielnego elementu architektonicznego (Eisenman, 2018). Le Corbusier, choć był zwolennikiem funkcjonalizmu, wprowadził do swojej pracy koncepcję „promenady architektonicznej”, gdzie forma budynku miała prowadzić użytkownika przez przestrzeń w sposób artystyczny i symboliczny. Jego słynna kaplica w Ronchamp jest przykładem budynku, gdzie forma dominuje nad funkcją, a sama struktura staje się rzeźbą w przestrzeni (Czarnecki, 2024).

Lata 70. XX wieku przyniosły odrzucenie surowych zasad modernizmu na rzecz bardziej eklektycznego podejścia do architektury. Postmodernizm, reprezentowany przez architektów takich jak Robert Venturi czy Michael Graves, otwarcie krytykował dogmaty funkcjonalizmu i promował powrót do ozdobności, symboliki i wieloznaczności w architekturze. Forma przestała być jedynie funkcją użytkową, stając się nośnikiem kulturowych i historycznych odniesień (Jencks, 1987).

Architektura postmodernistyczna wprowadziła pojęcie *double coding*, co oznaczało, że budynek mógł być odczytywany na różnych poziomach – zarówno jako funkcjonalna struktura, jak i jako obiekt artystyczny. Przykłady takie jak Portland Building czy Piazza d'Italia pokazują, jak architekci zaczęli eksplorować formy, które mogą być rozumiane zarówno jako czyste wyrazy artystyczne, jak i przestrzenie użytkowe.

2.6. WSPÓŁCZESNA ARCHITEKTURA „BEZFUNKCJONALNA”

W XXI wieku architektura „bezfunkcjonalna” osiągnęła nowy poziom rozwoju. Dzięki postępowi technologicznemu i rosnącemu zainteresowaniu sztuką jako integralną częścią przestrzeni publicznej architekci zaczęli tworzyć struktury, które istnieją głównie jako wyraz artystyczny. Prace takich architektów jak Zaha Hadid czy Frank Gehry są tego najlepszym przykładem – ich budynki często przypominają rzeźby, a forma staje się nadrzędna wobec funkcji użytkowej (Jodidio, 2002).

Zjawisko to jest również zauważalne w projektach przestrzeni publicznych, gdzie instalacje artystyczne i pawilony bez jasno określonej funkcji użytkowej stanowią istotny element współczesnych miast. Przykłady takie jak Serpentine Pavilion w Londynie pokazują, jak architekci eksperymentują z formą, tworząc przestrzenie do kontemplacji, które wykraczają poza tradycyjne pojęcie architektury (Koolhaas, Mau, 1995).

Współczesna architektura bez funkcji użytkowej często łączy się z koncepcjami sztuki współczesnej. Przykłady takie jak The Vessel w Nowym Jorku czy Cloud Gate w Chicago są konstrukcjami mającymi przede wszystkim inspirować, wywoływać emocje i wprowadzać estetyczne doświadczenie w przestrzeń publiczną. Te nowoczesne formy artystyczne często służą jako miejsca spotkań, eksploracji wizualnej i refleksji. Współczesne przykłady pokazują, że architektura może pełnić rolę inspirowania i refleksji, wzbogacając tkankę miejską o wartości niematerialne, które mają istotne znaczenie dla jakości życia w miastach.

3. WSPÓŁCZESNE TEORIE I KONCEPCJE

3.1. ANALIZA TEORETYCZNA ZNACZENIA FORMY W ARCHITEKTURZE

Współczesna architektura znajduje się na styku wielu różnorodnych nurtów i koncepcji, które podkreślają autonomię formy jako kluczowego elementu projektowania. W opozycji do modernistycznej zasady, że „forma podąża za funkcją”, obecnie coraz częściej pojawiają się podejścia, które stawiają formę na równi z funkcją, a czasem nawet ponad nią. Istotne miejsce zajmuje tu pojęcie formy jako nośnika znaczeń, estetyki oraz wyrazu artystycznego, niezależnie od jej praktycznej użyteczności (Chwalibóg, 2022).

W literaturze współczesnej analiza znaczenia formy w architekturze skupia się na kilku kluczowych aspektach. Pierwszym z nich jest jej rola jako medium komunikacyjnego, które przekazuje idee, emocje i wartości estetyczne. Architektura, podobnie jak inne dziedziny sztuki, jest postrzegana jako środek wyrazu, który oddziałuje na odbiorców poprzez swoją fizyczną obecność w przestrzeni. Współczesne teorie architektoniczne często odwołują się do semiotyki i hermeneutyki, próbując zrozumieć, w jaki sposób forma architektoniczna komunikuje swoje przesłania (Schumacher, 2013).

Drugim istotnym aspektem jest kwestia materialności formy, czyli to, jak materiały, z których jest zbudowana, wpływają na jej odbiór. Forma jest ściśle związana z materią, a wybór materiałów może podkreślać lub zniekształcać zamierzenia estetyczne projektanta. Współczesne teorie często badają relacje między formą a technologią, podkreślając, jak nowoczesne metody produkcji i materiałoznawstwo umożliwiają realizację skomplikowanych i innowacyjnych form (Chwalibóg, 2022).

Kolejnym ważnym tematem jest rola kontekstu, w którym forma architektoniczna istnieje. Formy architektoniczne, choć autonomiczne, są nierozdzielnie związane z otaczającym je środowiskiem – zarówno naturalnym, jak i kulturowym. Współczesne teorie często eksplorują, jak formy budynków oddziałują na przestrzeń publiczną, jak są odbierane przez społeczność oraz jak wchodzi w dialog z historią i kulturą danego miejsca (Colomina, 2023).

3.2. PRZEGLĄD LITERATURY

W kontekście współczesnych poszukiwań formalnych, pojęcie *pure architecture* zajmuje szczególne miejsce. *Pure architecture* odnosi się do idei architektury, która jest wyrazem czystej formy, niezależnej od funkcji użytkowej. Ta koncepcja zakłada, że architektura może istnieć jako forma sama w sobie, bez konieczności spełniania praktycznych potrzeb, stanowiąc tym samym rodzaj rzeźby w przestrzeni miejskiej.

Jednym z kluczowych teoretyków, którzy przyczynili się do rozwoju idei *pure architecture*, jest Peter Eisenman. W swoich pracach Eisenman podkreślał, że architektura może funkcjonować jako samodzielny język, gdzie forma jest wynikiem wewnętrznych zasad kompozycji, a nie odpowiedzią na zewnętrzne wymogi funkcji. Jego teorie, zawarte w takich tekstach jak *The Formal Basis of Modern Architecture*, odegrały kluczową rolę w kształtowaniu współczesnego rozumienia formy w architekturze jako autonomicznej dziedziny twórczości (Chwalibóg, 2022). Literatura dotycząca *pure architecture* często odnosi się także do prac rzeźbiarzy i artystów, którzy wpłynęli na sposób myślenia o architekturze. Minimalizm jako ruch artystyczny, miał duży wpływ na rozwój tej koncepcji.

Kolejną ważną postacią jest Rem Koolhaas, który w swoich esejach i projektach wielokrotnie badał związek między formą a funkcją. W przeciwieństwie do Eisenmana, Koolhaas często podkreślał paradoksy i sprzeczności, jakie mogą wynikać z prób rozdzielania tych dwóch aspektów architektury. W jego książce *S, M, L, XL* znajduje się wiele przykładów projektów, gdzie forma staje się głównym środkiem wyrazu, a funkcja staje się drugorzędna, często poddana ironicznej dekonstrukcji (Koolhaas, Mau, 1995).

Inną istotną koncepcją w kontekście nieużytkowej formy jest idea „architektury bez architektów”, sformułowana przez Bernarda Rudofsky’ego. Kiedy w 1964 roku Rudofsky wreszcie zaprezentował wystawę „Architecture without Architects. Short Introduction to Non-Pedigreed Architecture” (Architektura bez architektów. Wprowadzenie do architektury bez rodowodu) w Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Nowym Jorku, wywołała ona spore zamieszanie (Krężlik, 2020). Rudofsky eksploruje struktury, które nie powstały z rąk profesjonalnych architektów, lecz są efektem spontanicznych, ludowych działań twórczych. Choć te powstałe konstrukcje mają często swoje funkcje, to ich swobodna, organiczna forma staje się inspiracją dla współczesnych projektantów poszukujących nowych ścieżek formalnych (Venturi, 2007).

Współczesna literatura architektoniczna zawiera również liczne analizy dotyczące interakcji między formą a technologią. Parametryczne projektowanie, reprezentowane przez takich architektów jak Zaha Hadid czy Patrik Schumacher, pozwala na tworzenie form, które nie mają swojego bezpośredniego odpowiednika w funkcji użytkowej, lecz stanowią wyraz czystego eksperymentu formalnego.

Podsumowując, przegląd literatury dotyczącej *pure architecture* oraz innych koncepcji nieużytkowej formy wskazuje na złożoność i różnorodność współczesnych podejść do

problematyki formy w architekturze. Istnieje wiele dróg, które prowadzą do zrozumienia formy jako samodzielnego wyrazu artystycznego, niezależnego od funkcji, co stwarza nowe możliwości twórcze i intelektualne dla architektów i teoretyków (Allen, 2005).

3.3. ARCHITEKTURA JAKO SZTUKA

Podejście do architektury jako sztuki zakłada projektowanie obiektów, których celem jest bycie podziwianymi jako autonomiczne dzieła sztuki. Architektura staje się tutaj podobna do malarstwa czy rzeźby – jej jedynym zadaniem jest prowokowanie reakcji estetycznych, często niezwiązanych z żadnym funkcjonalnym kontekstem. W takiej architekturze ważne jest nie to, do czego budynek służy, ale jak wygląda, jak oddziałuje na otoczenie oraz jak jest postrzegany przez odbiorców.

Architekci, którzy projektują tego rodzaju budynki, dążą do stworzenia form, które mogą funkcjonować jako artystyczne manifesty. Niemniej jednak w projektach, gdzie architektura traktowana jest jak rzeźba, to budynki odbierane są jak monumentalne dzieła artystyczne, których istnienie nie wiąże się z jakąkolwiek użytkowością. Projektowanie takich obiektów daje architektom możliwość eksperymentowania z kształtem, materiałami i przestrzenią w sposób, który jest niedostępny w tradycyjnych projektach architektonicznych.

Projektowanie architektury oparte wyłącznie na formie, bez przypisanej funkcji użytkowej, to specyficzne podejście, w którym jedyną wartością, jaką budynek wnosi, jest jego estetyczna bryła. W tym kontekście architektura przestaje być narzędziem do spełniania praktycznych potrzeb człowieka – staje się natomiast autonomiczną, czystą sztuką. Przykładami takich projektów mogą być różne pawilony czy tymczasowe instalacje architektoniczne, które nie mają na celu spełniania funkcji użytkowych, ale służą jako miejsca kontemplacji i artystycznego doświadczenia. Serpentine Pavilion w Londynie to coroczna seria tymczasowych struktur, które powstają tylko po to, by zaprezentować nowatorskie podejścia do formy architektonicznej. Nie mają one żadnego praktycznego zastosowania, a ich istnienie jest ograniczone do czasu trwania wystawy. Takie budynki są projektowane wyłącznie w celu bycia podziwianymi za ich wygląd, strukturę, proporcje czy innowacyjność przestrzenną. Architektura bez funkcji użytkowej często staje się narzędziem do wywoływania reakcji emocjonalnych u obserwatorów. Kiedy projektowanie jest wolne od konieczności spełniania praktycznych wymagań, architekci mogą skupić się na eksplorowaniu form, materiałów i przestrzeni w sposób, który ma bezpośredni wpływ na ludzkie zmysły. Takie budynki stają się rzeźbami przestrzennymi, gdzie dominująca forma wywołuje u odbiorców różne uczucia – od zachwyty i podziwu po niepokój czy zdziwienie.

Jednym z celów projektowania formy bez funkcji jest stworzenie środowiska, które angażuje emocje i umysł odbiorcy na bardziej subiektywnym poziomie. Takie podejście otwiera przed architektami możliwość pełnej wolności twórczej. Bez konieczności dostosowywania projektu do potrzeb mieszkańców, pracowników czy odwiedzających architektura

może w pełni skupić się na eksperymentowaniu z kształtem, przestrzenią, światłem, materiałami czy proporcjami. Efektem są budynki, które oddziałują na emocje widzów, prowokują do refleksji i estetycznego doznania, a jedyną ich wartością jest wartość artystyczna. Budynki te mogą zachwycać swoją niecodzienną geometrią, wykorzystaniem światła czy monumentalnością, wpływając na percepcję przestrzeni i naszego miejsca w niej. W tym kontekście architektura staje się sztuką – miejscem refleksji nad samą przestrzenią, materią i formą.

4. FORMA DOMINUJE NAD FUNKCJĄ

Współczesna architektura coraz częściej ukazuje przypadki, w których forma dominuje nad funkcją. W rezultacie powstają struktury, które budzą podziw nie ze względu na swoje funkcjonalne rozwiązania, lecz z powodu swojej wizualnej wyjątkowości, symboliki czy nowatorskiego podejścia do formy. Forma zyskuje przewagę nad funkcją dzięki wpływowi na odbiór przestrzeni przez użytkowników na estetykę miejskiego krajobrazu oraz społeczne znaczenie nietypowych konstrukcji.

4.1. GUGGENHEIM MUSEUM BILBAO (FRANK GEHRY) – BILBAO, HISZPANIA

Muzeum Guggenheima w Bilbao jest jednym z przykładów architektury, w której forma przewyższa funkcję, ukazując jednocześnie bezkompromisową wizję dekonstruktywizmu. Budynek, zaprojektowany przez Franka Gehry'ego i otwarty w 1997 roku, stanowi monumentalny obiekt, zarówno dzięki swojej nowatorskiej bryle, jak i wpływowi na rozwój przestrzeni miejskiej. Zakrzywione, dynamiczne linie i tytanowa fasada przyciągają wzrok i zmieniają się w zależności od światła, czyniąc z muzeum niemalże rzeźbę na skalę miejską. Jego forma, będąca wyrazem dekonstruktywizmu, przyćmiewa typową funkcję wystawienniczą i kładzie akcent na wyraz artystyczny.

Bryła Muzeum Guggenheima w Bilbao zrywa z symetrią i przewidywalnością typową dla klasycznej architektury muzealnej, gdzie wnętrza projektowane są zazwyczaj z myślą o neutralnym tle dla eksponatów. W odbiorze wizualnym trudno jest odnaleźć wyraźne granice i proporcje, co odróżnia ten projekt od tradycyjnych przestrzeni wystawienniczych i świadomie zaciera granicę między budynkiem a sztuką. W przypadku muzeum Gehry'ego przestrzeń wystawowa zostaje niejako zepchnięta na drugi plan przez samą formę budynku, której układ jest bardziej skomplikowany i nieprzewidywalny niż tradycyjny. Zwiedzający wchodzi w przestrzeń, która wciąga ich w swoje kręte ścieżki, gdzie otoczenie zdaje się bardziej formą rzeźby niż użytkową galerią sztuki.

W muzeum Gehry'ego forma jawnie dominuje nad funkcją. Konstrukcja budynku, pozbawiona wyraźnej logiki użytkowej, staje się artystycznym wyzwaniem, które przyćmiewa

klasyczną ideę muzeum jako neutralnej przestrzeni dla sztuki. Architektura staje się równorzędnym, a nawet głównym eksponatem, nadając obiektowi wyjątkową tożsamość i estetykę, które nieustannie przyciągają zarówno koneserów tej dziedziny, jak i turystów z całego świata.

4.2. CCTV HEADQUARTERS (REM KOOLHAAS) – PEKIN, CHINY

Główna siedziba CCTV w Pekinie, zaprojektowana przez Rema Koolhaasa i zespół OMA, stanowi jeden z najbardziej wyrazistych przykładów współczesnej architektury, w której forma dominuje nad tradycyjnym pojęciem funkcji użytkowej. Składa się z dwóch pochylonych wież, połączonych u podstawy i na szczycie, tworzących pętlę – strukturę, która z różnych perspektyw wygląda jak masywna rzeźba geometryczna.

Forma siedziby CCTV jest efektem śmiałych eksperymentów z geometrią i konstrukcją. Zastosowanie pochylonych wież oraz dramatycznych kątów przywodzi na myśl monumentalne rzeźby, których struktura zdaje się przeczyć zasadom tradycyjnego projektowania wieżowców. Połączenie funkcji użytkowej i rzeźbiarskiego wyrazu architektonicznego sprawia, że siedziba CCTV redefiniuje pojęcie wieżowca. Przestrzenie biurowe zostały podporządkowane konceptowi artystycznemu i formalnemu, dzięki czemu budynek nie tylko spełnia rolę praktyczną, ale również stanowi wyraz współczesnego myślenia o architekturze jako sztuce. W tym przypadku bryła staje się narzędziem przekazu, przedstawiającym nowoczesność i innowacyjność, które odzwierciedlają zmieniającą się tożsamość chińskich megamiast.

CCTV w Pekinie stanowi przykład architektury wykraczającej poza swoją użytkową rolę, tworzącej nie tylko funkcjonalną przestrzeń biurową, lecz również emblematyczny element pejzażu miejskiego. Budynek Koolhaasa podważa tradycyjne typologie wieżowców, proponując formę, która dzięki swej rzeźbiarskiej estetyce, odważnym proporcjom i technicznemu wyrefinowaniu staje się dziełem sztuki w przestrzeni publicznej.

4.3. HEYDAR ALIYEV CENTER (ZAHA HADID) – BAKU, AZERBEJDŻAN

Heydar Aliyev Center, zaprojektowane przez Zahę Hadid i otwarte w 2012 roku, przyciąga uwagę swoimi płynnymi, falującymi liniami, które nadają mu dynamiczną formę. Charakterystyczne krzywizny i gładkie, białe powierzchnie budynku przełamują wszelkie tradycyjne formy, tworząc przestrzeń, która wydaje się nie mieć początku ani końca, symbolizujące nieustanne dążenie do innowacji i nowoczesności.

Forma Heydar Aliyev Center stanowi wyraziste przeciwieństwo tradycyjnych, kanciastych kształtów. Łączy w sobie elementy zarówno rzeźbiarskie, jak i architektoniczne, nadając budynekowi charakter monumentalnej instalacji artystycznej. Choć centrum pełni funkcje wystawiennicze i kulturalne, jego forma daleko wykracza poza typowe rozumienie funkcji budynku użyteczności publicznej. Bryła sama w sobie staje się dziełem sztuki, przyciągając turystów

i mieszkańców swoją ekspresyjną formą, która bardziej przypomina futurystyczną rzeźbę niż budynek użyteczności publicznej.

Heydar Aliyev Center Zahy Hadid to modelowy przykład architektury, w której forma dominuje nad funkcją, dając wyraz nowatorskiemu myśleniu o przestrzeni (Jodidio, 2002).

4.4. LA MURALLA ROJA (RICARDO BOFILL) – CALPE, HISZPANIA

La Muralla Roja, zaprojektowana przez Ricarda Bofilla i ukończona w 1973 roku, to jeden z najbardziej rozpoznawalnych przykładów architektury, gdzie forma wyraźnie wyprzedza funkcję użytkową. Ten kompleks mieszkalny, położony na klifie w Calpe w Hiszpanii, nawiązuje do wyglądu arabskich kasb – tradycyjnych twierdz – oraz surrealistycznych, geometrycznych form. Budynek składa się z układu przypominającego labirynt, z krzyżującymi się schodami, korytarzami i tarasami, które tworzą bogaty system wizualnych i przestrzennych połączeń.

Choć La Muralla Roja pełni funkcję mieszkalną, jej forma znacznie wykracza poza tradycyjne wyobrażenie o kompleksie mieszkalnym. Układ pomieszczeń, patio i tarasów jest bardziej abstrakcyjny niż użytkowy, przez co użytkownicy zyskują doświadczenie przestrzenne porównywalne z wędrówką przez dzieło sztuki. Nieoczekiwane widoki i przejścia tworzą iluzję niekończącego się labiryntu, czyniąc codzienne życie w tym obiekcie przeżyciem estetycznym i sensorycznym.

La Muralla Roja to doskonały przykład architektury, w której forma dominuje nad funkcją. Zamiast projektować typowy kompleks mieszkalny, Bofill stworzył rzeźbiarską przestrzeń, która wciąga mieszkańców i turystów do eksploracji i refleksji. Budynek stanowi manifest architektoniczny, który podkreśla, że architektura może być nie tylko miejscem do życia, ale także przestrzenią kontemplacji i sztuki, wzbogacającą zarówno krajobraz, jak i codzienne doświadczenie użytkowników.

4.5. PODSUMOWANIE

Współczesna architektura coraz częściej wykracza poza ramy użytkowości, kładąc nacisk na wyraz artystyczny i estetyczny budynku. W projektach tych forma architektoniczna przejmuje rolę nadrzędną, stając się samodzielnym językiem wyrazu i przekazu, który nie tylko uzupełnia, ale i redefiniuje funkcję budynków. W rezultacie architektura tworzy przestrzeń oddziaływania emocjonalnego, intelektualnego i artystycznego – nie tylko zaspokaja potrzeby użytkowe, ale wzbogaca krajobraz miejski, wywołując refleksję i stając się punktem odniesienia dla nowoczesnej tożsamości miejsca. Budynki te, których bryły balansują na granicy architektury i rzeźby, manifestują przewagę formy nad funkcją, która nie umniejsza ich roli praktycznej, lecz dodaje nowe warstwy znaczeń, wpływając na odbiór społeczny i redefiniując możliwości, jakie architektura może zaoferować w przestrzeni publicznej.

5. FORMA BEZ FUNKCJI

W architekturze pojawiają się obiekty, których istotą nie jest zaspokajanie potrzeb użytkowych, lecz wywoływanie określonych emocji, interpretacji lub refleksji estetycznej. Tego rodzaju struktury przekształcają otoczenie, będąc bardziej dziełami sztuki niż typowymi budynkami, a ich istotą staje się sama forma, oderwana od wymogów pragmatycznych. Architektura stworzona bez określonej funkcji jest często formą wyrazu artystycznego – przestrzennym symbolem, eksperymentem lub manifestem, który redefiniuje sposób postrzegania przestrzeni przez odbiorców. Tego rodzaju obiekty, zamiast jasno zdefiniowanego zastosowania, oferują swobodę interpretacji, a ich wartość tkwi nie w praktycznym wykorzystaniu, lecz w interakcji estetycznej, wrażeniach wizualnych i znaczeniach, jakie inspirują u odbiorców.

5.1. MONUMENT NA MONTE GRAPPA – WŁOCHY

Monumentalne struktury upamiętniające ważne wydarzenia historyczne często pełnią funkcje symboliczne, ale nie mają żadnej praktycznej roli użytkowej. Przykładem takiej autonomicznej architektury może być monument upamiętniający bitwę o Monte Grappa z okresu dwudziestolecia międzywojennego, wzniesiony na szczycie w północnych Włoszech. To mauzoleum, poświęcone pamięci poległych podczas I wojny światowej żołnierzy, nie pełni żadnej funkcji użytkowej. Jego jedynym celem jest upamiętnienie i symbolika.

Monument został zaprojektowany w formie kaskadowych tarasów, które układają się w symetryczne, monumentalne schody prowadzące na szczyt. W architekturze tego obiektu wyraźnie widać inspirację klasycznymi formami, takimi jak rzymskie amfiteatry czy struktury schodkowe, które podkreślają jego dostojność. Jasna kolorystyka kamienia, dominującego w strukturze, kontrastuje z zielenią gór, podkreślając jej monumentalność i wzniosłość. Ten wybór materiału symbolizuje prostotę i wytrzymałość, które mają nawiązywać do charakteru żołnierzy, a jednocześnie dobrze komponuje się z otoczeniem, sprawiając, że monument wydaje się naturalnym przedłużeniem samej góry.

Forma monumentu na Monte Grappa to wyraz architektury monumentalnej, bez funkcji użytkowej. Obiekt nie tylko oddaje cześć poległym żołnierzom, ale jest także ważnym elementem włoskiej architektury pamiątkowej, który dzięki swojej formie i położeniu stanowi piękne, inspirujące i pełne czci miejsce.

5.2. VESSEL (THOMAS HEATHERWICK) – NOWY JORK, USA

Vessel, zaprojektowany przez Thomasa Heatherwicka, znajduje się w nowojorskiej dzielnicy Hudson Yards. Jest to monumentalna struktura, która przyciąga wzrok swoją nietypową, symetryczną formą przypominającą plaster miodu lub gigantyczny ul. Struktura składa się z 154 połączonych schodów, tworzących 80 tarasów, co daje widzom możliwość oglądania

panoramy Nowego Jorku z różnych wysokości i perspektyw, ma ona ok. 46 metrów wysokości, jest szeroka u podstawy i rozszerza się ku górze. Choć można po niej chodzić, to nie pełni żadnej praktycznej funkcji. Nie jest to ani mieszkanie, ani biuro, ani przestrzeń do pracy czy wypoczynku.

Vessel istnieje głównie po to, aby być podziwiana i eksploatowana jako rzeźbiarska forma architektoniczna. Ludzie odwiedzają ją nie po to, aby z niej korzystać w tradycyjnym sensie, ale by doświadczyć architektury jako sztuki – przez chodzenie po niej, podziwianie jej geometrii i obserwowanie panoramy miasta. W kontekście braku funkcji użytkowej Vessel jest jednym z najbardziej wyrazistych współczesnych przykładów architektury zaprojektowanej wyłącznie po to, aby ją podziwiać.

5.3. SERPENTINE PAVILION (RÓŻNI ARCHITEKCI)

Każdego roku od 2000 Serpentine Gallery w Londynie zaprasza wybitnych architektów do zaprojektowania tymczasowego pawilonu w Kensington Gardens. Serpentine Pavilion jest doskonałym przykładem architektury, w której forma często dominuje nad funkcją. Każda edycja pawilonu jest unikalna i pozwala architektom na eksperymentowanie z formą bez konieczności uwzględniania tradycyjnych wymogów użytkowych. Co ciekawe, te pawilony są doskonałym przykładem architektury autonomicznej – ich forma jest zazwyczaj eksperymentalna, a budynki nie mają z góry określonej funkcji.

Przykładem może być pawilon zaprojektowany przez Sou Fujimoto w 2013 roku, który składał się z lekkiej, ażurowej struktury przypominającej chmurę lub mgłę. Jego forma była otwarta, niejednoznaczna i zachęcała do swobodnej interakcji z przestrzenią, oferując użytkownikom doświadczenie przestrzeni bardziej niż określoną funkcję. Pawilony Serpentine są projektowane z myślą o ich tymczasowości, co pozwala architektom na swobodne podejście do formy, w wyniku czego stworzone zostają obiekty, które można postrzegać jako rzeźby, instalacje artystyczne lub eksperymenty formalne.

5.4. BLUR BUILDING (DILLER SCOFIDIO + RENFRO) – YVERDON-LES-BAINS, SZWAJCARIA

Blur Building, zaprojektowany przez biuro architektoniczne Diller Scofidio + Renfro, został stworzony na Expo 2002 w Szwajcarii jako budynek do podziwiania, ale bez żadnej tradycyjnej funkcji użytkowej. Obiekt, usytuowany na jeziorze Neuchâtel, generował mgłę, która pokrywała całą strukturę, tworząc wrażenie, że budynek „znika” lub staje się nieokreśloną chmurą. Blur Building był dziełem sztuki architektonicznej i inżynierskiej, które zapraszało ludzi do doświadczenia nie tyle wnętrza budynku, co jego relacji ze środowiskiem – gry światła, wody i mgły. Jego celem nie było schronienie czy funkcja użytkowa, ale raczej estetyczne doświadczenie i eksperyment z percepcją przestrzeni.

5.5. BRUDER KLAUS FIELD CHAPEL (PETER ZUMTHOR) – WACHENDORF, NIEMCY

Bruder Klaus Field Chapel, zaprojektowana przez Petera Zumthora, jest minimalistyczną kaplicą, która może być rozpatrywana jako obiekt bez użytkowej funkcji. Choć technicznie przypisać należy jej funkcję sakralną, nie ma w niej wyznaczonych miejsc, typowych dla religijnych budynków użytkowych. Cała przestrzeń wewnętrzna została zaprojektowana w taki sposób, by tworzyć zmysłowe doświadczenie poprzez światło, fakturę i przestrzeń. Główną rolą tej budowli jest dostarczenie architektonicznego doznania, a nie funkcjonalne wykorzystanie.

5.6. METROPOL PARASOL (JÜRGEN MAYER) – SEWILLA, HISZPANIA

Wartym uwagi przykładem architektury pozbawionej funkcji użytkowej jest Metropol Parasol w Sewilli, zaprojektowany przez niemieckiego architekta Jürgena Mayera. Znana również jako „grzyby”, ta drewniana konstrukcja w kształcie gigantycznych parasoli unosi się nad Plaza de la Encarnación i jest jednym z największych drewnianych obiektów na świecie. Choć Metropol Parasol mieści punkt widokowy, muzeum i kawiarnie, to sama struktura nie służy jednej, jasno określonej funkcji. Jest przestrzenią otwartą na różnorodne aktywności społeczne i kulturalne, pozwalającą na organizację wydarzeń miejskich, wystaw i spotkań.

Forma Metropol Parasol inspirowała odwiedzających swoją złożoną geometrią, przypominającą gigantyczne, organiczne baldachy, pod którymi spotykają się mieszkańcy i turyści. Struktura ta, otwarta i wielofunkcyjna, stymuluje wyobraźnię oraz zaprasza do eksploracji i interakcji, wzmacniając lokalną tożsamość Sewilli. Metropol Parasol stał się nowym symbolem miasta, łączącym historyczną tkankę urbanistyczną z nowoczesną formą, która wspiera integrację społeczną i rozwój lokalnej społeczności przez otwarte, niekonwencjonalne przestrzenie.

5.7. PODSUMOWANIE

Analiza form architektonicznych bez funkcji ujawnia zaskakującą siłę i wartość takiej architektury w przestrzeni publicznej. Przykłady struktur, które istnieją bez jasno określonej roli użytkowej, pokazują, że sama forma – bez względu na jej użyteczność – może wzbogacić nasze otoczenie na poziomie estetycznym, społecznym i kulturowym. Tego rodzaju struktury przekształcają otoczenie, będąc bardziej dziełami sztuki niż typowymi budowlami, a ich istotą staje się sama forma, oderwana od wymogów pragmatycznych.

6. WNIOSKI

Zagadnienie „forma bez funkcji” skłania do refleksji nad granicami i możliwościami współczesnej architektury. Przykłady budynków, w których funkcja jest podporządkowana formie, ukazują, że wyraz estetyczny może dominować nad użytecznością bez jej zaniku. W powyższych przykładach, choć funkcja pozostaje, jest podporządkowana i niemalże marginalizowana w stosunku do formy, co staje się narzędziem wywoływania silnych wrażeń estetycznych i symbolicznych. W takich realizacjach budowle nie tylko spełniają swoje podstawowe role użytkowe, ale także stają się kulturowymi ikonami, które zmieniają krajobraz miast i nadają im unikalną tożsamość.

Jednak prawdziwym przełomem w myśleniu o architekturze jest przypadek formy całkowicie pozbawionej funkcji użytkowej. Struktury takie jak instalacje artystyczne czy monumentalne obiekty przestrzenne, stworzone wyłącznie w celu estetycznym, przeobrażają przestrzeń miejską w coś więcej niż obszar do codziennego użytku – staje się ona przestrzenią inspiracji i otwartego dialogu z odbiorcą. Zjawisko formy architektonicznej pozbawionej funkcji podważa tradycyjne ramy myślenia o architekturze i otwiera nowe przestrzenie interpretacyjne. Analiza obiektów, których sens leży nie w ich użyteczności, ale w przekazie estetycznym i artystycznym, pokazuje, że architektura, uwolniona od wymogów funkcjonalnych, nie traci na znaczeniu – wręcz przeciwnie, nabiera wyjątkowej głębi.

Wprowadzanie form bez funkcji do przestrzeni miejskiej pozwala architekturze stać się czymś więcej niż materialnym narzędziem – staje się ona medium artystycznym, które komunikuje wartości, wywołuje emocje i inspiruje do dialogu z otoczeniem. Forma bez funkcji uwalnia architekturę od konieczności zaspokajania potrzeb praktycznych, przekształcając ją w dziedzinę sztuki, która oferuje nowe i różnorodne możliwości interpretacyjne. Tym samym architektura odrywa się od prostych założeń pragmatycznych, stając się częścią kulturowej i symbolicznej tożsamości miasta. Obiekty architektoniczne stają się niejako pomostem między sztuką a przestrzenią użytkową, oferując mieszkańcom i odwiedzającym unikatowe doświadczenia i perspektywy, które wzbogacają ich interakcje z przestrzenią miejską. Takie formy wzbogacają środowisko miejskie nie tylko estetycznie, ale także kulturowo i społecznie, stwarzając przestrzeń do refleksji i doświadczania architektury w jej najbardziej abstrakcyjnym i emocjonalnym wymiarze.

BIBLIOGRAFIA

- Allen, S. (1999). *Points and lines: diagrams and projects for the City*. New Jersey: Princeton University Press.
- Chwalibóg, K. (2022). *Architektura przyjaznych przestrzeni*. Warszawa: Narodowy Instytut Architektury i Urbanistyki.
- Colomina, B. (2023). *Prywatne i publiczne. Architektura nowoczesna jako medium masowe*. Warszawa: Centrum Architektury.

- Czarnecki, M. (2024). *Forma i ideologia. Architektura XX wieku*. Wrocław: DH Sudety.
- Eisenman, P. (2018). *The formal basis of modern architecture*. Zürich: Lars Müller Publishers.
- Friedman, M. (2000). *Gehry Talks: Architecture + Process*. Warszawa: Taschen.
- Hyrnik, S. (2021). *Forma i funkcja, czy forma lub funkcja?* Pobrane z: <http://stanislawhyrnik.pl/forma-i-funkcja-czy-forma-lub-funkcja/> (dostęp: 01.06.2024).
- Jencks, C. (1987). *Architektura postmodernistyczna*. Warszawa: Wydawnictwo Arkady.
- Jodidio, P. (2002). *Zaha Hadid*. Warszawa: Taschen.
- Koolhaas, R., Mau, B. (1995). *S, M, L, XL*. Nowy Jork: The Monacelli Press.
- Krężlik, A. (2020). *Krok w tył, skok w przód. Architektura i klimat*. Pobrane z: <https://nn6t.pl/2020/09/01/krok-w-tyl-skok-w-przod-architektura-i-klimat/> (dostęp: 15.08.2024).
- Rasmussen, S.E. (2023). *Odczuwanie architektury*. Kraków: Karakter.
- Schumacher, P. (2013). *The Autopoiesis of Architecture. Vol. 1: A New Framework for Architecture*. Hoboken: John Wiley & Sons, Inc (Wiley).
- Venturi, R. (2007). *Złożoność i sprzeczność w architekturze*. Warszawa: Arkady.
- Wilkinson, P. (2019). *50 idei, które powinieneś znać. Architektura*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Eliza Owczarek (eliza.owczarek@pk.edu.pl)

 <https://orcid.org/0000-0001-7013-5080>

Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki, Wydział Architektury

Julia Maria Cieślak

 <https://orcid.org/0009-0000-0712-5621>

Akademia Finansów i Biznesu Vistula, Architektura

Zmiany po pandemii COVID-19 w Krakowie – analiza na przykładzie budynków biurowych i lokali biurowych wynajmowanych od miasta

Changes after the COVID-19 pandemic in Cracow – analysis based on the example of office buildings and office premises rented from the city

Streszczenie

Pandemia COVID-19 w kontekście architektury zapoczątkowała lub przyspieszyła liczne zmiany dotyczące funkcjonowania budynków. Konieczność pracy zdalnej w tamtym czasie spowodowała, że w wielu przypadkach stała się ona stałym trendem. Badania dotyczące Krakowa wskazują, że obecnie, po pandemii, podaż związana z powierzchnią biurową znacznie przewyższa popyt. Ponadto po lockdownie wielu najemców budynków biurowych przeniósł swoją działalność do mniejszych lokali miejskich, wynajmowanych od Zarządu Budynków Komunalnych.

Słowa kluczowe: budynki biurowe, COVID-19, lockdown, pandemia, rynek biurowy

Abstract

The COVID-19 pandemic in the context of architecture has initiated or accelerated numerous changes regarding the functioning of buildings. The necessity of remote work at that time caused it to become a permanent trend in many cases. Research on Cracow indicates that currently, after the pandemic, the supply related to office space significantly exceeds demand. Moreover, after the lockdown, many office building tenants moved their activity to smaller city office premises, rented from ZBK.

Keywords: office buildings, COVID-19, lockdown, pandemic, office market

1. WSTĘP

Na przestrzeni lat zarówno epidemie, jak i troska o higienę i zdrowie w masowej skali stanowiły podstawę do przełomu w projektowaniu przestrzeni i miast. Pod pewnym względem można uważać kryzysy związane m.in. właśnie z pandemią za momenty w historii inicjujące rewolucje w podejściu do postrzegania przestrzeni zbudowanej i jej dogłębnej analizy. W wielu takich przypadkach rewizja sposobu projektowania przyczyniła się do znacznego podnoszenia jakości bytu i zapoczątkowania na stałe ruchów ideologicznych i manifestów, takich jak chociażby Karta ateńska. Kontrolowanie szerzenia się wirusowych zakażeń skutkowało nie tylko koniecznością izolacji, kwarantanny czy dystansu społecznego, ale dało podstawę do wprowadzenia zmian rozwiązujących wiele problemów i barier społecznych, ekonomicznych czy kulturowych. W najbliższych latach z powodu ograniczeń związanych z pandemią wirusa COVID-19 oraz pozytywnego przyjęcia wśród pracowników modelu pracy hybrydowej można spodziewać się, że popyt na przestrzeń biurową w Polsce będzie wzrastać w znacznie zmniejszonym tempie niż dotychczas lub nie będzie wzrastać wcale. Zwiększone zapotrzebowanie na powierzchnie elastyczne może spowodować rosnącą liczbę pustostanów w przypadku budynków starszych, niespełniających wymogów energetycznych, związanych z dostępną technologią czy możliwościami aranżacyjnymi. Komfort pracowników może okazać się jednym z najbardziej istotnych warunków w kształtowaniu przyszłego rynku biurowego.

2. METODOLOGIA

Przedstawione w artykule badania dotyczące stanu branży biurowej w Polsce oraz w Krakowie stworzono na podstawie raportów opublikowanych przed pandemią oraz po niej. Dokonano analizy porównawczej materiałów przedstawionych w tych opracowaniach. Przy przeprowadzeniu badań szczegółowych pomocnym okazało się uzyskanie wielu danych z zasobów, którymi dysponuje dyrekcja Zarządu Budynków Komunalnych (ZBK) w Krakowie. Autorki przeprowadziły selekcję, która objęła bazę informacji odnoszących się do wszystkich wynajmowanych przez miasto Kraków przestrzeni i lokali.

3. STAN BADAŃ

Wśród publikacji odnoszących się wprost lub pośrednio do tematu niniejszej pracy znalazły się: artykuły naukowe, monografie, oficjalne raporty opracowane przez organizacje zajmujące się badaniem kryzysu epidemiologicznego wirusa COVID-19 i jego oddziaływania na zmiany społeczne oraz podręczniki projektowania przestrzeni w trakcie trwania pandemii, wydane przez instytucje zraszające architektów.

W *Urbanism beyond 2020 reflections during the COVID-19 pandemic* poruszano temat elastyczności miast w niepewnych i trudnych czasach. W publikacji spróbowano odpowiedzieć na pytanie, czy pandemia jest wstępem do zmian obejmujących szerszy zakres problemowy (Bharne, 2022).

W 2021 roku została wydana publikacja *Re-think. Design guide. Architecture for a post-pandemic world*, w której poruszono kwestie dotyczące wpływu pandemii na sposób projektowania architektury w trakcie jej trwania oraz w przyszłości. W powyższym opracowaniu zostały przedstawione szczegółowe informacje dotyczące tego, jak można wykorzystać stan po pandemii z korzyścią dla otoczenia zbudowanego (Gillen i in., 2021).

W badaniu wyjątkowo przydatne okazały się artykuły naukowe powstałe w 2022 roku, które opisywały zjawiska na tle urbanistycznym. W pracy *Disaster mitigation and response in cities: Drawing lessons from COVID-19 pandemic* omówiono kwestie zarządzania klęskami żywiołowymi i odporności miast w obliczu gwałtownego wzrostu liczby przypadków chorych na covid i globalnej katastrofy biologicznej. Poprzez przegląd dokumentów, analizę studiów przypadku i danych wtórnych artykuł omawia niepowodzenia krajów zaawansowanych technologicznie, takich jak Włochy, w reagowaniu na pandemię (Chirisa, 2020).

W opracowywaniu artykułu szczególnie wartościowe okazały się raporty sporządzone w trakcie trwania pandemii i tuż po niej. Raport *Rynek biurowy w Krakowie* przedstawiony przez Savills Research, opublikowany w 2020 roku, opisuje stan budynków biurowych na jednym z największych rynków w Polsce przed pandemią (Savills Research, 2020). Z kolei raporty przeprowadzone przez JLL wskazują tendencje zaobserwowane po epidemii COVID-19 w całej Polsce (JLL, 2022a; 2022b).

4. ANALIZY

4.1. ZARYS STANU NA RYNKU BIUROWYM W POLSCE I EUROPIE W OSTATNICH DEKADACH

W Europie można wyróżnić kilka głównych ośrodków pełniących rolę znaczących centrów związanych z architekturą biurową. W skali samego kontynentu, ale i świata istotne są centra biurowe, między innymi w londyńskim City, Hamburgu, Monachium, Frankfurt nad Menem, Berlinie, Paryżu i Barcelonie. Natomiast całkowite zasoby powierzchni biurowej w 14 stolicach Europy Środkowo-Wschodniej na koniec I kwartału 2020 roku wyniosły prawie 26,4 mln m². Według Colliers International deweloperzy oddali w tym okresie do użytku ponad 288 mln m². Największe zasoby powierzchni biurowej znajdziemy w Warszawie (5,6 mln m²), Budapeszcie (3,7 mln m²) i Pradze (3,7 mln m²). Wysoki wzrost nowej podaży w I kwartale 2020 roku odnotowano w Bukareszcie (78 tys. m²), następnie w Belgradzie (48 tys. m²) i Budapeszcie (45 tys. m²) (Colliers, 2020).

W Warszawie w 2022 roku odnotowano wzrost podaży o 2% względem poprzedniego roku. Natomiast w tym samym czasie w Krakowie zaobserwowano wzrost podaży o 6,5% (Knight Frank, 2021a; 2022b). W ostatnich latach właśnie w Warszawie i Krakowie oddanych do użytku zostało kilka kluczowych kompleksów związanych z pracą biurową. W mieście stołecznym powstały między innymi kompleks Forest II (54 tys. m²), Varso Tower (69 tys. m²) (il. 1) oraz Skysawa (34,2 tys. m²).

Il. 1. Widok na kompleks biurowy Varso. Fot. J.M. Cieślak

W Krakowie w trakcie trwania pandemii i tuż po niej zostały wzniesione kompleksy biurowe Unity Centre (46 tys. m²) (il. 2), MK29 (11,2 tys. m²), The Park Cracow 1&2 (25 tys. m²), Ten Office (32,1 tys. m²), Kreo (21,3 tys. m²) oraz Brain Park (20 tys. m²).

Il. 2. Widok na kompleks biurowy Unity Centre. Fot. E. Owczarek

4.2. TRENDY I KIERUNKI KSZTAŁTOWANIA MODELU PRACY BIUROWEJ PRZED PANDEMIĄ COVID-19

Implementacja na szerszą skalę pracy zdalnej biurowej nie jest w dzisiejszych czasach zaskoczeniem i nowością. Znane są próby wprowadzenia programu Work From Home (WFH) już od lat 70. XX wieku. Początkowo miało to na celu zminimalizowanie czasu pokonywanego w drodze do i z pracy.

Budynki biurowe dotychczas były instytucjonalnym aktywem nieruchomości. Historycznie rzecz ujmując, inwestorów przyciągały ich stałe i przewidywalne strumienie dochodów, ich prosta i utrzymująca się wartość oraz płynna zamienność najemców i operatorów. Z biegiem

czasu technologia zmienia sposób wykorzystania przestrzeni biurowej i na nowo definiuje rodzaj działalności, miejsce, a nawet powody, dla których ludzie wykonują swoją pracę.

W 2010 roku został opracowany raport Intuit 2020, w którym wyszczególniono dwadzieścia trendów mających kształtować najbliższą dekadę. Wiele z ówczesnych trendów wskazywało, że rynek pracy biurowej miał już w ostatnich latach ulec przekształceniu, niezależnie od pandemii. Do tendencji związanych z demografią zaliczono między innymi to, że grupą pracowniczą stają się osoby z pokolenia Y, które zostały wychowane w dobie rozwoju technologicznego, dla których praca zdalna lub polegająca na outsourcingu nie jest niczym nowym i nadzwyczajnym. Jako trend związany z socjologią został określony nurt *well-balanced life*, który wedle raportu nie funkcjonuje jako mit, a faktycznie powszechnie wybierany sposób życia. Kult pracy zostaje coraz częściej wypierany i jest zastąpiony lokalizmem, silnym związkiem z rodziną, lokalną komuną, społecznością (Intuit, 2020).

Od wielu lat znany i powszechnie stosowany jest model *activity-based working* (ABW) polegający na kreowaniu środowiska pracy w sposób umożliwiający wykonywanie różnych czynności ze względu na ich specyfikę i charakter. Opierający się na tworzeniu różnorodnych środowisk system wspierany jest przez odpowiednią technologię, kulturę i design (Pennanen, 2004).

W roku 2019 w branży biurowej trwały dyskusje na temat kreowania pozytywnych doświadczeń w miejscu pracy. Korporacje dążyły do stworzenia oferty, która pozwalałaby budować lojalne zespoły i przyciągałaby najlepszych pracowników. Celem stało się wdrażanie wydzielonych alternatywnych przestrzeni, cichych pokoi, stref relaksu, miejsc coworkingu, stref nieformalnych. Przestrzeń biurowa miała być bardziej zróżnicowana, aby odpowiadać oczekiwaniom pracowników ceniących tradycyjny model pracy, osobom zainteresowanym tematem ekologii czy *work-life balance*, specjalistom otwartym na innowacje i nowe technologie.

Przestrzenie wirtualne, jak np. chmura, *virtual rooms* (VR), w raporcie Intuit 2020 są związane z możliwością pojawienia się tendencji do umacniania znaczenia technologii we wzorcu pracy w przyszłości. Nowe technologie mają powodować przyspieszenie obserwowanej na rynku tendencji do pracy z dala od korporacji w wymiarze fizycznym, objawiających się poprzez *freelance* czy *home office* (Intuit, 2020).

Jesienią 2020 roku została przeprowadzona ankieta wśród 298 użytkowników Amazon Mechanical Turk. Wyniki badania wskazują, że skutkiem pandemii był wpływ na prawdopodobieństwo nabycia VR w celach edukacyjnych, turystycznych i zawodowych. Jeśli chodzi o własność i zmienność VR, ci, którzy zakupili technologię VR podczas pandemii, częściej zgłaszali, że kupują ją do pracy (Ball i in., 2021).

Do trendów związanych z ekonomią zaliczono zmianę modelu wymiaru czasowego pracy. Zdaniem autorów raportu JLL długoterminowy angaż w 80% korporacji będzie związany z koniecznością wprowadzenia elastycznych form zatrudnienia. Podkreślono również, że może nastąpić wzrost znaczenia małych i średnich przedsiębiorstw jako tych, które oferują bardziej przyjazny model pracy aniżeli duże korporacje (JLL, 2021).

4.3. TRENDY I KIERUNKI KSZTAŁTOWANIA MODELU PRACY BIUROWEJ W TRAKCIE TRWANIA I PO PANDEMII COVID-19

4 marca 2020 roku zarejestrowano w Polsce pierwszy przypadek chorego na covid, a 20 marca został ogłoszony stan epidemii. W wielu firmach pracownicy musieli w bardzo szybkim tempie przystosować się do zdalnego modelu pracy, organizując swoje biura w kuchniach czy salonach. Wiosna 2020 roku przyniosła wiele wyzwań związanych z produktywnością pracowników biurowych. Nie tylko praca została przeniesiona do przestrzeni mieszkań, domów, ale też wykonywana była pod dużą presją, związaną z obawą o życie i zdrowie, oraz w całkiem nowych warunkach. W kolejnych miesiącach praca zdalna stała się pewną normą i śmiało prognozowano ówczesnie zmierzch tradycyjnego modelu przestrzeni biurowych i upatrywano go na horyzoncie. Natomiast niecodzienna sytuacja, w której praca wykonywana była niejednokrotnie w niekorzystnych warunkach domowych, spowodowała, że upragniony stał się powrót do „normalności”, czyli rzeczywistości, jaką znaliśmy sprzed pandemii (Duszyński i in., 2020).

Często przygotowane w szybkim tempie miejsce do pracy i permanentna obecność współmieszkańców w ograniczonej przestrzeni domowej wpływały negatywnie na efektywność i skupienie podczas pracy. Jednak w miarę upływu czasu wielu z nas zaadaptowało sobie przestrzeń i dostrzegło komfort pracy z domu. Badania wskazują, że 87% respondentów chce pracować zdalnie, w tym 48% z możliwością przyścia do biura, np. raz w tygodniu, 23% kilka dni w miesiącu, 16% wyłącznie zdalnie (Pracuj.pl, 2020). Z kolei według raportu przeprowadzonego przez Accenture 35% badanych chciałoby zwiększyć częstotliwość pracy z domu w przyszłości (co ciekawe, ta liczba wzrasta do 48% w grupie badanych, którzy wcześniej nigdy nie pracowali zdalnie) (Accenture, 2020). W październiku 2020 roku Microsoft pozwolił wielu pracownikom na stały *home office* (SWPS, 2021). Z kolei Facebook przewiduje, że w ciągu 5–10 kolejnych lat nawet 50% ich pracowników będzie pracować zdalnie na stałe. Globalny raport JLL wskazuje, że 66% respondentów wyraża wolę pracy w miejscu przez siebie wybranym, a 72% interesuje praca hybrydowa (JLL, 2021).

Wiele firm dąży do tego, by całkowicie zrezygnować z powierzchni biurowej na rzecz pracy zdalnej, aczkolwiek niektórzy pracodawcy obawiają się m.in. braku kontroli nad pracownikami, pogorszenia relacji w zespołach czy słabszej kondycji psychicznej zatrudnionych. Niepewność tę zwiększają informacje o dużej grupie wypalonych zawodowo młodych pracowników i o obecnie diagnozowanym przez badaczy tzw. *zoom fatigue*, czyli zmęczeniu ciągłymi spotkaniami online.

Być może w niedalekiej przyszłości powstanie nowy format biurowców, a dotychczasowa rola biura ewoluuje – budynki te będą złożone z trzech typów powierzchni: klasycznych biur, coworkingów i parterów wypełnionych aktywnościami – rozbudowanymi o usługi i miejsca spotkań.

Można też zakładać, że pandemia COVID-19 przyspieszyła tylko proces, który i tak następował (ograniczenie pracy stacjonarnej), a praca zdalna cieszy się coraz większą popularnością. Niezależnie od scenariusza, jaki czeka rynek biurowy, popyt na przestrzeń pracy w budynkach biurowych szybko nie wzrośnie.

4.4. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA RYNKU W PRZYPADKU BUDYNKÓW BIUROWYCH W POLSCE W 2021 ROKU

Zasoby powierzchni na największych rynkach biurowych w Polsce w 2021 roku wynosiły ponad 12 mln m². Ponad połowa tej powierzchni jest oferowana w mieście stołecznym, natomiast około 5,6 mln m² to powierzchnia budynków biurowych w Krakowie, Wrocławiu, Trójmieście, Poznaniu, Katowicach, Łodzi i Lublinie (tab. 1).

Tabela 1. Charakterystyka największych rynków biurowych w Polsce w 2021 r.
Oprac. aut. na podst. (JLL, 2022a)

Miasto	Podaż [m ²]	Nowa podaż [m ²]	Popyt [m ²]	Wskaźnik pustostanów [%]
Warszawa	6 150 900	324 600	646 500	12,7
Kraków	1 617 600	60 700	156 000	16,1
Wrocław	1 253 100	21 800	135 400	16,7
Trójmiasto	963 300	73 200	108 000	12,3
Poznań	620 400	37 500	73 500	12,7
Katowice	603 000	13 500	53 400	10,5
Łódź	583 000	3600	51 600	15,8
Lublin	213 800	16 100	7400	10,7

W czwartym kwartale 2021 roku w każdym z miast regionalnych (poza Warszawą), mimo zniesionych restrykcji związanych z pandemią, wynajętych zostało tylko 661 100 m² przestrzeni biurowej (JLL, 2021). Oznacza to, że podaż była aż o 88% wyższa od popytu. Znacząca jest również liczba pustostanów wśród budynków biurowych w 2021 roku, których współczynnik waha się między 10,5 a 16,1% w wymienionych miastach. Ponadto w największych ośrodkach biurowych pod koniec 2021 roku pozostawało w budowie ponad 50 000 m² tak zwanej nowej podaży, czyli budynków pozostających w budowie. Szczegółowe badania przeprowadzone przez autorki artykułu dotyczą miasta Krakowa z uwagi na to, że w tym mieście w roku 2021 znajdowało się najwięcej oferowanej podaży na rynku biurowym (poza Warszawą) (JLL, 2022a).

4.5. CHARAKTERYSTYKA RYNKU W KRAKOWIE W PRZYPADKU BUDYNKÓW BIUROWYCH PRZED PANDEMIĄ I PO PANDEMII COVID-19

W Krakowie w 2021 roku względem 2019 roku przybyło 197 000 m² powierzchni budynków biurowych. Szacuje się, że w 2021 roku do użytku ma zostać oddane kolejne 60 700 m² powierzchni biurowej będącej jeszcze w budowie. Jednocześnie w tym samym czasie popyt zmniejszył się o 72% (w roku 2021 wyniósł 156 000 m²) względem popytu sprzed pandemii (tab. 2). Wskaźnik pustostanów w 2021 roku wzrósł do 16,1% (tab. 3).

Tabela 2. Zestawienie podaży, popytu i wskaźnika pustostanów w przypadku budynków biurowych w Krakowie w 2019 oraz 2021 roku. Oprac. aut. na podst. (JLL, 2022a; Savills Research, 2020)

Rok	Podaż [m ²]	Popyt [m ²]	Wskaźnik pustostanów [%]
2019	1 420 000	275 000	10,7
2021	1 617 600	156 000	16,1

Porównując liczbę metrów kwadratowych powierzchni niewynajmowanych oraz wskaźnik pustostanów w przypadku budynków biurowych w Krakowie w roku 2019 względem roku 2021, można zauważyć, że wzrosła ona aż o 316 600 m², a wskaźnik pustostanów wzrósł o 5,4% (tab. 3).

Tabela 3. Zestawienie powierzchni niewynajmowanych i wskaźnika pustostanów w przypadku budynków biurowych w Krakowie w 2019 oraz 2021 roku. Oprac. aut. na podst. (JLL, 2022a; Savills Research, 2020)

Charakterystyka powierzchni	Powierzchnia [m ²]	Wskaźnik pustostanów [%]*
Powierzchnia niewynajmowana w roku 2019	1 145 000	10,7
Powierzchnia niewynajmowana w roku 2021	1 461 611	16,1

* Wskaźnik pustostanów – zgodnie z definicją NBP to „stosunek niewynajętej powierzchni do całkowitej podaży powierzchni nieruchomości pod wynajem w wybranej lokalizacji. Wynik może dotyczyć na przykład danego miasta bądź dzielnicy, i jest zmienny w czasie” (Social Estate, 2020)

4.6. CHARAKTERYSTYKA RYNKU W KRAKOWIE W PRZYPADKU LOKALI UŻYTKOWYCH BIUROWYCH, WYNAJMOWANYCH OD ZBK W 2021 ROKU

W Krakowie ZBK wynajmuje łącznie 3016 lokali, które są przeznaczane na różne funkcje. W 2021 roku prawie 30% powierzchni spośród wszystkich wynajmowanych lokali użytkowych miejskich stanowiła powierzchnia na wynajem o przeznaczeniu na funkcję biurową. Powierzchnia tego typu lokali wyniosła 68 328,8 m² i stanowiła aż 28,6% wszystkich lokali, którymi dysponuje ZBK (tab. 4). Średni koszt wynajmu lokalu biurowego od miasta

w 2021 roku wynosił 13,74 zł/m² netto za miesiąc (podczas gdy w tym samym czasie koszt najmu powierzchni w budynku biurowym w Krakowie szacowano na 14–15,5 € brutto miesięcznie) (JLL, 2022a).

Tabela 4. Charakterystyka lokali użytkowych wynajmowanych od ZBK w Krakowie (stan na 2021 rok, IV kwartał). Oprac. aut. na podst. (ZBK, 2022)

Charakterystyka lokalu	Powierzchnia [m ² (%)]
Wynajmowane lokale użytkowe biurowe	68 328,8 (28,6)
Wynajmowane lokale użytkowe inne niż biurowe	170 560,9 (71,4)

W 2021 roku największą grupę wśród lokali miejskich biurowych stanowiły przestrzenie o powierzchni do 50 m² (38%), drugą po niej lokale o powierzchni od 100 m² do 300 m² (29,4%). Najmniejsza grupa obejmowała lokale powyżej 300 m² (7,9%) (tab. 5).

Tabela 5. Charakterystyka lokali użytkowych biurowych, wynajmowanych od ZBK w Krakowie (stan na 2021 rok, IV kwartał). Oprac. aut. na podst. (ZBK, 2022)

Przedziały powierzchniowe	<50 m ²	50–100 m ²	100–300 m ²	>300 m ²
Liczba [szt. (%)]	211 (38,0)	137 (24,7)	163 (29,4)	43 (7,9)
Powierzchnia [m ² (%)]	5972,45 (2,34)	9535,45 (13,95)	26 299,9 (38,49)	26 521 (45,22)

W odniesieniu do podziału terytorialnego, czyli dzielnic Krakowa, najwięcej powierzchni spośród lokali biurowych miejskich wynajmowanych w 2021 roku znajdowało się w Starym Mieście oraz Nowej Hucie. W dalszej kolejności w tamtym czasie znacząca liczba lokali mieściła się na Krowodrzy, Grzegórkach oraz Prądniku Białym (tab. 6).

Tabela 6. Szczegółowa charakterystyka lokali użytkowych miejskich biurowych, wynajmowanych od ZBK w 2021 roku w Krakowie, z podziałem terytorialnym na dzielnice. Oprac. aut. na podst. (ZBK, 2022)

Podział terytorialny (dzielnica)	Liczba [szt.]	Powierzchnia [m ² (%)]
I Stare Miasto	159	20 908,64 (31,10)
II Grzegórzki	50	4226,34 (6,18)
III Prądnik Czerwony	18	1334,25 (1,94)
IV Prądnik Biały	39	6753,53 (9,87)
V Krowodrza	54	4311,59 (6,31)
VI Bronowice	3	106,90 (0,15)
VII Zwierzyniec	4	237,97 (0,35)
VIII Dębniki	20	1591,56 (2,33)

IX Łagiewniki-Borek Fałęcki	8	822,27 (1,20)
X Swoszowice	3	440,68 (0,65)
XI Podgórze Duchackie	–	–
XII Bieżanów-Prokocim	9	1908,32 (2,79)
XIII Podgórze	39	2964,85 (4,34)
XIV Czyżyny	4	224,96 (0,33)
XV Mistrzejowice	1	69,04 (0,10)
XVI Bieżczyce	5	432,78 (0,63)
XVII Wzgórza Krzesławickie	9	1086,48 (1,59)
XVIII Nowa Huta	129	20 488,04 (30,23)

4.7. CHARAKTERYSTYKA LOKALI UŻYTKOWYCH BIUROWYCH, WYNAJMOWANYCH OD ZBK PO PANDEMII W LATACH 2020–2021

W 2020 i 2021 roku popyt na powierzchnię wśród budynków biurowych zdecydowanie się zmniejszył, w tym samym czasie nastąpiło większe zainteresowanie wynajmem lokali biurowych miejskich. Aż 13,7% wśród wszystkich wynajmowanych od ZBK lokali biurowych to te, które zostały wynajęte w czasie pandemii i tuż po niej (tab. 7).

Tabela 7. Szczegółowa charakterystyka lokali użytkowych biurowych miejskich, wynajętych od ZBK w Krakowie w latach 2020–2021. Oprac. aut. na podst. (ZBK, 2022)

Lokale użytkowe biurowe miejskie, wynajęte od ZBK w latach 2020–2021	
Liczba [szt. (%)]	76 (13,7)
Powierzchnia [m ² (%)]	8 020 (11,7)

Popyt na powierzchnię w budynkach biurowych w 2021 roku zmniejszył się o 119 000 m² względem 2019 roku. W tym samym czasie zapotrzebowanie na lokale biurowe miejskie wzrosło o powierzchnię 6039,7 m².

4.8. PRZESTRZENIE NIETYNYJMYCH W 2020 I 2021 ROKU – CHARAKTERYSTYKA PUSTOSTANÓW WŚRÓD BUDYNKÓW BIUROWYCH

W Krakowie powierzchnia pustostanów wśród budynków biurowych w roku 2021 względem 2020 zwiększyła się aż o 11 000 m² (tab. 8). Oznacza to, że praca biurowa, mimo zniesienia obostrzeń związanych z pandemią w 2021 roku, nadal pozostawała w formie zdalnej lub została przeniesiona z dużych biurowców do mniejszych lokali wynajmowanych od miasta.

Tabela 8. Charakterystyka pustostanów wśród budynków biurowych w Krakowie w 2020 oraz 2021 roku. Oprac. aut. na podst. (JLL, 2022a; Savills Research, 2020)

Pustostany wśród budynków biurowych w latach 2020–2021	Liczba [m ²]
Pustostany w roku 2020	1 145 000
Pustostany w roku 2021	1 461 000

5. REZULTATY BADAŃ

Największym rynkiem biurowym tuż po stołecznym jest rynek krakowski, w przypadku którego powierzchnia wynosiła w 2021 roku 1 617 600 m². Porównując dane sprzed pandemii COVID-19, czyli z roku 2019, do stanu po epidemii wirusa można zauważyć, że podaż, jeżeli chodzi o przestrzeń biurową w Krakowie, zwiększyła się o 197 600 m². W tym samym czasie popyt zmniejszył się o 119 000 m². Wskaźnik pustostanów w 2019 roku wynosił 10,7%, a w 2021 aż 16,1%. Oznacza to, że mimo zniesienia obostrzeń związanych z epidemią i możliwością powrotu pracowników do pracy w budynkach biurowych w dużym wymiarze to nie nastąpiło.

Badania zostały poszerzone o analizę przestrzeni biurowej wynajmowanej od ZBK w danym czasie. Obserwacje dotyczące wynajmowanej powierzchni biurowej w starszych budynkach, kamienicach, małych lokalach pozwoliły na stwierdzenie, że praca biurowa po pandemii, w roku 2021 roku, w dużej mierze została na stałe przeniesiona do takich właśnie lokali. Największa grupa lokali biurowych wynajmowanych w tamtym czasie znajduje się w dzielnicach Stare Miasto i Nowa Huta i stanowi 61,33% wszystkich obiektów. Powierzchnia, która została wynajęta od ZBK, aby pełnić funkcje o takim właśnie przeznaczeniu w latach 2020–2021 (czyli jeszcze w czasie trwania pandemii i tuż po niej) wyniosła 8020 m².

6. PODSUMOWANIE

Pandemia zdecydowanie miała wpływ na architekturę i spowodowała wiele dyskusji na temat tego, jak będzie wyglądać przyszłość miast w dobie epidemii wirusów. Wiele aspektów związanych z budynkami i wnętrzami uległo przeobrażeniu czy przekształceniu. W trakcie trwania lockdownu obiekty architektoniczne były czasowo zamykane, a niektóre z nich zmieniły swoje przeznaczenie (powstały szpitale polowe). W przypadku budynków biurowych po pandemii obserwuje się znaczne zmiany. Praca zdalna spowodowała trwałą transformację modelu pracy. Z badań wynika, że po epidemii wiele z firm na stałe przyjęło model pracy WFH. Oznacza to, że wiele z budynków biurowych w dużej mierze pozostaje niewykorzystanych, pustych. Ponadto badania wskazują, że w Krakowie po zniesieniu restrykcji związanych

z domową kwarantanną, podczas gdy liczba wynajmowanych budynków biurowych znacznie spadła w związku z implementacją pracy zdalnej w dużej mierze na stałe, nastąpił wzrost zainteresowania lokalami biurowymi wynajmowanymi od miasta.

BIBLIOGRAFIA

- Accenture. (2020). *COVID-19 is reshaping the consumer goods industry*. Pobrane z: <https://www.accenture.com/content/dam/accenture/final/a-com-migration/manual/r3/pdf/pdf-127/Accenture-COVID-19-CGS-Pulse-Survey-Research-Wave-4.pdf> (dostęp: 03.01.2022).
- Ball, C., Huang, K. Francis, J. (2021). Virtual reality adoption during the COVID-19 pandemic: A uses and gratifications perspective. *Elsevier*, 65. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2021.101728>
- Bharne, V. (2022). *Urbanism beyond 2020. Reflections during the COVID-19 pandemic*. Novato: Oro Editions.
- Chirisa, I. (2020). Disaster mitigation and response in cities: Drawing lessons from COVID-19 pandemic. *Journal of Social Sciences*, 63. <https://doi.org/10.31901/24566756.2020/63.1-3.2262>
- Colliers International. (2020). *Market Insights – Rynek biurowy 2020*. Pobrane z: <https://www.colliers.com/pl-pl/research/market-insights-office-market-2020> (dostęp: 03.01.2022).
- Duszyński, J., Afelt, A., Ochab-Marcinek, A., Owczuk, R., Pyrc, K., Rosińska, M., Rychard, A., Smitacz, T. (2020). *Zrozumieć COVID-19*. Warszawa: PAN.
- Gillen, N., Nissen, P., Featherstone, S., Park, J., Scott, A., Singha, S., Taylor, H., Taylor, I. (2021). *Re-think. Design guide. Architecture for a post-pandemic world*. Wydawnictwo: RIBA Publishing.
- Intuit. (2020). *Intuit 2020 report. Twenty trends that will shape the next decade*. Pobrane z: https://http-download.intuit.com/http.intuit/CMO/intuit/futureofsmallbusiness/intuit_2020_report.pdf (dostęp: 03.01.2022).
- JLL. (2021). *Shaping Human Experience*. Pobrane z: <https://hello.jll.com/CBJ-CH-ShapingHumanExp> (dostęp: 02.01.2022).
- JLL. (2022a). *Rynek biurowy: Kraków | Wrocław | Trójmiasto | Katowice | Poznań | Łódź | Lublin | Szczecin*. Pobrane z: <https://www.jll.pl/> (dostęp: 02.01.2022).
- JLL. (2022b). *Rynek biurowy: Warszawa*. Pobrane z: <https://www.jll.pl/> (dostęp: 02.01.2022).
- Knight Frank. (2021a). *Kraków. Atrakcyjność miasta i rynek biurowy 2021*. Pobrane z: <https://content.knightfrank.com/research/2296/documents/pl/krakow-atrakcyjnosc-miast-i-rynek-biurowy-iii-kw-2021-8565.pdf> (dostęp: 03.02.2023).
- Knight Frank. (2021b). *Warszawa. Atrakcyjność miasta i rynek biurowy 2021*. Pobrane z: <https://content.knightfrank.com/research/2301/documents/pl/warszawa-atrakcyjnosc-miast-i-rynek-biurowy-iii-kw-2021-8476.pdf> (dostęp: 03.02.2023).

- Kinght Frank. (2022a). *Kraków. Atrakcyjność miasta i rynek biurowy 2022*. Pobrane z: <https://businessinmalopolska.pl/uploads/pdf/publication/atrakcyjnosc-inwestycyjna-miasta-krakowa-2022-2.pdf> (dostęp: 03.02.2023).
- Kinght Frank. (2022b). *Warszawa. Atrakcyjność miasta i rynek biurowy 2022*. Pobrane z: <https://content.knightfrank.com/research/2301/documents/pl/warszawa-atrakcyjnosc-miast-i-rynek-biurowy-i-kw-2022-8952.pdf> (dostęp: 03.02.2023).
- Pennanen, A. (2004). *User activity based workspace definition as an instrument for workplace management in multi-user organizations*. Helsinki: Haahtela-kehitys.
- Pracuj.pl. (2020). *Praca i rekrutacja zdalna w oczach pracowników*. Pobrane z: <https://media.pracuj.pl/96145-praca-i-rekrutacja-zdalna-raport-pracujpl> (dostęp: 02.01.2022).
- Savills Research. (2020). *Rynek biurowy w Krakowie*. Pobrane z: <https://pdf.euro.savills.co.uk/poland/offices-and-warehouses/savills-spotlight-rynek-biurowy-w-krakowie-w-2019.pdf> (dostęp: 01.02.2021).
- Social Estate. (2020). *Słownik terminów inwestycyjnych. Wskaźnik pustostanów*. Pobrane z: <https://social.estate/slownik/wskaznik-pustostanow-co-to-jest/> (dostęp: 03.02.2023).
- SWPS. (2021). *Przyszłość przestrzeni biurowych w postpandemicznej rzeczywistości*. Pobrane z: <https://www.swps.pl/centrum-prasowe/informacje-prasowe/23112-przyszlosc-przestrzeni-biurowych-w-postpandemicznej-rzeczywistosci> (dostęp: 03.01.2022).
- ZBK. (2022). *Baza lokali użytkowych ZBK*. Kraków: ZBK.

Ewelina Panasiuk (ewelina.panasiuk@pk.edu.pl)

 <https://orcid.org/0000-0001-8848-3542>

Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki, Wydział Architektury

Droga przez budynek – wnętrze publiczne

Route through the building – public interior

Streszczenie

W artykule podjęto próbę analizy wnętrza publicznego, jakim jest „wewnętrzna ulica”, w kontekście jej dostępności i własności, a także usieciowienia z istniejącą tkanką miejską. Tłem powyższych rozważań są liczne przykłady zarówno współczesne, jak i te zaczerpnięte z historii. Badania dotyczące holu jako wnętrza publicznego pozwoliły na wyodrębnienie grupy budynków, których strefa wejściowa posiada formę oraz funkcję „wewnętrznej ulicy”.

Słowa kluczowe: wewnętrzna ulica, wnętrze publiczne, element sieci, pasaż, hol tranzytowy

Abstract

This paper attempts to analyse the public interior, which is the ‘inner street’, in the context of its accessibility and ownership, as well as its networking with the existing urban fabric. The background to the above considerations is provided by a number of examples, both contemporary and those drawn from history. The author’s research into the lobby as a public interior has identified a group of buildings whose entrance area has the form and function of an ‘internal street’.

Keywords: internal street, public interior, network element, walkway, transit hall

1. WNĘTRZE PUBLICZNE

Termin „wnętrze publiczne” odnosi się do przestrzennie zamkniętych środowisk, które są odbierane jako należące do sfery publicznej. Obejmują one przestrzeń wewnątrz budynków użyteczności publicznej i instytucji. Szersza definicja wnętr publicznego jako ogółu przestrzeni, w których można dostrzec, że działa społeczeństwo obywatelskie, dotyczy środowisk, zarówno wewnątrz, jak i na zewnątrz budynków. Są to miejsca spotkań towarzyskich, rozrywki, transportu, wypoczynku i handlu, a także szeroko rozumianej kultury. Korzystanie z wnętr publicznych zależy od pozytywnej decyzji ich użytkowników. Wybory te są często podejmowane intuicyjnie. Oznacza to, że komfort, wygoda, przyjemność, uznanie i ciekawość są podstawowymi zagadnieniami projektowymi. Wnętrza publiczne ściśle odzwierciedlają zmiany kulturowe, ekonomiczne i demograficzne oraz podlegają zmieniającym się modom i wzorcom życia (Pimlott, 2022).

Architektura wnętr publicznych czerpie z idei lub marzenia o raj. Rzeczywistość natury jest burzliwa i gwałtowna, a raj jest stanem idealnym i niemożliwym do uzyskania. Architekture przypisuje się rolę odzyskania tego stanu, co osiąga się poprzez stworzenie wnętrza, które samo w sobie jest kompletne, odrębne i chronione przed wrogim światem (Pimlott, 2022: 17).

Zjawisko wnętr publicznych ma także swoje korzenie w historycznym, architektonicznym dyskursie dotyczącym przestrzeni publicznej. Należy tu wspomnieć o Wielkim Planie Rzymu autorstwa Giambattisty Nolliego z 1784 r., który obrazuje, że za sferę publiczną uznawano wnętrza dostępne publicznie. Mapa ilustruje niejednoznaczny granicę między przestrzenią publiczną i prywatną. Prywatne budynki nie zostały w pełni odseparowane, ich dziedzińce i pasáže okazały się bowiem dostępne dla każdego. W XIX w. powstanie kapitalistycznej, świeckiej kultury miejskiej okazało się punktem zwrotnym w postrzeganiu przestrzeni publicznej. Życie publiczne było uznawane za „spektakl”, dla którego tłem stały się przykryte szklanymi dachami ulice handlowe, łączące cechy zewnętrzne i wewnętrzne. W XX w. doszło do erozji teatralnej miejskości. Do głosu doszli krytycy architektury, którzy wyrazili swe obawy związane z rosnącą prywatyzacją sfery publicznej i jej homogenizacją. Michael Sorkin poruszył problem „disneyfikacji”, Rem Koolhaas „śmieciowej przestrzeni”, natomiast Lieven De Caeter „kapsularyzacji” (Poot, Van Acker, De Vos, 2016).

1.1. DOSTĘPNOŚĆ I WŁASNOŚĆ

W kontekście artykułu określenie „publiczny” odnosi się do dwóch częściowo nakładających się znaczeń: dostępności i własności. Termin „dostępność” oznacza, że opisywane przestrzenie są otwarte dla wszystkich. Dostępność może być jednak ograniczona, np. w czasie, ze względów praktycznych. Należy ją więc rozumieć jako przepuszczalność, możliwość wejścia w przestrzeń bez wahania i wysiłku. Jednak, jak już wcześniej wspomniano, dostępność publiczna ma związek z własnością (Poot, Van Acker, De Vos, 2016). Marc van Leent rozróżnia

własność formalną i mentalną. Zarówno podmioty prywatne, jak i publiczne mogą posiadać wnętrza publiczne. Aby przestrzeń była postrzegana jako publiczna, mentalna własność musi należeć do użytkowników (van Leent, 2012: 10–11).

Manuel de Solà-Morales był jednym z pierwszych projektantów podkreślających znaczenie wnętrz publicznych jako przestrzeni zbiorowych, które nie są *stricto* publiczne czy prywatne, ale są jednym i drugim jednocześnie. Mowa o przestrzeniach publicznych wykorzystywanych do działań prywatnych lub przestrzeniach prywatnych, które pozwalają na zbiorowe użytkowanie. Architekt jako przykład wskazuje rynek La Boqueria w Barcelonie, gdzie własność i zarządzanie publiczne jest bez wysiłku łączone z prywatnymi inicjatywami i działaniami użytkowników, sprzedawców i innych. Przestrzenie zbiorowe są bogactwem historycznych miast i z pewnością znać je należy za najważniejszą strukturę miasta przyszłości (Solà-Morales, 1992).

Wnętrze publiczne niezależnie od jego własności jest więc interpretowane jako przestrzeń publiczna, ilustrująca wartości społeczeństwa i jego wyobrażenia na temat relacji obywateli nawzajem, z przedstawicielami władzy oraz ze światem (Pimlott, 2018).

Dokumentem, który jednoznacznie wskazuje na brak zależności pomiędzy własnością formalną a dostępnością, jest XVIII-wieczny, wspomniany wcześniej Wielki Plan Rzymu Nolliego (il. 1). Przyglądając się uwiecznionym na nim *palazzo*, dostrzeżemy, że ich prywatne dziedzińce były uznawane za przestrzeń publiczną. Przykładem może być Palazzo Massimo alle Colonne w Rzymie (rozpoczęcie budowy w 1535 r.) autorstwa Baldassare'a Peruzziego. Niewielki budynek został zlokalizowany przy wąskiej, krętej Strada della Valle. Wejście do budynku zaprojektowano w formie głębokiej, ciemnej loggii, wyciętej w bryle. Pomimo to z chodnika można było zajrzeć w jej otwartą przestrzeń, która wydawała się być kontynuacją ulicy (Rasmussen, 2015: 68–69). Kamienny pasaż prowadził z loggii na niewielki dziedziniec. Następnie drugim pasażem dochodzono do mniejszego dziedzińca, a stamtąd kolejnymi przejściami do biegnącej z tyłu ulicy. Portyk wejściowy i osiowy układ planu wskazują na związek

Il. 1. Fragment Wielkiego Planu Rzymu. Pod numerem 625 znajduje się Palazzo Massimo (Nolli, 1692–1756)

budynku z jego miejskim otoczeniem. O tym samym świadczy także jego krzywoliniowa fasada, wynikająca z ukształtowania terenu (Norberg-Schulz, 1999: 136). Obecnie budynek jest całkowicie zamknięty dla przechodniów, skrywa piękne wnętrza dziedzińców, które cieszyły oko XVIII-wiecznych Rzymian.

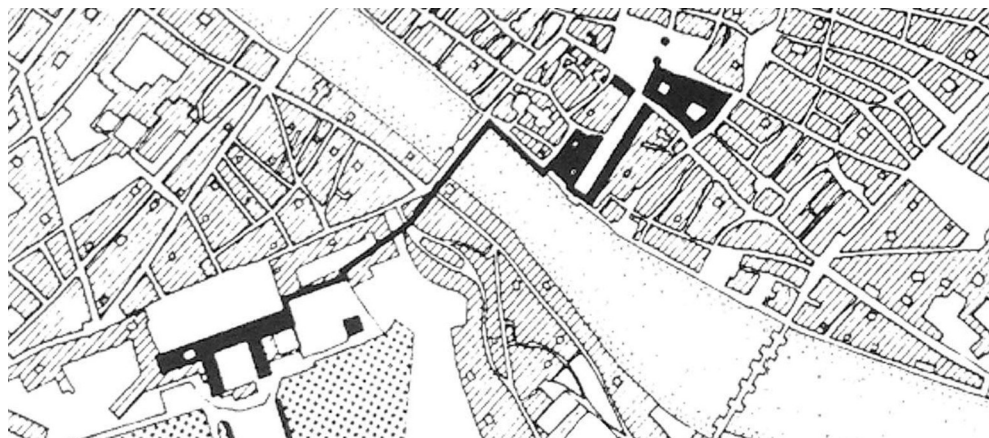
Współczesnym przykładem przestrzeni prywatnych wykorzystywanych publicznie są POPS (ang. *privately owned public spaces*, tj. prywatne przestrzenie publiczne) zlokalizowane w Nowym Jorku. Ich historia sięga 1961 r., kiedy to w przepisach dotyczących zagospodarowania przestrzennego miasta uwzględniono dodatkową powierzchnię lub zwolnienia dla prywatnych deweloperów w zamian za przestrzeń zewnętrzną lub wewnętrzną udostępnioną do użytku publicznego. Do chwili obecnej (12.2024) zbudowano 590 POPS w ponad 380 budynkach, które są zlokalizowane głównie na Manhattanie. Łącznie zapewniają 353 m² dodatkowej przestrzeni publicznej w mieście. Przykładem realizacji objętej powyższym programem jest 6 ½ Avenue. To seria przejść dla pieszych w połowie przecznicy od 51st Street do 57th Street, pomiędzy 6th Avenue i 7th Avenue, w formie ciągu pasaży przecinających sześć gęsto zabudowanych kwartałów Manhattanu.

1.2. ELEMENT SIECI

Sieć sugeruje strukturę łączącą, jest powszechnie rozumiana, można ją uchwycić przede wszystkim poprzez poruszanie się po niej lub poprzez mapowanie, które opisuje ją jako całość. We wnętrzach publicznych, wywodzących się z sieci lub zbudowanych wokół nich, postrzeganie przestrzeni wzmacniają biegnące przez nie połączenia, w których jedna przestrzeń prowadzi do drugiej lub łączy się z nią. Sieci sprawiają, że nieformalne relacje stają się konkretne. Zostały zbudowane jako próby pogodzenia złożonych relacji i przewidywania przyszłych okoliczności. W epoce nowoczesności sieć stała się być może najpotężniejszym dostępnym narzędziem do projektowania wnętrz publicznych (Pimlott, 2022: 241–242).

Jednak sieci leżą u samych podstaw osadnictwa ludzkiego jako linie pomiędzy odmiennymi elementami, miejscami i ludźmi. Już pierwsze połączenia między różnymi osadami utworzyły sieci w postaci szlaków, które łączyły ze sobą wiele odległych miejsc i ludów w celach handlowych. Tworzenie warunków wewnętrznych jest widoczne w przypadku rzymskich osad wojskowych, które wyznaczały odrębne miejsce na świecie, wycinając granicę w ziemi, tworząc za pomocą siatki reprezentatywny porządek polityki, kultu i zachowania dla życia. Osada była wyidealizowaną konstrukcją, która reprezentowała rzymską organizację. Nie była jednak odzwierciedleniem tego, jak Rzym był faktycznie zorganizowany.

W tym miejscu po raz kolejny należy wspomnieć o Wielkim Planie Rzymu Nolliego, który ukazuje sieć urbanistyczną miasta. Dokument wyjaśnia rolę urbanisty w kształtowaniu wnętrz publicznych, a także odśladanie delikatne i złożone powiązania pomiędzy przestrzenią publiczną i prywatną (Harteveld, Scott Brown, 2007).

Il. 2. Plan przebiegu Corridoio Vasariano łączącego Galerie Uffizi z Palazzo Pitti (Vasari, 1565)

O ile Wielki Plan Rzymu prezentuje sieć przestrzeni publicznych w skali całego miasta, o tyle Galeria Uffizi we Florencji (1560), zaprojektowana przez Giorgia Vasariego, jest przykładem kontynuowania sieci urbanistycznej w obrębie budynku. Obiekt został precyzyjnie „wciśnięty” w istniejącą tkankę miejską, a całość założenia została skomponowana na osi pomiędzy Palazzo Vecchio a rzeką Arno. Centralną część założenia stanowiła nowa miejska przestrzeń, mająca formę ulicy z identycznymi fasadami, dającymi poczucie zamknięcia. Jej przestrzeń kończy się u brzegu rzeki czymś w rodzaju łuku triumfalnego, otwierającego widok na południowe wzgórze, uznając je za część miejskiego świata, a także obraz ekspansji i konsolidacji władzy księcia.

Budynek skrywa także drugą sieć. W południowo-zachodnim narożniku galerii, na trzecim piętrze ma swój początek inny korytarz – Corridorio Vasariano. Było to odizolowane i bezpieczne przejście dla księcia do jego rezydencji Palazzo Pitti po drugiej stronie Arno. Sieć zaprojektowana przez Vasariego ucieleśnia władzę i zasięg sponsora, oscylując pomiędzy błyskotliwością, reprezentatywną przejrzystością a przysłoniętą wszechobecnością (Pimlott, 2022: 250–253). Obiekty Uffizi funkcjonowały niczym struktura miejska (il. 2), łącząc główny plac miasta z rzeką, uzupełniona o sieć prywatną jednego obywatela i jego świty, która łączyła siedzibę państwa z domem.

Przykładem XIX-wiecznego wnętrza publicznego, będącego elementem sieci przestrzeni publicznych miasta, były paryskie Les Halles Centrales (il. 3), zaprojektowane przez Victora Baltarda i Felixa Calleta i zbudowane w latach 1853–1857. Ostateczny projekt obejmował szereg pawilonów z żelaza, szkła i cegły, połączonych galeriami obejmującymi wewnętrzne ulice. Całość kompleksu składała się z dziesięciu pawilonów w dwóch rozmiarach, które uzupełniono o cztery specjalne pawilony otaczające okrągłą giełdę. Budynki zostały rozmieszczone na ortogonalnej siatce. W centralnej części założenia, wzdłuż dłuższego boku ulokowano

Il. 3. Paryskie Les Halles Centrales (Henrard, 1962)

przeszkloną aleję, do której dochodziło pięć bocznych ulic, z czego cztery zostały przeszklone. Były one zintegrowane z ulicami dzielnic, gdzie skupiała się nieformalna działalność targowa.

Hale tworzyły budynek sieciowy połączony z miastem. Wszystkie budynki targowe były elementem systemu, w którym każda część sprawnie współdziałała z następną i z całością. Pomimo izolacji założenia jako wyspecjalizowanej struktury, infrastruktury i wysoce zorganizowanego działania, jego granica była nieszczelna (Pimplott, 2022: 260).

Przestrzenie paryskich Les Halles Centrales nie były całkowicie obce miastu, opierały się bowiem na pasażach i wewnętrznych deptakach, które stały się nieodłączną częścią wizerunku miasta.

„W ostatnich dziesięcioleciach ilość i udział przestrzeni publicznej w budynkach stale wzrastają, a znaczna ich część stanowi fragment większej wewnętrznej i zewnętrznej sieci pieszych”¹ (Harteveld, Scott Brown, 2007). W związku z powyższym współcześni architekci i teoretycy architektury wskazują na potrzebę projektowania wnętrz publicznych z wykorzystaniem logiki sieci. Dzięki temu lokalizacje te mogłyby odgrywać integralną rolę w istniejącej sieci przestrzeni publicznych. To podejście podkreśla potencjał wnętrz publicznych i wzmacnia spójność przestrzenną miasta (Poot, Van Acker, De Vos, 2016).

¹ Tłumaczenie autorskie.

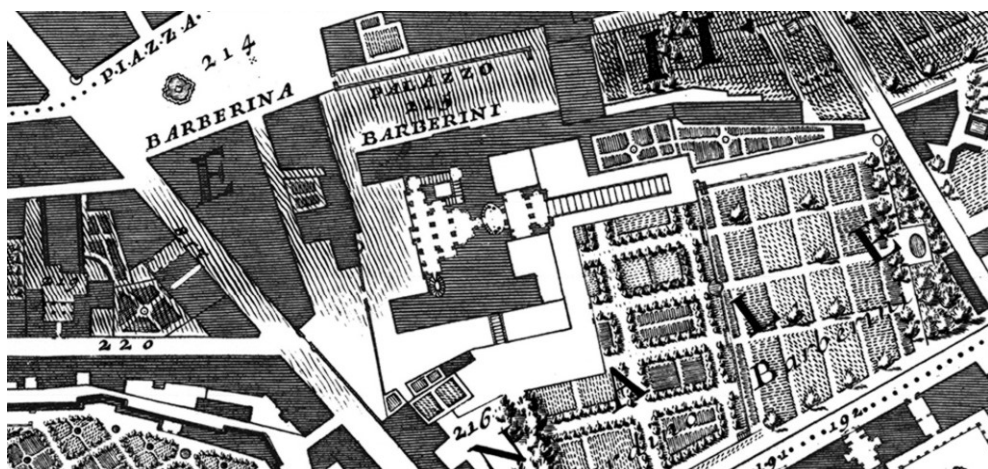
2. PASAŻ

Sięgając do XVIII-wiecznego Rzymu, można stwierdzić, że przejście przez budynek było zabiegiem powszechnym. Dotyczyło nie tylko obiektów publicznych, ale także prywatnych. Przykładem może być przywołany wcześniej Palazzo Massimo alle Colonne, gdzie sekwencja pasaży i dziedzińców łączyła Strada della Valle z placem. Podobna sytuacja miała miejsce w urbanistyce innych włoskich miast.

Palazzo Porto w Vicenzy graniczy z dwiema przeciwległymi ulicami. W konsekwencji posiada dwie czterokolumnowe sienie graniczące z jego elewacjami frontowymi. W centralnej części budynku znajduje się podwórzec (*cortile*) otoczony portykiem. Jest dostępny z sieni przez korytarze i tworzy wraz z nimi główną oś założenia (Palladio, 1955: 80).

W przypadku budynków wolno stojących można odnaleźć podobną zasadę, pomimo że nie były one częścią gęstej zabudowy kwartałowej renesansowego miasta. Patrząc na plan parteru Palazzo Barberini (1633) (il. 4), autorstwa Carla Maderny, dostrzegamy, że jest on całkowicie otwarty wzdłuż centralnej osi. Otwiera ją dziedziniec honorowy, za którym znajduje się olbrzymia loggia z ustawionymi w niszach posągami rzymskich bogów. Wystawiono na widok publiczny to, co wówczas było częścią prywatnego życia pałacu. Nieco głębiej znajduje się owalna przestrzeń ze schodami, zorientowana poprzecznie do osi, która stanowi przerwę w jej ciągłości. To tam rozpoczynają się schody służbowe, przejścia oraz komory w ścianach, działające jako drugi świat, niezależny od głównej sekwencji osi. Idąc dalej, można wybrać trasę wzdłuż głównej osi, przez *grotto* i rampę do ogrodów, lub wejście na schody prowadzące na *piano nobile*.

Charakterystyczna, rozbudowana część wejścia, monumentalna komunikacja wewnętrzna i rygorystycznie symetryczne założenie stanowiły doskonałą scenografię dworskich

Il. 4. Fragment Wielkiego Planu Rzymu. Pod numerem 215 znajduje się Palazzo Barberini (Nolli, 1692–1756)

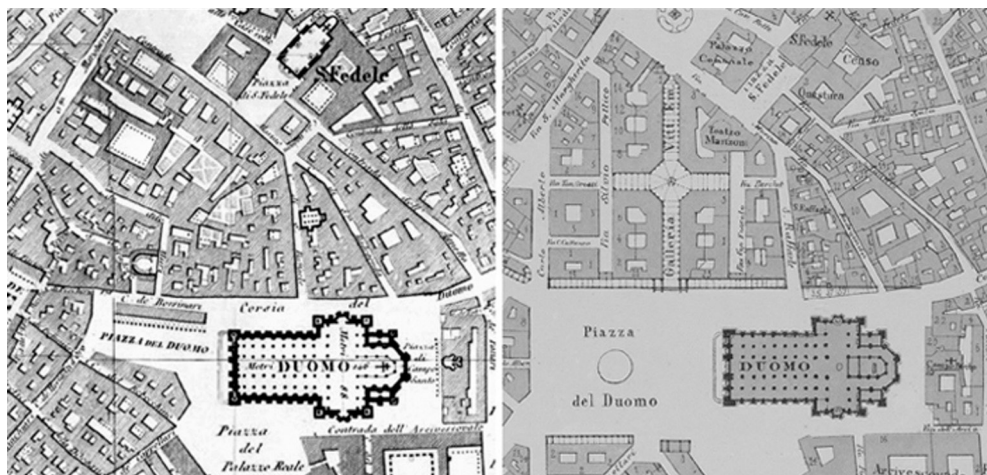
Il. 5. Passage Choiseul (Viollet, 1910)

ceremonii. Pałac stał się wzorem dla rezydencji europejskich w typie *entre cour et jardin*. Komunikacja przecinająca budynek łączy dwa istotne punkty, jakimi są dziedziniec honorowy i ogrody (pierwotnie były one obszernym parkiem ze szpalerami drzew i egzotyczną roślinnością) (Pevsner, 2013: 154).

Jednak to na przełomie XVIII i XIX w. w Paryżu pojawił się nowy typ przestrzeni publicznej – *passage* (il. 5), który przebiegał przez gęstą tkankę miasta, tworząc odrębne środowiska wewnętrzne, będące jednocześnie dodatkiem i alternatywą dla ulic. Kwartały zabudowy przed-haussmannowskiego Paryża były gęsto zabudowane z wielopiętrowymi budynkami tworzącymi ich obwód i innymi budynkami wypełniającymi je. Wartość nieruchomości stanowiących granice bloku zabudowy lub działek była wysoka, podczas gdy ich wnętrza były stosunkowo mało produktywnie ekonomicznie. Wartości tych ukrytych nieruchomości zostały przekształcone przez utworzenie wewnętrznych ulic handlowych lub pasaży. Tendencje do łączenia można uznać za wyzwolenie zmian w Paryżu, które miały nastąpić pod kierunkiem Georges’a-Eugène’a Haussmanna, w ramach których ulice i bulwary przecięły średniowieczną tkankę miasta, eliminując ciemne wnętrza miejskich dzielnic. Pasaże posiadały doskonale ujednoliconą architekturę i jednorodny materiał, wyróżniały je szczególna jakość światła oraz zjawisko odbić i były w całości przeznaczone dla pieszych. Zwierały i poszerzały układ ulic miasta, nadając mu specyficzną aurę. Tworzyły dodatkowy i uzupełniający się system, który można było postrzegać i doświadczać jako sieć. Większość z nich była wąska, jak np. Passage Choiseul (1827), inne okazałe, jak Passage Véro-Dodat (1826), a niektóre były większe, jak Galerie Colbert (1826). Wszystkie były wybrukowane, czyste i stosunkowo ciche w przeciwieństwie do ulic miasta tamtego okresu.

Idealnie nadawały się do kontemplacji artefaktów oraz własnych odbić w niezliczonych oknach i wystawach. Sieć paryskich przejść była bardzo rozległa i można było podążać jej trasą zupełnie bez polegania na sieci ulic (Pimlott, 2022: 255).

Pasaże zbudowane w Paryżu zainspirowały resztę Europy, Stany Zjednoczone, Rosję, a nawet Australię. Budynek galerii Vittorio Emanuele II w Mediolanie (1874) (il. 6), autorstwa Giuseppe’a Mengoniego, jest w skali znacznie większy od paryskich poprzedników. O ile paryskie pasáže przekształciły sieć ulic w złożony system, wykorzystując pełen potencjał nieruchomości i pieszych, galeria w Mediolanie ustanowiła warunki prawie całkowicie samodzielnie. Posiadała reprezentacyjny charakter i połączyła dwie przestrzenie publiczne miasta, jego duchowe centrum, Piazza del Duomo, i reprezentacyjne centrum kultury współczesnej, Piazza Scala. Dzięki obecności galerii miasto zostało „usięciwione”, sprawiła, że historyczne centrum stało się prostsze i mniej skomplikowane. Przekształciła obraz tajemniczego, średniowiecznego centrum w bardzo przejrzysty i racjonalny ośrodek metropolitalny (Pimlott, 2022: 257–259).

Il. 6. Centrum Mediolanu przed wybudowaniem galerii Vittorio Emanuele II (Brenna, 1860) i po jej wybudowaniu (Giunta di Milano, 1876)

3. WEWNĘTRZNA ULICA

Robert Venturi i Denise Scott Brown w swej praktyce projektowej przypisują wewnętrznym przestrzeniom publicznym znaczącą i wieloraką rolę. Koncepcja „wewnętrznej ulicy”, widoczna w ich najwcześniejszych projektach, dojrzała w późniejszych pracach i obejmowała drogę przez budynek osadzoną w sieci miejskich przestrzeni publicznych i ścieżek, zarówno wewnętrznych, jak i zewnętrznych (Harteveld, Scott Brown, 2007).

Zgodnie z teorią architektów wewnętrzne ulice i przestrzenie mają różne cechy publiczne. Pierwszą rolą „wewnętrznej ulicy” jest komunikacja. Stanowi ona część układu ruchu, wzdłuż

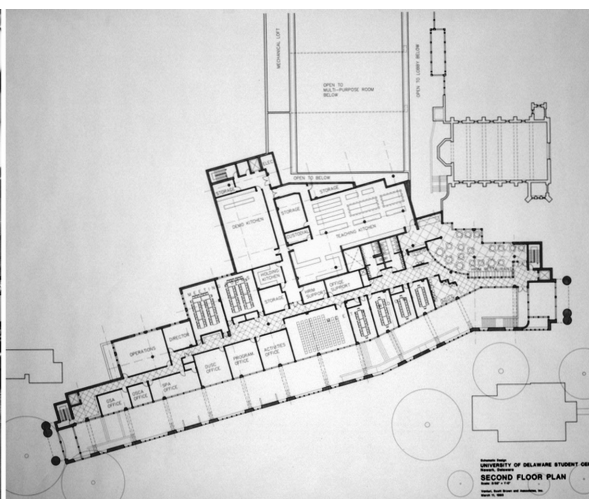
którego rozmieszczone są przestrzenie budynku i z którego uzyskuje się dostęp do działań użytkowników. Brown postrzega ulicę przechodzącą przez budynek jako źródło dostępu i stara się łączyć wzorce aktywności i komunikację, tak jakby projektowała miasto. We wszystkich realizacjach „wewnętrzna ulica” służy jako łącznik i komunikator pomiędzy domeną prywatną i publiczną. Architektka wskazuje, że to Wielki Plan Rzymu Nollego nauczył ją myśleć o drodze przechodzącej przez budynek jak o ulicy zewnętrznej (Harteveld, Scott Brown, 2007).

We wszystkich swoich rolach ulica stanowi łącznik pomiędzy tym, co publiczne, a tym, co prywatne. Dotyczy to także ulic wewnętrznych. Jeśli jednak wewnętrzna przestrzeń publiczna ma przyczyniać się do ruchu miejskiego, konieczne jest dokładne przestudiowanie jej kontekstu. Z tego powodu konieczna jest analiza systemu aktywności i ruchu wokół miejsca realizacji projektu oraz dokumentacja jakości sąsiedniej przestrzeni publicznej, zewnętrznej i wewnętrznej. Należy wziąć pod uwagę trendy w tych systemach i wymagania wobec nich. Daje to podstawy do planowania relacji zarówno w ramach projektu, jak i poza nim. Z badań planistycznych szerszego otoczenia często wywodzą się projekty VSBA (biura projektowego Venturi, Scott Brown and Associates). Przy opracowywaniu projektów na podstawie kontekstu każdego z budynków Venturi i Scott Brown odkryli, że przydatna jest koncepcja „linii pragnień”. Linie te są rysowane bezpośrednio pomiędzy miejscem, w którym ludzie się znajdują, a miejscem, w którym chcą się znajdować, niezależnie od tego, czy istnieją bezpośrednie trasy (Harteveld, Scott Brown, 2007).

Trabant University Center w Delaware (1996) (il. 7) autorstwa VSBA jest przykładem budynku posiadającego wewnętrzną ulicę, która stanowi jeden z głównych ciągów pieszych

A

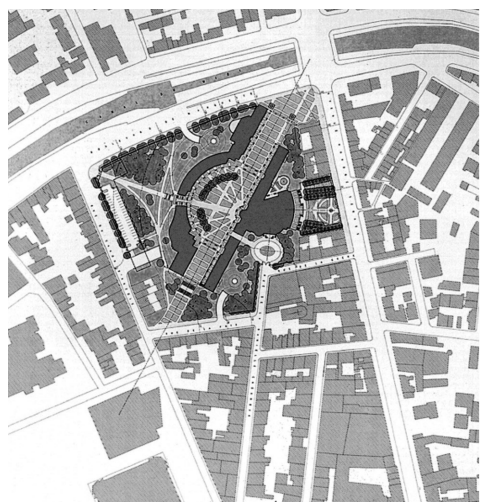

B

Il. 7. Trabant University Center w Delaware: A – widok na „wewnętrzną ulicę” (VSBA, 1992–1996), B – plan drugiej kondygnacji (Barksdale Maynard, b.r.)

kampusu. Przebiega bezpośrednio pomiędzy akademikami a salami wykładowymi. Wzdłuż jej zewnętrznej krawędzi znajduje się rodzaj bocznej alejki, strefy, w której można odpocząć lub usiąść, aby porozmawiać, zjeść i popatrzeć, korzystając z widoku na ulicę. Przeciwległa elewacja pasażu jest bardzo aktywna, z komercyjnymi znakami reklamującymi różne lokale gastronomiczne, księgarnię, kioski i inne usługi. Na pierwszym piętrze znajduje się seria sal konferencyjnych z widokiem na ulicę, zlokalizowaną na parterze. Miejski efekt wzmacniają banery, które mogą mieć charakter dekoracyjny lub informacyjny, a ozdobne neonowe łuki rozciągają się wzdłuż pasażu i ujednolicają kontrastujące strony przestrzeni. Druga trasa biegnie ze wschodu na zachód, łącząc dużą salę wielofunkcyjną, salon do nauki, parking dla samochodów i sąsiedni garaż.

Kolejną realizacją mieszczącą wewnętrzną ulicę autorstwa VSBA jest budynek stolicy prowincji w Tuluzie (1999) (il. 8). Obiekt składa się z dwóch skrzydeł połączonych dwoma przeszklonymi mostami. Liniowe budynki tworzą ciąg, tzw. ulicę obywatelską, która zapewnia skrót dla pieszych pomiędzy dwoma obszarami handlowymi. Architektka miała nadzieję, że będzie się tam mieścić targ uliczny, jednak klient nie zgodził się na wykorzystanie komercyjne. W konsekwencji przestrzeń jest zamykana na noc, prawdopodobnie ze względu na bezpieczeństwo (Harteveld, Scott Brown, 2007). W centralnej części ulica poszerza się, tworząc dziedziniec wejściowy dla usług i przestrzeni administracyjnych.

A

B

Il. 8. Budynek stolicy prowincji w Tuluzie; A – zagospodarowanie terenu (VSBA, b.r.), B – widok na bryłę budynku (Wargo, b.r.)

4. HOL TRANZYTOWY

W latach 2014–2021 przeprowadzono badania mające na celu odnotowanie czynników determinujących przestrzeń holu oraz rozpoznanie jego funkcji i formy jako elementu sieci przestrzeni publicznych miasta (Panasiuk, 2022: 133–295). Zakres badań obejmował obiekty nowo powstałe, rozbudowane lub z zaadaptowaną przestrzenią holu po wstąpieniu danego państwa do Unii Europejskiej. Grupa badawcza obejmowała 100 obiektów z 78 najliczebniejszych miast UE. Przyjęto, że na każdy milion mieszkańców zostanie wyodrębniona jedna realizacja architektoniczna. Zakres problemowy obejmował tematykę przestrzeni holu w budynkach użyteczności publicznej z wykluczeniem obiektów handlowych i usługowych, opieki zdrowotnej, transportu oraz kultu religijnego, ze względu na ich indywidualną specyfikę funkcjonowania.

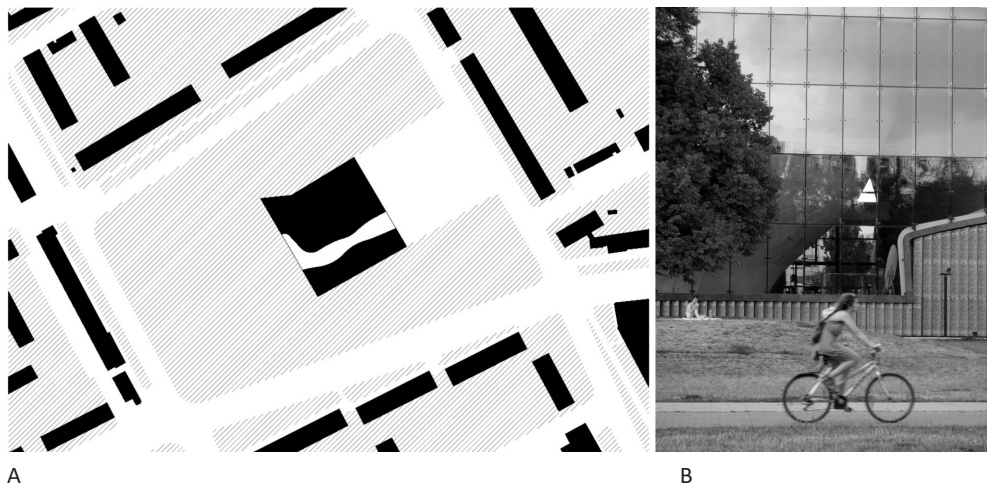
W przypadku każdej z realizacji zostały zgromadzone szczegółowe dane dotyczące: powierzchni budynku i holu, przekroju budynku i holu, lokalizacji holu w planie i przekroju budynku, wyodrębnienia holu z architektury budynku, liczby publicznych wejść do budynku, liczby holów w budynku, połączeń pomiędzy strefami wejść do budynku (w sytuacji kiedy występuje więcej niż jedno), sąsiadujących wewnętrznych i zewnętrznych przestrzeni publicznych, połączeń pomiędzy sąsiadującymi z budynkiem zewnętrznymi przestrzeniami publicznymi, otwartości holu na inne przestrzenie (wewnętrzne i zewnętrzne), otwarcie widokowych z przestrzeni holu, doświetlenia holu, klimatu i mikroklimatu, funkcji holu, budowy przestrzennej budynku i holu, nazewnictwa strefy wejściowej.

Wszystkie powyższe informacje zostały ujęte w zestawieniu zbiorczym w pracy badawczej (zob. Panasiuk, 2022). W wyniku pierwszego etapu analiz, którego kryteriami były lokalizacja i funkcja holu w budynku, wyodrębniono sześć grup. W kolejnej fazie prac każda z nich została szczegółowo przeanalizowana, co miało na celu określenie ich charakterystyki.

Jeden z wyodrębnionych zbiorów (liczący 24 obiekty) posiadał hole cechujące się formą oraz funkcją „wewnętrznej ulicy”. Hole należące do tej grupy określono mianem tranzytowych. Zazwyczaj graniczą one z dwiema przeciwległymi elewacjami budynku. Łączą przeciwległe przestrzenie publiczne lub wprowadzają w głąb wnętrza. Ich najważniejszą cechą jest kierunkowość. Główne otwarcia są wyraźnie zaznaczone przez strumień ruchu, który nadaje wnętrzu dynamiczny charakter. Mogą posiadać punkt kulminacyjny, np. w postaci poszerzenia traktu. Najczęściej stanowią połączenie komunikacyjne i/lub widokowe. Na ogół są stosowane w obiektach pełniących funkcje kulturowe, oświatowe i naukowe. Ich liniowość ułatwia komunikację oraz obsługę funkcji, a skrótowy charakter zaprasza potencjalnych użytkowników do środka.

Zaobserwowano trzy stopnie otwartości przestrzeni holu tranzytowego: 1) zamknięty jednostronnie, który umożliwia zagłębianie się we wnętrze budynku, jednak nie prowadzi do pomieszczenia; 2) otwarty jednostronnie na wnętrze, który łączy przestrzeń zewnętrzną z wewnętrzną w formie konkretnego pomieszczenia; oraz 3) otwarty dwustronnie, który łączy dwie przeciwległe przestrzenie zewnętrzne.

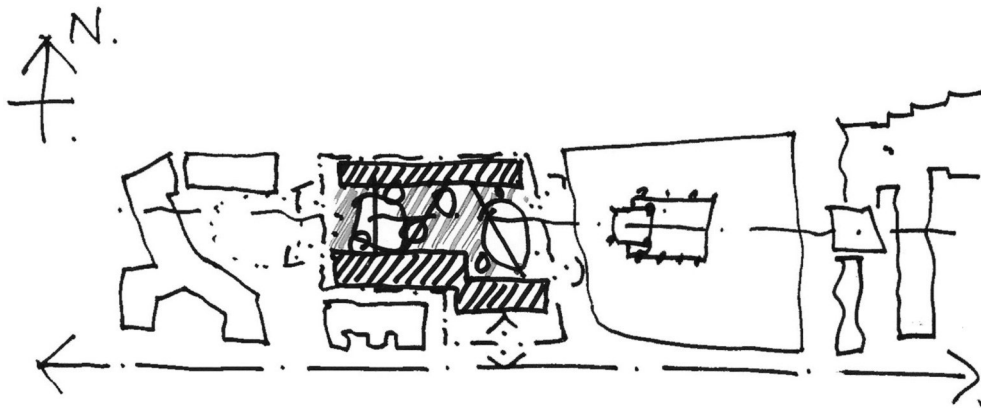
Wyodrębniono także trzy rodzaje połączeń otwarc i zamknięć holu tranzytowego (może istnieć jednocześnie więcej niż jedno z nich): komunikacyjne, widokowe oraz mentalne, które dotyczy kreowania przez projektanta doświadczeń intelektualnych i emocjonalnych. Przykładem ostatniego z nich jest muzeum Kolumba w Kolonii, zaprojektowane przez Petera Zumthora i zrealizowane w 2007 r. Budynek wznosi się na ruinach kościoła św. Kolumby oraz kaplicy z połowy XX w. Rozpoczynając od skromnego wejścia i nagłej zmiany kierunku, architekt prowadzi odwiedzającego krętą drogą w głąb budynku, dając czas na przygotowanie się do spotkania ze sztuką. W sercu założenia, w bezpośrednim sąsiedztwie holu, znajduje się tajemniczy dziedziniec z ogrodem – ciche i zaciszne miejsce do refleksji. Architektura tego miejsca zmusza do myślenia i odczuwania, podobnie jak sztuka.

Il. 9. Muzeum Historii Żydów Polskich w Warszawie; A – plan inspirowany mapą Nolliego, B – widok z parku na przestrzeń holu. Oprac. i fot. aut.

Przykładem holu tranzytowego o połączeniu widokowym i mentalnym jest Muzeum Historii Żydów Polskich w Warszawie (il. 9), projektu Lahdelma & Mahlamäki Architects. Prosta bryła obiektu została przecięta przez hol o imponujących, falistych ścianach. Jego forma nawiązuje do przejścia Izraelitów przez Morze Czerwone oraz stanowi symbol „pęknięć”/rys w historii Żydów polskich. Główny projektant zaznacza także, że jest to przestrzeń refleksji, pozostawiona do swobodnej interpretacji odwiedzających. Przeszkłone otwarcia na zakończeniach drogi przecinającej budynek łączą widokowo przeciwległe przestrzenie zewnętrzne (plac z pomnikiem Bohaterów Getta po stronie wschodniej, z parkiem po stronie zachodniej).

Uniwersytet The Diamond w Sheffield (il. 10), projektu Twelve Architects, posiada hol tranzytowy o połączeniu komunikacyjnym, który został nazwany przez projektantów *public route*. Szeroka droga przecinająca budynek łączy ze sobą trzy wejścia (południowe – główne, wschodnie i zachodnie), a w konsekwencji budynku i przestrzenie publiczne kampusu. *Public*

Il. 10. Uniwersytet The Diamond w Sheffield, szkic koncepcyjny autora projektu (Twelve Architects, b.r.)

route, zlokalizowana na poziomie parteru, otwiera się na podziemie, gdzie znajdują się sale wykładowe. Ponad nią znajduje się atrium, skąd przez świetliki dobiega światło dzienne.

Warto w tym miejscu wspomnieć jeszcze o Tate Modern w Londynie autorstwa pracowni Herzog & de Meuron, gdzie hol tranzytowy, łączący bulwary Tamizy z placem znajdującym się za budynkiem, oraz jego rozbudowę określono jako *North-South passage*. W przypadku Centrum Spotkania Kultur w Lublinie, projektu Stelmach i Partnerzy Biuro Architektoniczne, arterię przecinającą budynek (6 m wysokości i 60 m długości) i łączącą place zlokalizowane po przeciwnych stronach budynku nazwano Aleją Kultur.

5. POSUMOWANIE

Kategoryzowanie wnętrza publicznego jako mieszczącego się w zakresie przestrzeni miejskiej lub wewnętrznej nie jest już aktualne. Wnętrze publiczne należy do przestrzeni społecznej, określonej przez jej publiczne wykorzystanie. Posiada aspekty architektoniczne, społeczne, urbanistyczne i antropologiczne. Współcześnie jest postrzegane jako idea i środowisko niosące schronienie, miejsce dla każdego, które pobudza oko, ciało i umysł oraz jest hojne w stosunku do swoich odbiorców. Projektanci nadal mogą sięgać wstecz, aby czerpać z idei, które nas poruszały i wyrastały z nas samych. Wnętrze publiczne może zapewnić nam głęboki kontakt z naszą własną kulturą materialną, ze światem przyrody i ze sobą nawzajem.

Historia pokazuje, jak bardzo publiczne wnętrza budynków prywatnych mogą poszerzać i wzbogacać ofertę publiczną miasta. Dziś przed architektami i urbanistami stoi podobne wyzwanie – związane z przestrzenią publiczną w budynkach prywatnych.

Organizacja przestrzenna budynku jest coraz częściej podporządkowana potrzebie zapewnienia w jego obrębie przestrzeni, za pośrednictwem której zostanie on wpleciony w sieć przestrzeni publicznych miasta. Taki rodzaj podejścia do architektury determinuje jej bryłę, organizację przestrzeni wewnątrz, jak również sposób funkcjonowania obiektu. Z drugiej strony, logika sieci nie traktuje wnętrz publicznych jako odizolowanych bytów, ale kładzie większy nacisk na powiązania między różnymi typami przestrzeni publicznych, także tych wewnętrznych.

Wewnętrzna ulica powinna łączyć się z systemem ścieżek prowadzących do budynku, wspierać miejski układ komunikacyjny, a w mniejszej skali stanowić „kręgosłup” sektora publicznego w budynku. Aby stworzyć odpowiednie wnętrza publiczne, należy dokładnie przeanalizować otaczające je wzorce miejskie. Zastosowanie idei urbanistycznych w projektach architektonicznych wydaje się nieuniknione.

W związku z powyższym można wnioskować, że współczesna architektura i urbanistyka domagają się ciągłości przestrzeni publicznych wewnątrz budynków. Te nie są obiektami skończonymi, a jedynie elementami *continuum*, które chcą nawiązywać do innych części składowych, aby uczynić swój obraz pełnym. Jak w XVIII-wiecznym Rzymie, który rozwijał się poprzez kompilację sprzężonych ze sobą układów.

BIBLIOGRAFIA

- Barksdale Maynard, W. (b.r.). *Trabant University Center*. Pobrane z: <https://sah-archipedia.org/buildings/DE-01-NK9.14#> (dostęp: 01.10.2024).
- Brenna, G. (1860). *Particolare piazza Duomo*. Pobrane z: <https://www.lombardiabeniculturali.it/blog/percorsi/milano-centro-piazza-del-duomo-e-la-galleria-vittorio-emanuele-ii-parte-seconda/il-secondo-ottocento/> (dostęp: 01.10.2024).
- Giunta di Milano (1876). *Pianta della Città di Milano*. Pobrane z: <https://www.lombardiabeniculturali.it/blog/percorsi/milano-centro-piazza-del-duomo-e-la-galleria-vittorio-emanuele-ii-parte-seconda/il-secondo-ottocento/> (dostęp: 01.10.2024).
- Harteveld, M., Scott Brown, D. (2007). On Public Interior Space. *AA Files: annals of the Architectural Association School of Architecture*, 56, 64–73.
- Henrad, R. (1962). *Vue aérienne de Paris: Les Halles centrales, 1er arrondissement, Paris*. Pobrane z: <https://www.parismuseescollections.paris.fr/fr/musee-carnavalet/oeuvres/vue-aerienne-de-paris-les-halles-centrales-1er-arrondissement-paris> (dostęp: 20.10.2024).
- van Leent, M. (2012). *Publiek vastgoed. Analyses, concepten, voorbeelden*. Amsterdam: Trancity Valiz.
- Nolli, G. (1692–1756). *La nuova topografia di Roma Comasco*. Pobrane z: <http://www.lib.berkeley.edu/EART/maps/nolli.html> (dostęp: 01.08.2022).
- Norberg-Schulz, Ch. (1999). *Znaczenie w architekturze Zachodu*. Warszawa: Murator.

- Palladio, A. (1955). *Cztery księgi o architekturze*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Panasiuk, E. (2022). *Hol i jego formy jako element sieci przestrzeni publicznej* (praca doktorska). Kraków: Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki.
- Pevsner, N. (2013). *Historia architektury europejskiej*. Warszawa: ARKADY.
- Pimlott, M. (2018). Interiority and the Conditions of Interior. *Interiority*, 1(1), 5–20.
- Pimlott, M. (2022). *The Public Interior as Idea and Project*. Prinseneek: Jap Sam Books.
- Poot, T., Van Acker, M., De Vos, E. (2016). The Public Interior: The meeting place for the urban and the interior. *Urban + Interior*, 15(1), 44–55.
- Rasmussen, E. (2015), *Odczuwanie architektury*. Kraków: Karakter.
- de Solà-Morales, M. (1992). Openbare en collectieve ruimte. De verstedelijking van het privé domein als nieuwe uitdaging. *OASE*, 33, 3–8.
- Twelve Architects (b.r.). *The Diamond*. Pobrane z: <https://twelvearchitects.com/project/the-diamond/> (dostęp: 01.10.2024).
- Vasari, G. (1565). *Corridoio Vasariano*. Pobrane z: <https://cryptic-k.com/Corridoio-Vasariano> (dostęp: 20.10.2024).
- Viollet, R. (1910). *Passage Choiseul*. Pobrane z: <https://www.hotel-etats-unis-opera.com/en/2018/04/29/the-passages-of-paris/> (dostęp: 01.10.2024).
- (VSBA) Venturi, Scott Brown and Associates (1992–1996). *University of Delaware Student Center. Second floor plan*. Pobrane z: <https://sah-archipedia.org/buildings/DE-01-NK9.14#> (dostęp: 01.10.2024).
- (VSBA) Venturi, Scott Brown and Associates (1999). *Provincial Capitol Building, Toulouse, France. Site plan*. Pobrane z: <http://venturiscottbrown.org/pdfs/ProvincialCapitolBuilding02.pdf> (dostęp: 01.10.2024).
- Wargo, M. (b.r.). *Provincial Capitol Building, Toulouse, France. Aerial view*. Pobrane z: <https://pl.pinterest.com/pin/132504414012400307/> (dostęp: 01.10.2024).

Anna Taczalska-Ryniak (anna.taczalska@pk.edu.pl)

 <https://orcid.org/0000-0003-4857-9712>

Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki, Wydział Architektury

Projektowanie zrównoważonych budynków biurowych

Sustainable office building design

Streszczenie

Publikacja jest artykułem przeglądowym, w którym analizowane są różnorodne aspekty projektowania obiektów biurowych w kontekście aktualnych uwarunkowań prawnych i technicznych oraz oczekiwań użytkowników tych obiektów. Analiza kryteriów oceny budynków w procesach popularnych, wielokryterialnych ocen budynków oraz szerzej – zasad zrównoważonego rozwoju, stanowi podstawę do prezentacji wybranych aspektów projektowania zielonych biurowców.

Słowa kluczowe: budynek biurowy, projektowanie budynków biurowych, zrównoważony rozwój, ekologia

Abstract

The publication is a review article that analyses various aspects of office building design in the context of current legal and technical conditions, and the expectations of the users of these buildings. The analysis of building evaluation criteria in popular multi-criteria building assessment processes, and the principles of sustainable development more broadly, forms the basis for the presentation of selected aspects of green office building design.

Keywords: office building, office building design, sustainable development, ecology

1. WSTĘP

W trzeciej dekadzie XXI wieku, w świetle dynamicznie postępujących zmian klimatycznych i w obliczu potężnego, światowego kryzysu paliwowego zagrożenia oszczędności energii i poszanowania klimatu szczególnie zyskują na znaczeniu. Pojęcie zrównoważonego rozwoju, po raz pierwszy użyte i zdefiniowane podczas obrad Światowej Komisji do spraw Środowiska i Rozwoju ONZ w 1987 roku, coraz częściej pojawia się już nie tylko w publikacjach naukowych, ale i w aktach prawnych, a nawet codziennych mediach.

Z uwagi na znaczący udział sektora budowlanego zarówno w światowym zużyciu energii, jak i w emisji dwutlenku węgla i innych lotnych substancji do atmosfery coraz więcej uwagi poświęca się także zrównoważonemu projektowaniu. Jednocześnie zaostrzane są przepisy techniczno-budowlane i wytyczne projektowe dla nowych i modernizowanych obiektów. W tym kontekście pojawia się pytanie, czy obecnie jest jeszcze możliwe i racjonalnie uzasadnione projektowanie budynków, w szczególności biurowych, których nie można nazwać zielonymi.

2. PROJEKTOWANIE ZRÓWNOWAŻONYCH BUDYNKÓW BIUROWYCH W ŚWIETLE UWARUNKOWAŃ PRAWNYCH I OCZEKIWAŃ SPOŁECZNYCH

Obecnie sektor budownictwa ma znaczący udział zarówno w globalnej emisji dwutlenku węgla, jak i w światowym zużyciu energii. Według danych Organizacji Narodów Zjednoczonych, publikowanych w corocznym raporcie *Global Status Report for Buildings and Construction* (UN Environment Programme, 2023) w 2002 roku emisja dwutlenku węgla w procesie produkcji materiałów budowlanych, realizacji nowych obiektów i utrzymaniu tych istniejących wynosiła aż 37% całej światowej emisji, a zapotrzebowanie na energię do tych procesów – 38% całego światowego zużycia. Należy pamiętać, że wspomniana analiza obejmuje większość państw na świecie, a więc zarówno kraje wysoko rozwinięte, jak i te rozwijające się, gdzie standard budownictwa jest znacząco niższy. Ale dane, które dla państw Europy podaje Polskie Stowarzyszenie Budownictwa Zrównoważonego (PLGBC), nie odbiegają znacznie od tych ogólnoświatowych. Według opracowania pn. *Szacowanie śladu węglowego budynków. Mapa drogowa dekarbonizacji budownictwa do roku 2050* (PLGBC, 2022a) europejski sektor budowlany odpowiada za 36% emisji CO₂ i aż 40% zużycia energii.

Z tego powodu działania mające na celu między innymi podniesienie efektywności energetycznej budynków i zmniejszenie ich emisyjności wpisują się w strategię walki ze skutkami zmian klimatu Unii Europejskiej. Należy tu wspomnieć przede wszystkim o planie działania pn. *Europejski Zielony Ład*, którego celem jest osiągnięcie neutralności klimatycznej kontynentu do roku 2050, a do 2030 – redukcja poziomu emisji dwutlenku węgla o 55% względem poziomu notowanego w 1990 roku (Parlament Europejski, 2020). W ramach tego planu przygotowany jest pakiet połączonych ze sobą przepisów *Fit for 55*, a także prowadzonych jest

szereg działań wspierających m.in. wdrażanie systemu gospodarki o obiegu zamkniętym czy wspieranie gospodarstw domowych w zielonej transformacji.

Także krajowa legislacja zmierza w kierunku zaostrzenia przepisów o energochłonności budynków. Zasady m.in. realizacji obowiązku uzyskania oszczędności energii reguluje Ustawa z dnia 20 maja 2016 r. o efektywności energetycznej (Dz.U. 2016, poz. 831, z późn. zm.). Obowiązek sporządzania świadectw energetycznych dla budynków, a więc kontroli poziomu ich emisyjności i energochłonności, narzuca z kolei Ustawa z dnia 29 sierpnia 2014 r. o charakterystyce energetycznej budynków (Dz.U. 2014, poz. 1200, z późn. zm.).

Konkretne wymogi i ograniczenia projektowe są zapisane także w Rozporządzeniu Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie (Dz.U. 2002, poz. 1225, z późn. zm.). W pierwotnej wersji tego rozporządzenia, uchwalonego przecież już w XXI wieku, w dziale X poświęconym oszczędności energii i izolacyjności cieplnej określano jedynie graniczne zapotrzebowanie na energię końcową (cieplną) dla budynków mieszkalnych. Budynki użyteczności publicznej, do których zaliczają się obiekty biurowe, miały jedynie spełniać określone wymagania w zakresie izolacyjności przegród zewnętrznych i tych oddzielających pomieszczenia o różnej funkcji, a więc i różnej – projektowanej – temperaturze wewnętrznej. W aktualnej wersji rozporządzenia określone są graniczne wartości zapotrzebowania budynków na energię pierwotną (EP), z rozróżnieniem na funkcje budynków. Najostrzejsze wymagania stawiane są teraz właśnie budynkom użyteczności publicznej, w tym budynkom biurowym. Dla projektowanych wspólnie, tj. po 31 grudnia 2021 roku, biurowców graniczna wartość EP określona została na poziomie 45 kWh/(m²·rok). To już zbliża te budynki do standardu budynków niskoenergetycznych, dla których umownie granica ta została ustalona na poziomie 40 kWh/(m²·rok).

Należy przy tym zauważyć, że konieczność spełnienia aktualnych przepisów techniczno-budowlanych dotyczy nie tylko nowo projektowanych obiektów, ale także tych poddawanych przebudowie. Intencją ustawodawców było zatem systematyczne podnoszenie jakości technicznej budynków w Polsce, w tym z uwzględnieniem energochłonności i emisyjności budynków. Mając na uwadze szacunki prezentowane w raporcie PLGBC (2022a), z których wynika, że obecnie około 75% budynków na terenie Unii Europejskiej jest nieefektywnych energetycznie, co więcej, że około 85–95% z nich będzie wciąż w użytku w roku 2050, należy stwierdzić, że podnoszenie efektywności energetycznej istniejącej tkanki powinno być obecnie priorytetem wszystkich zaangażowanych w proces projektowo-budowlany.

Sami użytkownicy budynków przykładają także coraz większą wagę do kwestii środowiskowych, a więc i oczekują wdrażania zrównoważonych rozwiązań w obiektach przez nich użytkowanych. Wskazują na to wyniki badań o światowym zasięgu¹, prezentowane

¹ Mowa o badaniu przeprowadzonym przez JLL w krajach Ameryki Północnej (w USA, Kanadzie), Europy (w Szwecji, Niemczech, Holandii, Francji, Wielkiej Brytanii, Hiszpanii, Portugalii i we Włoszech) oraz Azji i Pacyfiku (w Chinach, Indiach, Japonii, Australii, Tajlandii, Malesji, Sumatrze, Papui-Nowej Gwinei i Korei Południowej).

w publikacji JLL *Decarbonizing the Built Environment* (2021). Ze stwierdzeniem: „Zrównoważony rozwój jest coraz istotniejszy w naszej strategii rozwojowej” zdecydowanie zgodziło się 53% oraz zgodziło się kolejne 36% ankietowanych najemców przestrzeni biurowych. Łącznie daje to aż 89% twierdzących odpowiedzi. Ci sami ankietowani w 44% zdecydowanie zgodzili się, a w 42% zgodzili się ze stwierdzeniem, że „nieustannie poszukują sposobów wprowadzania innowacji lub przyspieszenia inicjatyw w zakresie zrównoważonego rozwoju”. Podobne zaangażowanie w kwestie zrównoważonego rozwoju notuje się wśród inwestorów. 36% ankietowanych inwestorów złożyło zdecydowaną deklarację, a kolejne 46% deklarację „nieustannego poszukiwania sposobów na innowacje lub przyspieszenie zrównoważonych inicjatyw”.

Co więcej, badania przeprowadzone przez naukowców z King’s College w Londynie pokazują, że zaangażowanie w kwestie zrównoważonego rozwoju rośnie odwrotnie proporcjonalnie do wieku (The Policy Institute, King’s College London, 2021). Na pytanie, czy troska o środowisko powinna mieć wyższy priorytet niż wzrost gospodarczy, „zdecydowanie tak” odpowiedziało 18%, a „raczej tak” 26%, a więc łącznie 44% respondentów ankiety z pokolenia Baby boomers². W pokoleniu X³ łączny odsetek twierdzących odpowiedzi był jednakowy jak w pokoleniu Baby boomers z tą różnicą, że nieco więcej (19% respondentów) odpowiedziało „zdecydowanie tak”, a nieco mniej (25%) „raczej tak”. Wśród młodszych pokoleń widać już wyraźną zmianę. Łącznie 57% respondentów z pokolenia millenialsów⁴ udzieliło twierdzącej odpowiedzi, przy czym „zdecydowanie tak” odpowiedziało 25%, a „raczej tak” 32%. Wśród najmłodszych respondentów ankiety, przedstawicieli pokolenia Z⁵, przekonanie o znaczeniu troski o środowisko, nawet kosztem wzrostu gospodarczego, jest największe. 28% ankietowanych z tej grupy wiekowej zdecydowanie zgodziło się, a kolejne 37% zgodziło się z powyższym stwierdzeniem. Łącznie jest to aż 65% odpowiedzi twierdzących. Na podstawie wyników tego badania można prognozować, że poparcie społeczne dla zrównoważonych działań, w tym zrównoważonego projektowania, będzie wzrastać wraz z nieuchronną wymianą pokoleń.

Zrównoważone działania projektowe coraz częściej są także wdrażane w praktyce. Potwierdzają to statystyki dotyczące certyfikacji budynków w Polsce. Według danych zawartych w raporcie PLGBC (2023) na początku 2023 roku w Polsce było już 36 409 004 m² certyfikowanej powierzchni, o 27% więcej niż w roku poprzednim. Wart podkreślenia jest także fakt,

² Do pokolenia Baby boomers umownie zalicza się osoby urodzone w czasie wyżu demograficznego po II wojnie światowej, to jest w latach 1945–1960.

³ Do pokolenia X zalicza się umownie osoby urodzone w latach 60. i 70. XX wieku, czasem także te, które przyszły na świat w pierwszej połowie lat 80.

⁴ Pokolenie millenialsów, czasem nazywane także pokoleniem Y, to grupa osób urodzonych w latach 80. i 90. XX wieku.

⁵ Do pokolenia Z umownie kwalifikuje się osoby urodzone po 1995 roku, a więc wychowujące się w czasie po globalnej cyfryzacji.

że według danych z raportu PLGBC (2021) za rok 2021 w poprzednim analizowanym okresie wzrost wynosił 24%, co pokazuje trend zwykły zarówno we względnym, jak i bezwzględnym porównaniu.

Stosowanie systemów wielokryterialnej oceny budynków, wśród których przede wszystkim należy wymienić najstarsze i najbardziej popularne metody: BREEAM i LEED, ma na celu między innymi podniesienie jakości budownictwa. W trakcie ewaluacji szczególny nacisk kładzie się na kwestie racjonalnej gospodarki zasobami, energią i wodą, zarówno na etapie realizacji, jak i eksploatacji budynku, a także na redukcję emisji zanieczyszczeń i generalnie – wpływ obiektu na środowisko. Certyfikacja budynków podnosi ich prestiż, a więc i wartość rynkową, na czym zyskują inwestorzy i deweloperzy. Użytkownikom z kolei zapewnia gwarancję wysokiej jakości obiektu i relatywnie niskich kosztów utrzymania. Dlatego certyfikacje największą popularnością cieszą się wśród obiektów użyteczności publicznej. Według raportu PLGBC (2023) największy udział (42,3%) w łącznej liczbie certyfikowanych obiektów w Polsce mają budynki biurowe. Biorąc pod uwagę powierzchnię budynków w Polsce, biurowce (31,6%) plasują się na drugim miejscu po wielkopowierzchniowych budynkach magazynowo-przemysłowych (44,5%). Co jednak istotniejsze, obecnie już zdecydowana większość (90,5%) nowoczesnej powierzchni biurowych w Polsce jest powierzchnią certyfikowaną. Inwestycje nieracjonalne stają się więc nieprzystępowanie do certyfikacji budynków biurowych, bo były one niekonkurencyjne w stosunku do innych, realizowanych i modernizowanych obiektów. Deweloperzy niejako zmuszeni są więc do ewaluacji swoich inwestycji biurowych zgodnie z zasadami jednej z metod wielokryterialnej oceny budynków, a tym samym wdrożenia przynajmniej niektórych zasad zrównoważonego projektowania.

Powyższe obliuguje do stwierdzenia, że obecnie z uwagi na uwarunkowania prawne, oczekiwania społeczne, a także ekonomiczny bilans inwestycji projektowanie zielonych budynków biurowych jest standardem i koniecznością.

3. WYBRANE ASPEKTY PROJEKTOWANIA OBIEKTÓW BIUROWYCH ZGODNIE Z ZASADAMI ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Pojawia się pytanie – jak zaprojektować zielony budynek biurowy? Dość precyzyjne wskazówki w tym zakresie dają wspomniane powyżej systemy wielokryterialnej oceny budynków, określając kategorie, a w nich kryteria ewaluacji, ze szczególnym naciskiem na te punkty, które bezwarunkowo muszą być spełnione. W dalszej części artykułu prezentowane są wybrane aspekty racjonalnego projektowania ekologicznych budynków biurowych przede wszystkim na podstawie zaleceń zapisanych w systemach BREEAM i LEED⁶. Należy tu jednak zaznaczyć,

⁶ Należy pamiętać, że każda z metod wielokryterialnej ewaluacji budynków, choć bazuje na tych samych kategoriach oceny, posiada wiele wersji, dostosowanych do funkcji budynku i formy inwestycji, w których nieco inaczej są określone i wycenione szczegółowe kryteria.

że tematem artykułu nie jest prezentacja żadnej z konkretnych metod, a jedynie wskazanie istotnych pod względem poszanowania środowiska naturalnego elementów projektowania budynków biurowych, w tym także tych, które nie są uwzględniane w procesach certyfikacji.

3.1. WYBÓR I ZAGOSPODAROWANIE DZIAŁKI BUDOWLANEJ

Cały proces zaczyna się od wyboru terenu pod inwestycję. Ze względów środowiskowych zdecydowanie korzystniejsze jest wykorzystanie miejsc wcześniej zurbanizowanych. Dzięki temu nie zmniejsza się istniejących powierzchni biologicznie czynnych, nie redukuje drzewostanu oraz nie ingeruje w ewentualne siedliska zwierząt. Mając na uwadze ślad węglowy i zużycie energii generowane w procesach wydobywania surowców, produkcji materiałów budowlanych, ich transportu na miejsce budowy i wreszcie samej budowy, uważa się, że szczególnie korzystne jest wykorzystanie i adaptacja na potrzeby nowo powstających obiektów istniejącej tkanki architektonicznej, pozostałej po nieużywanych już obiektach. Takie działanie jest oczywiście zdecydowanie bardziej wymagające, jako że istniejące ramy architektoniczne narzucają pewne ograniczenia projektowe. Jednak tego typu inwestycje są możliwe, co potwierdzają warte uwagi realizacje z ostatnich lat: Fuzja w Łodzi, przy ul. Tymienieckiego⁷, Elektrownia Powiśle w Warszawie, przy ul. Dobrej⁸, Fabryka Norblina w Warszawie, przy ul. Żelaznej⁹, Monopolis w Łodzi, przy ul. Kopcińskiego¹⁰. We wszystkich z przywołanych inwestycji zaadaptowano do nowej funkcji budynki pofabryczne, nieużytkowane od lat, a także dogęszczono istniejącą przemysłową zabudowę. W ten sposób wykorzystano zarówno starą tkankę architektoniczną, jak i teren. Należy zwrócić uwagę, że przywrócenie do użytkowania historycznej zabudowy ma wymiar nie tylko ekologiczny, ale i społeczny i w ten sposób także wpisuje się w nurt zrównoważonego rozwoju.

Należy zwrócić również uwagę na charakter wymienionych inwestycji. Są to kompleksy zabudowy o zróżnicowanym przeznaczeniu. Dominuje funkcja biurowa, we wszystkich przypadkach uzupełniana o obiekty i lokale: handlowe i gastronomiczne, mieszkalne i/lub hotelowe. Tego typu realizacje kompleksów budynków o zróżnicowanym przeznaczeniu (*mixed-use*) zapewniają wykorzystanie terenu przez większą część doby i tygodnia, w odróżnieniu od zespołów zabudowy typowo biurowej. Często zapewniają także możliwość podjęcia pracy w bezpośrednim sąsiedztwie miejsca zamieszkania, a więc skracają drogi dojazdu.

⁷ Poszczególne budynki zespołu Fuzja są certyfikowane w systemie BREEAM i w procesie ewaluacji uzyskały noty od *very good* do *excellent*.

⁸ Budynki biurowe Elektrowni Powiśle są certyfikowane w systemie BREEAM i uzyskały noty na poziomie *very good*, natomiast adaptowany na galerię handlową budynek dawnej elektrowni uzyskał w procesie certyfikacji LEED notę *gold*.

⁹ Poszczególne budynki zespołu Fabryka Norblina były certyfikowane z wykorzystaniem systemu BREEAM i uzyskały noty od *very good* do *outstanding*.

¹⁰ Nowo projektowane w obrębie kompleksu Monopolis budynki biurowe uzyskały w procesie certyfikacji BREEAM noty *excellent*, natomiast adaptacja istniejącego budynku fabryki – BREEAM *very good*.

Wybór lokalizacji obiektu, szczególnie w przypadku inwestycji polegających na budowie budynku biurowego, ściśle wiąże się także z kwestiami transportowymi. Zasady zrównoważonego rozwoju obejmują wsparcie nisko- i zeroemisyjnego transportu, a więc wykorzystanie rowerów, transportu publicznego, a w ostateczności *carsharing*. Dlatego ważne jest, aby budynki biurowe lokalizować w dzielnicach o wysoko rozwiniętej infrastrukturze komunikacyjnej – w bliskości przystanków komunikacji zbiorowej, oraz z dostępem do miejskich ścieżek rowerowych. Wykorzystanie istniejącej infrastruktury zamiast budowy nowej, co mogłoby okazać się konieczne w przypadku peryferyjnych lokalizacji obiektów, także jest działaniem zrównoważonym.

Mając na uwadze komunikacyjną dostępność projektowanego budynku, warto także zwrócić uwagę na kwestie parkingowe. Zrównoważonym działaniem, dążącym do zachęcenia użytkowników do wyboru niskoemisyjnych środków komunikacji zamiast własnego samochodu, jest projektowanie wygodnych, bezpiecznych parkingów rowerowych wraz z szatniami i umywalkami dla pracowników. Jak podaje raport PLGBC (2020) *Zdrowe, zielone biura*, takie udogodnienia ma już około 90% certyfikowanych budynków biurowych w Polsce. Kolejnymi kwestiami są ograniczenie dostępnych w budynku miejsc parkingowych dla samochodów osobowych oraz rezerwacja znaczącej puli z nich dla pojazdów elektrycznych czy właśnie tych, które wykorzystywane są do wspólnych dojazdów do pracy (*carsharing*).

Nieoczywistym kryterium, od niedawna punktowanym w certyfikacjach budynków biurowych w kategorii poświęconej kwestiom transportowym, jest zapewnienie użytkownikom technicznych i organizacyjnych możliwości pracy zdalnej. Jest to kwestia tylko częściowo obejmująca zagadnienia projektowe, jak aranżacja samego biura. Możliwości te są w dużej mierze następstwem decyzji organizacyjnych danej firmy. Jak udowadnia autorka niniejszego tekstu w artykule *Hybrydowy model pracy biurowej i jej potencjalny wpływ na środowisko* (2023), to z pozoru banalne udogodnienie, wprowadzone systemowo dla większości pracowników biur, może w skali kraju przynieść ogromne oszczędności środowiskowe w postaci mniejszego zużycia paliw, a w konsekwencji mniejszej emisji dwutlenku węgla i innych gazów cieplarnianych do atmosfery.

3.2. MATERIAŁY BUDOWLANE

Kolejną niezwykle istotną kwestią w zrównoważonym projektowaniu budynków jest wybór technologii i materiałów budowlanych. To zagadnienie należy rozpatrywać wieloaspektowo, uwzględniając cały cykl życia budynku, a także jego lokalizację. W analizie cyklu życia budynku bierze się pod uwagę przede wszystkim następujące etapy:

- wydobywanie i obróbkę surowców,
- produkcję materiałów budowlanych,
- budowę i montaż,
- użytkowanie, konserwację i modernizację budynku,

- demontaż i rozbiórkę,
- odzysk komponentów i materiałów,
- recykling materiałów do ponownego wykorzystania oraz utylizację materiałów zbędnych.

Dodatkowo pomiędzy większością z wymienionych etapów uwzględnia się transport surowców/materiałów i części/odpadów. Zatem projektując zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju, przy wyborze technologii i materiałów budowlanych należy wziąć pod uwagę energochłonność każdego z wyżej wymienionych procesów, w tym eksploatację obiektu w zakładanym czasie jego funkcjonowania, ślad węglowy, jaki zostawiają, oraz kwestie transportowe, a także możliwość przetworzenia materiałów budowlanych w przyszłości, po rozebraniu budynku. W takim bilansie może okazać się, że materiały powszechnie uważane za ekologiczne, bo wytwarzane z surowców łatwo odnawialnych, nie będą spełniały kryteriów zrównoważenia w realizacjach projektowanych w znacznym oddaleniu od ich źródeł i stąd tak duże znaczenie lokalizacji inwestycji.

Wszystkie systemy wielokryterialnej oceny budynków kładą także duży nacisk na zapewnienie transparentności łańcucha dostaw na każdym jego etapie i oczywiście – na zachowanie zasad zrównoważonego rozwoju na każdym z tych odcinków.

3.3. ZARZADZANIE ENERGIĄ

Kwestie zarządzania energią częściowo pokrywają się z analizą cyklu życia budynku pod kątem doboru materiałów i technologii budowlanych. Oszczędność energii powinna bowiem zacząć się już na etapie wydobywania surowców do produkcji materiałów budowlanych. Ale jako że zgodnie z normą PN-EN 1990:2004 – Eurokod – Podstawy projektowania konstrukcji konstrukcje budynków biurowych projektuje się na okres przynajmniej 50 lat, to właśnie czas użytkowania tych obiektów generuje największe zużycie energii w całym cyklu życia budynku, co wpływa na końcowy bilans energetyczny obiektu.

Redukcję zapotrzebowania budynków na energię można osiągnąć, stosując systemy ogrzewania i przygotowania ciepłej wody, bazujące na odnawialnych źródłach energii, w zależności od lokalnych uwarunkowań – energii słonecznej¹¹, energii wiatrowej¹² czy energii geotermalnej¹³. Bliskość zbiornika wodnego można wykorzystać także do chłodzenia

¹¹ Jako przykład wykorzystania energii słonecznej w budynkach biurowych można przywołać budynek Powerhouse Telemark, zaprojektowany przez biuro Snøhetta w miejscowości Porsgrunn w Norwegii. Dach i południowo-zachodnia solarna fasada produkują rocznie około 256 000 kWh energii.

¹² Przykładem wykorzystania energii wiatrowej przez budynki biurowe jest zespół dwóch wież kompleksu Bahrain World Trade Center, zaprojektowany przez biuro WS Atkins. Obie wieże połączone są trzema przewiszkami, na których zamontowano potężne turbiny wiatrowe. Szacuje się, że praca turbin generuje rocznie około 1200 MWh energii.

¹³ Przykładem wykorzystania energii geotermalnej do ogrzewania przestrzeni biurowych jest adaptacja do tej funkcji dawnego budynku dworca Gare Maritime Workspace w Brukseli. Autorem projektu są Bureau Bouwtechniek i Neutelings Riedijk Architects.

budynku¹⁴. Jednocześnie ważna jest także oszczędność zużycia energii. Tu oczywiście znaczenie ma dobór systemów i urządzeń instalacyjnych, w tym wentylacyjnych i klimatyzacyjnych, dźwigów osobowych oraz pomniejszego wyposażenia budynku i oprav oświetleniowych. Ale niebanalne znaczenie ma także system sterowania instalacjami, urządzeniami i opravami oświetleniowymi w budynku, połączony z siecią urządzeń na bieżąco monitorujących parametry mikroklimatu wewnątrz: temperaturę i wilgotność powietrza, natężenie oświetlenia, stężenie dwutlenku węgla, a także rejestrujących obecność pracowników w biurze: czujek ruchu, obecności, beaconów. W kwestii projektu architektonicznego pozostaje podział budynku i poszczególnych jego biur na strefy, w których indywidualnie można sterować instalacjami. Dzięki temu energia zużywana jest do obsługi urządzeń i zapewnienia właściwych warunków termicznych, oświetleniowych i wentylacyjnych jedynie w tych strefach, w których faktycznie przebywają użytkownicy, a wyłączenie ich tam, gdzie nie są akurat potrzebne.

W zarządzaniu instalacjami obiektowymi może pomóc sztuczna inteligencja (SI). Systemy BMS¹⁵, korzystające ze skryptów SI, w miarę funkcjonowania budynków „uczą się” preferencji poszczególnych użytkowników w zakresie parametrów mikroklimatu oraz ich nawyków: ramowego harmonogramu dnia, tygodnia i roku. Korzystają także z danych zapisanych w służbowych kalendarzach pracowników, informacji o ich urloпах, wyjazdach służbowych i zwolnieniach chorobowych oraz pobierają dane dotyczące aktualnych i prognozowanych warunków pogodowych. Pozwala to na optymalizację działania systemów wentylacji, klimatyzacji i oświetlenia, tj. przygotowanie poszczególnych stref budynku na przyjscie pracowników z odpowiednim wyprzedzeniem, oraz – jeśli tak wynika z obliczeń systemu – wyłączenie urządzeń w innych strefach.

Trudno wyobrazić sobie sprawnie działający, nowoczesny budynek biurowy bez zaawansowanego wyposażenia instalacyjnego i sterującego, jednak nie należy zapominać o aspektach związanych z samym projektem architektonicznym obiektu. Właściwa orientacja budynku, ukształtowanie bryły i dobór elementów wykończeniowych mogą pomóc w biernym pozyskiwaniu energii i/lub ochronie budynku przed nadmiernym nagrzewaniem w okresie letnim.

Odwrotnie niż w przypadku budynku mieszkalnego, gdzie liczą się zyski ciepła, dzięki którym ogranicza się pobór energii zewnętrznej do ogrzewania pomieszczeń, w budynkach biurowych, o dużym udziale przeszkleń w elewacjach i znacznych zyskach ciepła z urządzeń pracujących we wnętrzu, istotne jest zabezpieczenie budynku przed nadmiernym nagrzewaniem, szczególnie zważywszy na postępujące zmiany klimatu. Dlatego przyjmuje się, że w przypadku budynków biurowych lokalizowanych w szerokości geograficznej zbliżonej do Polski najkorzystniejsza jest północna ekspozycja. Pomieszczenia zlokalizowane od strony północnej mają

¹⁴ Przykładem wykorzystania wody z kanału Dunaju do chłodzenia budynku w okresie letnim jest biurowiec RHW.2, zaprojektowany przez pracownię Atelier Hayde Architekten, Ziviltechniker GmbH i Maurer & Partner ZT GmbH w Wiedniu.

¹⁵ System BMS – *building management system* – system zarządzania budynkiem (opomiarowanie budynku i sterowanie urządzeniami i instalacjami).

dostęp do rozproszonego, ale niebezpośredniego światła dziennego. Zatem nie występuje tam ryzyko oślnienia ani oślepienia, zjawisk zdecydowanie niepożądanych w pomieszczeniach pracy. A co ważne ze środowiskowego punktu widzenia, nie występuje tam także zjawisko akumulacji ciepła słonecznego. Ale z uwagi na rozwiązania funkcjonalne, korzystnie jest zapewnić dostęp do światła dziennego pomieszczeniom zlokalizowanym także przy innych elewacjach. Zgodnie z zapisami §57 ust. 1 Rozporządzenia Ministra Infrastruktury w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie, pomieszczenia przeznaczone na pobyt ludzi, a do takich zaliczają się pomieszczenia pracy biurowej, muszą mieć zapewnione oświetlenie światłem dziennym. W §15 ust. 1 Rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z dnia 26 września 1997 r. w sprawie ogólnych przepisów bezpieczeństwa i higieny pracy (Dz.U. 1997 nr 129, poz. 844, z późn. zm.) znajduje się bezpośrednie odniesienie do oświetlenia naturalnego pomieszczeń stałej pracy. Zwłaszcza jednak w pomieszczeniach zlokalizowanych od strony południowej i zachodniej istnieje wysokie ryzyko nadmiernej insolacji, a przez to i nagrzewania pomieszczeń, szczególnie jeśli elewacje te są w dużej części przeszklone. Stąd racjonalne jest zmniejszenie powierzchni przeszkleń oraz zabezpieczenie elewacji przed bezpośrednim nasłonecznieniem poprzez zastosowanie stałych elementów architektonicznych – poziomych lub pionowych łamaczy światła, bądź przesłon elewacyjnych – stałych lub ruchomych. Elementy stałe powinny uwzględniać zmienność kierunku padania promieni słonecznych w cyklu rocznym, tj. zabezpieczać przed bezpośrednim oświetleniem fasady w okresie letnim, a pozwalać na to w czasie zimy. Rozwiązaniem optymalnym są ruchome elementy odsłaniające lub zacinające elewację w zależności od aktualnych warunków atmosferycznych panujących na zewnątrz. Takie rozwiązanie może być automatycznie sterowane pod warunkiem opomiarowania elewacji pod kątem natężenia nasłonecznienia.

3.4. GOSPODARKA WODNA

Zrównoważony rozwój to także racjonalne gospodarowanie zasobami wodnymi, a więc przede wszystkim oszczędzanie, a także, w miarę możliwości, ponowne wykorzystanie wody szarej.

Budynki biurowe mają w tym zakresie duży potencjał. Są użytkowane przez duże grupy osób. Przyjmuje się, że na każdego pracownika przypada około 15 m² powierzchni użytkowej biura, a więc w porównaniu na przykład z budownictwem mieszkaniowym¹⁶ jest to znaczne zagęszczenie. Daje to znaczące możliwości oszczędzania wody, pod warunkiem zastosowania nowoczesnych rozwiązań instalacyjnych i urządzeń. Są to przykładowo baterie z aeratorami uruchamiane i, co ważniejsze, wyłączane automatycznie przez czujki na podcierwień

¹⁶ Według danych z rynku mieszkaniowego przeciętna wielkość mieszkania w Polsce wynosi 75 m². Jednocześnie Główny Urząd Statystyczny (2022) podaje, że na każde gospodarstwo domowe przypada 2,54 osoby. Te dane pozwalają przyjąć, że powierzchnia mieszkania przypadająca na jednego mieszkańca Polski wynosi około 29,5 m².

czy bezwodne pisuary – rozwiązanie wciąż kontrowersyjne, ale bez wątplenia pozwalające oszczędzić znaczne ilości wody.

W wysoko zaawansowanych technologicznie budynkach biurowych należy także bezwzględnie dbać o monitoring pracy instalacji pod kątem ewentualnych wycieków i awarii. Jest to jedno z kryteriów punktowanych w systemach certyfikacji obiektowej.

Należy zwrócić uwagę, że brak urządzeń i instalacji pracujących z wykorzystaniem intensywnych detergentów (np. pralek) oraz raczej niewielka w porównaniu do innych urządzeń liczba zmywarek powodują, że ścieki odprowadzane z budynków biurowych zawierają niski ładunek zanieczyszczeń. W prosty sposób mogą zatem zostać oczyszczone i wykorzystane do spłukiwania toalet lub razem z wodami deszczowymi i opadowymi gromadzonymi w zbiornikach retencyjnych być wykorzystane do podlewania roślinności na terenie inwestycji. Takie ponowne użycie wody wpisuje się w nurt zrównoważonego projektowania i jest wymieniane jako pożądane działanie we wszystkich popularnych metodach wielokryterialnej oceny budynków.

3.5. ZANIECZYSZCZENIA I ODPADY

Ograniczanie zanieczyszczeń emitowanych przez budynek, jak wiele innych optymalizacji środowiskowych ocenianych w procesach certyfikacji, zaczyna się na etapie wydobycia i produkcji materiałów budowlanych, a kończy na rozbiórce i utylizacji odpadów. Dlatego podstawą działań projektowych jest analiza całego cyklu życia budynku. Na etapie eksploatacji obiektu znaczenie ma dobór systemu ogrzewania obiektu, choć zważywszy na obostrzenia polskich przepisów techniczno-budowlanych w zakresie zapotrzebowania na EP, wybór jest tu ograniczony w zasadzie do ciepła systemowego, pomp ciepła lub innych źródeł odnawialnych. Systemy certyfikacji promują zatem dodatkowo także nieustanne monitorowanie instalacji ogrzewania i chłodzenia pod kątem ewentualnych wycieków i wydzielania do środowiska substancji potencjalnie niebezpiecznych.

Wśród zanieczyszczeń, jakie mogą generować budynki, wskazuje się także mniej oczywiste: zanieczyszczenie hałasem i zanieczyszczenie światłem. Ochrona przed hałasem dotyczy przede wszystkim pomieszczeń w danym budynku i koncentruje się na właściwym strefoowaniu obiektu, z uwzględnieniem lokalizacji urządzeń, a także technologii budowlanych pozwalających na redukcję przenikania do przestrzeni pracy przykładowo hałasu ulicznego. W przypadku budynków biurowych są to szczególnie ważne kwestie, ponieważ obiekty te niejednokrotnie lokalizowane są w pobliżu arterii komunikacyjnych i węzłów przesiadkowych, co ma zapewnić ich dobrą dostępność, a ponadto wyposażane są w zaawansowane instalacje i urządzenia będące źródłami hałasu.

Zanieczyszczenie światłem także w dużej mierze dotyczy właśnie budynków biurowych. Jako obiekty reprezentacyjne, traktowane często jak przestrzenna wizytówka firmy lub dewelopera, w wielu przypadkach podświetlane są w nocy. Jeśli oświetlenie to przekracza

minimum niezbędne do funkcjonalnego korzystania z terenu, traktowane jest jak zanieczyszczenie, jego celem jest jedynie wydobycie z mroków architektonicznych walorów budynku. Generuje niepotrzebne zużycie energii, ale także przyczynia się do intensyfikacji światła rozproszonego w atmosferze nad miastem. To z kolei niekorzystnie wpływa na dobowy rytm życia wielu gatunków zwierząt i roślin, a także oddziałuje na ludzi, którzy jednak będąc świadomi zagrożenia, mogą samodzielnie zatroszczyć się o swój dobrostan, w porze wieczornej i nocnej dbając o odpowiednie zaciemnienie pomieszczeń mieszkalnych.

W kontekście odpadów powraca kwestia analizy cyklu życia budynku. Premiowana jest adaptacja do nowej funkcji istniejącej tkanki architektonicznej jako działanie zmniejszające ilość odpadów pochodzących z rozbiórki, podobnie jak sprzyjający temu dobór odpowiednich technologii i materiałów budowlanych. Konkretnie w przypadku budynków biurowych, szczególnie tych z powierzchniami na wynajem, istotne jest, żeby prace wykończeniowe poszczególnych biur rozpocząć dopiero po akceptacji projektów przez ich najemców.

4. PODSUMOWANIE

Przegląd obowiązujących przepisów prawnych i norm, tak krajowych, jak i europejskich, pokazuje, że w obecnych czasach, w trzeciej dekadzie XXI wieku, zaprojektowanie budynku biurowego, który nie byłby klasyfikowany jako obiekt „zielony”, jest niemożliwe. Przytoczone wyniki ankiet i badań społecznych potwierdzają, że społecznie zmiana ta jest przez wielu akceptowana. Co więcej, należy się spodziewać, że wraz z wymianą pokoleń oczekiwania społeczne w tej kwestii będą coraz większe.

Druga część artykułu poświęcona została zatem prezentacji wybranych istotnych aspektów zrównoważonego projektowania budynków biurowych. Należy zwrócić uwagę, że w ramach różnych kategorii – zarządzania energią, wodą, wyboru materiałów i technologii budowlanych czy zanieczyszczeń i odpadów – wraca kwestia analizy poszczególnych rozwiązań w aspekcie całego cyklu życia budynku, a więc począwszy od wydobycia i obróbki surowców, produkcji materiałów budowlanych, poprzez budowę, użytkowanie obiektów, w tym ich bieżącą konserwację i remonty, aż do rozbiórki, ponownego wykorzystania, przetworzenia lub utylizacji odpadów. Dopiero analiza każdego z etapów pod kątem zapotrzebowania na energię i wodę, emisji dwutlenku węgla i innych zanieczyszczeń do atmosfery oraz produkcji odpadów daje pełen obraz poziomu zrównoważenia obiektu.

Proces projektowania zielonych budynków, w tym budynków biurowych, staje się zatem niezwykle skomplikowany. Niemniej jednak, zważywszy na konieczną troskę o zaspokojenie potrzeb nie tylko współczesnych, ale i przyszłych pokoleń, jest to trud konieczny do podjęcia w walce o zrównoważony rozwój.

BIBLIOGRAFIA

- Główny Urząd Statystyczny. (2022). *Dochody i warunki życia ludności Polski – raport z badania EU-SILC 2020*. Pobrane z: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/dochody-wydatki-i-warunki-zycia-ludnosci/dochody-i-warunki-zycia-ludnosci-polski-raport-z-badania-eu-silc-2020,6,14.html> (dostęp: 7.03.2023).
- JLL. (2021). *Decarbonizing the Built Environment. Ambitious, commitments and actions*. Pobrane z: <https://www.jll.co.uk/content/dam/jll-com/documents/pdf/research/global/decarbonizing-the-built-environment.pdf> (dostęp: 10.07.2023).
- JLL. (2023). *Rynek biurowy*. Pobrane z: <https://www.jll.pl/content/dam/jll-com/documents/pdf/research/emea/poland/pl/jll-pl-rynki-biurowe-w-polsce-l-kw-2023.pdf> (dostęp: 10.07.2023).
- JLL, Skanska. (2020). *FLEXcellent Working. Development of the flexible office sector*. Pobrane z: <https://www.jll.pl/content/dam/jll-com/documents/pdf/research/emea/poland/en/jll-pl-en-FLEXcellent-2020.pdf> (dostęp: 10.07.2023).
- Leesman. (2023). *The state of the estate: Insights from the top*. Pobrane z: <https://www.leesmanindex.com/wp-content/uploads/2023/02/Leesman-CRE-Report-2023.pdf> (dostęp: 07.07.2023).
- Parlament Europejski. (2020). *Zielony Ład: klucz do neutralnej klimatycznie i zrównoważonej UE*. Pobrane z: https://www.europarl.europa.eu/news/pl/headlines/society/20200618STO81513/zielony-lad-klucz-do-neutralnej-klimatycznie-i-zrownowazonej-ue?at_campaign=20234-Green&at_medium=Google_Ads&at_platform=Search&at_creation=RSA&at_goal=TR_G&at_audience=europejski%20zielony%20%C5%82ad&at_topic=Green_Deal&at_location=PO&gclid=CjwKCAjw-7OIBhB8EiwAnoOEK33UZUXu_8xqyFTrmnh_Rel-6Uam1OKH086ylz0l3q9fKntvhaa68hoCpQAQAvD_BwE (dostęp: 11.07.2023).
- Piklikiewicz-Kęścicka, I. (2021). Współczesne tendencje w projektowaniu miejsc pracy biurowej. *Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej. Architektura, Urbanistyka, Architektura Wnętrz*, 6, s. 33–43.
- PLGBC. (2020). *Zdrowe, zielone biura*. Pobrane z: <https://plgbc.org.pl/wp-content/uploads/2020/05/Raport-Zdrowe-Zielone-Biura.pdf> (dostęp: 14.07.2014).
- PLGBC. (2022a). *Szacowanie śladu węglowego budynków. Mapa drogowa dekarbonizacji budownictwa do roku 2050*. Pobrane z: <https://plgbc.org.pl/wp-content/uploads/2022/11/Szacowanie-sladu-weglowego-budynkow.pdf> (dostęp: 11.07.2023).
- PLGBC. (2022b). *Zrównoważone certyfikowane budynki. Raport 2022*. Pobrane z: <https://cms.plgbc.org.pl/wp-content/uploads/2024/03/Zrownowazone-certyfikowane-budynki-2022.pdf> (dostęp: 14.07.2023).
- PLGBC. (2023). *Zrównoważone certyfikowane budynki. Raport 2023*. Pobrane z: <https://plgbc.org.pl/wp-content/uploads/2023/04/Zrownowazone-certyfikowane-budynki-2023.pdf> (dostęp: 11.07.2023).

- PN-EN 1990:2004 – Eurokod – Podstawy projektowania konstrukcji.
- Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków technicznych, jaki powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie (Dz.U. 2022, poz. 1225).
- Rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z dnia 26 września 1997 r. w sprawie ogólnych przepisów bezpieczeństwa i higieny pracy (tekst jedn. Dz.U. 2003, poz. 1650).
- SKANSKA, Cushman & Wakefield, Go4Energy. (2017). Zużycie energii w budynkach biurowych. Raport. Pobrane z: <https://www.skanska.pl/4a2b98/siteassets/oferta/biura/raporty-i-standardy/raport-zuzycia-energii-w-budynkach-biurowych/zuzycie-energii-w-budynkach-biurowych-raport.pdf> (dostęp: 07.07.2023).
- Taczalska-Ryniak A. (2023). Hybrydowy model pracy biurowej i jej potencjalny wpływ na środowisko. *Przegląd budowlany*, 5–6, 134–139.
- The Policy Institute, King’s College London. (2021). *Who cares about climate change? Attitudes across the generations*. Pobrane z: <https://www.kcl.ac.uk/policy-institute/assets/who-cares-about-climate-change.pdf> (dostęp: 12.07.2023).
- UN Environment Programme. (2023). *Global status report for buildings and construction*. Pobrane z: <https://www.unep.org/resources/publication/2022-global-status-report-buildings-and-construction> (dostęp: 11.07.2023).
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 2014 r. o charakterystyce energetycznej budynków (Dz.U. 2014, poz. 1200, z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 20 maja 2016 r. o efektywności energetycznej (Dz.U. 2016, poz. 831, z późn. zm.).

PUUA

URBANISTYKA

Karolina Ptańska-Gucik (wiktoria804@wp.pl)

 <https://orcid.org/0000-0003-3591-7890>

Niezależny naukowiec

Ewolucja struktury przestrzennej fragmentu Śródmieścia w Katowicach

Evolution of the spatial structure of the part of the City Centre in Katowice

Streszczenie

W przedmiotowym opracowaniu przedstawiono ewolucję struktury przestrzennej terenu zajmowanego obecnie przez dworzec kolejowy oraz galerię handlową w Katowicach. W tym celu przeanalizowano proces zabudowy i przebudowy kwartału, w którym obiekty się znajdują, na podstawie dostępnych materiałów. Miały one doprowadzić do konkluzji odpowiadającej na pytanie, czy ewolucja ta zakończyła się sukcesem na różnych płaszczyznach. Po przeprowadzeniu analiz otrzymano wynik potwierdzający, iż przemiany odniosły korzystne skutki.

Słowa kluczowe: ewolucja, struktura przestrzenna, dworzec kolejowy, galeria handlowa, Katowice

Summary

This study presents the evolution over the years, of the spatial structure of the area currently occupied by the railway station and shopping centre in Katowice. To achieve this, the process of development and redevelopment of the quarter was analysed based on available materials. Conclusions were also drawn regarding whether the evolution was successful. After conducting the analysis, it was found that the transformations ended largely favourably,

Keywords: evolution, spatial structure, railway station, shopping centre, Katowice

1. WSTĘP

Rozwój linii kolejowych oraz budynków dworcowych na Górnym Śląsku w XIX wieku był ważnym czynnikiem rozwoju regionu, wpływającym zarówno na transport towarów (m.in. eksport węgla do Prus), jak i na przemieszczanie się ludzi (na przykład migrację ze wsi do miast). Poprowadzenie linii kolejowej przez Katowice stało się kołem zamachowym dla przekształcenia wsi w miasto. Infrastruktura z nią związana wraz budynkiem stacji przyczyniła się do podniesienia prestiżu miejscowości. Dworzec, oprócz samej obsługi podróżnych oraz spedycji towarów, pełnił różne role. Był nie tylko węzłem komunikacyjnym, ale tworzył przestrzeń dla gastronomii, bazy noclegowej oraz handlu. Możliwości realizowania różnych funkcji zależały od przestrzeni dworca. Wokół niego sytuowano również niezależne budynki. Dowodem na to są przykłady budowy z różnych epok. Warto tutaj wymienić polskie przykłady, do których można zaliczyć: Sukiennice w Krakowie, Halę Targową we Wrocławiu (przy ul. Piaskowej), Dom Towarowy Braci Jabłkowskich w Warszawie czy katowickie domy towarowe – Zenit, Skarbek czy Pedant.

Struktura przestrzenna obecnego dworca kolejowego i Galerii Katowickiej ewoluowała na przestrzeni lat – od rozproszonej zabudowy zlokalizowanej przy osi kompozycyjnej Henricha Moritza Augusta Nottebohma wschód–zachód do strategicznego punktu w przestrzeni miasta. Czy przemiany, które dokonały się na przestrzeni wieków, zakończyły się sukcesem, a cenna przestrzeń w strukturze miasta została wykorzystana w maksymalnym stopniu? Czy forma i funkcja wpisały się w kontekst otoczenia? Czy poszanowano historię miejsca? By odpowiedzieć na te pytania, przeprowadzono analizę kolejnych naniesień na podstawie zgromadzonych materiałów źródłowych. Analiza ta ukazuje, jak przedmiotowy kwartał stawał się coraz cenniejszy dla miasta i jak w maksymalnym stopniu wykorzystywano jego powierzchnię poprzez zabudowę.

Cennym źródłem informacji, pomagającym odpowiedzieć na powyższe pytania, są archiwalne mapy Katowic oraz dokumentacja techniczna budynków przechowywane w Archiwum Urzędu Miasta Katowice. Zachowały się fotografie i pocztówki. Godnymi uwagi są również opracowania książkowe Michała Bulsy (m.in. *Ulice i place Katowic*) czy Anety Borowik (*Nowe Katowice*). Innymi autorami podejmującymi temat miasta Katowice są na przykład Irma Kozina (*Chaos i uporządkowanie. Dylematy architektoniczne na przemysłowym Górnym Śląsku w latach 1763–1955*) oraz Ryszard Nakonieczny (*Rewaloryzacja przestrzeni publicznych Londynu i Katowic*).

2. I FAZA EWOLUCJI PRZESTRZENNEJ

W rozwoju przestrzennym przedmiotowego kwartału, który obecnie zajmuje Galeria Katowicka, możemy wyróżnić trzy fazy. Pierwsza z nich dotyczy typowej zabudowy z XIX oraz przełomu XIX i XX wieku, charakteryzującej się kamienicami czynszowymi oraz budowlami towarzyszącymi znajdującymi się na tyłach głównego budynku (il. 1–4).

Mapa Katowic po 1858 roku (na podstawie której powstała il. 1) przedstawia je jako ograniczone ulicami: od wschodu ul. Stawową (daw. Teichstraße), od północy ul. 3 Maja (daw. Grundmanstraße) i od południa torowiskiem kolejowym. Wówczas przez ten obszar przebiegała w kierunku wschód–zachód ul. Młyńska (daw. Muhlststraße). Kwartał nie został jeszcze wtedy domknięty od strony wschodniej, gdyż wówczas nie wytyczono jeszcze ul. Słowackiego. W 1865 roku Nottebohm wykonał projekt regulacji struktury przestrzennej Katowic, który zakładał utworzenie osi wschód–zachód, między innymi połączenie dwóch placów: rynku (daw. Friedrichsplatz) oraz placu znanego dziś jako plac Wolności (daw. Wilhelmsplatz). Lokalizacja obszaru pomiędzy osią kompozycyjną przy Górnośląskiej Linii Kolejowej przyczyniła się do podniesienia prestiżu projektu.

Po roku 1858 zabudowa przedmiotowego obszaru była szczątkowa, rozproszona i mało znacząca w mieście. Przy ul. Stawowej (na odcinku od ul. 3 Maja do ul. Młyńskiej) znajdowały się domy mieszkalne i karczma, o których niewiele wiadomo. Po północnej stronie ul. Młyńskiej znajdowały się cztery identyczne, wolnostojące domy mieszkalne. Były one wielorodzinne. Południową zabudowę rozpoczynał narożny budynek o numerze 14. Budowlę zaprojektowano na rzucie litery L o trzech kondygnacjach. Parter pełnił funkcję handlową, pozostałe piętra przeznaczono na mieszkania (il. 17).

Mapa z roku 1875 (na podstawie której powstała il. 2) prezentuje kwartał domknięty od strony zachodniej ul. Słowackiego (daw. Schillerstraße). Jego zabudowę dogęszczono przez nowe budynki. Po roku 1892 na rogu ul. Stawowej i Młyńskiej, na miejscu karczmy (Bulsa, 2018), powstał hotel Kaiserhof (il. 11). Rzut budynku był zbliżony do litery T. Jego front znajdował się od strony ul. Stawowej, a z boku, od ul. Młyńskiej, hotel posiadał ogród. Budynek utrzymano w historyzującym stylu, z charakterystycznym wykuszem na narożniku zakończonym hełmem. W południowej części kwartału powstały trzy kamienice przy ul. 3 Maja 30, 32, 34 (il. 10). Kamienica nr 30 była zlokalizowana na rogu ul. Stawowej oraz ul. 3 Maja w kształcie litery L. Posiadała trzy kondygnacje. Był to budynek mieszkalny, ze sklepem na parterze. Kamienica nr 32, projektu Ignatza Grunfelda, początkowo była niewielkim obiektem, składającym się z parteru i piętra. Parter pełnił funkcje handlowe. Kamienica o funkcji mieszkalno-usługowej nr 34 istnieje do dziś. Opisywane budynki stylowo były do siebie podobne.

W północno-zachodnim narożniku znajdowała się stara synagoga, która powstała w 1862 roku (Bulsa, 2018). Początkowo był to obiekt o prostej bryle, na rzucie prostokąta, z dwuspadowym dachem (il. 10). Wejście znajdowało się od strony ul. Słowackiego.

Przy ul. Słowackiego w kwartale powstały również pierwsze kamienice. Ówczesny obiekt pod nr 26 sąsiedował bezpośrednio z ogrodem przy synagodze. Stanowiła go niewielka kamienica mieszkalna. Składała się z dwóch pięter i strychu, budynek był częściowo podpiwniczony. Jako projektant w aktach budowlanych figuruje Nottebohm (il. 20). Sąsiedni budynek mieszkalny nosił nr 28. Powierzchnia jego zabudowy była nieco większa niż obiektu pod nr 26. Składał się on z pięciu kondygnacji (il. 21).

Reorganizacji ul. Młyńskiej dokonano od strony południowej. Oprócz budynku z nr 14 wyburzono także stare kamienice i zastąpiono je nowymi. Pod nr 20 znajdował się parterowy budynek mieszkalny z tradycyjnym, stromym dachem. W podwórku zaprojektowano zabudowę pomocniczą. Kamienica oznaczona nr 22 (il. 16) była czterokondygnacyjna i podpiwniczona. Na każdym piętrze znajdowało się osobne mieszkanie.

Pod koniec XIX wieku dokonano rozbudowy istniejących już budynków, na przykład hotelu Kaiserhof. Przebudowie uległa również stara synagoga (il. 8). Od ul. Słowackiego, od frontu budynku, dodano transept, w którym znajdował się przedsionek oraz schody prowadzące na galerię. Charakterystycznym elementem była centralnie usytuowana kopuła. Z tyłu synagogi znajdowała się łaźnia. Powstało również kilka nowych obiektów. Należały do nich istniejące do dziś kamienice ulokowane przy ul. 3 Maja o nr 34, 36, 38. Przy ul. Młyńskiej 35 znajdował się podpiwniczony budynek mieszkalny o trzech kondygnacjach (il. 15), który został przykryty tradycyjnym, dwuspadowym dachem. Na jego tyłach dodano budynki pomocnicze wraz z garażem. Pod nr 37, na rogu ul. Słowackiego i ul. Młyńskiej, wybudowano kolejną kamienicę mieszkalną (il. 19). Miała cztery kondygnacje, była podpiwniczona. W narożniku dach zakończono kopułą, a elewację bogato ozdobiono. Pomiędzy budynkami zlokalizowanymi po południowej stronie ul. Młyńskiej, między torowiskiem i magazynem, ulokowano bocznice kolejową. Tam także znajdował się dworzec towarowy.

W początkach XX wieku kwartał dogęszczono. Na szczęście działania wojenne nie spowodowały w nim szkód. Budynki były sukcesywnie rozbudowywane i nadbudowywane, jak na przykład kamienice nr 32 i 30 przy ul. 3 Maja oraz nr 20 i 22 przy ul. Młyńskiej. Wymieniano i rekonstruowano ich elewacje, np. hotelu Kaiserhof (il. 12–13). Stara synagoga opustoszała, gdyż wierni przenieśli się do większej, nowej synagogi przy ul. Mickiewicza. Właściciel zburzył synagogę (Bulsa, 2018) i należący do niej zespół zabudowań, a w jej miejscu postawił kamienicę zwaną Białą Damą, która z nr 40 istnieje do dziś. Przy torach kolejowych zlikwidowana została rampa.

3. II FAZA EWOLUCJI STRUKTURY PRZESTRZENNEJ

Od połowy XIX wieku przy ul. Dworcowej w Katowicach znajdował się dworzec kolejowy (il. 3), który obsługiwał ruch pasażerski. Z uwagi na większe zapotrzebowanie ruchu turystycznego, zwłaszcza po II wojnie światowej, był on sukcesywnie rozbudowywany. Zmiany na szerszą skalę zostały jednak uniemożliwione. Przyczyną była niekorzystna lokalizacja obiektu w miejscu ograniczonym przez ul. Dworcową, ul. Jana, tory kolejowe oraz ul. Mielęckiego. Na zachód od dworca osobowego znajdował się wspomniany wyżej dworzec towarowy.

W 1957 roku podjęto decyzję o budowie nowego dworca kolejowego do obsługi ruchu osobowego (Borowik, 2019). Tak zaczęła się II faza ewolucji tej wyjątkowej struktury przestrzennej. Brano pod uwagę dwie lokalizacje: pierwszą przy ul. Młyńskiej, drugą w okolicach

huty Baildon. Z uwagi na duże koszty i większą ingerencję w układ komunikacyjny miasta zdecydowano się na pierwszą opcję. Konkurs na nowy dworzec wygrał zespół Tygrysów¹ (Borowik, 2019) w składzie: Waław Kłyszewski, Jerzy Mokrzyński oraz Eugeniusz Wierzbicki. Aby zrealizować projekt budynku dworca, trzeba było dokonać wielu wyburzeń. Ułatwiał to fakt, że nie wszystkie kamienice określono jako wartościowe historycznie. Niestety, również architekturę, nawet tych „cenniejszych” budynków, oszacowano wtedy jako przestarzałą i kolejne decyzje o ich usunięciu podjęto bardzo szybko. Władze chciały, zgodnie z ówczesną polityką, udowodnić społeczeństwu swoje wsparcie dla rozwoju miast i dążenie do nowoczesności. Jako pierwsze zostały wyburzone budynki przy ul. Młyńskiej od strony południowej. Na ich miejscu powstała dwukondygnacyjna budowla osadzona w nurcie brutalistycznym (il. 22). Jej charakterystyczna forma składała się z „kielichów” podtrzymujących dach. Fasadę urozmaicało wiele przeszkleń. Dworzec oferował podróżnym udogodnienia. Należały do nich: hol, liczne kasy biletowe, restauracja, przechowalnia bagażu, biuro rzeczy znalezionych czy ruchome schody. Budynek miał połączenie w formie tuneli podziemnych z peronami, placem Andrzeja oraz ul. Kościuszki.

To wyjątkowe przedsięwzięcie, którym była budowa nowoczesnego dworca kolejowego w historycznej tkance miejskiej, wymagało dalszych regulacji urbanistycznych. W tym celu wyburzono także budynki przy ul. Młyńskiej, na wysokości nowego dworca, łącznie z narożnym obiektem przy ul. Słowackiego. Rozbiórcę uległy również budynki przy ul. Stawowej, łącznie z kamienicami nr 30 i 32 przy ul. 3 Maja. Zostały obnażone tylne elewacje kamienic zlokalizowanych w północno-zachodnim narożniku kwartału. Przed dworcem utworzono plac, który stanowił węzeł komunikacyjny. Nosił on nazwę placu Wilhelma Szewczyka (poety). Jednak czy rzeczywiście był placem w klasycznym ujęciu, jak na przykład agora w Grecji czy forum w Rzymie? Czy funkcjonował jako przestrzeń miejska integracji społecznej, pełna zieleni, małej architektury, jako przedpole ważnego budynku? Plac Szewczyka był z pewnością szczególną przestrzenią, ale wykorzystano go w bardziej użytkowy sposób. W jego zachodniej części znajdowało się kilka wysepek traktowanych jako przystanki autobusowe. Po wschodniej stronie ulokowano miejsca postojowe dla autobusów. Plac miał bezpośrednie połączenie z ul. 3 Maja i linią tramwajową. Sam budynek dworca łączył się także z placem przy pomocy długiej estakady, która przebiegała na wysokości kilku metrów nad przestrzenią placu. Była to stalowa konstrukcja wypełniona żelbetowymi płytami. Budynek dworca i plac dzieliła droga, która łączyła ul. Jana oraz ul. Słowackiego. Jednak kompletnego projektu całej przestrzeni przed dworcem, z uwagi na brak funduszy, nigdy nie zrealizowano. Powstać miały jeszcze ruchome schody oraz toalety publiczne. Dworzec otwarto w 1972 roku (Borowik, 2019).

Z biegiem lat dworzec oraz plac zaczęły tracić swój blask. Budynek, mimo imponującej architektury, nie podołał już współczesnym wymaganiom funkcjonalnym oraz standardom nowej estetyki. Plac przed dworcem zaczął „obracać” w przypadkowe kioski handlowe,

¹ Grupa architektów z Warszawy, działająca w latach 1936–1976.

punkty obwoźnego handlu, niepożądany ruch samochodowy. Projekty nasadzeń zieleni nie korespondowały z wizją całości. Panował chaos komunikacyjny. Poważne zastrzeżenia budził stan techniczny elementów placu, szczególnie ze względu na lokalizację w ścisłym centrum miasta. Marnowano możliwości przestrzenne. Dworzec i jego okolice przestały być wizytówką miasta.

4. III FAZA EWOLUCJI STRUKTURY PRZESTRZENNEJ

III faza ewolucji omawianej struktury rozpoczęła się na początku lat 2000. Pierwotnie zakładano remont dworca, jednak ostatecznie podjęto decyzję o wyburzeniu obiektu. Projektantem nowego założenia zostało biuro z Warszawy Sud Architekt Polska. W grudniu 2010 roku przystąpiono do rozbierania dworca kolejowego oraz likwidacji dworca autobusowego na placu Szewczyka. Na początku 2011 roku budynek przestał istnieć. Wejścia od strony placu Andrzeja oraz wejście od ul. Kościuszki pozostały bez zmian. Jesienią 2012 roku została zakończona budowa nowego dworca. Odtworzono jego starą formę z charakterystycznymi, żelbetowymi kielichami (il. 24). Z boku budynku, na poziomie parteru, powstało główne wejście do hali dworca. Jest to centralne miejsce w przestrzeni obiektu, zaspokajające potrzeby podróżnych – znajdują się tam kasy biletowe, punkty informacji, handlu czy gastronomii. Z tego miejsca rozchodzą się również drogi na perony, do galerii handlowej, wjazdu do podziemnego parkingu (który posiada dwa poziomy) oraz podziemnego dworca autobusowego. Dworzec autobusowy łączy także ul. Dworcową z ul. Słowackiego.

Obok dworca powstała galeria handlowa o nazwie Galeria Katowicka (il. 23). Została ona oddana do użytku jesienią 2013 roku. Sama przestrzeń handlowa zajmuje trzy kondygnacje naziemne i jedną podziemną. Pozostałe dwie kondygnacje podziemne zajmuje parking. Na ostatniej, czwartej kondygnacji, ulokowano kino.

Przedmiotowe założenie dotyczące dworca kolejowego oraz galerii handlowej w maksymalny sposób wykorzystuje cenną powierzchnię zabudowy w centrum miasta, zarówno poprzez zajmowany teren, jak i wykorzystanie przestrzeni powietrznej i podziemnej. Niestety z tego właśnie powodu niedostatecznie wyeksponowano wartościową architekturę samego dworca, gdyż w większości jest ona zasłonięta przez budynek galerii. Architektura tejże w żaden sposób nie koresponduje z architekturą dworca ani z otaczającą XIX-wieczną zabudową. Nie odzwierciedla także przemysłowej architektury Śląska. Obłą forma budynku manifestuje nowoczesną, komercyjną architekturę XXI wieku. Jednakże sama funkcja kompleksu została dobrze rozwiązana. Odseparowano ruch kołowy od ruchu pieszego. Parkingi zostały skutecznie ukryte pod ziemią. Dworzec autobusowy połączono funkcjonalnie z dworcem kolejowym, natomiast dla samochodów osobowych została wygospodarowana duża przestrzeń, która skutecznie zlikwidowała problem przypadkowego parkowania. Przy budynkach galerii oraz dworca zostały stworzone bezpieczne i dogodne warunki dla ruchu pieszego. Ciąg pieszy

został połączony z ul. 3 Maja oraz ul. Stawową – przez jej przedłużenie. Tym samym odtworzono historyczny przebieg ul. Stawowej. Utworzona w tym miejscu przestrzeń przed wejściem do budynku dworca otrzymała nazwę Lecha i Marii Kaczyńskich. Nie zapomniano również o ruchu kołowym na historycznej osi wschód–zachód. Nie przedłużono ul. Młyńskiej, ale zmiany objęły ul. Dworcową oraz ul. Słowackiego.

5. PODSUMOWANIE

Cały kompleks dworca i galerii wraz z pobliskim rynkiem, ul. Stawową i ul. Dworcową (ciągi piesze z usługami) tworzy silny czynnik centrotwórczy, który spaja miejsca o różnym charakterze. Inwestycja, wpisująca się w nowoczesne trendy, dąży do uwolnienia centrum miasta od ruchu samochodowego, pozostawiając jedynie taki, który jest niezbędny (dojazd do nieruchomości i dostawy do usług), oraz ruch tramwajowy. Galeria cieszy się dużym zainteresowaniem nie tylko ze strony samych podróżnych, ale także wśród osób, które pragną jedynie zrobić zakupy. Możliwość wygodnego i stosunkowo niedrogiego parkowania w podziemiach budynku zachęca do tego również osoby niekorzystające z obiektu.

Wynik ewolucji przestrzennej dworca i jego okolicy, od rozproszonej zabudowy do strategicznego miejsca w strukturze miasta, zakończył się jednak niepełnym sukcesem. Funkcja kompleksu wpisała się w otoczenie, uwzględniając już istniejące uwarunkowania i potrzeby. Budowa nowego dworca kolejowego i galerii handlowej wpisała się ponadto w dynamiczny proces przebudowy i rozbudowy miasta, który trwa od kilkunastu lat. W tym czasie powstało wiele funkcjonalnych budynków o interesującej i nowoczesnej architekturze, które podnoszą standard życia w mieście. Szkoda jednak, że w formie galerii nie uwzględniono istotnych czynników historycznych i kulturowych miejsca, w którym ją postawiono.

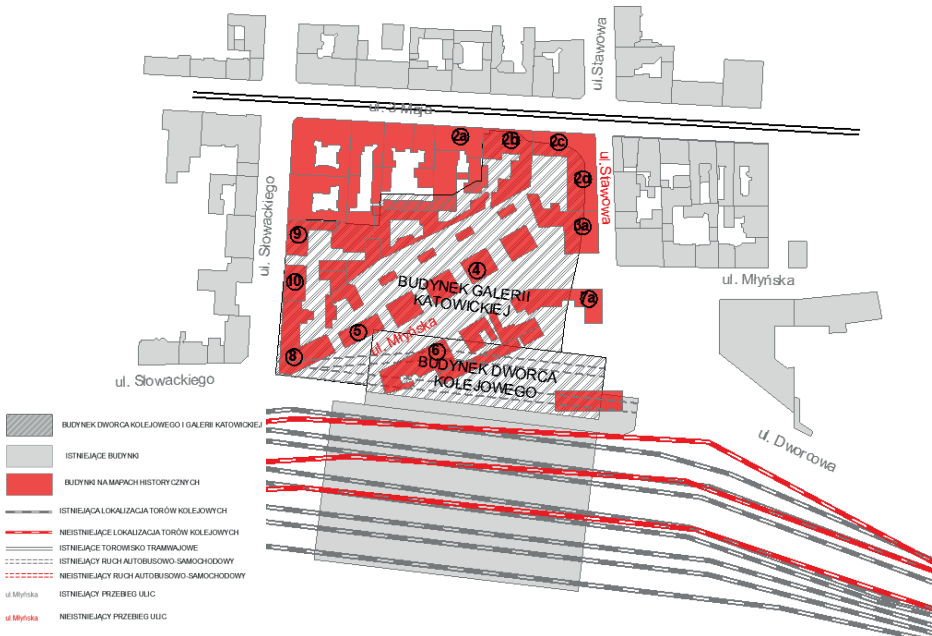
II. 1. Schemat na podstawie mapy Katowic po 1858 roku. Oprac. aut.

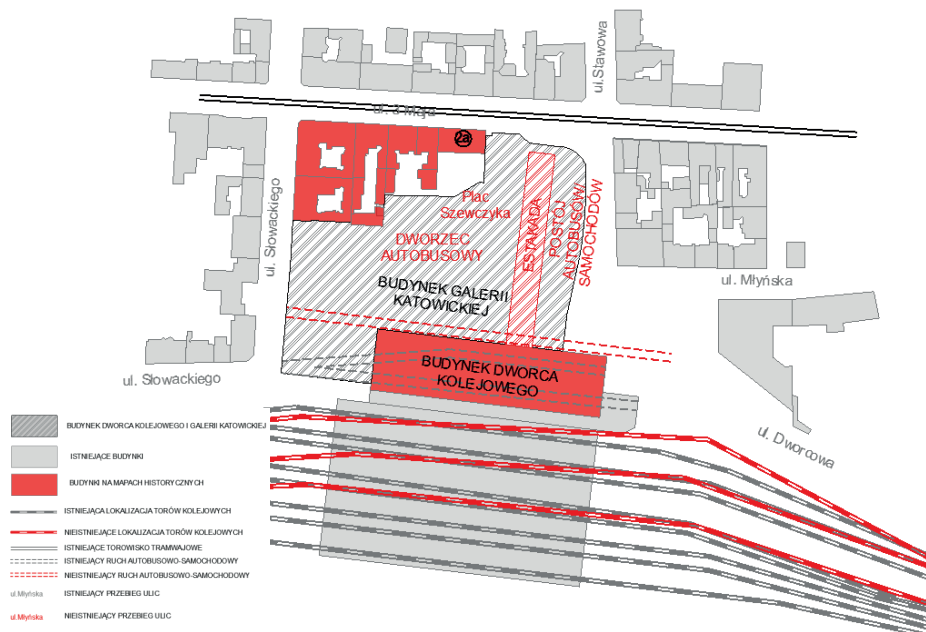
II. 2. Schemat na podstawie mapy Katowic z 1875 roku. Oprac. aut.

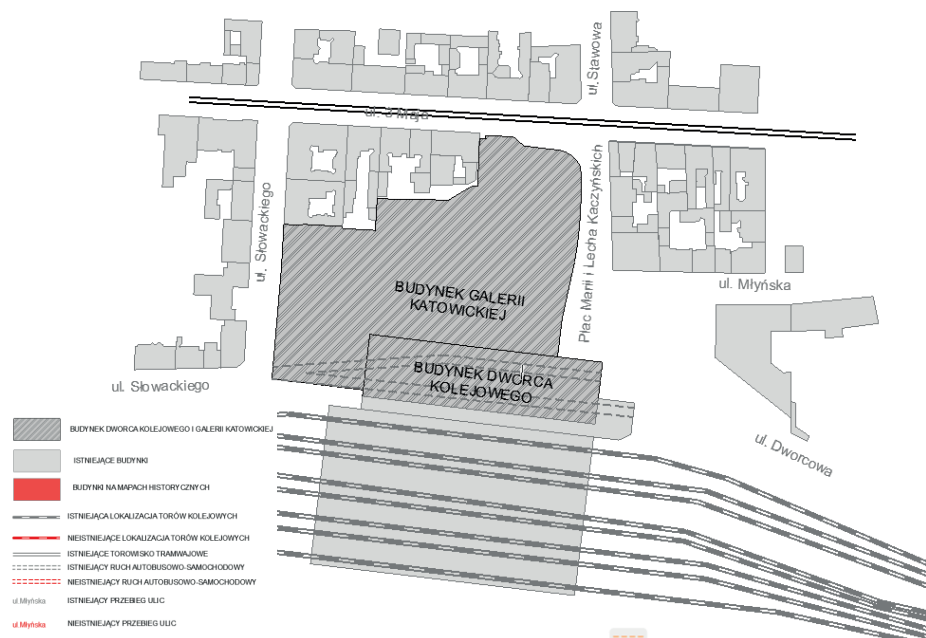
II. 3. Schemat na podstawie mapy Katowic z końca XIX wieku. Oprac. aut.

II. 4. Schemat na podstawie mapy Katowic z połowy XX wieku – lata 50./60. Oprac. aut.

Il. 5. Schemat na podstawie mapy Katowic po 1972 roku. Oprac. aut.

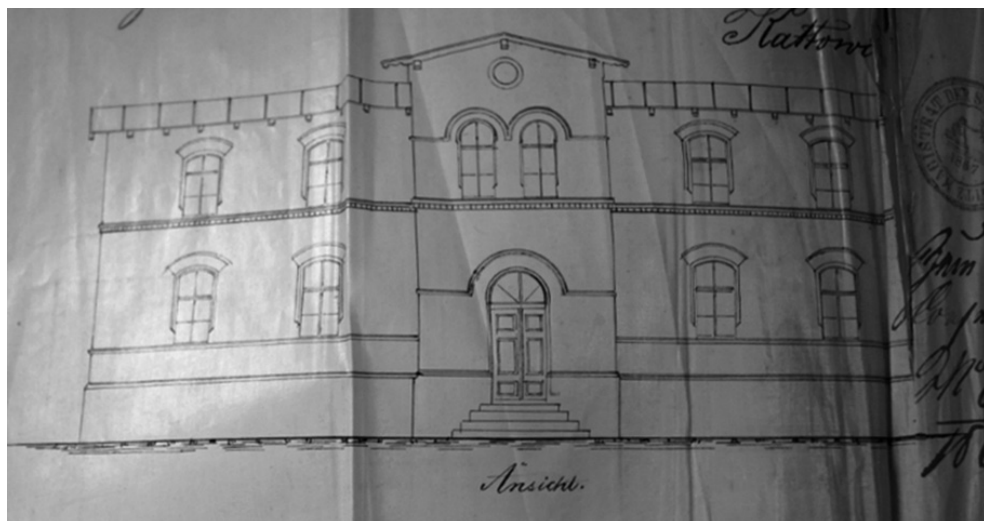
Il. 6. Schemat na podstawie mapy Katowic po 2013 roku. Oprac. aut.

Il. 7. Stara synagoga przed rozbudową – róg ul. 3 Maja i ul. Słowackiego, w głębi zdjęcia, po lewej stronie nr 30, 32, 34, rok 1872 (Wikipedia, b.r.)

Il. 8. Stara synagoga po rozbudowie – róg ul. 3 Maja i ul. Słowackiego, proj. I. Grunfeld, rok 1881 (Akta budowlane Urzędu Miasta Katowice, sygn. 1/1362)

Il. 9. Łaźnia przy starej synagodze, proj. I. Grunfeld, rok 1861 (Akta budowlane Urzędu Miasta Katowice, sygn. 1/1362)

Il. 10. Hotel Kaiserhof przy ul. Stawowej 19, rok 1892 (Akta budowlane Urzędu Miasta Katowice, sygn. 1/2041–2044)

Il. 11. Hotel Kaiserhof po przebudowie przy ul. Stawowej 19 i ul. Młyńskiej, rok 1969 (Archiwum Muzeum Historii Katowic, sygn. MHKMP 42_10501)

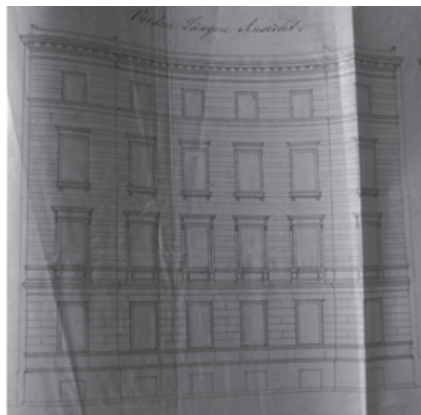
Il. 12. Róg ul. Stawowa 19 i ul. Młyńskiej, rok 1969 (Archiwum Muzeum Historii Katowic, sygn. MHKMP42_10601)

Il. 13. Budynki nr 31, 33, 35, 37 przy ul. Młyńskiej, lata 60. XX wieku (Nadolski i in., 2017)

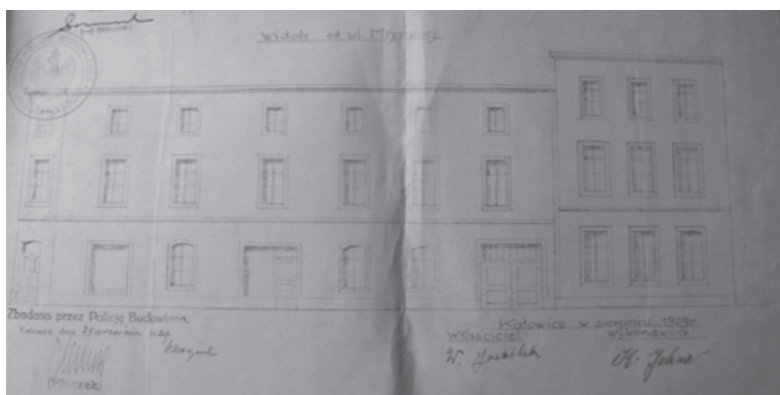
Il. 14. Elewacja budynku przy ul. Młyńska 35, proj. A. Pieczka, rok 1925 (Akta budowlane Urzędu Miasta Katowice, sygn. 1/1633)

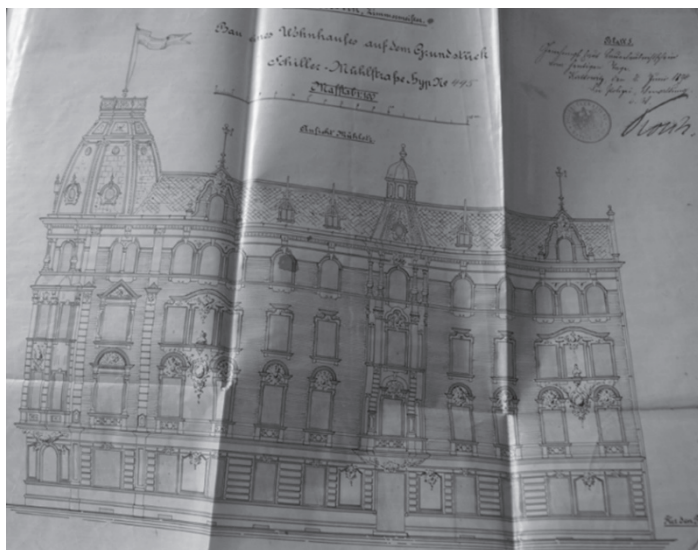
Il. 15. Elewacja budynku przy ul. Młyńskiej 22, proj. J. Poller, rok 1873 (Akta budowlane Urzędu Miasta Katowice, sygn. 1/1628)

Il. 16. Elewacja budynku przy ul. Młyńskiej 14, proj. podpis nieczytelny, rok 1887 (Akta budowlane Urzędu Miasta Katowice, sygn. 1/1619)

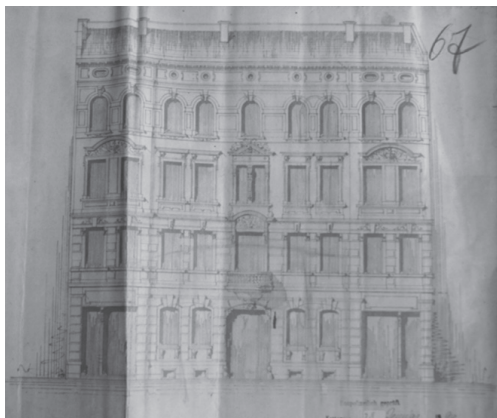
Il. 17. Elewacja budynku przy ul. Młyńskiej 14, proj. podpis nieczytelny, rok 1929 (Akta budowlane Urzędu Miasta Katowice, sygn. 1/1619)

Il. 18. Elewacja budynku przy ul. Młyńskiej 37, podpis nieczytelny, rok 1894 (Akta budowlane Urzędu Miasta Katowice, sygn. 1/1634)

Il. 19. Przekrój budynku ul. Słowackiego 26, proj. Boewithy, rok 1865 (Akta budowlane Urzędu Miasta Katowice, sygn. 1/2197)

Il. 20. Elewacja budynku przy ul. Słowackiego 28, autor nieznan, rok 1899
(Akta budowlane Urzędu Miasta Katowice, sygn. 1/2197)

Il. 21. Dworzec kolejowy, proj. W. Kłyszewski, J. Mokrzyński, E. Wierzbicki po 1972 (Pj, 2016)

Il. 22. Galeria Katowicka, 2024. Fot. aut.

Il. 23. Dworzec kolejowy
w Katowicach, 2024. Fot. aut.

BIBLIOGRAFIA

- Adress-Buch und Geschäfts Handbuch der Stadt Kattowitz* (1897). Katowice: Gebrüder Böhm.
Akta budowlane Urzędu Miasta Katowice, sygn. 1/1362.
Akta budowlane Urzędu Miasta Katowice, sygn. 1/1633.
Akta budowlane Urzędu Miasta Katowice, sygn. 1/1628.
Akta budowlane Urzędu Miasta Katowice, sygn. 1/1619.
Akta budowlane Urzędu Miasta Katowice, sygn. 1/1634.
Akta budowlane Urzędu Miasta Katowice, sygn. 1/2041–2044)
Archiwum Muzeum Historii Katowic, sygn. MHKMP 42_10501.
Archiwum Muzeum Historii Katowic, sygn. MHKMP42_10601.
Archiwum Państwowe w Katowicach, sygn. 12/396/OBB I/427.
Archiwum Państwowe w Katowicach, sygn. 12/181/647.
Archiwum Państwowe w Katowicach, sygn. 12/181/80.
Borowik, A. (2019). *Nowe Katowice. Forma i ideologia polskiej architektury powojennej na przykładzie Katowic (1945–1980)*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
Bulsa, M. (2018). *Ulice i place Katowic*. Katowice: Wydawnictwo Prasa i Książka.
Hoffmann, G. (2003). *Historia miasta Katowice*. Katowice: Muzeum Śląskie.
Kozina, I. (2005). *Chaos i uporządkowanie. Dylematy architektoniczne na przemysłowym Górnym Śląsku w latach 1763–1955*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
Lipońska-Sajdak, J., Szota, Z. (2008). *Pozdrowienia z Katowic*. Katowice: Muzeum Historii Katowic.
Nadolski, P., Soida, K., Keller, D., Wieczorek, E., Terczyński, P. (2017). *1846–2017. Węzeł kolejowy Katowice*. Rybnik: Eurosprinter.
Nakonieczny, R. (2005). Rewaloryzacja przestrzeni publicznych Londynu i Katowic. *Czasopismo Techniczne. Architektura*, 102(9/2), s. 105–114.
Pj. (2016). *Ogromny dworzec, największy szpital w Polsce, biurowce i kominy. To wszystko zrównano z ziemią*. Pobrane z: <https://wyborcza.pl/56,75248,19461867,ogromny-dworzec-najwiekszy-szpital-w-polsce-biurowce-i-kominy.html> (dostęp: 21.11.2024).
Rzewniczek, U. (2006). *Zarys dziejów Katowic 1299–1990*. Katowice: Muzeum Historii Katowic.
Wikipedia (b.r.). *Stara Synagoga w Katowicach*. Pobrane z: https://pl.wikipedia.org/wiki/Stara_Synagoga_w_Katowicach#/media/Plik:Old_Synagogue_Katowice.jpg (dostęp: 21.11.2024).
Woźniczka, Z. (2020). *Katowice 1945–1950*. Katowice: Wydawnictwo Naukowe Śląsk.
<https://geoportal.orsp.pl/gis/apps/webappviewer/index.html?id=c0fdc8732bfa43089d962a1fbc2bd25c> (dostęp: 12.05.2024).
<https://emapa.katowice.eu/jarc-gui/> (dostęp: 12.05.2024).

PUA

PLANOWANIE
PRZESTRZENNE
I REGIONALNE

Beata Bajon (beatabajon@gmail.com)

 <https://orcid.org/0009-0003-8043-6815>

Akademia Nauk Stosowanych w Nowym Targu, Instytut Techniczny

Procesy rewitalizacyjne na przykładzie miasta Nowy Targ – wybrane zagadnienia

Revitalization processes on the example of Nowy Targ – selected issues

Streszczenie

W artykule zwięźle przedstawiono proces rewitalizacji budynków użyteczności publicznej i obszarów z nimi związanych na przykładzie Nowego Targu w kontekście społecznym, gospodarczym i funkcjonalno-przestrzennym. Ukazano konieczność dobrej organizacji i koordynacji działań osób i instytucji, zadania samorządów i narzędzia do ich kompleksowego przeprowadzenia. Rewitalizacja może służyć jako narzędzie ratujące przekształcane tereny, stanowi szansę na aktywizację społeczną oraz przyspieszenie rozwoju całych miejscowości na obszarze Podhala.

Słowa kluczowe: planowanie przestrzenne, małe miasto, rewitalizacja, Nowy Targ, wielowymiarowość

Abstract

The article briefly presents the revitalization process on the example of Nowy Targ in the social, economic, functional and spatial aspects. The need for good organization and coordination of activities of people and institutions, the tasks of local governments and tools for its comprehensive implementation were shown. Revitalization can serve as a tool to save the transformed areas, it is an opportunity for social activation and acceleration of the development of entire towns in the Podhale area.

Keywords: spatial planning, small town, revitalization, Nowy Targ, multidimensionality

1. WSTĘP

Miasta to konglomerat wielu części, dzielnic, obszarów wzajemnie na siebie oddziałujących (Ziobrowski, Domański, 2010). Naruszenie dowolnego fragmentu tej struktury powoduje zmianę lub przekształcenie sąsiedniej przestrzeni. Domeną determinującą takie zmiany jest przestrzeń publiczna, sakralna, handlowa lub rekreacyjna, której rola i znaczenie zmieniały się znacząco na przestrzeni wieków. Z biegiem czasu sama przestrzeń się zmieniła i obecnie nie spełnia już wymagań współczesnej społeczności.

Miasta muszą dziś zmierzyć się z tworzeniem nowych przestrzeni publicznych i nadawaniem im charakteru odzwierciedlającego współczesny styl życia. Największym wyzwaniem jest uporanie się z opuszczoną strefą przemysłową i migracją ludności z centrum miasta na przedmieścia. W obliczu tych problemów konieczne jest przeprowadzenie regeneracji wyludnionej przestrzeni, która ją ożywi. Aby to zrobić, należy wziąć pod uwagę zrównoważony rozwój przestrzenny i dokładnie przestudiować różne aspekty miejskiej polityki rozwojowej oraz zastanowić się nad kwestią konsekwencji, jakie rewitalizacja wywołuje w miastach, oraz ich wpływu – pośredniego lub bezpośredniego – na warunki życia mieszkańców (Kaczmarek, 2015).

W procesie rewitalizacji ważne jest zidentyfikowanie funkcji odpowiadających potrzebom gospodarczym miasta. Obszar miejski to przestrzeń, w której w ostatnich latach główny nacisk położono na rozwój usług. W rezultacie doprowadziło to do znacznego zagęszczenia zabudowy, zaniku terenów zielonych i chaotycznej rozbudowy sieci miejskiej. Innym czynnikiem przyczyniającym się do spadku jakości przestrzeni śródmiejskiej są zdegradowane tereny po strefach przemysłowych, które kiedyś powstawały w pobliżu centrów miast. Niektóre miasta, jak Łódź czy Nowy Targ, zbudowały cały swój potencjał gospodarczy na tych terenach, które w miarę rozwoju cywilizacji ulegają strukturalnej lub gospodarczej degradacji. Likwidacja przedsiębiorstw wiązała się ze zwolnieniami, niedostatecznym napływem kapitału do miast, niszczeniem dużych obszarów przez nie zajmowanych, niewłaściwym zagospodarowaniem terenów przemysłowych i migracją ludności w inne miejsca. Celem analizy zawartej w artykule jest prezentacja wybranych, wykonanych oraz będących w trakcie realizacji, istotnych zadań rewitalizacyjnych w Nowym Targu. Skupiono się w szczególności na obiektach ważnych dla rozwoju gospodarczego i społeczno-kulturowego miasta, współtworzących jego główną przestrzeń publiczną.

1.1. METODOLOGIA BADAWCZA

Przy określaniu nowych funkcji obszarów rewitalizowanych konieczne jest nie tylko dostosowanie ich do aktualnych potrzeb ich mieszkańców i użytkowników w różnych sytuacjach społecznych, gospodarczych i środowiskowych. Istotne jest również przewidywanie przyszłych trendów społeczno-gospodarczych i uwzględnienie w przygotowywanych planach

możliwości dalszego zagospodarowania lub zmiany określonych funkcji rewitalizowanego obszaru, co pozwoli przestrzeniom, które już nie funkcjonują, szybciej i skuteczniej dostosować się do nowych wyzwań (Parysek, 2016).

Elementem wyjściowym badań nad stanem rewitalizacji w Nowym Targu była szczegółowa analiza gminnych dokumentów planistycznych takich jak: Gminny Program Rewitalizacji Miasta Nowy Targ na lata 2017–2023 (GPR, 2017), przyjęty na podstawie Uchwały nr XXXVI/335/2017 Rady Miasta Nowy Targ (Uchwała, 2017), Gminny Program Rewitalizacji Miasta Nowy Targ na lata 2017–2030 – aktualizacja (GPR, 2024), przyjęty na podstawie Uchwały nr III/27/2024 Rady Miasta Nowy Targ (Uchwała, 2024), Gminny Program Rewitalizacji Gminy Nowy Targ na lata 2016–2023, przyjęty na podstawie Uchwały nr XX/195/2016 Rady Gminy Nowy Targ (Uchwała, 2016), Raport z Monitoringu Gminnego Programu Rewitalizacji Miasta Nowy Targ na lata 2017–2023 (Raport, 2023), Strategia Rozwoju Miasta Nowy Targ na lata 2019–2023 z perspektywą do roku 2030 (SR, 2019), przyjęta na podstawie Uchwały nr VIII/74/2019 Rady Miasta Nowy Targ z dnia 20 maja 2019 roku (Uchwała, 2019). Metoda badawcza obejmowała analizę literatury, dokumentów planistycznych i strategicznych Miasta Gminy Nowy Targ oraz badania terenowe w przedstawionych miejscach.

Analizę materiałów planistycznych uzupełniają badania zebrane metodą *in situ*; osobiste kontakty i wywiady z przedstawicielami urzędu miasta (Wydział Rozwoju i Urbanistyki) i urzędu gminy (Planowanie Przestrzenne i Budownictwo) oraz z pracownikami zaangażowanymi w procesy rewitalizacji miasta i gminy. Podstawę badań stanowiły także dane z bazy GUS (2022), z literatury przedmiotu oraz lokalnych materiałów prasowych (zob. więcej: Bibliografia).

Tłem badawczym oceny rewitalizacji wybranych obiektów w Nowym Targu były gminne dokumenty planistyczne: Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta Nowy Targ (SUiKZP), miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego (MPZP).

W trakcie rekonesansu terenu ocenie zostały poddane obiekty, ich lokalizacja, powiązania ze strukturą zabudowy, stan zachowania, walory kulturowe. W regionie Podhala ze względu na brak spójności realizowania zabudowy z istniejącymi planami zagospodarowania przestrzennego lub częściowy brak takowych planów mamy do czynienia niejednokrotnie z pozornym ładem przestrzennym lub chaosem, którego koszty ponoszą zarówno państwo, jak i mieszkańcy, lokalne samorządy – według wyliczeń Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju Polskiej Akademii Nauk rocznie jest to ponad 83 mld zł strat (Kowalewski, Markowski, Śleszyński, 2020). Dochodzi do rozproszenia zabudowy, zmniejszenia terenów zielonych, a nawet do degradacji krajobrazu. Do zmiany istniejącego stanu konieczne jest pokrycie planami przestrzennymi obszarów dotychczas nimi nieobjętych, co może zapobiec wcześniej wymienionym negatywnym zjawiskom. Konieczna jest koordynacja planów na poziomie lokalnym z nadrzędnymi formami planowania (SUiKZP, plan województwa). Zygmunt Ziobrowski podkreślał, iż w studium uwarunkowań, a szczególnie w analizach do tego dokumentu, obligatoryjnie powinny być wyznaczane obszary gminy, na których występują zjawiska kryzysowe. Dzięki temu uzyskanoby większą zbieżność z lokalnym programem

rewitalizacji (Ziobrowski, Jarczewski, 2010: 190). Konieczne są zmiany w obowiązującym prawie oraz wykreowanie w świadomości społecznej poczucia wagi zagadnień związanych z szeroko pojętą estetyką i funkcjonalnością otaczającej mieszkańców tkanki przestrzennej.

1.2. TŁO BADAWCZE DOTYCZĄCE REWITALIZACJI W NOWYM TARGU, OKREŚLENIE LUKI BADAWCZEJ

Opracowaniem źródłowym oceniającym bieżący przebieg procesu rewitalizacji w Nowym Targu jest Raport z Monitoringu Gminnego Programu Rewitalizacji Miasta Nowy Targ na lata 2017–2023 (Raport, 2023). W dokumencie tym przeanalizowano między innymi mające kluczowe znaczenie podczas wyznaczania obszaru zdegradowanego oraz planowanego procesu rewitalizacji czynniki społeczne, gospodarcze, przestrzenno-funkcjonalne, techniczne i środowiskowe w gminie Nowy Targ, wpływające na jakość życia mieszkańców i odwiedzających miasto turystów. Wskazano obszary zdegradowane i obszary przeznaczone do rewitalizacji na terenie gminy. Analizy dokonano zgodnie z zaleceniami wynikającymi z ustawy rewitalizacyjnej. W pierwszej kolejności dokonano pogłębionej analizy zjawisk społecznych, w tym w szczególności związanych z poziomem bezrobocia, ubóstwa, przestępczości, niskiego poziomu uczestnictwa w życiu publicznym czy kulturalnym. Ponadto zbadano zjawiska gospodarcze, przestrzenno-funkcjonalne i techniczno-środowiskowe. Ma to kluczowe znaczenie w procesach wyznaczania obszaru zdegradowanego oraz planowania procesu rewitalizacji. Analiza danych zastanych metodą desk research, która opierała się na analizie wskaźników w ujęciu społecznym, gospodarczym, środowiskowym, przestrzennym i technicznym jako czynników obrazujących jakość życia na terenie jednostek urbanistycznych, stanowiła punkt odniesienia do badań jakościowych i ilościowych. Wybór metod porównawczych podyktowany został specyfiką problematyki rewitalizacji, a jednocześnie pozwalał na skuteczne wyznaczenie obszaru odnowy w Nowym Targu (Raport, 2023).

W literaturze przedmiotu istnieją opracowania przedstawiające przebieg odbudowy miast polskich, w tym Nowego Targu, na etapach wstępnych (Parysek, 2016; Kaczmarek, 2015; Hołuj, Legutko-Kobus, 2018). Ukazują one głównie przebieg konsultacji społecznych oraz badania sondażowe przeprowadzone wśród mieszkańców, wizyty studyjne, spotkania konsultacyjne, zastosowanie kanałów informacyjnych (jak: BIP, prasa, strony internetowe lokalnych urzędów, ogłoszenia parafialne), organizację struktur administracyjnych oraz ich przystosowanie do planowanych zadań. Szczegółowe informacje o planowanych w tym zakresie działaniach w Nowym Targu zostały przedstawione w rozdziale 14 Gminnego Programu Rewitalizacji miasta Nowy Targ na lata 2017–2023 pt. „Uspołecznienie dokumentu i proces partycypacji społecznej” (GPR, 2017: 297–300). Brakuje natomiast przedstawień analizujących realizację rewitalizacji konkretnych obiektów, związanych z nią zagadnień finansowych oraz jej efektów. Nie oceniano również wpływu, jaki obiekty te po zakończeniu przedsięwzięcia wywierają na przestrzeń publiczną miasta, jakość życia jego mieszkańców i ich aktywność w różnych aspektach.

1.3. KONTEKST SPOŁECZNY I EKONOMICZNY PROCESÓW REWITALIZACYJNYCH

Powszechną trudnością w kształtowaniu nowych wizji obszarów śródmiejskich jest sprostanie wyzwaniom finansowym. Są to zazwyczaj obszary podupadłe lub te, które uległy degradacji. Miasta w tej sytuacji często są zadłużone i nie mają wystarczających środków finansowych na odbudowę swoich przestrzeni publicznych, dlatego decyzje o ich rewitalizacji muszą być dobrze przemyślane. Wejście Polski do Unii Europejskiej i środki finansowe uruchomione w ramach Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego na wsparcie odnowy zdegradowanych obszarów w sposób znaczący poprawiły możliwości finansowania programów rewitalizacji (Ciesiółka, 2014). Opracowanie lokalnych programów rewitalizacji, tj. wieloletnich programów działań w konkretnej przestrzeni, w określonym społeczeństwie i miejscowej gospodarce, zmierzających do wyprowadzenia obszaru z sytuacji kryzysowej oraz stworzenia warunków do dalszego rozwoju, było zasadniczym i niezbędnym elementem umożliwiającym ubieganie się o środki finansowe (Heller, 2002). Podjęte działania rewitalizacyjne prowadzą do długookresowych zmian – zwiększenia atrakcyjności miasta przez modernizację lokalnych obiektów, usług, wzmocnienia i promocji lokalnej kultury i dziedzictwa. Nowa wizja miasta powinna zapewniać mu samowystarczalność i płynność finansową. Poczynione inwestycje powinny generować dochody i pomóc miastu lub regionowi wyjść z kryzysu. W wielu przypadkach odrestaurowanie zniszczonych przestrzeni ma na celu przyciągnięcie na określone tereny nowych użytkowników, którzy zasilą budżet miasta (np. w odnowionym budynku dworca działa wypożyczalnia i serwis rowerowy, galeria sztuki-muzeum). W toku realizacji programu rewitalizacji w Nowym Targu napotkano trudności natury zewnętrznej (brak zgody właścicieli lokali na realizację planowanych przedsięwzięć), związane z pozyskiwaniem funduszy czy pełną akceptacją społeczną (np. protesty mieszkańców wobec przeznaczenia środków na rozbudowę miejskiego ośrodka kultury). Wobec wynikającej z tych negatywnych okoliczności cząstkowej realizacji nie można w chwili obecnej mówić o w pełni widocznych, kompleksowych efektach procesu rewitalizacji na szerszą skalę, a jedynie o konsekwencjach związanych z ukończeniem pojedynczych projektów (Raport, 2023).

„Nie ma przestrzeni bez ludzi” (Gehl, 2014). Wsłuchiwanie się w potrzeby społeczeństwa jest szczególnie ważne przy odtwarzaniu przestrzeni publicznych, co nie zawsze stanowi priorytet przy nakreślaniu lokalnych programów rewitalizacji (Przywojska, 2021). Mimo zastosowania najlepszych technik projektowych, żadna aktywacja nie przyniesie pożądanego efektu, jeśli nie spełni oczekiwań i potrzeb osób funkcjonujących w tej przestrzeni. Dlatego, nawiązując do specyfiki lokalnej i posiadając wiedzę o danym obszarze, przeprowadzono konsultacje społeczne w formie m.in.: dyskusji, badań, ankiet oraz wywiadów. Aby zachować autentyczność danego obszaru, konieczne jest nie tylko spełnienie oczekiwań społeczności, która może się tam osiedlić, ale przede wszystkim oczekiwań miejscowej ludności i jej partycypacja w decydowaniu o funkcji danego obszaru. To ludzie, których przodkowie mieli wpływ na wartość historyczną danego terenu, co sprawia, że są z nią szczególnie związani.

Zachowując równowagę między potrzebami tych dwóch grup, można daną przestrzeń przeksztalczyć i unowocześnić, nie pozbawiając jej tożsamości, autentyczności i tradycji.

W Polsce kwestia rewitalizacji powinna mieć szczególne znaczenie. Wiele przestrzeni publicznych w miastach wciąż boryka się ze skutkami działań z okresu komunizmu. W ciągu ostatniego wieku nasz kraj przeszedł niemało zmian społecznych i gospodarczych. Dzisiejszy wizerunek miasta jest efektem szeregu podjętych decyzji i wydarzeń, jakie miały miejsce w ostatnim stuleciu. Procesy rewitalizacyjne, mające wpływ na znaczne rozbudowywanie się i modernizację Polski, wymagają nowoczesnego podejścia. Problemem w tym przypadku jest jednak wybiórczy stosunek do konkretnych zagadnień. Potrzebna jest kompleksowa, wielowątkowa strategia rewitalizacji. Nie da się przywrócić do życia określonego obszaru bez uwzględnienia jego powiązań z innymi częściami organizmu miejskiego i wpływu na nie. Organizacja procesu rewitalizacji jest przedsięwzięciem wyjątkowo złożonym, nawet pomimo istnienia sensownych i korzystnych regulacji prawnych (Parysek, 2016).

1.4. METODY REALIZACJI PROGRAMU REWITALIZACJI WYBRANYCH CZĘŚCI NOWEGO TARGU

Gminny Program Rewitalizacji Miasta Nowy Targ na lata 2017–2023 został uchwalony zgodnie z Ustawą z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz.U. 2015 poz. 1777). Jest to wieloletni plan, który zawiera szczegółową analizę miasta Nowy Targ z uwzględnieniem obszarów zdegradowanych i rewitalizowanych. Poprzez realizację zawartych w nim projektów rewitalizacyjnych planowano rozwój miasta oraz poprawę życia mieszkańców w perspektywie społecznej, ekonomicznej, przestrzenno-funkcjonalnej, technologicznej i środowiskowej. Głównym źródłem finansowania projektów odnowy są Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego oraz Europejski Fundusz Społeczny w ramach krajowych i regionalnych programów operacyjnych. Aby skutecznie śledzić i analizować postępy realizacji miejskiego planu rewitalizacji miasta Nowy Targ w latach 2017–2023, przygotowano system monitorujący, działający przez cały okres wdrażania programu, będący podstawą do sporządzenia raportu ewaluacyjnego. Swoim zakresem obejmował wszystkie odpowiednie podmioty, zarówno publiczne, jak i prywatne.

Wdrożone rozwiązania, tj. adaptacja i modernizacja budynku Miejskiego Ośrodka Kultury w Nowym Targu wraz z zagospodarowaniem jego otoczenia, zostały ocenione na podstawie przepisów z Ustawy o rewitalizacji (Dz.U. 2015 poz. 1777), a ocena ta została przedstawiona w Raporcie (2023). Monitorowanie umożliwiło ocenę stanu realizacji projektów. Monitoring obejmował okres sprawozdawczy od 2017 r. do 31 października 2022 r.

W sprawie programu rewitalizacji miasta Nowy Targ na lata 2017–2023 złożono 77 wniosków, wśród docelowych beneficjentów znalazły się m.in. Miasto Nowy Targ, Spółdzielnia Mieszkaniowa Nowy Targ, Podhalańska Państwowa Uczelnia Zawodowa, Wydział Gospodarki Mieszkaniowej, podmioty prywatne. Ubieganie się o środki unijne wymagało dokonania podziału inicjatyw rewitalizacyjnych na inicjatywy podstawowe oraz projekty dodatkowe, ponadto stworzony

został podział terytorialny oparty na projektach zlokalizowanych w podobszarze I Centrum, podobszarze II Osiedla lub projektach, które nie znajdują się na obszarze rewitalizacji, ale realizują jej cele na podstawie zapisów programu rewitalizacji Nowego Targu na lata 2017–2023.

2. STUDIA PRZYPADKÓW OBIEKTÓW PUBLICZNYCH NA OBSZARZE NOWEGO TARGU

Na obszarze miasta Nowy Targ znajduje się wiele obiektów o funkcji publicznej. Większość z nich powstała w ubiegłym wieku i wymaga modernizacji lub działań rewitalizacyjnych. Miasto Nowy Targ stanowi centrum administracyjne, gospodarcze i edukacyjne Podhala, Spisza i Orawy. Miasto zostało wskazane jako jedno z 18 małopolskich miast małych i średnich, będących jednocześnie miastami powiatowymi, które mają być uprawnione do wsparcia w ramach odnowy zdegradowanych obszarów miejskich objętych rewitalizacją. W Nowym Targu znajdują się siedziby instytucji o znaczeniu regionalnym, m.in. Podhalański Szpital Specjalistyczny im. Jana Pawła II, sąd, starostwo powiatowe, Akademia Nauk Stosowanych w Nowym Targu¹, Euroregion Tatry, liczne organizacje pozarządowe i wiele innych.

2.1. MIEJSKI OŚRODEK KULTURY W NOWYM TARGU

Pierwszym obiektem, który został w całości zrealizowany w ramach Gminnego Programu Rewitalizacji Miasta Nowy Targ, jest Miejski Ośrodek Kultury w Nowym Targu. Obiekt zlokalizowany jest w jednym z najbardziej znaczących i eksponowanych fragmentów miasta. Mieści się przy ulicy głównej, jaką jest aleja Tysiąclecia, w niedalekim sąsiedztwie węzła Zakopianki, dworca autobusowego i nowego kościoła parafialnego. Została wykonana adaptacja i modernizacja budynku wraz z zagospodarowaniem otoczenia. Koszt przebudowy i adaptacji wyniósł 35 939 606 zł. Beneficjentem w tym projekcie był Urząd Miasta Nowy Targ. Główne cele, które chciał osiągnąć beneficjent, to zmiana funkcjonalności budynku, przebudowa sali widowiskowej, dostosowanie przestrzeni do obowiązujących przepisów przeciwpożarowych, zmodernizowanie elewacji oraz uporządkowanie terenu. Dodatkowo założono zmiany w przestrzeni publicznej, przylegającej do obiektu: wprowadzenie zieleni w otoczenie obiektu, rewitalizację okolicznych działek (15586/28 oraz 12586/26), a także przebudowę drogi pomiędzy MOK-iem a galerią Buy & Fly.

Pierwotnie zostało założone, że całkowita wartość projektu wyniesie 16 140 000 zł. Beneficjent otrzymał dwie kwoty dofinansowania:

- w 2018 r. – 6 000 000 zł – ze środków Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Małopolskiego na lata 2014–2020;
- w latach 2020–2021 – 17 723 523 zł ze środków Rządowego Funduszu Inwestycji Lokalnych.

¹ Wcześniej: Podhalańska Państwowa Uczelnia Zawodowa (nazwa zmieniona w 2023 r.).

Realizacja projektu była wykonywana w kilku etapach. Pierwszy etap rozpoczął się w roku 2017 od opracowania i opisanie dokumentacji projektowej. W 2019 r. wybrano głównego wykonawcę robót oraz rozpoczęto pracę. Odbiór końcowy inwestycji odbył się w dniu 14.10.2021 r. Następnego dnia obiekt przekazano do użytkowania i eksploatacji Miejskiego Centrum Kultury.

Warto podsumować całościowo poniesione koszty. W roku 2017 wydano 454 772 zł w momencie rozpoczęcia prac, w 2019 r. – 1 509 516 zł, w 2020 r. – 13 478 043 zł. W ostatniej fazie projektu wydano 13 776 861 zł. Łączna kwota wynosi 29 219 192 zł.

W ramach rewitalizacji w budynku Miejskiego Centrum Kultury powstała nowoczesna, wysoce funkcjonalna sala kinowo-widowiskowa o powierzchni 450 m², mogąca pomieścić 450 osób w ustawieniu teatralnym. Umożliwiło to organizację licznych imprez kulturalnych, takich jak spektakle teatralne, operetkowe, projekcje filmów, w tym tytułów o charakterze studyjnym, niedostępnych w repertuarze kina „miejskiego”, i wiele innych. W budynku powstały nowoczesne sale multifunkcyjne, w których organizowane są liczne warsztaty, kursy dla dzieci i dorosłych, spotkania środowiskowe, ekspozycje malarstwa, rzeźby, fotografii. Funkcjonuje nowoczesna, pomysłowo zaaranżowana i efektownie wkomponowana w strukturę wewnętrzną budynku, ciesząca się dużą frekwencją kawiarnia. Przemianie uległo otoczenie obiektu, powstała atrakcyjna wizualnie, iluminowana fontanna wraz z regionalnymi rzeźbami przestrzennymi. Nowoczesna estetyka elewacji, nocne oświetlenie oraz jakość zagospodarowania przestrzeni publicznych przyczyniły się do znacznie poprawy atrakcyjności i wizualnego odbioru tego fragmentu miasta. Powstały budynek w kapitalny sposób przyczynił się do zwiększenia liczby i jakości dostępnych w Nowym Targu wydarzeń kulturalnych, rozrywkowych i edukacyjnych, a duża liczba osób korzystających z jego oferty, mieszkańców zarówno Nowego Targu, jak i powiatu nowotarskiego i tatrzańskiego, potwierdza celowość i sukces tego projektu.

Il. 1. Widok Miejskiego Ośrodka Kultury w Nowym Targu przed rewitalizacją (Region Tatry, b.r.)

Il. 2. Widok Miejskiego Ośrodka Kultury w Nowym Targu po rewitalizacji. Fot. aut.

2.2. BUDYNEK DWORCA KOLEJOWEGO W NOWYM TARGU

Kolejnym rewitalizowanym obiektem, nad którym prace zostały ukończone, jest zabytkowy budynek dworca kolejowego w Nowym Targu z przełomu XIX/XX wieku. Obiekt zlokalizowany jest w południowo-zachodniej części miasta, nieco na uboczu, w obszarze dawnych terenów przemysłowych, będących obecnie w przebudowie. Wizerunek tej części miasta cierpi ze względu na duże zaniedbanie struktury przestrzennej, przełamywane poprzez pojedyncze inwestycje o charakterze usługowym, np. hotel Ibis Styles. Głównym beneficjentem prac rewitalizacyjnych okolic dworca (wieża wodna, budowa drogi dojazdowej do dworca, budowa parkingów) był Urząd Miasta Nowy Targ.

Na terenie budynku dworca kolejowego zakładano następujący zakres prac – remont i renowację ścian oraz uporządkowanie terenu wokół, w tym drogi i parkingu. Całkowity koszt rewitalizacji został oszacowany na 4 000 000 zł. Na ten cel w 2018 r. Urząd Miasta dostał dofinansowanie ze środków Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Małopolskiego w wysokości 2 818 000 zł.

Praca nad projektem była wykonywana w kilku etapach. W 2018 r. realizację rozpoczęto od podpisania umowy z firmą budowlaną oraz przygotowania dokumentacji budowlanej. W 2019 r. ukończono roboty nad rewitalizacją wieży wodnej oraz została ukończona przebudowa klatki nr 2 z dołączeniem do projektu wind, dodatkowo w ramach projektu modernizacji linii kolejowej Chabówka–Zakopane przebudowano teren wokół dworca. W 2019 r. prace nad projektem zostały ukończone.

Całościowy koszt projektu rozkładał się następująco: w 2018 r., w momencie przygotowania projektu, wydano 357 110,17 zł, w 2019 r., na etapie głównych modernizacji, wydano 3 290 677,26 zł.

Zrewitalizowany budynek dworca kolejowego w Nowym Targu rozpatrywany w szerszym aspekcie – rozbudowy i unowocześnienia linii kolejowej na trasie Kraków–Zakopane – ma kapitalne znaczenie w zwiększaniu atrakcyjności Nowego Targu dla ruchu turystycznego. Dworzec sprawia wrażenie komfortowego, a jednocześnie estetycznie łączy się z pobliską turystyczną infrastrukturą – hotelem Ibis Styles oraz położonym w bezpośrednim pobliżu Szlakiem Rowerowym Wokół Tatr. Elementy te stanowią niezwykle atrakcyjny, a jednocześnie dobrze skomunikowany, pomimo budowy nowej drogi szybkiego ruchu, „punkt wypadowy” do eksploracji Nowego Targu oraz jego okolic. Wobec lawinowego wzrostu liczby turystów docierających samochodem do Zakopanego i w kontekście istniejących problemów transportowych w postaci zatorów i korków na drodze do stolicy Tatr oraz, co równie istotne, trudności w zaparkowaniu pojazdów w tym mieście, alternatywa w postaci możliwości dotarcia do Nowego Targu (co ułatwi nowa droga) i zmiany środka transportu na kolejowy jest rozwiązaniem funkcjonalnym. Warto dodać, że dworzec jest usytuowany niedaleko budowanego węzła obwodnicy nowej Zakopianki, a czas dojazdu pociągiem z Nowego Targu do Zakopanego jest krótszy niż samochodem. Urządzenie

terenów wokół dworca, jego rewaloryzacja i ponowne uruchomienie w jego zrewitalizowanej formie podnosi atrakcyjność tej opcji. Jednocześnie jest to kolejny krok w kierunku przekształcenia i uatrakcyjnienia tego fragmentu miasta.

Il. 3. Dworzec kolejowy w Nowym Targu przed rewalizacją. Fot. R. Miśkowiec (Podhale24.pl, 2018)

Il. 4. Widok Dworca Kolejowego w Nowym Targu po rewalizacji. Fot. aut.

2.3. REWITALIZACJA TERENU STAREGO SZPITALA W NOWYM TARGU

Ostatnim analizowanym projektem w ramach programu rewalizacji w Nowym Targu na lata 2017–2023 jest kompleksowa odnowa terenu starego szpitala poprzez wykonanie prac rozbiórkowych wraz z całościowym zagospodarowaniem terenu na potrzeby Podhalańskiej Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej oraz mieszkańców Nowego Targu. Obiekt mieści się w północnej części miasta przy drodze do cmentarza komunalnego, nowego szpitala i urzędu pracy. Lokalizacja budynku pozwala na wyeksponowanie jego bocznej ściany, która wykorzystywana jest jako reklama gabinetów medycyny prywatnej.

Głównym beneficjentem w tym projekcie jest Państwowa Podhalańska Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu (obecnie Akademia Nauk Stosowanych). Zakładany budżet projektu to 30 000 000 zł, beneficjent nie posiadał żadnych dofinansowań, zakładał, że tę część projektu pokryje ze środków własnych. Pierwotnie planowanym celem projektu było dostosowanie obiektu do funkcji domu dziennego pobytu dla osób starszych oraz na potrzeby uczelni.

Beneficjent zakładał następujący zakres prac nad obiektem:

- rozbiórkę starych pomieszczeń,
- przebudowę, rozbudowę i zmianę sposobu użytkowania budynku tzw. starego szpitala,
- rozbudowę dwóch skrzydeł: północno-wschodniego i północno-zachodniego,

- powiększenie obiektu do 4 kondygnacji (parter, I piętro, II piętro, poddasze), podpiwniczenie, utworzenie dachu powiązanego konstrukcyjnie z istniejącą częścią, o tożsamym kącie nachylenia połaci dachowych,
- przebudowę wnętrza obiektu w celu dostosowania do potrzeb pacjentów,
- kompleksowe zagospodarowanie terenu,
- zakup niezbędnego wyposażenia.

Prace rozpoczęły się w roku 2018 od złożenia wniosku do Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Małopolskiego 2014–2020, niestety złożony projekt nie uzyskał dofinansowania, w związku z czym uczelnia musiała zmienić zadania – budynek po rewitalizacji przeznaczony miał być na siedzibę Instytutu Nauk o Zdrowiu. Uczelnia postanowiła zrealizować projekt z własnych funduszy, z pomocą finansową Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego. W połowie roku 2018 rozpoczęły się prace nad rozbiórką nieużywanych budynków. W roku 2019 rozstrzygnięty został przetarg na projekt rewitalizacji budynku starego szpitala, prowadzono dalsze prace rozbiórkowe okolicznych budynków towarzyszących oraz wykonano projekt architektoniczny rewitalizacji budynku starego szpitala i uzyskano pozwolenie na budowę.

Rewitalizacja budynku starego szpitala w Nowym Targu pozostaje w ścisłym związku z funkcjonowaniem Instytutu Medycznego w Akademii Nauk Stosowanych. W modernizowanym obiekcie planowane było utworzenie nowoczesnej, poszerzonej w stosunku do funkcjonującej w obecnie posiadanych przez uczelnię obiektach, bazy dydaktycznej do szkolenia personelu medycznego. Powstanie nowoczesnego ośrodka umożliwiającego szkolenie lekarzy, pielęgniarek i rehabilitantów stwarzało możliwość efektywnego edukowania kadr medycznych, które przyczynią się do podniesienia jakości i dostępności świadczeń medycznych, zarówno w zasięgu lokalnym, jak i poza nim. Bliskość nowego szpitala jest dogodnym punktem odniesienia dla tej funkcji, a charakter uczelni wyższej wymaga ukształtowania otoczenia o atrakcyjnej jakości przestrzennej.

Il. 5. Stary szpital – stan obecny. Fot. aut.

W 2020 r. wykonano ekspertyzę mikrobiologiczną powietrza i stanu zagrzybień w pomieszczeniach budynku starego szpitala. W roku 2021 r. wykonano ekspertyzę konstrukcji budynku, aktualizację kosztów oraz zlecono opracowanie zamiennnej koncepcji architektonicznej. Ze względów technicznych (ekspertyza fundamentów wykazała ich zbyt niską wytrzymałość w stosunku do planowanej adaptacji, czyli zmiany układu pomieszczeń i wynikającej z tego zmiany układ konstrukcyjnego) odstąpiono od wcześniej planowanej adaptacji budynku na cele dydaktyczne. Miał on pełnić funkcję administracyjną, gdyż zamierzano przenieść tam biura władz uczelni. Zaplanowano wzmocnienie posadowienia budynku przez zasypianie piwnic, w porozumieniu z konserwatorem zabytków uzgodniono jego obniżenie o dwie kondygnacje, a tym samym powrót do znanej z archiwalnych zdjęć bryły. W wypracowaniu tych rozwiązań uczestniczyli przedstawiciele uczelni, konserwator zabytków oraz starostwo jako organ administracji architektoniczno-budowlanej. W roku 2022 uzyskano zgodę na zmianę warunków zabudowy na terenie starego szpitala w Nowym Targu. Pod koniec 2022 r. ogłoszono kolejny przetarg na wykonawcę zmian i rozbudowy obiektu. Planowanym terminem rozpoczęcia robót budowlanych był IV kwartał 2023 r. Wykonano część robót porządkowych i rozbiórkowych, natomiast nie rozpoczęły się do tej pory zaplanowane zasadnicze prace związane z przebudową budynku. W związku z tym na obecnym etapie prac trudno ocenić realny wpływ rewitalizacji budynku na otoczenie i przestrzeń publiczną.

3. PODSUMOWANIE

Rewitalizacja jest procesem długotrwałym, a jej powodzenie zależy od mieszkańców miasta, przedsiębiorców, organizacji pozarządowych, placówek edukacyjnych, instytucji kultury, uczelni wyższych, urzędów. W okresie sprawozdawczym zrealizowano 9 z 77 projektów, z których w analizie przedstawiono trzy przypadki zrewitalizowanych i będących w trakcie prac modernizacyjnych obiektów usługowych zlokalizowanych w różnych obszarach miasta Nowy Targ. Stwierdzono, że obiekty mają charakter znaczący w strukturze miasta lub dzielnicy. Ich rewitalizacja wraz z otoczeniem przyczyni się do poprawy wizualnej miasta, wytworzenia nowych powiązań (infrastrukturalnych, komunikacyjnych, usługowych i funkcjonalnych). Wysoka jakość rozwiązań architektonicznych i urbanistycznych podnosi atrakcyjność otoczenia i przyciąga mieszkańców i turystów. Ponownie otwarte stają się ważnymi akceleratorami miejskiego życia (Zdyb, 2017). Ukończone obiekty w znaczący sposób wpłynęły na poprawę jakości życia lokalnej społeczności oraz podniosły atrakcyjność miasta dla gości (radikalne zwiększenie liczby i jakości wydarzeń kulturalnych, funkcjonalny i atrakcyjny wizualnie obiekt komunikacyjny i wystawowy). Rewitalizacja to też praca z ludźmi, z lokalną społecznością. Zachodząca w procesie rewitalizacji zmiana wizualna czy funkcjonalna przestrzeni publicznej ma wielkie znaczenie w postrzeganiu obiektu poddanego temu procesowi, kluczowe znaczenie ma jednak ostateczny efekt, którym

ma być przywrócenie go żywej tkance miasta. Znaczna liczba projektów pozostaje w realizacji, na której kontynuację istotny wpływ miały czynniki zewnętrzne (pandemia COVID-19, wojna i kryzys uchodźczy, wzrost kosztów i trudności w finansowaniu) oraz brak zgody właścicieli nieruchomości. Pomimo przeszkód wobec pozytywnych efektów i odbioru społecznego dotychczas zrealizowanych projektów władze miasta i gminy zdecydowane są na kontynuację procesu ciągłości polityki rewitalizacyjnej oraz zweryfikowanie zgłoszonych, a jeszcze nie zrealizowanych przedsięwzięć rewitalizacyjnych. Ma to związek z faktem, że pojawiła się nowa perspektywa finansowa, związana z programem „Fundusze Europejskie dla Małopolski 2021–2027”, będącym częścią ogólnopolskiego systemu wsparcia, który ma na celu wykorzystanie środków unijnych do akceleracji rozwoju regionu (zob. Zarząd Województwa Małopolskiego, 2022).

BIBLIOGRAFIA

- Adamczewska-Wejchert, H., Wejchert, K. (1986). *Małe miasta. Problemy urbanistyczne stale aktualne*. Warszawa: Arkady.
- Adamczyk, M. (1991). *Dzieje miasta Nowego Targu*. Nowy Targ: Podhalańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Nowym Targu.
- Billert, A., Behr, I., Kroning, W., Muzioł-Węctawowicz, A. (2003). *Podręcznik rewitalizacji. Zasady, procedury i metody działania współczesnych procesów rewitalizacji*. Warszawa: Mefisto Editions.
- Bobek, Ł. (2020) *Nowy Targ. Zakończył się remont dworca kolejowego. Nowy dworzec robi wrażenie*. Pobrane z: <https://gazetakrakowska.pl/nowy-targ-zakonczył-sie-remont-dworca-kolejowego-nowy-dworzec-robi-wrazenie/ar/c3-15068920> (dostęp: 30.09.2023).
- Ciesiołka, P. (2014). Wpływ funduszy Unii Europejskiej na proces rewitalizacji w Poznaniu na tle największych miast w Polsce. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 27, 101–121.
- Drukier, A. (2017). Wyznaczanie obszarów zdegradowanych w programach rewitalizacji dla gmin wiejskich i miejsko-wiejskich – refleksje praktyka. *Społeczności Lokalne. Studia Interdyscyplinarne*, (1), 145–152.
- Gehl, J. (2014). *Miasta dla ludzi*. Wydawnictwo RAM: Kraków.
- Gralak, K. (2010). Instrumenty finansowania lokalnych projektów rewitalizacyjnych. *Zeszyty Naukowe SGGW, Polityki Europejskie, Finanse i Marketing*, 4(53), 9–17.
- Gzell, S. (1987). *Fenomen małomiejskości*. Warszawa: Instytut Urbanistyki i Planowania Przestrzennego Politechniki Warszawskiej.
- Heller, C.A. (2002). *Rewitalizacja obszarów miejskich. Praktyczny przewodnik: Jak opracować lokalny plan rozwoju?* Pobrane z: https://rewitalizacja.um.warszawa.pl/archiwum/sites/rewitalizacja.um.warszawa.pl/files/rewitalizacja_obszarow_miejskich_przewodnik.pdf (dostęp: 20.07.2024).

- Hołuj, D., Legutko-Kobus, P. (2018). Partycypacja jako element rewitalizacji (przykłady miast z województwa małopolskiego i mazowieckiego). *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, 365, 93–119.
- Juja, J., Piotrowski, S. (2009). Wyzwania i przeszkody rewitalizacji miast. *Samorząd Terytorialny*, 11, 27–42.
- Kaczmarek, S. (2015). Skuteczność procesu rewitalizacji. Uwarunkowania, mierniki, perspektywy. *Studia Miejskie*, 17, 27–36.
- Kowalewski, A., Markowski, T., Śleszyński, P. (2020). *Kryzys polskiej przestrzeni. Źródła, skutki i kierunki działań naprawczych*. Warszawa: PAN, Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju.
- Modernizacja Roku. (2021). *Nagroda Marszałka Województwa Małopolskiego dla Gminy Miasto Nowy Targ*. Pobrane z: <https://www.modernizacjaroku.org.pl/index.php/pl/edition/2837/object/2953/miejskie-centrum-kultury-al-tysiaclecia-37-w-nowym-targu> (dostęp: 20.09.2023).
- Olchowski, W. (2003). *Podręcznik rewitalizacji. Zasady, procedury, metody działania współczesnych procesów rewitalizacji*. Warszawa: PWN.
- Parysek, J.J. (2016). Rewitalizacja jako problem i zadanie własne polskich samorządów lokalnych. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 33, 17–35. Pobrane z: <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/rrpr/article/view/8632> (dostęp: 20.04.2024).
- Pęski, W. (1999). *Zarządzanie zrównoważonym rozwojem miast*. Warszawa: Arkady.
- Podhale24.pl (2018). *Dworzec PKP w Nowym Targu przejdzie totalną metamorfozę. „To będzie skok cywilizacyjny”*. Pobrane z: https://podhale24.pl/aktualnosci/arttykul/56237/Dworzec_PKP_w_Nowym_Targu_przejdzie_totalna_metamorfoze_quotTo_będzie_skok_cywilizacyjnyquot.html (dostęp: 06.03.2023).
- Przywojska, J. (2021). Polish Local Government’s Perspective on Revitalisation: A Framework for Future Socially Sustainable Solutions. *Energies*, 14(16). <https://doi.org/10.3390/en14164888>
- Region Tatry. (b.r.). Miejski Ośrodek Kultury w Nowym Targu. Pobrane z: <https://www.regiontatry.pl/atracje/nowy-targ/kultura/miejski-osrodek-kultury-w-nowym-targu-2110> (dostęp: 10.04.2023).
- Szopińska, A. (2022). *Rewitalizacja Starego Szpitala. Fundament nie uniósłby dydaktyki – zmiana funkcji historycznego obiektu*. Pobrane z: <https://nowytarg24.tv/rewitalizacja-starego-szpitala-fundament-nie-unioslby-dydaktyki-zmiana-funkcji-historycznego-obiektu/> (dostęp: 20.06.2024).
- Zarząd Województwa Małopolskiego. (2022). *Fundusze Europejskie dla Małopolski 2021–2027 [projekt programu]*. Kraków. Pobrane z: <https://fundusze.malopolska.pl/dokumenty/3299-fundusze-europejskie-dla-malopolski-2021-2027-projekt-programu> (dostęp: 20.05.2023).
- Zdyb, M. (2017). *Proces rewitalizacji a jakość życia mieszkańców – projekty Zielone Polesie i woonerfy w Łodzi. Space – Society – Economy*, (21), 73–97.

- Ziobrowski, Z., Domański, B. (2010). *Rewitalizacja miast polskich jako sposób zachowania dziedzictwa materialnego i duchowego oraz czynnik zrównoważonego rozwoju*. Kraków: Instytut Rozwoju Miast.
- Ziobrowski, Z., Jarczewski, W. (red.) (2010). *Rewitalizacja miast polskich: diagnoza*. Kraków: Instytut Rozwoju Miast.

DOKUMENTY

- GPR. (2016). *Gminny Program Rewitalizacji Gminy Nowy Targ na lata 2016–23*. Nowy Targ: ProRegio Consulting.
- GPR. (2017). *Gminny Program Rewitalizacji Miasta Nowy Targ na lata 2017–2023*. Nowy Targ: Stowarzyszenie Wspierania Inicjatyw Gospodarczych DELTA PARTNER.
- GPR. (2024). *Gminny Program Rewitalizacji Miasta Nowy Targ na lata 2017–2030 – aktualizacja*. Nowy Targ: Stowarzyszenie Wspierania Inicjatyw Gospodarczych DELTA PARTNER.
- GUS. (2018). *Dane statystyczne z zakresu rewitalizacji na poziomie gmin 2017–18*. Warszawa. Pobrane z: https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/6338/5/1/1/raport_dane_statystyczne_z_zakresu_rewitalizacji_na_poziomie_gmin.pdf (dostęp: 30.08.2023).
- GUS. (2024). *Rewitalizacja w gminach w latach 2020–2022*. Warszawa–Wrocław. Pobrane z: https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5501/50/1/1/rewitalizacja_w_gminach_w_latach_2020-2022.pdf (dostęp: 30.04.2024).
- Raport (2023). *Raport z Monitoringu Gminnego Programu Rewitalizacji Miasta Nowy Targ na lata 2017–2023*. Nowy Targ: Stowarzyszenie Wspierania Inicjatyw Gospodarczych DELTA PARTNER.
- Rozporządzenie Ministra Infrastruktury i Budownictwa z dnia 1 lipca 2016 r., w sprawie zakresu projektu miejscowego planu rewitalizacji w części tekstowej oraz zakresu i formy wizualizacji ustaleń miejscowego planu rewitalizacji (Dz.U. 2016 poz. 1032).
- Rozporządzenie Ministra Rozwoju i Technologii z dnia 17 grudnia 2021 r., w sprawie wymaganego zakresu projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (Dz.U. 2021 poz. 2404).
- SR (2019). *Strategia Rozwoju Miasta Nowy Targ na lata 2019–2023 z perspektywą do roku 2030*. Nowy Targ: ProRegio Consulting.
- SR (2022). *Strategia Rozwoju Miasta Nowy Targ na lata 2019 –2023 z perspektywą do roku 2030 – aktualizacja*. Nowy Targ: ProRegio Consulting.
- Uchwała nr XX/195/2016 Rady Gminy Nowy Targ z dnia 22 grudnia 2016 roku w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Rewitalizacji Gminy Nowy Targ na lata 2016–2023 (Uchwała, 2016).
- Uchwała nr XXXVI/335/2017 Rady Miasta Nowy Targ z dnia 28 kwietnia 2017 roku w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Rewitalizacji Miasta Nowy Targ na lata 2017–2023 (Uchwała, 2017).

Uchwała nr VIII/74/2019 Rady Miasta Nowy Targ z dnia 20 maja 2019 roku w sprawie przyjęcia „Strategii Rozwoju Miasta Nowy Targ na lata 2019–2023 z perspektywą do roku 2030” (Uchwała, 2019).

Uchwała nr XLII/458/2022 Rady Miasta Nowy Targ z dnia 30 maja 2022 roku w sprawie przyjęcia aktualizacji Strategii Rozwoju Miasta Nowy Targ na lata 2019–2023 z perspektywą do roku 2030 (Uchwała, 2022).

Uchwała nr III/27/2024 Rady Miasta Nowy Targ z dnia 27 czerwca 2024 roku w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Rewitalizacji Miasta Nowy Targ na lata 2017–2023 – aktualizacja (Uchwała, 2024).

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. 1990 nr 16, poz. 95).

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. 2003 r. nr 80, poz. 717).

Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz.U. 2015 poz. 1777).

Anna Bocheńska-Skałeczka (anna.bochenska-skalecka@upwr.edu.pl)

 <https://orcid.org/0000-0003-4217-364X>

Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu, Katedra Architektury Krajobrazu

„Po młodość i piękno...” – studium analizy wybranych hoteli spa & wellness w Polsce w aspekcie kształtowania zrównoważonego krajobrazu obszarów uzdrowiskowych

“For Youth and Beauty...” – a study of the analysis of selected SPA & wellness hotels in Poland in the aspect of shaping a sustainable landscape of SPA areas

Streszczenie

W niniejszym artykule została zaprezentowana analiza porównawcza wyróżnionych hoteli w rankingu spa & wellness zlokalizowanych w uzdrowiskach. Badanie dotyczyło sprawdzenia, czy wpisują się pod względem formy w krajobraz oraz czy zastosowane rozwiązania techniczne są zgodne z zasadami zrównoważonego rozwoju. Wnioski z tej szczegółowej analizy porównawczej będą pomocne przy tworzeniu ogólnych zaleceń dla kształtowania obiektów hotelowych, tak aby stanowiły one modelowe rozwiązania projektowe przestrzeni pozytywnie wpływających na dobrostan środowiska.

Słowa kluczowe: dobrostan środowiska, przestrzeń publiczna, błękitno-zielona infrastruktura (BZI), krajobraz

Abstract

This article presents a comparative analysis of the awarded hotels in the spa & wellness ranking located in spas. The study was concerned with checking whether they fit, in terms of form, into the landscape and whether the technical solutions used are sustainable. The conclusions of this detailed comparative analysis will be helpful in creating general recommendations for the design of hotel facilities, so that they provide model design solutions for spaces that positively influence environmental well-being.

Keywords: environmental well-being, public space, blue-green infrastructure (BGI), landscape

1. WSTĘP

Bezpośrednim powodem przeprowadzenia analizy wybranych obiektów hotelowych na terenach uzdrowiskowych był udział autorki w XXIX Kongresie Uzdrowisk Polskich we wrześniu 2023 roku w Polanicy-Zdroju. Organizatorzy kongresu postawili sobie za główne cele: próbę zdefiniowania roli uzdrowisk w rozwoju miejscowości, regionu i kraju, analizę warunków funkcjonowania uzdrowisk i lecznictwa uzdrowiskowego w wybranych krajach europejskich oraz określenie wyzwań i możliwości rozwoju uzdrowisk oraz turystyki uzdrowiskowej w czasach niepewności. Zarówno na podstawie wniosków z prowadzonych prac badawczych i projektowych (Bocheńska-Skałicka, 2012), jak i obserwacji rozwoju miejscowości uzdrowiskowych oraz przeglądu literatury w tym zakresie (Królak, 2021) podjęto próbę odpowiedzi na pytania: Czy powstające na obszarach uzdrowiskowych obiekty hotelowe wraz z zagospodarowaniem, w których poprawiamy swoją kondycję psychofizyczną, ulepszają również krajobraz? Czy możemy mówić o zrównoważonym rozwoju miejscowości uzdrowiskowych, zwłaszcza pod względem nowej zabudowy, w aspekcie kształtowania jej w sposób minimalizujący jej niekorzystne oddziaływanie na środowisko? Przegląd literatury naukowej w obszarze badania wpływu obiektów hotelowych na środowisko jest nadal dość fragmentaryczny (Nawrocka, 2013; Bajgier-Kowalska, 2015; da Costa Guerra, Trentin, Vila-Chã, 2022), a badania dotyczące obiektów spa powstających na terenach uzdrowiskowych nie są wystarczająco dobrze reprezentowane w literaturze akademickiej (Prochorowicz, 2015; Atalay i in., 2024). Bardzo często uzdrowiska charakteryzowały się modelowymi rozwiązaniami w zakresie architektury i urbanistyki (Balińska, 1991; Węclawowicz-Bilska, 2021), innowacyjną infrastrukturą, mającą poprawiać stan zdrowia (Królak, 2021; Tutaj, 2018), czy kształtowaniem zagospodarowania terenu w taki sposób, aby wpływało na propagowanie zdrowego stylu życia, m.in. przez realizację elementów i obiektów małej architektury, umożliwiających gimnastykę na świeżym powietrzu, czy multisensorycznych ciągów spacerowych (Małicka i Marcinkowski, 2007). Wnioski z tej szczegółowej analizy porównawczej mogą okazać się pomocne także w szerszym zakresie – przy formułowaniu wytycznych projektowych do kształtowania miast bardziej odpornych na współczesne kryzysy¹ (European Union, 2022).

Przedmiotem analizy pilotażowej były hotele spa & wellness ocenione najwyżej w Rankingu 100 najlepszych Hotelu SPA w Polsce w 2023 roku (dalej: Ranking**) zlokalizowane na obszarach uzdrowiskowych (24 obiekty). Wybór lokalizacji obiektu powinien pociągać za sobą konkretne decyzje projektowe przy jego realizacji, a potem jego użytkownikowi (zob. Ustawa z dnia 17 czerwca 1966 r. o uzdrowiskach i lecznictwie uzdrowiskowym,

¹ Zagadnienie to jest szeroko dyskutowane w kręgach zarówno polskich, jak i międzynarodowych urbanistów (Towarzystwo Urbanistów Polskich, International Society of City and Regional Planners). Miasta bardziej odporne na współczesne kryzysy powinny charakteryzować się m.in. łatwym dostępem dla mieszkańców do publicznych, zróżnicowanych terenów zieleni oraz wielofunkcyjnymi przestrzeniami publicznymi, które umożliwiają interakcje społeczne.

Dz.U. 1966 nr 23, poz. 150). W miejscowości o statucie uzdrowiska musimy zapłacić opłatę uzdrowiskową za to, że mamy możliwość, ogólnie rzecz ujmując: być w zdrowym środowisku². Przyjętym, głównym kryterium oceny było: czy sposoby kształtowania zabudowy i jej otoczenia są zgodne z zasadami zrównoważonego rozwoju³.

2. IDEA MIASTA-UZDROWISKA JAKO KIERUNEK KSZTAŁTOWANIA MIASTA BARDZIEJ ODPORNEGO NA KRYZYSY

Historia pokazuje, że przełomowe wydarzenia o zasięgu globalnym mają wpływ na zmianę zachowań ludzkich (Wronkowski i Główczyński, 2021). Powrót do stanu sprzed danego zdarzenia nie jest możliwy. Katastrofy, wojny, epidemie czy kryzysy gospodarcze, ale także przełomowe wynalazki i idee powodują nieodwracalne zmiany w społeczeństwie (Szromek, 2021). W trwającym obecnie dyskursie dotyczącym przeciwdziałania kryzysom i uodporniania się na ich skutki zwrócono uwagę, że szczególną rolę w tym zakresie może odgrywać właśnie turystyka zdrowotna (Królak, 2021). Historia działalności uzdrowiskowej pokazuje, że infrastruktura uzdrowiskowa była wykorzystywana podczas wojen toczonych w XX wieku (Kaźmierczak, 2013; Węćławowicz-Bilska, 2021). Badania dotyczące określenia roli, jaką pełniły i mogą pełnić obszary uzdrowiskowe czy miasta-uzdrowiska, pokazują ich wciąż możliwy do wykorzystania potencjał jako przestrzenno-społeczno-gospodarczych wzorców w kształtowaniu współczesnych miast, które w czasach kryzysów klimatycznego i zdrowotnego powinny być bardziej „zdrowe” i „zrównoważone” (Węćławowicz-Bilska, 2012; Paniewicz, 2021). Ostatnie badania dotyczące roli uzdrowisk pokazują m.in., że infrastruktura turystyczna może być bardzo pomocna w odciążeniu szpitali zakaźnych w pandemii czy sytuacji popandemicznej (Golinowska i Zabdyr-Jamroz, 2020; Szromek, 2021). Aspekt takiego wykorzystania infrastruktury turystycznej przyczynia się do promowania jej jako otwartej innowacji w turystyce, ale też w ogóle w gospodarce (Szromek, 2021). Dokonując przeglądu ewolucji miast-uzdrowisk (Węćławowicz-Bilska, 2021), można przyjąć założenie do rozwijania w dalszych pracach badawczo-projektowych, że wzorzec miasta-uzdrowiska jest możliwym kierunkiem kształtowania miasta odporniejszego na sytuacje kryzysowe oraz zdrowszego do

² Zgodnie z art. 17 ust. 1a Ustawy z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (Dz.U. 1991 nr 9, poz. 31) „opłatę uzdrowiskową pobiera się od osób fizycznych przebywających dłużej niż dobę w celach zdrowotnych, turystycznych, wypoczynkowych lub szkoleniowych w miejscowościach znajdujących się na obszarach, którym nadano status uzdrowiska na zasadach określonych w Ustawie z dnia 28 lipca 2005 r. o lecznictwie uzdrowiskowym, uzdrowiskach i obszarach ochrony uzdrowiskowej oraz o gminach uzdrowiskowych”.

³ Minimalizowanie negatywnego wpływu na środowisko w branży budowlanej polega m.in. na: stosowaniu ekologicznych materiałów, idei „zero waste”, zmniejszaniu zapotrzebowania na energię, właściwej aranżacji przyległych terenów zieleni, ekonomicznie uzasadnionym wykorzystaniu bogactw naturalnych (zob. Ministerstwa Funduszy i Polityki Regionalnej, 2020).

życia dla jego mieszkańców (Chęć-Małyśzek, 2021). Ma to szczególne znaczenie w aspekcie kształtowania miejskiej przestrzeni publicznej, która powinna być tą wzorcową w promowaniu i umożliwianiu zdrowego trybu życia w mieście (Pancewicz, 2021). Aby uodpornić miasta na kryzysy gospodarcze i klimatyczne, istotne wydaje się uwzględnienie w nowych aktualizacjach dokumentów planistycznych, jakimi są strategie rozwoju gminy (zob. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym), oraz cech przypisywanych idei miasta-uzdrowiska.

3. ARCHITEKTURA SPA & WELLNESS JAKO „POPULARYZATOR” STYLU ŻYCIA I „UŻYTKOWANIA” KRAJOBRAZU

Europejski Zielony Ład (Komisja Europejska, 2019) określił plan zmiany transformacyjnej. Zmiana ta może przynieść wiele korzyści – doprowadzi nie tylko do innowacji i nowych inwestycji, ale także do stworzenia zielonych miejsc pracy, ale też wpłynie na poprawę naszego zdrowia i dobrostanu. Wśród zadań określonych w tym planie znalazły się:

- renowacja budynków z myślą o bardziej ekologicznym stylu życia (utworzenie m.in. Społecznego Funduszu Klimatycznego);
- działanie w zgodzie z przyrodą w celu ochrony naszej planety i zdrowia (Unijna strategia na rzecz bioróżnorodności 2030 (Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, b.r.).

Podczas kształtowania współczesnych obszarów uzdrowiskowych już na etapie projektowania pojedynczych obiektów powinno się także tworzyć warunki do realizowania architektury oryginalnej (Węclawowicz-Bilska, 2012; Gonda-Soroczyńska i Oleszek, 2013; Bocheńska-Skałicka, 2012). Dodatkowo, ze względu na fakt, że to właśnie budownictwo jest głównym sektorem mającym wpływ na łagodzenie zmian klimatycznych (European Union, 2022), nowo projektowana zabudowa oraz modyfikacje istniejącej powinny skupiać się przede wszystkim na minimalizowaniu jej wpływu na naszą planetę (<https://worldgbc.org/wgbw21/>). Podejście innowacyjne w budownictwie to przede wszystkim rozwiązania poprawiające dobrostan środowiska (Gholami i in., 2020). Warto w tym miejscu przypomnieć jedną z definicji innowacji. Według podręcznika Oslo Manual (GUS, 2020): „innowacja to wdrożenie nowego lub znacząco udoskonalonego produktu (wyrobu lub usługi) lub procesu, nowej metody marketingowej lub nowej metody organizacyjnej w praktyce gospodarczej, organizacji miejsca pracy lub stosunkach z otoczeniem”. Dlatego sformułowane na podstawie zaprezentowanej w artykule analizy pilotażowej wstępne wnioski (zob. rozdz. 3.3) wydają się być użyteczne jako rodzaj miernika (zob. także Bocheńska-Skałicka i in., 2022), czy rzeczywistość podejście stosowane w projektowaniu obiektów architektonicznych w uzdrowiskach i ich otoczeniu jest zgodne z zasadami zrównoważonego rozwoju. Inwestycje budowlane o funkcji użyteczności publicznej, nagradzane w konkursach i później promowane wśród bardzo szerokiej grupy odbiorców, także za pomocą mediów społecznościowych, nie tylko stają

się wzorcami rozwiązań funkcjonalnych czy przestrzennych, ale też popularyzują różne style życia (od mody na minimalizm do konsumpcjonizmu), a przez to stosunek do korzystania ze środowiska i jego zasobów (Raaphorst i in., 2019; Grzegorzewska i in., 2023). Obiekty spa & wellness wraz z ich zagospodarowaniem potraktowane zostały w zaprezentowanym badaniu jako swoiste „indykatory” zastosowania rozwiązań zdrowych i sprytnych, które mają poprawić dobrostan środowiska, którego elementem jest też człowiek.

4. MATERIAŁY I METODY

W Polsce obecnie istnieje 47 uzdrowisk statutowych i wiele miejscowości o walorach potencjalnie uzdrowiskowych. Ponadto w Wieliczce istnieje jedyne w Polsce sanatorium uzdrowiskowe w urządzonym podziemnym wyrobisku górnictwa (Uzdrowiska Polskie, b.r.). Warunki, jakie muszą być spełnione w celu nadania statusu uzdrowiska, określa Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o lecznictwie uzdrowiskowym, uzdrowiskach i obszarach ochrony uzdrowiskowej oraz o gminach uzdrowiskowych (Dz.U. 1966 nr 23, poz. 150). Regionem o największej liczbie (jedenaście) uzdrowisk jest województwo dolnośląskie.

Obiektami badania były hotele spa wyróżnione w rankingu 100 najlepszych hoteli w 2023 roku. Ranking** powstał na podstawie ocen gości, w tym ekspertów związanych z branżą spa & wellness (głoszących w konkursie Perfect SPA Awards 2023), ale także ocen użytkowników uzyskanych przez popularne portale rezerwacyjne i turystyczne. Wyniki rankingu zostały zaprezentowane w branżowych czasopismach i portalach online oraz w formie papierowej (w czasopiśmie „EDEN”, edycja specjalna 2/2023 „Polska na weekend”, oraz na portalu Zatrzymać młodość). Konkurs był objęty patronatem Polskiej Organizacji Turystycznej Best SPA Hotels 100/2023 (Word SPA Awards, b.r.).

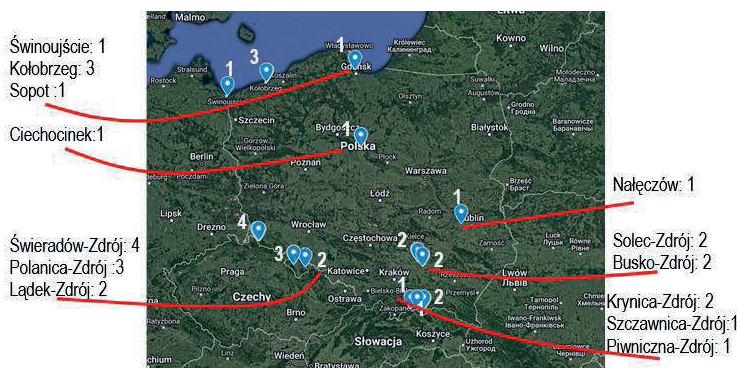
Do analizy pilotażowej zostały wybrane 24 obiekty wyróżnione w Rankingu** oraz znajdujące się w miejscowościach uzdrowiskowych (il. 1). W badaniu ze względu na lokalizację nie wzięto na przykład pod uwagę obiektu zajmującego pierwsze miejsce w Rankingu** (79 punktów) – Manor House Hotel SPA – Pałac Odrowążów, natomiast dokonano analizy zajmującego setne miejsce (34 punkty) kompleksu Łubinowe Wzgórze Eko Resort & Natural SPA w Nałęczowie (uzdrowiska).

W opisywanym badaniu głównym źródłem informacji o lokalizacji wszystkich wybranych obiektów była mapa Google (Google Maps, TerraMetrics, 2023) – na jej podstawie przeprowadzono analizy lokalizacji w terenie oraz wyglądu kompleksów i ich otoczenia z zewnątrz i wewnątrz. Nie brano pod uwagę zdjęć ze stron internetowych obiektów jako materiału inwentaryzacyjnego, natomiast ze stron internetowych poszczególnych obiektów⁴ uzyskano dane dotyczące rozwiązań materiałowych i technologicznych w kontekście niekorzystnego

⁴ Adresy stron poszczególnych obiektów zamieszczono na końcu artykułu w części „Materiały źródłowe”.

wpływu zabudowań na środowisko (oraz jego minimalizacji) ze względu na zużycie wody, energii oraz terenu (gleby). Poza informacją z Rankingu** uwzględniano też oceny uzyskane w innych konkursach oraz otrzymane przez obiekty certyfikaty.

Il. 1. Lokalizacja obiektów wybranych do analizy pilotażowej. Oprac. aut.

na podst. (Google Maps, TerraMetrics, 2023)

W przeprowadzonej analizie pilotażowej założono, że wszystkie budynki wraz z otoczeniem zostały zrealizowane zgodnie z miejscowymi planami zagospodarowania przestrzenne lub warunkami zabudowy, z uwagi na to, że wszystkie są obiektami zrealizowanymi i użytkowymi, czyli uzyskały pozwolenie na użytkowanie (Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane, Dz.U. 2023 poz. 682).

4.1. ANKIETA PILOTAŻOWA

Przyjęta metoda analizy porównawczej wybranych obiektów rozpoczynała się od określenia kryteriów oceny hoteli spa w danej kategorii. Podział stworzono na podstawie wyodrębnionych z literatury (Bajerowski i in., 2007; Myga-Piątek, 2007; Butler i Berglund, 2014; Tudor, 2014; Grzegorzewska i in., 2023) grup cech oraz kryteriów przyjętych w konkursach architektonicznych.

Pierwsza kategoria obejmowała ocenę występowania regionalnych (lokalnych) cech architektonicznych obiektu, w aspekcie nawiązywania do regionalnej zabudowy i otoczenia, jako wpisujących się w krajobraz (kulturowy i przyrodniczy). Przyjęto w tej kategorii za podstawę także definicję ładu przestrzennego (zgodnie z zapisami Ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, Dz.U. 2003 nr 80, poz. 717 oraz zalecenie zawarte w ustawie krajobrazowej (Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu, Dz.U. 2015 poz. 774). W tej kategorii oceniano także jednorodność stylu regionalnego, uwzględniając cechy takie jak kolor i forma dachu (nachylenie połaci dachowych) oraz bryłę i skalę obiektów,

jak i rodzaj pokrycia elewacji budynków. Są to elementy najbardziej widoczne podczas obserwacji budynków w skali krajobrazu, a także określone najczęściej jako charakterystyczne dla danej architektury regionalnej (Węclawowicz-Bilska, 2012).

Druga kategoria – układ przestrzenny – określała lokalizację obiektu w przestrzeni, czy znajduje się w pobliżu podobnych budynków, czy stanowi wyróżnik krajobrazu, czy dopełnia jego tło: aspekt kontekstu otoczenia, tzw. zasada dobrego sąsiedztwa, która stanowi także kryterium uwzględniane przy formułowaniu wytycznych w decyzji o warunkach zabudowy (Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, Dz.U. 2003 nr 80, poz. 717, art. 61, ust. 1, pkt 1), oraz jakość panoram (także ze względu na widoczną tzw. piątą elewację [dachu budynku] z różnych perspektyw).

Kolejna kategoria (III) dotyczyła zieleni: jej układu (cech kompozycji) i rodzaju (gatunków roślin). Brano pod uwagę, czy dzięki wprowadzonej zieleni w otoczeniu analizowanego obiektu została powiększona powierzchnia terenu biologicznie czynnego.

Czwarta kategoria dotyczyła wpływu obiektu na środowisko naturalne – wykorzystania naturalnych, nietoksycznych, lokalnych materiałów budowlanych oraz technologii powodujących zmniejszenie zużycia zasobów naturalnych czy możliwość ich powtórnego wykorzystania (retencja wody, recyding). Generalnie kategoria ta określała, czy dany obiekt został zbudowany i funkcjonuje (jest użytkowany) jako taki, którego negatywny wpływ na środowisko jest jak najmniejszy. Każdy atrybut zawierał opis z wyróżnieniem „+” (zastosowane rozwiązanie ma pozytywny wpływ na krajobraz) oraz „-” (zastosowane rozwiązanie ma wpływ negatywny na krajobraz lub pogorszenie sytuacji zastanej). Przyjęto założenie, że przy ocenie każdego obiektu suma „+” i „-” daje „0”. Wynik „0” był przypisywany do podstawowych właściwości, które są spotykane najczęściej i nie wymagają specjalnych cech od badanego obiektu – brak pozytywnego/negatywnego wpływu (tab. 1).

W analizie przyjęto w końcowej ocenie, że więcej „+” przy poszczególnych atrybutach oznacza, że analizowany obiekt ma wpływ pozytywny na krajobraz i środowisko, a więcej „-”, że taki obiekt ma wpływ negatywny.

Tabela 1. Schemat metody ewaluacji wybranych obiektów. Oprac. aut.

Nazwa obiektu/ lokalizacja: miejsowość uzdrowiskowa/ region: kraina geograficzna, województwo	Ocena w: Rankingu 100 Best SPA 23 (Ranking**) (pkt) / inne oceny w konkursach	Ocena w: analizie pilotażowej: wpływ obiektu na krajobraz (minimalizacja negatywnego wpływu budownictwa na środowisko) „+”; „0”; „-”				
		I kategoria forma architektoniczna	II kategoria układ przestrzenny	III kategoria układ zieleni	IV kategoria wpływ na środowisko naturalne	uwagi
PORÓWNANIE I ZESTAWIENIE WYNIKÓW – WSTĘPNE WNIOSKI, WYBRANIE OBIEKTÓW DO STUDIUM PRZYPADKU – DALsze BADANIA						

4.2. WYNIKI

Spośród 24 analizowanych obiektów zlokalizowanych w miejscowościach uzdrowiskowych wyodrębniono według przyjętej metody (zob. tab. 1) 10 obiektów z pozytywnym wpływem na krajobraz. W tej grupie znalazły się obiekty wyróżnione także w innym konkursie: Perfect SPA 2023 (SPAeden.pl, b.r.). Należy zwrócić uwagę, że spośród analizowanych obiektów ten z najwyższym wynikiem znalazł się dopiero na 21 miejscu w Rankingu**.

W grupie obiektów o pozytywnym wpływie na krajobraz znalazły się zarówno te, które w Rankingu** zajmowały wysokie pozycje w pierwszej dziesiątce (2 obiekty), te na pozycjach najniższych (3 obiekty) oraz obiekt, który zajął ostatnią pozycję w grupie wybranych do analizy pilotażowej, tj. 24, a na podstawie badania uzyskał miejsce 8.

Z uwagi na fakt, że próba badawcza była nieduża, uzyskany wynik można zinterpretować jedynie wstępnie, dochodząc do wniosku, że między zastosowanymi rozwiązaniami mającymi wpływ na poprawę kondycji psychofizycznej człowieka a tymi wpływającymi na dobrostan środowiska w analizowanych przestrzeniach nie zachodzi korelacja. Warto jednak zaznaczyć, że w badanej grupie obiektów tych z pozytywnym wpływem na krajobraz było najwięcej (tab. 2).

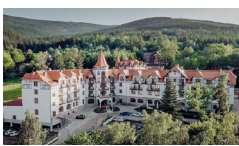

Tabela 2. Zestawienie obiektów w kolejności od tego, który uzyskał najwyższą pozycję w analizie pilotażowej, wraz z informacją o uzyskanych punktach w Rankingu**.

Oprac. aut. na podst. materiałów źródłowych oraz (Google Maps, TerraMetrics, 2023)

Pozycja wg analizy pilotażowej	Nazwa obiektu, lokalizacja	Zdjęcie obiektu	Liczba punktów w Rankingu**	Uwagi
I	Bukowy Park Hotel Medical SPA, Polanica-Zdrój, Sudety		35	Uzyskał certyfikat produktu ekologicznego (POT, b.r.)
II	Villa Alina Medical & SPA, Polanica-Zdrój, Sudety		46	
III	Modrzewie Hotel Park & SPA, Szczawnica, Pieniny		45	

IV	Bristol Art Medical & SPA, Busko-Zdrój		40	I miejsce w konkursie Perfect SPA 2023
V	Czarny Potok Resort & SPA, Krynica-Zdrój, Beskid Sądecki		66	IX miejsce w Rankingu**
VI	Sopot Marriott Resort & SPA, Sopot		57	
VII	Hotel SPA Dr Irena Eris, Krynica-Zdrój, Beskid Sądecki		37	
VIII	Łubinowe Wzgórze Eko Resort & Natural SPA, Nałęczów, Wyżyna Lubelska		34	
IX	Willa Barbara ProHarmonia, Lądek-Zdrój, Sudety		35	
X	Hotel Aqarius SPA, Kołobrzeg		34	
XI	Shuum Boutique Wellness Hotel, Kołobrzeg		64	

XII	Biały Kamień Hotel & Medical SPA, Świeradów-Zdrój, Sudety		63	
XIII	Mineral Hotel Malinowy Raj, Solec-Zdrój		61	
XIV	Malinowy Zdrój Hotel Medical SPA, Solec-Zdrój		57	
XV	Radisson Resort Kołobrzeg, Kołobrzeg		55	
XVI	Villa Park Med. & SPA, Ciechocinek		47	
XVII	Hotel SPA Alhambra, Łądek-Zdrój, Sudety		35	
XVIII	Hotel Piwniczna SPA & Conference, Piwniczna-Zdrój, Beskid Śląski		34	
XIX	Hotel SPA Dr Irena Eris, Polanica-Zdrój, Sudety		47	

XX	Malinowy Dwór Hotel Medical SPA, Świeradów-Zdrój, Sudety		63	
XXI	Słoneczny Zdrój Hotel Medical SPA & Wellness, Busko-Zdrój		57	
XXII	Hotel Buczyński Medical & SPA, Świeradów-Zdrój, Sudety		54	
XXIII	Elements Hotel & SPA, Świeradów- Zdrój, Sudety		47	
XXIV	Radisson Blu, Świnoujście		36	

Analiza wszystkich obiektów wykazała, że 8 z nich ma neutralny („0”) wpływ na krajobraz oraz środowisko. W przypadku obiektów, które w analizie uzyskały taki sam wynik, uwzględniono ich pozycję w Rankingu**, co ostatecznie zdecydowało o ich pozycji w badaniu.

Obiektów, które mają negatywny wpływ na krajobraz (najwięcej „-”), było jedynie 6. Kompleks, który został oceniony w analizie najniżej (24 pozycja, 6 „-”), w Rankingu** był w drugiej dziesiątce – uzyskał 36 punktów.

Obiekty ocenione w badaniu jako te mające pozytywny wpływ na krajobraz w Rankingu** plasowały się zarówno na najwyższych, jak i najniższych pozycjach. Również w grupie z negatywnym wpływem na krajobraz znajdowały się kompleksy wysoko ocenione w Rankingu** (pierwsza dziesiątka, w tym jeden z lokatą 4) oraz takie z drugiej dziesiątki Rankingu**.

4.3. WNIOSKI

Przeprowadzone badanie obiektów hotelowych spa, które powstały w uzdrowiskach, na podstawie rankingu 100 najlepszych hoteli spa & wellness w Polsce, ma charakter pilotażowy. W związku z tym wstępnie można przyjąć, na podstawie uzyskanych wyników, że nie zawsze zachodzi korelacja między zastosowanymi rozwiązaniami mającymi wpływ na poprawę kondycji psychofizycznej człowieka a dobrostanem środowiska. Powstające w miejscowościach uzdrowiskowych obiekty hotelowe wraz z zagospodarowaniem w wielu przypadkach nie ulepszają otaczającego krajobrazu (zob. tab. 2). W aspekcie nowej zabudowy nie możemy mówić o zrównoważonym rozwoju miejscowości uzdrowiskowych. Możemy zauważyć różnicę w jakości rozwiązań wewnętrznych (komfort użytkownika) i zewnętrznych (dobrostan środowiska) w badanych obiektach. Równie istotny zdaje się niewykorzystany potencjał lokalizacji wyróżnionych kompleksów, zarówno tych miejsc „doskonałych” – w bezpośrednim otoczeniu przyrody, jak również „problematycznych/przypadkowych”, które umiejętnie zagospodarowane pozwoliłyby stworzyć innowacyjną przestrzeń z wykorzystaniem rozwiązań opartych na przyrodzie (*Natural base Solition – NbS*) i błękitno-zielonej infrastrukturze (*blue-green infrastructure – BGI*) (Kopp i in., 2021). Pomimo tego, że wszystkie obiekty są użytkowane, czyli uzyskały wymagane w przepisach pozwolenia, można stwierdzić występowanie stałej presji urbanizacji obszarów i stref chronionych. To powoduje, że zrealizowane hotele spa funkcjonują często w sposób „pasożytniczy” na istniejących terenach zieleni i ich realizacja nie wiąże się z powiększaniem wartościowych, projektowanych terenów zieleni, tak istotnych, gdy myślimy o miastach bardziej odpornych na sytuacje kryzysowe (Eltarabily i Elgheznavy, 2020; Crossley i Russo, 2022).

5. PODSUMOWANIE

Podtrzymując postawioną tezę, należy stwierdzić, że podstawą rozwoju bardziej zrównoważonych miast w dalszym ciągu powinien być zakaz wznoszenia zabudowy, która nie nawiązuje do istniejącego układu urbanistycznego i nie tworzy nowego. Jest to niekorzystne pod względem ekonomicznym, zarówno ze względu na wysokie koszty przygotowania obszaru przeznaczonego pod zabudowę, jak i marnotrawstwo terenów o wybitnych walorach przyrodniczych, krajobrazowych i kulturowych.

Niezależnie od zmieniających się uwarunkowań społeczno-gospodarczych i tendencji architektonicznych można określić okoliczności wpływające na powstanie wartości przestrzennych, mających pozytywny wpływ na dobrostan środowiska. O ich występowaniu w krajobrazie zurbanizowanym decydują m.in.:

- walory przyrodnicze terenu,
- obiekty cenne architektonicznie,

- zespoły budynków o niewielkiej nawet wartości jednostkowej, ale tworzące harmonijny (zakomponowany według zasad architektonicznych i urbanistycznych) zespół zabudowy o cechach indywidualnych,
- zespoły przestrzenne złożone z elementów architektonicznych i zieleni,
- racjonalnie (optymalnie dla lokalizacji) wprowadzone, właściwie wykonane i utrzymane urządzenia inżynierskie oraz infrastruktura techniczna, które powinny być kształtowane w zespole z błękitno-zieloną infrastrukturą (BZI).

W Polsce działania budowlane mają wciąż charakter przypadkowy i żywiołowy. Jest to zwłaszcza widoczne na terenach charakteryzujących się wysokim stopniem rozwoju (centra i przedmieściach dużych miast, okolice ważnych ciągów komunikacyjnych, przygraniczne), ale także na obszarach o dużych walorach krajobrazowych, w tym przyrodniczych i kulturowych, zlokalizowanych w sąsiedztwie parków krajobrazowych czy kompleksów leśnych, a także na terenach uzdrowiskowych.

Optymalne kształtowanie tych przestrzeni, czyli zaprojektowanie w taki sposób, aby ich użytkowanie w przyszłości nie powodowało dodatkowych kosztów ekonomicznych i społecznych dla użytkowników, jak również przyrodniczych dla środowiska, uzależnione jest od przeprowadzenia, już na samym początku procesu inwestycyjnego, symulacji możliwych do zastosowania rozwiązań.

Powyższe działanie, jako element większego projektu badawczo-rozwojowego, miało na celu wybór obiektów hotelowych spa z otoczeniem jako studium przypadku do dalszych badań. Przeprowadzenie dalszych analiz umożliwi sformułowanie wniosków, które będą pomocne przy opracowaniu zaleceń dla zrównoważonego rozwoju obiektów i przestrzeni uzdrowiskowych, tak aby stanowiły one modelowe rozwiązania projektowe przestrzeni pozytywnie wpływających na dobrostan środowiska.

MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE

Bristol Busko ART & Medical SPA. (b.r.). Pobrane z: <https://bristolbusko.pl/> (dostęp: 15.11.2023).

Bukowy Park. (b.r.). Pobrane z: <https://www.bukowypark.pl/> (dostęp: 15.11.2023).

Elements Hotel & SPA. (b.r.). Pobrane z: <https://elements-hotel.pl/> (dostęp: 15.11.2023).

Hotel & Medi – SPA Biały Kamień. (b.r.). Pobrane z: <https://www.bialykamien.com> (dostęp: 15.11.2023).

Hotel ALHAMBRA. (b.r.). Pobrane z: <https://alhambra.pl/> (dostęp: 15.11.2023).

Hotel AQUARIUS SPA. (b.r.). Pobrane z: <https://www.aquariusspa.pl> (dostęp: 15.11.2023).

Hotel Buczyński Medical & Spa. (b.r.). Pobrane z: <https://www.hotelbuczynski.com/> (dostęp: 15.11.2023).

Hotel Czarny Potok Resort SPA & Conference. (b.r.). Pobrane z: <https://www.hotelczarnypotok.pl/> (dostęp: 15.11.2023).

- Hotel Medical Spa Malinowy Zdrój. (b.r.). Pobrane z: <https://www.malinowyzdroj.pl/> (dostęp: 15.11.2023).
- Hotel Piwniczna SPA & Conference. (b.r.). Pobrane z: <https://www.hotelpiwniczna.pl/> (dostęp: 15.11.2023).
- Hotel Słoneczny Zdrój Medical Spa & Wellness. (b.r.). Pobrane z: <https://www.slonecznyzdroj.pl/> (dostęp: 15.11.2023).
- Hotel SPA Dr Irena Eris. (b.r.). Pobrane z: <https://www.drirenaerisspa.pl/polanica-zdroj> (dostęp: 15.11.2023).
- Hotel SPA Dr Irena Eris. (b.r.). Pobrane z: <https://www.drirenaerisspa.pl/krynica-zdroj> (dostęp: 15.11.2023).
- Hotel Villa Park MED & SPA. (b.r.). Pobrane z: <https://villapark.pl/> (dostęp: 15.11.2023).
- Łubinowe Wzgórze. (b.r.). Pobrane z: <https://lubinowe.pl/> (dostęp: 15.11.2023).
- Malinowy Dwór Hotel Medical & SPA. (b.r.). Pobrane z: <https://www.malinowydwor.pl/> (dostęp: 15.11.2023).
- Malinowy Raj | Mineral Hotel. (b.r.). Pobrane z: <https://www.malinowyraj.com/> (dostęp: 15.11.2023).
- Modrzewie Park Hotel & SPA. (b.r.). Pobrane z: <https://www.mparkhotel.pl/> (dostęp: 15.11.2023).
- Radisson Blu Resort Świnoujście. (b.r.). Pobrane z: <https://www.radissonhotels.com/en-us/destination/poland/swinoujscie> (dostęp: 15.11.2023).
- Radisson Resort Kołobrzeg. (b.r.). Pobrane z: <https://www.radissonhotels.com/en-us/destination/poland/kolobrzeg> (dostęp: 15.11.2023).
- Shuum Boutique Wellness Hotel. (b.r.). Pobrane z: <https://shuumhotel.pl/> (dostęp: 15.11.2023).
- Sopot Marriott Resort & Spa. (b.r.). Pobrane z: <https://www.marriott.com/en-us/hotels/gdnmc-sopot-marriott-resort-and-spa/overview/> (dostęp: 15.11.2023).
- Villa Alina Medical & SPA. (b.r.). Pobrane z: <https://www.villaalina.pl/> (dostęp: 15.11.2023).
- Willa Barbara. (b.r.). Pobrane z: <https://willabarbara.pl/> (dostęp: 15.11.2023).

BIBLIOGRAFIA

- Atalay, A., Perkumiene, D., Labanauskas, G., Perkumas, A. (2024). Environmental challenges in recreation and hospitality services of SPA centers. *Journal of Infrastructure, Policy and Development*, 8(7), 4710. <https://doi.org/10.24294/jipd.v8i7.4710>
- Bajerowski, T., Biłozar, A., Cieślak, I., Senetra, A., Szczepańska, A. (2007). *Ocena i Wycena Krajobrazu*. Olsztyn: Wydawnictwo Educaterra.
- Bajgier-Kowalska, M. (2015). Funkcjonowanie ośrodków SPA i wellness w Polsce na przykładzie obiektów komercyjnych i sanatoryjnych w Krynicy-Zdroju. *Annales Universitatis*

- Paedagogicae Cracoviensis. Studia Geographica IX*, 9, 9–23. <http://hdl.handle.net/11716/11751>
- Balińska, G. (1991). *Uzdrowiska dolnośląskie. Problemy rozwoju i ochrony wartości kulturowych do II wojnie światowej*. Wrocław: Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej.
- Bocheńska-Skałeczka, A. (2012). Popularyzacja zasad kształtowania współczesnej architektury sudeckiej na obszarach o szczególnych walorach krajobrazowych i uzdrowiskowych – jako zabudowy wpisującej się w krajobraz. W: H. Jurek (red.), *Projektowanie architektury na terenach o szczególnych walorach krajobrazowych i uzdrowiskowych* (s. 89–95). Wrocław: Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej.
- Bocheńska-Skałeczka, A., Ostrowska-Dudys, M., Hutnik, E., Jakubowski, W. (2022). Parameterization In the Analysis of Changes in the Rural Landscape on the Example of Agritourism Farms in Kłodzko District (Poland). *Sustainability*, 14, 8026. <https://doi.org/10.3390/su14138026>
- Butler, A., Berglund, U. (2014). Landscape character assessment as an approach to understanding public interests within the European landscape convention. *Landscape Research*, 39, 219–236.
- Chęć-Małyżek, A. (2021). Criteria of livable public spaces quality. Case study analysis on the example of selected public spaces Lublin. *Teka Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych. Oddział Polskiej Akademii Nauk w Lublinie*, 2, 55–75.
- da Costa Guerra, R.J., Trentin, F., Vila-Chã, K. (2022). New sustainable practices in health and wellness tourism destinations focused on the quality of life and wellbeing. *PASOS. Revista de Turismo y Patrimonio Cultural*, 20(4), 871–883. <https://doi.org/10.25145/j.pasos.2022.20.058>
- Crossley, A.J., Russo, A. (2022). Has the Pandemic Altered Public Perception of How Local Green Spaces Affect Quality of Life in the United Kingdom? *Sustainability*, 14(13), 7946. <https://doi.org/10.3390/su14137946>
- Eltarabily, S., Elgheznavy, D. (2020). Post-Pandemic Cities – The Impact of COVID-19 on Cities and Urban Design. *Architecture Research*, 10(3), 75–84. <https://doi.org/10.5923/j.arch.20201003.02>
- European Union (2022). *Directorate-General for Research and Innovation. EU missions – 100 climate-neutral and smart cities*. Publications Office of the European Union. <https://data.europa.eu/doi/10.2777/191876>
- Gholami, M., Barbaresi, A., Tassinari, P., Bovo, M., Torreggiani, D. (2020). A Comparison of Energy and Thermal Performance of Rooftop Greenhouses and Green Roofs in Mediterranean Climate: A Hygrothermal Assessment in WUFI. *Energies*, 13(8), 2030. <https://doi.org/10.3390/en13082030>
- Golinowska, S., Zabdyr-Jamroz, M. (2020). Zarządzanie kryzysem zdrowotnym w pierwszym półroczu pandemii Covid-19. Analiza porównawcza na podstawie opinii ekspertów z wybranych krajów. *Zdrowie Publiczne i Zarządzenie*, 18(1), 1–31.

- Google Maps, TerraMetrics. (2023). [Lokalizacja obiektów hotelowych]. Pobrane z: <https://www.google.com/maps/d/u/0/edit?mid=1uzMv6HwkRpxT7k8kJNhTq1SBDPxfGI4&usp=sharing> (dostęp: 14.11.2023).
- Gonda-Soroczyńska, E., Oleszek, J. (2013). Kubaturowa infrastruktura uzdrowskowa potencjałem turystycznym Świeradowa-Zdroju. *Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich*, IV(3), 243–262.
- Grzegorzewska, M., Kaczmarek, A., Kirschke, P. (2023). Environmental Assessments in Architectural Competitions in Poland in the Years 2018–2022. *Buildings*, 13, 2839. <https://doi.org/10.3390/buildings13112839>
- (GUS) Główny Urząd Statystyczny (2020). *Podręcznik Oslo 2018. Zalecenia dotyczące pozyskiwania, prezentowania i wykorzystywania danych z zakresu innowacji. Pomiar działalności naukowo-technicznej i innowacyjnej*. Pobrane z: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/nauka-i-technika-spoleczenstwo-informacyjne/nauka-i-technika/podrecznik-oslo-2018,18,1.html> (dostęp: 20.08.2023).
- Kaźmierczak, A. (2013). Infrastruktura uzdrowskowa w latach 1989–2012 ze szczególnym uwzględnieniem Dolnego Śląska – problemy z jej wykorzystaniem po transformacji ustrojowej i nowe szanse rozwoju. W: B. Płonka-Syroka, A. Kaźmierczak (red.), *Kultura uzdrowskowa na Dolnym Śląsku w kontekście europejskim* (s. 355–382). Wrocław: Quaestio.
- Komisja Europejska. (2019). *Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów. Europejski Zielony Ład*. Pobrane z: <https://www.gov.pl/web/wprpo2020/europejski-zielony-lad> (dostęp: 20.11.2023).
- Kopp, J., Frajer, J., Lehnert, M., Kohout, M., Ježek, J. (2021). Integrating Concepts of Blue-green Infrastructure to Support Multidisciplinary Planning of Sustainable. *Problemy ekorozwoju – Problems of sustainable development*, 16(2), 137–146. <https://doi.org/10.35784/pe.2021.2.14>
- Królak, S. (2021). Turystyka uzdrowskowa w Polsce – rozważania nad istotą, determinantami i przyszłością. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 53, 125–146. <https://doi.org/10.14746/rprp.2021.53.09>
- Małecka, B., Marcinkowski, J.T. (2007). Rys historyczny rozwoju uzdrowskowego. Historical outline of spa treatment development. *Problemy Higieny i Epidemiologii*, 88(2), 139–142.
- Ministerstwa Funduszy i Polityki Regionalnej. (2020). *Odpowiedzialnie o zrównoważonym budownictwie*. Pobrane z: <https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/odpowiedzialnie-o-zrównowazonym-budownictwie> (dostęp: 10.10.2023).
- Myga-Piątek, U. (2007). Kryteria i metody oceny krajobrazu kulturowego w procesie planowania przestrzennego na tle obowiązujących procedur. W: M. Kistowski, B. Korwel-Lejkowska (red.), *Waloryzacja Środowiska Przyrodniczego w Planowaniu Przestrzennym* (s. 101–110). Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. Pobrane z: http://www.paek.ukw.edu.pl/wydaw/vol19/myga_piatek_2007.pdf (dostęp: 15.09.2023).

- Nawrocka, D. (2013). *Spa and wellness – are there environmental challenges? 22nd Nordic Academy of Management Conference, Reykjavik, Iceland*. Pobrane z: <https://portal.research.lu.se/en/publication/spa-wellness-and-environmental-challenges> (dostęp: 10.09.2024).
- Pancewicz, A. (2022). Urban nature as an active means of adapting public spaces to climate conditions: case studies from Copenhagen and selected polish cities. *Civil and Environmental Engineering Reports*, 32(4), 0123–0146.
- (POT) Polska Organizacja Turystyczna. (b.r.). *Najlepsze Produkty Turystyczne – Certyfikaty POT*. Pobrane z: <https://www.polska.travel/najlepsze-produkty-turystyczne-certyfikaty-pot/> (dostęp: 15.09.2023).
- Prochorowicz, M. (2015). Działalność obiektów hotelowych w kierunku ochrony środowiska. *Europa Regionum*, XXIII, 211–222. Pobrane z: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=441672> (dostęp: 10.09.2024).
- Raaphorst, K., van der Knaap, W., van den Brink, A. Roeleveld, G. (2019). Visualization, participation and rhetoric: The discursive power of landscape design representations in participatory processes. *Journal of Landscape Architecture*, 14(2), 42–53. <https://doi.org/10.1080/18626033.2019.1673569>
- Serwis Rzeczypospolitej Polskiej. (b.r.). *Strategia na rzecz bioróżnorodności 2030*. Pobrane z: <https://www.gov.pl/web/wprpo2020/strategia-na-rzecz-bioroznorodnosci-2030> (dostęp: 30.11.2023).
- SPAeden.pl. (b.r.). *Gala Perfect SPA Awards 2023 – Poznaj Laureatów 13. edycji Polskich Oskarów SPA i Wellness*. Pobrane z: <https://spaeden.pl/perfect-spa-awards/perfect-spa-awards-2023/3109-gala-perfect-spa-awards-2023-poznaj-laureatow-13-edycji-polskich-oskarow-spa-i-wellness> (dostęp: 15.11.2023).
- Szromek, A.R. (2021). The role of health resort enterprises in health prevention during the epidemic crisis caused by COVID-19. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 7(2), 133. <https://doi.org/10.3390/joitmc7020133>
- Tudor, C. (2014). *An Approach to Landscape Character Assessment*. Pobrane z: <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5aabd31340f0b64ab4b7576e/landscape-character-assessment.pdf> (dostęp: 20.11.2023).
- Tutaj, J. (2018). Innowacje w przedsiębiorstwie uzdrowiskowym. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 14, 345–358. <http://dx.doi.org/10.24917/20833296.14.25>
- Ustawa z dnia 17 czerwca 1966 r. o uzdrowiskach i lecznictwie uzdrowiskowym (Dz.U. 1966 nr 23, poz. 150).
- Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (Dz.U. 1991 nr 9, poz. 31).
- Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (Dz.U. 2023 poz. 682).
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. 2003 nr 80, poz. 717).

- Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o lecznictwie uzdrowiskowym, uzdrowiskach i obszarach ochrony uzdrowiskowej oraz o gminach uzdrowiskowych (Dz.U. 1966 nr 23, poz. 150).
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz.U. 2015 poz. 774).
- Uzdrowiska Polskie. (b.r.). Pobrane z: <http://www.uzdrowiska-polskie.pl/> (dostęp: 15.10.2023).
- Węclawowicz-Bilska, E. (2012). Polskie uzdrowiska u progu XXI wieku. W: H. Jurek (red.), *Projektowanie architektury na terenach o szczególnych walorach krajobrazowych i uzdrowiskowych* (s. 29–42). Wrocław: Wydawnictwo Oficyna Politechniki Wrocławskiej.
- Węclawowicz-Bilska, E. (2021). *Uzdrowiska, kąpieliska termalne i ośrodki spa*. Kraków: Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej.
- Word SPA Awards. (b.r.). *Winners 2023*. Pobrane z: <https://worldspaawards.com/winners/2023> (dostęp: 20.11.2023).
- Wronkowski, A., Główczyński, M. (2021). Miejskie otwarte przestrzenie publiczne w kryzysie – percepcja i zachowania przestrzenne użytkowników w trakcie pandemii COVID-19. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 56, 61–79. <https://doi.org/10.14746/rrpr.2021.56s.06>
- Zatrzymajmlodosc.pl (2023). *Relacja z Gali Perfect SPA Awards 2023*. Pobrane z: <https://www.zatrzymajmlodosc.pl/wydarzenia/item/693-relacja-z-gali-perfect-spa-awards-2023> (dostęp: 15.11.2023).

Agata Korzeniowska

 <https://orcid.org/0000-0002-5738-651X>

Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki, Wydział Architektury

Tradycja miejsca w planowaniu przestrzennym wsi zamagurskiej

The tradition of place in the spatial planning of the Zamagurie village

Streszczenie

Artykuł dotyczy funkcjonowania zapisów tradycji miejsca w krajobrazie wsi pod kątem wykorzystania ich w formalnym rozwoju przestrzennym. Przeprowadzone badania dotyczą obszaru wsi Zamagurza Spiskiego w aspekcie zachowania zasad funkcjonowania ich historycznych struktur w zapisach miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Wnioski badawcze stanowią wskazania do optymalnych działań rozwojowych.

Słowa kluczowe: tradycja miejsca, planowanie przestrzenne, ruralistyka, rozwój regionalny

Abstract

The article examines the role of records of place traditions in the village landscape in relation to their use in formal spatial development. The research focuses on villages in the Spiš region, with a view to preserving the principles of functioning of their historical structures in the records of local spatial development plans. The conclusions of the research provide guidance on optimal development activities.

Keywords: tradition of place, urban planning, ruralism, regional development

1. WSTĘP

Niniejszy artykuł dotyczy problematyki możliwości optymalnego rozwoju obszarów wiejskich w odniesieniu do lokalnych uwarunkowań naturalnych i kulturowych, historycznie warunkujących ich powstanie i historyczne przekształcenia. Przedstawione analizy stanowią kontynuację badań autorki przeprowadzonych w latach 2018–2020, poświęconych problematyce znaczenia trwania tradycji miejsca w rozwoju przestrzennym układów wiejskich. Całość została zebrana w pracy doktorskiej pt. *Rola i znaczenie tradycji miejsca w rozwoju przestrzennym wsi na przykładzie Zamagurza Spiskiego*, obronionej na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej w 2022 roku. Nowe badania, prowadzone do 2024 roku, obejmowały głównie sprawdzenie aktualności obowiązujących dokumentów planistycznych.

Zakres terytorialny badań obejmował wsie polskiej części transgranicznego regionu etnograficznego Zamagurza Spiskiego, położonej w południowej Małopolsce i obejmującej czternaście miejscowości. Administracyjnie należą one do gmin: Nowy Targ, Bukowina Tatrzańska oraz Łapsze Niżne (il. 1). Pozostała część Zamagurza leży na Słowacji. Wszystkie wsie mają rodowód historyczny sięgający od XIII do XVI wieku. Ich gospodarka pierwotnie opierała się na rolnictwie oraz pasterstwie, żywe były tam też tradycje zbójckie. Obecnie na tych terenach oraz na sąsiednim Podhalu głównym motorem rozwoju jest turystyka bazująca na zasobach krajobrazu naturalnego oraz dziedzictwa kulturowego.

Il. 1. Położenie obszaru Zamagurza Spiskiego. Oprac. aut.

Zakres czasowy analiz obejmował okres od powstania wsi do czasów współczesnych, z uwzględnieniem wytycznych zapisanych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Wybór tematu badawczego podyktowany był potrzebą znalezienia remedium na dominujące problemy dotyczące polski system planistyczny. Zgodnie z przyjętymi założeniami określenie trwających historycznie form przestrzennych oraz zasad ich powstania, funkcjonowania i przekształceń wraz z warunkującymi je czynnikami jest kluczowe do ich współczesnego funkcjonowania. Prowadzi do wskazania optymalnych i praktycznych wytycznych dotyczących rozwoju przestrzennego wsi.

Artykuł składa się z powiązanych ze sobą części. W pierwszej określono aktualny stan badań zagadnień tradycji oraz tradycji miejsca w ujęciu architektury i planowania przestrzennego. Stanowią one podstawę do ulokowania tradycji w strukturze wsi, rozpoczynając od analizy wpływu czynników na formę wyjściową i jej historyczne przeobrażenia oraz wpływu, jaki ma trwanie tradycyjnych form na inne elementy układu. Analizy dopełnia diagnoza wpływu zapisów funkcjonujących planów zagospodarowania przestrzennego Zamagurza Spiskiego na ochronę bądź przekształcenia form historycznych układów. Całość zamyka podsumowanie wniosków badawczych, poparte wskazaniem funkcjonujących rozwiązań oraz przykładów z literatury tematu.

2. STAN BADAŃ. POJĘCIE TRADYCJI MIEJSCA W ARCHITEKTURZE I PLANOWANIU PRZESTRZENNYM

Pojęcie tradycji, podobnie jak zagadnienie rozwoju przestrzennego, od początków istnienia cywilizacji definiowane jest przez wiele dziedzin nauki. W ujęciu przestrzennym kluczową grupę źródłową dla pojęcia stanowią opracowania z zakresu projektowania terenów wiejskich. Badaczka ruralistyki Małgorzata Drożdż-Szczybura opisała tradycję miejsca jako ciągłość zjawisk nakierowanych jednocześnie na postęp oraz zachowanie tożsamości regionalnej. Wskazała ona, iż „właściwe relacje pomiędzy produkcją rolną a działaniami na rzecz ochrony, zachowania i kontynuacji środowiska przyrodniczego i kulturowego pozwolą na istnienie siedlisk tożsamyh dla tradycji miejsca” (Drożdż-Szczybura, 2000: 7). Jej zdaniem właściwe jest „zachowanie tradycji miejsca jako «utrzymanie kulturowego krajobrazu, kontynuacja tożsamości, opieka, ochrona i stosowne użytkowanie obiektów *in-situ*, z zachowaniem właściwego dla nich otoczenia»” (Drożdż-Szczybura, 2006: 123). Kolejno architekt krajobrazu Janusz Bogdanowski określił tradycję jako zespół właściwości krajobrazu kulturowego, zapisanych w warstwach geologicznych i kulturowych w postaci śladów ewolucji. Jego zdaniem „jedną z podstaw działania w zakresie kształtowania krajobrazu staje się znajomość «tradycji miejsca», zarówno w okresie, gdy był nim krajobraz naturalny, jak i w okresie rozwoju i przekształceń krajobrazu kulturowego, by dalsze działanie mogło postępować w nawiązaniu i podjąć możliwie optymalną kontynuację” (Bogdanowski, 1976: 46). Pojęcie trwania zapisu

formy przywołał także Juliusz Żórawski w książce pt. *O budowie formy architektonicznej*. Opierając się na badaniach klasyków architektury, w tym Witruwiusza (1999), wskazał, iż „forma architektoniczna powstała na skutek działania człowieka i tym samym musi być zależna od jego budowy psychofizycznej i od historii społeczności. Uformowania architektoniczne podległe są takim samym procesom rozwojowym jak człowiek, o którym nie sposób mówić bez rozważania jego historii w najszerszym tego słowa znaczeniu” (Żurawski, 1962: 10).

W szerszym ujęciu kulturowym rangę odwołania się do tradycji ludowej wskazywał już w epoce oświecenia Johann Gottfried Herder, mówiąc o kluczowej roli lokalnej tradycji w społeczności jako grupie indywidualnych jednostek (Szymaniec, 2008: 21). Do jego myśli nawiązywał 100 lat później m.in. Friedrich Ratzel. Niemiecki geograf, twórca geografii politycznej oraz antropogeografii, wskazywał na ścisłe, bezpośrednie powiązania pomiędzy działalnością człowieka i środowiskiem przyrodniczym. Współistnienie dwóch światów, człowieka i natury, postrzegał jako dynamiczne, nacechowane ciągłymi zmianami ewolucyjnymi charakterystycznymi dla miejsca w lokalizacji geograficznej (Eberhardt, 2015: 204).

Na podstawie powyższych teorii utworzono tezę stanowiącą, iż: „forma tradycji miejsca w krajobrazie kulturowym poprzez swoje trwanie jest, stworzonym przez ludzi i naturę, obrazem ponadczasowych rozwiązań dla rozwoju przestrzennego wsi” (Korzeniowska, 2021: 11).

3. OPIS BADAŃ

Przeprowadzone badania w pierwszym etapie obejmowały identyfikację form tradycji miejsca zgodnie z definicją autorską. Formy określono na podstawie analiz map i dokumentów historycznych i porównania ze stanem istniejącym. Posługując się definicją Mieczysława Chowańca (1964: 15), określono formy tradycji w elementach struktury obszaru siedliskowego: w zachowanym przebiegu układu drogowego, formie działek siedliskowych i lokalizacji na nich zabudowy mieszkaniowej, oraz funkcjonowania w strukturze usług, terenów produkcyjnych i przestrzeni publicznych. Pozostawiono tereny rolne (pola i pastwiska), tereny zielone i wody otwarte jako części krajobrazu naturalnego (choćby obszary rolnicze należy uznać za krajobraz przetworzony przez człowieka).

Kolejną określono skalę „wpływu czynników naturalnych i kulturowych na formę wyjściową i jej przeobrażenia w kierunku trwania lub zaniku” (Korzeniowska, 2021: 127). Przyjęta klasyfikacja czynników oparta została na założeniach m.in. Andrzeja Rzymkowskiego i Mieczysława Chowańca (1972: 12). Do naturalnych zaliczono: rzeźbę terenu, uwarunkowania klimatyczne (w tym mikroklimat), sieć wód powierzchniowych, gleby oraz pokrycie szatą roślinną. Na czynniki kulturowe składają się natomiast: reguły „rozplanowania układu inicjalnego, funkcje nierolnicze, powiązanie regionalne, struktura własności i jej zmiany, sposób powiązania siedliska z terenami uprawnymi, reformy administracyjne, postęp technologiczny, regulacje prawne, zmiany gospodarcze, mody, zmiany demograficzne i społeczne” (Korzeniowska, 2021: 127).

Kolejno określono wpływ trwania tradycji na elementy struktury wsi oraz wpływ obowiązujących dokumentów planistycznych, w tym przede wszystkim miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, na trwanie zapisów tradycji miejsca.

4. WYNIKI BADAŃ

4.1. WPŁYW CZYNNIKÓW NATURALNYCH I KULTUROWYCH NA FUNKCJONOWANIE TRADYCJI MIEJSCA

Pierwszym obszarem badań był wpływ zachowania lub zaniku tradycji miejsca na czynniki naturalne i krajobrazowe (tab. 1).

Tabela 1. Zestawienia analiz wpływu tradycji miejsca na czynniki naturalne i krajobrazowe.
Oprac. aut. (za: Korzeniowska, 2021)

Obszary analizy	Etap	Czynniki naturalne						Czynniki kulturowe											
		Ukształtowanie terenu	Klimat	Sieć wodna	Sytuacja glebowa	Szata roślinna	Średnia wartość	Rozplanowanie układu inicjalnego	Powiązane funkcje nierolnicze	Powiązanie regionalne	Struktura własności	Powiązanie z terenami uprawnymi	Reformy administracyjne	Postęp technologiczny	Zarządzenia i obostrzenia prawne	Zmiany gospodarcze	Mody i trendy	Zmiany demograficzne i społeczne	Średnia wartość
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
Drogi	powstanie	3	1,6	3	1,6	1,6	2,1	2,4	1,9	2,6	2,6	2,1	-	-	-	-	-	-	2,3
	trwanie	2,4	1,5	2	1,9	1,6	1,9	2,6	2,4	2,8	2,7	1,9	1	1,1	1,2	1,2	1,0	1,2	1,7
	zmiana	1,2	1,1	1,8	1	1	1,2	1,1	1,9	1,1	1,3	1,1	1	2	1,3	2	1,3	1,7	1,8
	średnia	2,2	1,4	2,2	1,5	1,4	1,7	1,7	2,1	2,1	2,2	1,7	1	1,2	1,2	1,1	1,1	1,45	1,9
Działki siedliskowe	powstanie	2,2	2,1	2,8	2,4	2,1	2,3	2,6	1,6	2,5	2,8	2,6	-	-	-	-	-	-	2,4
	trwanie	3	2	2,8	2,5	1,7	2,4	2,6	1,6	2,4	2,8	2,2	1,2	1,2	1,2	1,1	1,1	1,1	1,6
	zmiana	1,4	1,4	1,4	1	1,4	1,3	1	1	1,2	1,5	1,3	1,5	1,9	1,4	2,5	1,7	2,6	1,6
	średnia	2,2	1,8	2,3	1,9	1,7	2	2,0	1,4	2,0	2,3	2,0	1,3	1,5	1,3	1,8	1,4	1,8	1,8

cywilizacyjnego oraz powiązania miejscowości w skali regionu. Zdecydowanie przeważają one nad regulacjami prawno-administracyjnymi, których ważność kształtuje się także poniżej wpływu gospodarczego. Jest to wskazówka do określenia działań do stworzenia taktyki polityki planowania przestrzennego, a także zasad ochrony konserwatorskiej, które odchodzą od twardego prawa do lokalnych działań w obrębie elementów struktury wsi.

Spośród wszystkich kategorii największe zmiany zaszły w zabudowie mieszkaniowej oraz rozplanowaniu i kształcie działek siedliskowych. Na te zmiany miały wpływ reformy gospodarczo-polityczne (w tym zmiana granic państwowych) oraz postęp technologiczny. Nie bez znaczenia pozostawały też mody realizowanych w granicach indywidualnych działek obiektów i zespołów, które wynikały między innymi z interpretacji wytycznych administracyjnych, co wskazuje na konieczność dbałości o odpowiednie regulacje w zakresie indywidualnej zabudowy jako najbardziej podatnej na zmiany.

Kluczowe znaczenie czynnika ludzkiego eksponuje duży udział czynników kształtowanych z poziomu jednostkowego mieszkańca-inwestora czy decydenta-urzędnika. Ten właśnie czynnik powinien być brany pod uwagę w kontekście podejmowania decyzji dotyczących posiadanych własności. Ponadto człowiek nie powinien być nigdy pomijany w procesie planowania „jako odbiorca przestrzeni o określonych potrzebach oraz uwarunkowaniach psychofizycznych. [...] Wszystkie formy odgórnego kształtowania przestrzeni przez indywidualnych mieszkańców były i są chętniej przyjmowane przy odpowiednich uwarunkowaniach ekonomicznych” (Korzeniowska, 2021: 214).

W okresie pomiędzy badaniami (lata 2021–2024) nie zarejestrowano na omawianym obszarze wielu znaczących wydarzeń powiązanych z czynnikami naturalnymi, wpływającymi na strukturę wsi. Wyjątkiem był pożar, który we wsi Nowa Biała w czerwcu 2021 roku strawił 25 domów mieszkalnych wraz z towarzyszącymi zabudowaniami gospodarczymi, zorganizowanymi w zwartą strukturę w inicjalnym układzie wsi, budującymi niwę domową. Domy odbudowano w nieco zmienionych formach, zachowując jednak ich lokalizacje na działce i powiązania z otoczeniem.

4.2. STOPIEŃ WPLYWU TRWANIA TRADYCJI MIEJSCA NA OBSZARY STRUKTURY

Analiza wpływu trwania tradycji miejsca na pozostałe elementy struktury ruralistycznej wskazuje stopień wpływu tradycyjnych form na zachowanie i wzmocnienie pozostałych elementów struktury. Zestawienie wyników badań przedstawia tab. 2.

Badania wskazują na największy wpływ układu drogowego na wszystkie elementy układu siedliskowego oraz na krajobraz naturalny z wartością wpływu na poziomie 2,9. Kolejno jako element wpływający na przekształcenia struktury zidentyfikowano krajobraz naturalny (2,2), który powiązany jest w szczególności z układem drogowym oraz zabudową mieszkaniową. Następnie, z wynikiem 2,1, plasuje się właśnie zabudowa mieszkaniowa, na której trwanie formy najbardziej wpływa krajobraz naturalny (2,8), a w następnej kolejności układ drogowy oraz

powiązana z nim forma działek siedliskowych (2,2). Mniejszy wpływ wykazują tereny usług (1,5) oraz tereny produkcyjne (1,0). Podobnie sytuacja wygląda z formą zabudowy usługowej, która jest najbardziej powiązana z układem drogowym (2,6) oraz przestrzenią publiczną (2,5). Równomierny jest wpływ trwania tradycji miejsca w strukturze ruralistycznej w przypadku przestrzeni publicznych (1,8). W zestawieniu wyróżnia się z najwyższą wartością układ drogowy (2,4), natomiast z najmniejszą (1,0) tereny produkcyjne, które we wszystkich badanych wsiach są położone poza centrum. Najmniejszy wpływ na trwanie tradycji, na poziomie 1,3, we wszystkich elementach struktury wykazano dla terenów produkcyjnych. W tym przypadku najsilniej zaznaczyły się wpływy istniejącego układu drogowego oraz krajobrazu naturalnego (2,0).

Tabela 2. Wpływ trwania tradycji miejsca na obszary struktury. Oprac. aut.

Obszary analizy		Wartości wpływu							Średnia wartość
		Układ siedliskowy						Krajobraz naturalny	
		Układ drogowy	Działki siedliskowe	Zabudowa mieszkaniowa	Zabudowa usługowa	Tereny produkcyjne	Przestrzeń publiczna		
Układ siedliskowy	Układ drogowy	–	3,0	2,7	3,0	3,0	3,0	2,8	2,9
	Działki siedliskowe	2,2	–	2,6	2,3	1,0	2,0	2,0	2,0
	Zabudowa mieszkaniowa	2,2	2,2	–	1,5	1,0	2,0	2,8	2,1
	Zabudowa usługowa	2,6	2,0	2,0	–	1,5	2,5	2,0	2,1
	Tereny produkcyjne	2,0	1,3	1,0	1,2	–	1,0	2,0	1,3
	Przestrzeń publiczna	2,4	2,0	2,0	2,0	1,0	–	1,6	1,8
	Średnia wartość	2,2	2,3	2,1	2,0	1,3	2,1	2,2	2,0
Krajobraz naturalny		2,8	2,0	2,8	2,0	2,0	1,6	–	2,2

Skala: 1 – słaby wpływ, 2 – umiarkowany, 3 – mocny.

Podsumowując, badania wskazują na mocne powiązania układu drogowego i lokalizacji zabudowy mieszkaniowej w relacji z krajobrazem naturalnym. Powyższy fakt należy mieć na uwadze, wpisując układy zabudowy i obsługujące sieci dróg w naturalne uwarunkowania lokalne. Mając na uwadze wyniki badań, można założyć, iż pozwoli to na optymalny rozwój pozostałych elementów struktury.

4.3. WPŁYW OBOWIĄZUJĄCYCH ZAPISÓW MIEJSCOWYCH PLANÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO NA TRWANIE TRADYCJI MIEJSCA

Pokrycie miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego mają, w zróżnicowanym zakresie, wszystkie badane wsie. W gminie Bukowina Tatrzańska sołectwa Czarna Góra oraz Jurgów posiadają opracowania uchwalone w latach 2006–2007. W latach 2012–2014 przyjmowane były miejscowe zmiany, głównie w zakresie lokalizacji nowych terenów usługowych. Sołectwo Rzepiska posiada objęty planem tylko niewielki obszar od sierpnia 2021 roku. W gminie Nowy Targ w Nowej Białej, Krempachach oraz Dursztynie plany przyjęte w latach 2006–2007 ograniczono do terenów poszerzających bezpośrednio istniejące zainwestowanie oraz powiązanych terenów produkcyjnych. Największe zmiany zaszły we wsi Dursztyn, dla której przyjęto w 2020 roku plan zakładający ponad 200% przyrost terenów zabudowy. Kolejno w 2023 roku poszerzono tereny zabudowy w granicach wsi Krempachy w zakresie około 30% przyrostu istniejącego zainwestowania, kontynuując tendencje wzdłuż istniejących dróg głównych. Gmina Łapsze Niżne, znajdująca się w całości w granicach historycznego terenu Spiszu, posiada większościowe pokrycie planami miejscowymi w granicach administracyjnych wszystkich sołectw. Plany przyjęte w 2006 roku były kolejno zmieniane miejscowo: w większym zakresie w 2022 roku w Falsztynie, Trybszu, Łapszach Wyżnych oraz Kacwinie i Łapszance.

Na etapie wyłożenia do publicznego wglądu znajduje się obecnie procedura opracowania planów dla sołectw Frydman, Niedzica i Niedzica-Zamek. Wszystkie zmiany planów przewidywały poszerzenie terenów zabudowy, w tym rozwój zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej i letniskowo-rekreacyjnej, oraz lokalizację nowych usług turystyczno-wypoczynkowych. We Frydmanie przewiduje się również poszerzenie terenów produkcyjnych i eksploatacyjnych. Planowane poszerzenia zabudowy zarówno mieszkaniowej, jak i usługowej stanowią średnio o 50% zwiększeniu wobec stanu istniejącego (Korzeniowska, 2021). Odbywa się to z reguły kosztem obecnych terenów biologicznie czynnych, w większości wzdłuż istniejących szlaków komunikacyjnych, w sąsiedztwie istniejącej zwartej zabudowy, jednak konsumpcja nowych terenów odbywa się często poprzez punktowe realizacje, prowadzące do rozproszenia istniejącej struktury.

Badania planów zagospodarowania uchwalonych po 2023 roku potwierdzają tendencje zdiagnozowane w analizach wcześniejszych. W dalszym ciągu wyznaczane są nowe tereny zabudowy, przy równocześnie posiadanych niezrealizowanych zasobach. Szczególnie widoczne jest to we wsiach intensywnie rozwijających się turystycznie, gdzie planowany jest dynamiczny rozwój na poziomie ok. 100% (Czarna Góra, Falsztyn, Jurgów, Niedzica) oraz 200% przyrost zabudowy istniejącego zainwestowania (Dursztyn). Obecnie wykonanych zostało około 40–50% założeń, z uwzględnieniem istniejącej zabudowy. Biorąc pod uwagę czas, jaki upłynął od uchwalenia pierwszych planów w 2006 roku, można stwierdzić, że tereny nie

zostaną wypełnione, natomiast ich realizacja w postaci rozproszonych obszarów może pogłębić istniejące tendencje deregulacyjne tradycyjnych układów przestrzennych.

Na podstawie funkcjonujących planów zagospodarowania przestrzennego dokonano analizy stopnia wpływu ich zapisów na zachowanie form tradycji miejsca (tab. 3).

Tabela 3. Zestawienie wartości wpływu zapisów obowiązujących miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego (mpzp) na trwanie tradycji miejsca. Oprac. aut.

Obszary analizy		Wartość wpływu
Układ siedliskowy	Drogi	2,2
	Działki siedliskowe	2,0
	Zabudowa mieszkaniowa	1,9
	Zabudowa usługowa	2,1
	Tereny produkcyjne	2,1
	Przestrzeń publiczna	2,5
Średnia		2,1
Krajobraz naturalny		1,9

Skala: 1 – brak wpływu (zagrożenie), 2 – wpływ umiarkowany.

Zestawienie wartości poziomego wpływu obowiązujących zapisów mpzp na utrzymanie tradycji miejsca zawiera się w przedziale między 2,5 a 1,9, wskazując na umiarkowany stan zachowania i planowanego utrzymania form tradycji miejsca. Najmniejsze wsparcie (1,9) odnotowano dla tradycyjnych form zabudowy mieszkaniowej oraz krajobrazu naturalnego. Analizy zapisów mpzp wykazują także umiarkowane wsparcie dla zachowania i ochrony istniejącej struktury działek siedliskowych. Może to wynikać z faktu, że jako największe obszary części struktury ruralistycznej, będące głównym przedmiotem decyzji planistycznych, są zarządzane indywidualnie przez ich właścicieli i pozostają własnością prywatną. Poziom wpływ zapisów planistycznych na kontynuację formy zabudowy mieszkaniowej wskazuje największe zagrożenie deformacji tradycji. Podobnie jak w przypadku działek siedliskowych wynika to jednocześnie z wielu przyczyn. Należą do nich nieustannie zachodzące zmiany kulturowe, związane (obecnie) między innymi z globalizacją oraz przeszczepianiem obcych dla tożsamości regionu wzorców, ale także z dużego rozdrobnienia zabudowy.

We wsiach o rodowodzie historycznym ważne jest również ujęcie wpływu miejscowych planów na zabytkowe wartości struktury. W przypadku układów zamagurskich ochroną, poprzez wskazanie ścisłej strefy konserwatorskiej, objęte są m.in.: układy wsi Frydman, Nowa Biała oraz Krempachy. Nakłada ona zakaz zmiany układu, w tym przebiegu dróg, lokalizacji nowej zabudowy oraz ochronę kompozycji zieleni. Zgodnie z zapisami planu w strefach ochrony oraz w odniesieniu do obiektów objętych ochroną konserwatorską wymagane jest

uzgodnienie wszelkich prac z odpowiednimi służbami konserwatorskimi. Zapisy planów obejmują także formalne zakresy ochrony krajobrazu. Wszystkie zapisy dotyczące form ochrony wskazanych w planie wynikają z wymogów prawnych, a ich zakres jest regulowany przez stosowane ustawy i najczęściej ograniczony do litery prawa.

W obszarach o bogatym dziedzictwie kulturowym szczególnie istotny jest brak systemowej polityki wobec zastanego dziedzictwa. W dokumentach planistycznych nakazuje się opiekę nad obiektami zabytkowymi, jednakże działania te nie są wpisywane w szerszą politykę, brak też nakreślenia skutecznych mechanizmów ich finansowania. Jako korzystne w zapisach planów miejscowych należy wskazać funkcjonowanie regulacji jako takich, jednak ich ogólnikowość pozostawia szerokie pole do interpretacji. Wobec obserwowanego niskiego wpływu obostrzeń konserwatorskich i braku społecznego zaangażowania w ochronę istniejącej substancji i walorów krajobrazu, przy jednoczesnym narzuceniu obowiązku utrzymania i ochrony historycznej tkanki oraz braku wsparcia finansowego ze strony organów administracji państwowej lub samorządowej, wskazane wydaje się wprowadzenie rozwiązań pośrednich, dopuszczających modyfikacje formalne i funkcjonalne promujące zachowanie formy. Z perspektywy planowania przestrzennego wsi możliwe i celowe jest wskazanie, na podstawie znajomości uwarunkowań lokalnych i tradycji miejsca, optymalnych dla struktury ruralistycznej form ochrony i zachowania elementów dziedzictwa.

4.4. WNIOSKI

Stosunkowo dobre wskaźniki zachowania form tradycji w zapisach miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego mogą stanowić podstawę do wprowadzenia rozwoju opartego na zasadach kontynuacji tradycji miejsca, szczególnie w zakresie przebiegu dróg oraz doboru usług i kształtowania przestrzeni publicznych. Elementy te są bowiem integralne w zachowanych układach inicjalnych, co świadczy o możliwości twórczej kontynuacji głównych założeń przestrzennych tych układów. Wskaźniki wpływu elementów struktury na otaczający układ ruralistyczny krajobrazu naturalnego pokazują wciąż (2024) dość dobry poziom wzajemnych powiązań struktury oraz zapisów mpzp. Świadczy to o korzystnym, jak na warunki południowej Polski, zachowaniu granicy krajobrazów pierwotnych. Wynika to ze specyfiki ukształtowania terenu, a także dużych zasobów terenów niezabudowanych w granicach wsi, w odróżnieniu chociażby od sąsiedniego Podhala. Dzieje się tak między innymi dzięki zachowaniu, mimo przemian cywilizacyjnych i ustrojowych, „zasad historycznego, zwarteo rozplanowania” (Korzeniowska, 2021: 214), charakterystycznego dla badanego obszaru.

Zgodnie z wytycznymi Marka Kowickiego w odniesieniu do rozwoju obszarów wiejskich „odczytanie historycznych zasad zagospodarowania, wpisanych w krajobraz naturalny, może być podstawą do wyznaczenia stref funkcjonalno-przestrzennych w skali regionu” (Kowicki, 2014: 23, za: Korzeniowska 2021: 192). W polityce rozwoju obszarów zamagurskich o silnych

preferencjach turystycznych szczególnie istotne jest więc uwypuklenie wartości krajobrazowych jako wymiernego czynnika ekonomicznego.

Według przeprowadzonych badań zachowanie tradycji miejsca wpływa korzystnie w różnym stopniu na poszczególne elementy struktury wsi. W odniesieniu do układu drogowego zaletami utrzymania formy tradycji miejsca są m.in.: funkcjonowanie dróg wpisanych w krajobraz naturalny, główne ukształtowanie terenu, zalesienia oraz sieć wodna. Rozplanowanie drogowe utrzymuje także spójność struktury, modulując możliwości dalszych podziałów geodezyjnych. W szerszym ujęciu przebieg dróg utrzymuje historyczne powiązania regionalne w zakresie m.in. gospodarki czy kultury. W odniesieniu do działek siedliskowych utrzymanie tradycyjnych form sprzyja zachowaniu powiązań zabudowy w zakresie obsługi drogowej i jej relacjom z obszarami rolniczymi i krajobrazem, zapewniając ergonomicznie optymalne dopasowanie form działek do uwarunkowań naturalnych. Dla zabudowy mieszkaniowej na działkach siedliskowych korzystnymi aspektami kontynuacji tradycyjnych rozwiązań są m.in. zachowanie ładu przestrzennego w pasach wzdłuż historycznych ciągów, wytyczonych optymalnie pod względem krajobrazowym i klimatycznym. W szerszym zakresie całego organizmu wiejskiego rozplanowanie takie ogranicza koszty, zapewniając łatwość rozbudowy infrastruktury technicznej i drogowej w ramach istniejących ciągów. Historyczne zasady, ograniczają chaos, stwarzając atrakcyjną, harmonijną przestrzeń, będącą zasobem rozwojowym, sprzyjającą budowaniu relacji sąsiedzkich (Korzeniowska, 2021: 216).

Odejście od tradycji w zabudowie wiejskiej wiąże się z chaosem przestrzennym. Według Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju Polskiej Akademii Nauk (KPZK, 2022: 7) wsparciem przeciwko postępującym procesom chaosu i degradacji środowiska przyrodniczego jest planowanie i zagospodarowanie przestrzenne. Jest ono podstawą do równoważenia rozwoju, ochrony klimatu i środowiska naturalnego oraz podnoszenia jakości życia mieszkańców. Według Huberta Mełgesa problemy chaotycznego i nadmiernego rozwoju wsi, szczególnie w obszarze Małopolski, wynikają z uwarunkowań historycznych, które doprowadziły do prymatu własności indywidualnej, dominującej nad wspólnymi korzyściami społeczności, nie wspominając o ochronie wartości krajobrazowych (Mełges, 2018: 93).

Badania wskazały stosunkowo dobre zachowanie lokalizacji zabudowy w historycznych układach, jednak jej forma w większości odbiega niekorzystnie od tradycji regionalnych, wpływając na obniżenie jakości przestrzeni. Według Kowickiego jedną z przyczyn pojawienia się i rozwoju od początku lat 90. stylu tzw. regionalizującego była reakcja na siermiężność architektury PRL-u, a zwłaszcza na ograniczony stylistycznie i formalnie, wypaczony w realiach państwa komunistycznego styl międzynarodowy, funkcjonujący także na polskiej wsi (niezależnie od miejscowych tradycji budowlanych) od lat 60. Ta uproszczona architektura i funkcjonalistyczna ruralistyka były wspierane przez liczne regulacje architektoniczne i budowlane, jak chociażby promowane katalogi projektów budynków – tak mieszkalnych, jak i publicznych czy rolniczych, a także przez ograniczoną w stosunku do sytuacji w miastach, ale wciąż obecną prefabrykację. Wszystkie te elementy ograniczały swobodę twórczą

w zakresie architektury na wsiach zamagurskich, która, podobnie jak w całej Polsce, rozkwitła wraz ze zmianą systemu społeczno-gospodarczego po 1989 roku. Do fali nowości dołączyła moda na pastisze form zakopiańskich, implementowane do dziś w całym regionie bez zrozumienia genezy stylu zakopiańskiego, po licznych przekształceniach, według indywidualnych gustów i potrzeb autorów i inwestorów (Kowicki, 2010: 21).

Zabudowa mieszkaniowa stanowi większość budulca struktury wsi, dlatego szczególnie ważna jest strategia rozwoju oparta na zasobach lokalnej społeczności. Problem ten poruszyła m.in. Anna Górka (2023: 51) w badaniach tradycyjnych zagród w krajobrazie Kaszub. Wobec zagrożenia degradacją oraz widząc szansę zachowania walorów krajobrazowych na wybranych obszarach, wskazała ona na konieczność podjęcia działań zaradczych poprzez m.in. stworzenie zintegrowanego podejścia do zarządzania dziedzictwem kulturowym krajobrazów rolniczych oraz edukację w zakresie znaczenia dziedzictwa krajobrazowego dla dobrostanu człowieka. Podkreśliła także konieczność aktywnego włączenia społeczności lokalnej w proces zarządzania zmianami i planowania przestrzennego. Podobne wnioski postawiła w odniesieniu do terenów podmiejskich Krystyna Strumiłło (2023: 56), opisując podłódzką osadę letniskową Kolumna-Las, będącą do lat 20. XX wieku formalnie wsią. W celu zachowania i wykorzystania cennych walorów miejsca postulowała ona zintegrowane podejście do ochrony, wskazując, iż dziedzictwo kulturowe odzwierciedla stosunek społeczeństwa do świata i wartości, będąc odpowiedzią na przepisy i zalecenia UE dotyczące zarządzania dziedzictwem i wzmocnienia tożsamości lokalnej.

Badania wskazują znaczące korzyści z utrzymania tradycji miejsca w zabudowie usługowej, która historycznie tworzyła centrum układu wsi. Stabilna pozycja centrum usługowego ułatwia orientację przestrzenną oraz skupia życie wsi, podkreślając jego rangę w aspekcie społecznym. Zwarta i czytelna kompozycyjnie przestrzeń publiczna ma potencjał koncentracji życia wsi jako miejsca promocji kultury i dziedzictwa lokalnego. Pod względem komunikacyjnym położenie w węzłowej lokalizacji wzmacnia funkcjonowanie usług również w strukturze wyższego rzędu.

W aspekcie terenów produkcyjnych utrzymanie tradycji miejsca sprzyja kontynuacji istniejącej funkcji, w powiązaniu z uwarunkowaniami naturalnymi promując dziedzictwo przemysłowe *in situ*. W szerszym ujęciu funkcjonowanie lokalnych przedsiębiorstw w historycznych obszarach struktury wsi kształtuje właściwy dystans od strefy mieszkaniowej (Korzeniowska, 2021: 217).

5. PODSUMOWANIE. WYKORZYSTANIE TRADYCJI MIEJSCA W ROZWOJU PRZESTRZENNYM WSI

Historia wsi zamagurskich wskazuje bardzo zróżnicowane uwarunkowania kulturowe, działające na terenie, który nie uległ większym zmianom wskutek działania czynników naturalnych. Wnioski i obserwacje można bezpośrednio odnieść do problemów występujących

w obszarach o podobnych uwarunkowaniach, takich jak Małopolska, mogą także mieć zastosowanie w innych regionach w Polsce w diagnozie problemów rozwoju przestrzennego.

Tradycja miejsca jako zapis ugruntowanych historycznie form przestrzennych, umiejscowionych w charakterystyczny sposób w lokalnym krajobrazie, powinna stać się istotnym wyznacznikiem w kształtowaniu polityki rozwoju ze względu na swoją stabilność i przewidywalność. Analizy zmian, jakie zaszły w strukturze wsi w latach minionych, dają obraz możliwych przekształceń oraz sposobność opracowania optymalnych rozwiązań. Dla prawidłowego rozwoju konieczna jest współpraca twórców lokalnego prawa przestrzennego ze społeczeństwem, chociażby w postaci wymaganych przez obecne przepisy konsultacji społecznych. Współpraca ta powinna być wpisana w interdyscyplinarnie ujętą strategię rozwoju na każdym szczeblu, jak i w szeroko pojętą gospodarkę narodową oraz diagnozy planistyki oparte na analizach historycznych i aktualnych, w tym także analizach dokumentów planistycznych z różnych etapów rozwoju miejscowości.

BIBLIOGRAFIA

- Bogdanowski, J. (1976). *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*. Kraków: Wydawnictwo Ossolineum.
- Chowaniec, M. (1964). *Siedlisko i zagroda w planowaniu wsi*. Warszawa: Arkady.
- Drożdż-Szczybura, M. (2000). *Zagroda okólna jako jedna z form przestrzennych tradycyjnej zagrody wiejskiej*. Kraków: Politechnika Krakowska.
- Drożdż-Szczybura, M. (2006). *Zabudowa obszarów wiejskich szansą zachowania i rozwoju architektonicznej ekologii pamięci*. W: D. Korolczuk (red.), *Kierunki planowania przestrzennego i architektury współczesnej wsi* (s. 120–126). Białystok: Wydział Architektury Politechniki Białostockiej.
- Eberhardt, P. (2015). Poglądy antropogeograficzne i geopolityczne Friedricha Ratzla. *Przegląd Geograficzny*, 2(87), 199–224.
- Górka, A. (2023). The role of isolated farmsteads in the open landscape protection on the example of Kashubia. *Architectus*, 2(74), 49–59.
- Korzeniowska, A. (2021). *Rola i znaczenie tradycji miejsca w rozwoju przestrzennym wsi na przykładzie Zamagurza Spiskiego* (praca doktorska). Kraków: Politechnika Krakowska.
- Kowicki, M. (2010). *Patologie/wyzwania architektoniczno-planistyczne we wsi małopolskiej. Studium na tle tendencji krajowych i europejskich*. Kraków: Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej.
- Kowicki, M. (2014). *Rozproszenie zabudowy na obszarach Małopolski a kryzys kreatywności opracowań planistyczno-przestrzennych*. Kraków: Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej.
- (KPZK) Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju. (2022). *Przestrzenne Zagospodarowanie Kraju – perspektywa długookresowa*. Polska Akademia Nauk. Pobrane z: <https://>

- publikacje.pan.pl/book/148383/przestrzenne-zagospodarowanie-kraju-perspektywa-długookresowa (dostęp: 22.10.2024).
- Mełges, H. (2018). *Pozamiejski obraz przestrzenno-architektoniczny Małopolski wczoraj i dziś*. Kraków: Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej.
- Rzymkowski, A., Chowaniec, M. (1972). *Planowanie obszarów rolniczych i budownictwo wiejskie*. Warszawa: Arkady.
- Strumiłło, K. (2023). An integrated approach to the protection of cultural heritage on the example of Kolumna – a former summer resort near Łódź. *Architectus*, 2(74), 49–58.
- Szymaniec, P. (2008). Pojęcie narodu w filozofii dziejów Johanna Gottfrieda Herdera. *Wrocławskie Studia Erazmiańskie. Zeszyty Studenckie*, (2), 18–36.
- tradycja (b.r.). *Słownik Języka Polskiego PWN*. Pobrane z: <https://sjp.pwn.pl/szukaj/tradycja.html> (dostęp: 22.10.2024).
- Witruwiusz (1999). *O architekturze ksiąg dziesięć*, tłum. K. Kumaniecki. Warszawa: Prószyński i S-ka.
- Żórawski, J. (1962). *O budowie formy architektonicznej*. Warszawa: Wydawnictwo Arkady.

Daniel Nowak (daniel.karol.n01@gmail.com)

 <https://orcid.org/0009-0009-6197-9586>

Student, Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki, Wydział Architektury

Patrycja Haupt (patrycja.haupt@pk.edu.pl)

 <https://orcid.org/0000-0001-5595-9612>

Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki, Wydział Architektury

Osiedla łąkowe – analiza poziomu świadomości i propozycje zmian

Filed settlements – analysing awareness and suggesting changes

Streszczenie

Artykuł omawia zagadnienie „osiedli łąkowych” w podmiejskich rejonach Polski z wyszczególnieniem Krakowa i Warszawy. Powstałe na wąskich działkach porolnych osiedla przyczyniają się do suburbanizacji, kongestii drogowej i szkodzą środowisku oraz społeczeństwu. Badanie ankietowe wykazało, że mimo niższych cen i pragnienia własnego domu z ogrodem, mieszkańcy borykają się z problemami infrastrukturalnymi i ograniczonym dostępem do usług, co obniża jakość ich życia.

Słowa kluczowe: osiedla łąkowe, suburbanizacja, zabudowa łąkowa

Abstract

The article discusses the issue of “field estates” in suburban areas of Poland, with particular emphasis on Kraków and Warsaw. Settlements built on narrow former agricultural plots contribute to suburbanization, road congestion and harm the environment and society. The survey showed that despite lower prices and the desire for their own house with a garden, residents struggle with infrastructure problems and limited access to services, which reduces their quality of life.

Keywords: filed estates, suburbanization, field development

1. WPROWADZENIE

Termin „osiedle łańcuchowe”, mimo braku formalnej definicji, jest często dyskutowany w kontekście publicystycznym, w publikacjach popularnonaukowych oraz literaturze fachowej. Jest to rozwiązanie deweloperskie popularne w Polsce, charakteryzujące się maksymalizacją liczby jednostek mieszkalnych na relatywnie wąskich działkach podmiejskich lub miejskich. Struktura tych jednostek wynika z historycznego podziału terenu, który często prowadzi do nadmiernego rozdrobnienia przestrzeni, skutkującego utrudnieniami w kreowaniu wspólnych obszarów o odpowiedniej (umożliwiającej zawracanie sprzętu rolnego czy wybudowanie domu) jakości użytkowej. Rozwiązanie to wywołuje istotne implikacje urbanistyczne i społeczne, wymagające głębszej analizy w kontekście zrównoważonego rozwoju.

Negatywne zjawiska związane z zabudową łańcuchową manifestują się w wymiarach ekologicznym, urbanistycznym i społecznym. Tego rodzaju rozwój przestrzenny sprzyja procesom **suburbanizacji** i generuje szereg **dysfunkcji**, w tym zwiększenie liczby pojazdów przeznaczonych do indywidualnego transportu do i z miejsca pracy. Skutkiem tego jest przeciążenie infrastruktury drogowej, pierwotnie zaprojektowanej na potrzeby transportu rolniczego. Kompleksy mieszkaniowe, promowane jako sielskie osiedla, w rzeczywistości przekształcają się w obszary podatne na negatywne skutki zanieczyszczeń transportowych, obejmujących między innymi nadmiar spalin, pogorszenie jakości powietrza, kongestję drogową oraz zwiększony poziom hałasu.

2. OSIEDLA ŁAŃCUCHOWE

2.1. DEFINICJA, TYPOLOGIA I GENEZA

Osiedla łańcuchowe to forma zwielokrotnionej **zabudowy** jedno- lub wielorodzinnej na pojedynczej, **wąskiej i długiej działce** łańcuchowej, skoncentrowanej na maksymalnym wykorzystaniu przestrzeni wzdłuż wewnętrznej drogi zbiorczej. Definicja ta, sformułowana na potrzeby niniejszego opracowania, nie posiada oficjalnego statusu. Poniżej przedstawiono wybrane definicje z literatury.

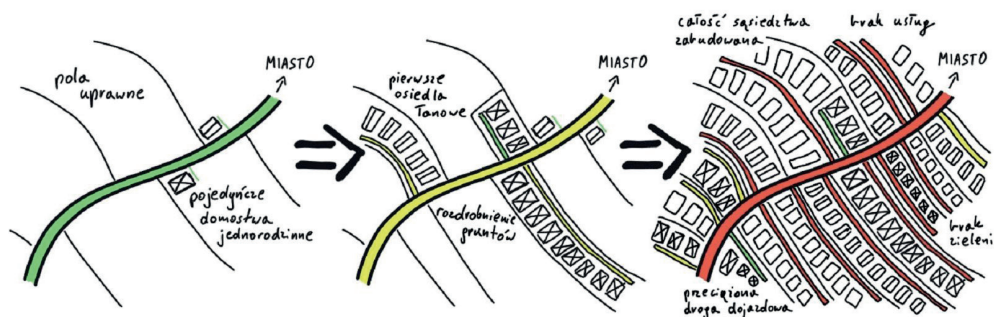
Parcele są rozmieszczone prostopadle względem głównej drogi komunikacyjnej, formując strukturę przestrzenną przypominającą grzebień z inkorporowanymi drogami wewnętrznymi, pierwotnie przeznaczonymi do obsługi sprzętu rolniczego. W trakcie projektowania nie zastosowano rozwiązań przewidujących późniejsze zwiększone obciążenie tych dróg w wyniku intensywnego ruchu generowanego przez osiedla łańcuchowe. Dominujące lokalizacje takich zabudowań to **obszary ościenne dużych aglomeracji**, np. Warszawy czy Krakowa.

Proces sukcesywnego **podziału gruntów z pokolenia na pokolenie** doprowadził do ich stopniowego **rozdrobnienia**. Działki były dzielone na wąskie pasy z bezpośrednim dostępem

do drogi, co z punktu widzenia mechanizacji rolniczej zwiększało efektywność poprzez redukcję liczby wymaganych manewrów. Termin „łanowe” ma swoje źródło w historycznej jednostce miary powierzchni, współcześnie odpowiadającej około osiemnastu hektarom (Szewczyk, 1968).

Ekspansja miejska i integracja przestrzeni zurbanizowanych skutkują inkorporacją przyległych wsi do administracyjnych granic miast, co katalizuje transformację gruntów rolnych w tereny budowlane. Mimo zmieniających się warunków, liczba dostępnych działek nie ulega konsolidacji, co jest wynikiem zarówno istniejących regulacji prawnych, jak i postawy właścicieli gruntów, którzy opierają się sprzedaży działek sąsiadujących z potencjalnymi inwestycjami. Mirosław Grochowski (2011) odnotowuje, że osiedla łanowe są konfigurowane zgodnie z parametrami działek, co często nie koreluje z adekwatnością istniejącej infrastruktury drogowej.

W przeprowadzonym sondażu, na pytanie, czy termin „osiedle łanowe” jest znany respondentom, twierdząco odpowiedziało 42% osób, co wskazuje, że termin ten nie jest szeroko rozpoznawalny w społeczeństwie.

Il. 1. Przykładowy schemat powstawania sąsiedztwa złożonego z osiedli łanowych. Oprac. aut.

Wybrane definicje osiedla łanowego:

- „Mianem tym nazywane są **osiedla domów zbudowane na wąskich, porolniczych działkach, bez rozbudowanej infrastruktury** i sensownego planu urbanistycznego” (OtaProjekt, 2021);
- „Długie szeregi domów to właśnie osiedla łanowe. Nazwa pochodzi od podziałów pól przez rolników” (Netkowski, 2022);
- „(...) «urbanistyka łanowa», czyli segmenty, ale i bloki wielorodzinne stawiane na wąskich i długich działkach, będących niegdyś polami uprawnymi. Ziemia bliżej centrum miast jest droga, mieszkaniowa ekspansja rozlała się więc na peryferia, gdzie szeroko rozumianej infrastruktury po prostu brak” (Roguski, 2022).

Il. 2. Przykładowy widok osiedli łanowych pod Krakowem w miejscowości Zielonki (Google Maps, Airbus, CNES / Airbus, MGGP Aero, Maxar Technologies, 2023)

2.2. FIZJONOMIA OSIEDLA ŁANOWEGO

Grochowski (2011) obserwuje, że zabudowa osiedli łanowych całkowicie ignoruje kontekst ekologiczny, infrastrukturalny oraz urbanistyczny, co obejmuje także sąsiadujące osiedla. Budynki na poszczególnych działkach są homogeniczne, replikując się wzajemnie, co determinuje jednolity charakter urbanistyczny. Geometria zabudowy zależy bezpośrednio od konturów posiadanej parceli, tworząc zwykle jedną wydłużoną arterię, przy której rozmieszczone są segmenty mieszkaniowe. Deficyty infrastrukturalne, takie jak brak kanalizacji, niedostateczne oświetlenie, brak chodników oraz niedobór małej architektury, są często obserwowane, np. na osiedlu przy ulicy Generała Kiwerskiego w Krakowie lub osiedlu przy ulicy Jeziorowej 48 w Warszawie.

W niniejszym opracowaniu zidentyfikowano następujące **wady** osiedli łanowych w 4 kategoriach:

- **Planowanie przestrzenne:** W tym kontekście łanowa struktura podziału gruntów hamuje możliwości zabudowy usługowej oraz obiektów użyteczności publicznej, takich jak placówki handlowe czy szkoły, a przede wszystkim ogranicza możliwości rozbudowy infrastruktury drogowej. Może to doprowadzić do paraliżu komunikacyjnego, nie tylko na poziomie lokalnym, ale również w szerszym kontekście metropolitalnym.
- **Krajobraz lokalny:** Tego rodzaju zabudowa znacznie narusza harmonię lokalnego krajobrazu wynikającego z wprowadzenia nowego ciągu jednakowych obiektów oraz dużego odstęstwa w doborze kolorów i materiałów budowlanych.
- **Urbanistyka:** Osiedla te ze względu na przyspieszoną zabudowę mieszkaniową, która wyprzedza rozwój infrastruktury drogowej, stwarzają istotne problemy. Wynikają one z ograniczeń związanych z możliwością poszerzenia istniejącej niewydolnej sieci drogowej lub implementacji nowej arterii i jej integracji z obecną infrastrukturą. Ze względu na wysokie zagęszczenie mieszkańców na kilometr kwadratowy oraz wąską drogę dojazdową do posesji system transportowy jest niewydolny i często ulega paraliżowi z powodu zatorów drogowych.

- **Architektura:** W obrębie pojedynczego osiedla wszystkie budynki charakteryzują się jednolitym wyglądem, co stanowi naruszenie zasad integracji architektonicznej z otaczającą zabudową sąsiednich osiedli czy zabudowy miejscowej. Znajduje się tam również bardzo ograniczona przestrzeń zielona na własność, często zlokalizowana w bezpośrednim sąsiedztwie okien pobliskich budynków.
Zidentyfikowano również poszczególne **zalety** osiedli łanowych w 4 kategoriach:
- **Planowanie przestrzenne:** Zabudowa jest precyzyjnie dostosowana do konturów działki, co umożliwia optymalne wykorzystanie dostępnej przestrzeni, eliminując jej marnotrawienie. Z obserwacji autorskich wynika, że zjawisko to prowadzi do szybkiego powstawania mieszkań o niższych cenach niż te w centrach miast, co staje się atrakcyjniejszą opcją dla przeciętnych obywateli.
- **Krajobraz lokalny:** Ze względu na swoją unikalną i wyróżniającą się estetykę osiedla te są łatwo rozpoznawalne w kontekście krajobrazowym, zarówno w środowisku wiejskim, jak i miejskim, co przyczynia się do zwiększenia ich identyfikowalności i zlokalizowania w ramach badań przestrzennych, jak i życia codziennym.
- **Urbanistyka:** Wszystkie lokale mieszkalne są zlokalizowane w odległości kilku do kilkunastu metrów od głównej arterii komunikacyjnej, co teoretycznie skutkuje optymalizacją czasu transportu. Wysokie zagęszczenie mieszkańców na ograniczonym i problematycznym obszarze może potencjalnie skłonić do poprawy komunikacji zbiorowej, wynikającej z większego nacisku wywieranego na władze lokalne.
- **Architektura:** Obiekty mieszkalne są często konstruowane zgodnie z najnowszymi trendami architektonicznymi, co manifestuje się w zaawansowanych rozwiązaniach elewacyjnych oraz w zastosowaniu innowacyjnych detali konstrukcyjnych. Dodatkowo charakterystycznym elementem tych obiektów jest implementacja przydomowych ogródków do mieszkań na poziomie parteru, co przyczynia się do zwiększenia funkcjonalności i estetyki przestrzeni życiowej.

Il. 3. Przykładowy widok na osiedla łanowe w Warszawie w okręgu Nadwiśle (Google Earth, Landsat / Copernicus, Airbus, CNES / Airbus, Data SIO, NOAA, U.S. Navy, NGA, GEBCO, b.r.)

3. KWESTIONARIUSZ

3.1. CEL I METODA BADAŃ

Celem badań jest analiza percepcji osiedli łanowych z uwzględnieniem poziomu świadomości społecznej dotyczącej zagrożeń, które niesie ze sobą ten typ zabudowy. Badanie skupia się na aspektach postępu urbanistycznego, kreowanego krajobrazu architektonicznego, wpływu na zdrowie oraz komfort życia codziennego.

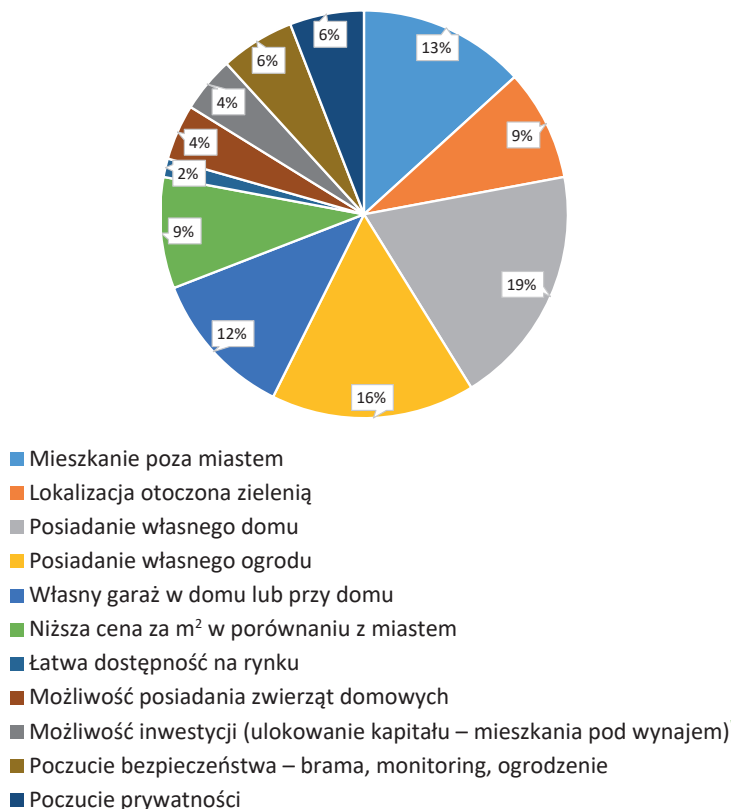
Metodologia badania opierała się na analizie literatury przedmiotu oraz przeprowadzeniu badań ilościowych i jakościowych, skupiając się na terenach podmiejskich Krakowa i Warszawy. Wykorzystano również kwestionariusz zatytułowany „Osiedla łanowe”, który miał na celu dogłębne zbadanie zjawiska osiedli łanowych oraz uzyskanie odpowiedzi na pytania badawcze:

- Jak zapatrują się na owe zjawisko architekci i osoby nietrudniące się tym zawodem?,
- Czy mieszkańcy miast są świadomi konsekwencji rozwoju osiedli łanowych?,
- Czy opisane problemy dotyczą tylko mieszkańców tytułowej zabudowy czy wpływ mają na pozostałych członków społeczności miejskich?

Ankieta, której wyniki opisane są w artykule, udostępniono w Internecie za pośrednictwem platformy Google Forms. Informacje o ankiecie przekazano grupom działającym online, takim jak: „Spotted Warszawa”, „Spotted Kraków”, „Architekci – grupa otwarta”, „Architekci po godzinach”, „Projektanci, Architekci, Designerzy, Sympatycy, Studenci, Artyści” oraz „Architekci Projektanci Dekoratorzy Wykonawcy – Szukam Fachowca”. Ankieta była dostępna w dniach 21–26 marca 2023 r. na portalu Facebook, gdzie link do formularza został umieszczony ze względu na wysoką popularność portalu, co zapewnia dostęp do szerokiego grona odbiorców. Wymienione grupy zrzeszają architektów, projektantów, studentów, mieszkańców miast oraz obszarów wiejskich. Odpowiedzi na pytania postawione w ankiecie zestawiono ze sobą za pomocą wykresów kołowych i kolumnowych, co pozwoliło na ich prostą interpretację. Aby wziąć udział w badaniu ankietowym, nie była konieczna znajomość definicji osiedla łanowego. W przypadku braku znajomości tego terminu odpowiednia definicja była automatycznie prezentowana uczestnikowi. Warunkiem uczestnictwa w ankiecie było jednak zamieszkiwanie na osiedlu łanowym, posiadanie znajomych lub rodziny mieszkających na takim osiedlu bądź wykazywanie zainteresowania tematyką osiedli łanowych. W przeciwnym przypadku procedura ankietyzacji była automatycznie terminowana dla danego respondenta. W ramach badania ankietowego zrealizowano 224 wywiady, z czego 46% respondentów spełniło wymogi kwalifikacyjne i przeszło do dalszej części badania. Struktura uczestników przedstawiała się następująco: 18% stanowili architekci, 65% studenci architektury, a pozostałe 17% to inni uczestnicy.

3.2. CZYNNIKI DETERMINUJĄCE WYBÓR MIESZKANIA NA OSIEDLU ŁANOWYM

Wyniki przeprowadzonego badania zostały przedstawione w postaci wykresów kołowych z legendą oraz opracowaniem.

Il. 4. Zilustrowanie procentowego rozłożenia odpowiedzi respondentów na pytanie dotyczące czynników wpływających na popularność osiedli łanowych. Oprac. aut.

Z danych wynika, że głównym atutem osiedli łanowych dla respondentów jest możliwość „odnalezienia własnego miejsca na ziemi”. Wysoko cenią oni możliwość posiadania własnego domu z ogrodem, życie poza miastem oraz dysponowanie prywatnym miejscem parkingowym. Mniej znaczące, choć wciąż zauważalne, były czynniki ekonomiczne, takie jak niższa cena za metr kwadratowy czy potencjał inwestycyjny. Z analizy wynika, że pragnienie posiadania własnej przestrzeni jest dominującym motywem wyboru tego typu zabudowy mieszkalnej.

3.3. ARGUMENTY SPRZYJAJĄCE ROZWOJOWI ZABUDOWY ŁANOWEJ¹

Respondenci zostali również zapytani o **czynniki, które ich zdaniem wpływają na rozwój zabudowy typu osiedla łanowe** (pytanie otwarte). Zapytano, czy przyczyną jest popularność tego rozwiązania, uznawanego za modny trend, czy też wynika to z dużego zapotrzebowania na nowe miejsca zamieszkania bądź pewnych błędów w planowaniu przestrzennym.

Ankietowani architekci opowiadali: „[na rozwój zabudowy typu osiedla łanowe wpływ ma – przy. red.] *Planistyka, która umożliwiała realizowanie tego typu zabudowy bez wizji dotyczącej szerszego kontekstu. Projektowanie urbanistyczne niestety leży w Polsce*”; „*Chęć zysku osób którym nie zależy na jakości przestrzeni wokół miejsca zamieszkania. Tańsza działka, maksymalna ilość pumu² do sprzedaży*”.

Architekci jednoznacznie zwracają uwagę, że dążenie do maksymalizacji zysków jest dominującym czynnikiem wpływającym na rozwój zabudowy łanowej. Dodatkowo podkreślają, że tego rodzaju inwestycje są zgodne z obowiązującymi przepisami prawa, co sprawia, że inwestorzy i deweloperzy ochoczo się na nie decydują. Wynika stąd kluczowe pytanie: czy inwestorzy są w pełni świadomi długoterminowych konsekwencji urbanistycznego modelu, który rozwijają?

Studenci architektury z kolei zważają na czynniki ekonomiczne („*Suburbanizacja, drogie życie w mieście, drogie mieszkania, chęć posiadania domu/większego metrażu*”). Pokazuje to chęć podniesienia swojego statusu społecznego, być może i zmniejszenia kosztów życia w porównaniu do miasta.

Osoby spoza środowiska architektonicznego wskazują na następujące czynniki ekonomiczne: „*dobra inwestycja*” oraz „*chęć posiadania spokoju, mieszkanie z dala od centrum miasta, posiadanie własnej autonomicznej przestrzeni z bliskim dostępem do natury*”.

Należy dokonać refleksji nad tym, czy przytoczone założenia rzeczywiście odzwierciedlają rzeczywistość. Wydaje się, że w naszym społeczeństwie istnieją luki w edukacji dotyczącej planowania przestrzennego oraz potencjalna krótkowzroczność związana z atrakcyjnością pozornie spokojnych, silnie zintegrowanych z naturą obszarów. Opinie architektów oraz studentów architektury łączą aspekty społeczne i ekonomiczne, wskazując na złożoność problematyki urbanistycznej.

W niniejszym segmencie badawczym wyniki empiryczne podkreślają, że dominującym czynnikiem wpływającym na rozwój oraz atrakcyjność osiedli łanowych jest głęboko zakorzeniona tęsknota za tradycją posiadania choćby fragmentu ziemi własnej. Dla mieszkańców oraz lokalnej społeczności priorytetem jest możliwość odpoczynku w otoczeniu naturalnej zieleni własnego ogrodu, a także spełnienie aspiracji związanej z posiadaniem domu na własność. Ta nostalgia za tradycyjnym modelem życia w prywatnej przestrzeni jest silnie zaakcentowana i stanowi kluczowy element w percepcji i ocenie osiedli łanowych jako atrakcyjnego rozwiązania mieszkalnego.

¹ Przytoczone w tej części odpowiedzi respondentów ankiety zapisano w oryginale.

² PUM – powierzchnia użytkowa mieszkalna.

Posiadanie własnego domu z przyległym ogrodem odpowiada na długotrwałe aspiracje wielu osób, zapewniając zamieszkanie w oddaleniu od miejskiego hałasu i gwaru z dodatkową zaletą posiadania prywatnego garażu. Jest to istotne, gdyż redukuje stres związany z koniecznością wyszukiwania wolnych miejsc parkingowych oraz obniża koszty, eliminując potrzebę zakupu dodatkowych miejsc postojowych. Analizując tę kwestię, warto rozważyć, czy pragnienie posiadania własnego domu i gruntu nadal pełni funkcję symbolu społecznego statusu, czy też jest bardziej pragmatyczną odpowiedzią na wzrastające koszty życia, konieczność unikania rosnących obciążeń finansowych oraz uniknięcie problemów związanych z przeludnieniem w tradycyjnych miejskich domostwach.

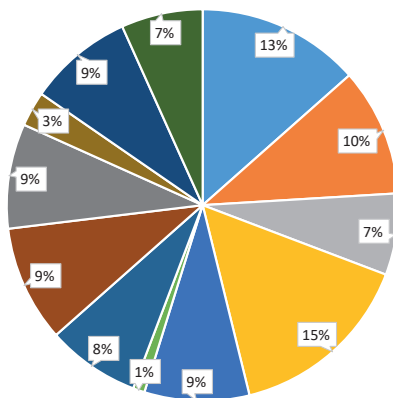
Pragnienie **zmniejszenia poziomu stresu** oraz zapewnienia sobie możliwości mentalnego odłączenia od codziennego hałasu, takiego jak miejsce pracy czy zatłoczone miejskie ulice, jest kluczowym czynnikiem motywującym do wyboru osiedli łanowych, zwłaszcza domów z przestrzenią ogrodową. Ten trend odzwierciedla rosnące zapotrzebowanie na mieszkalnictwo umożliwiające wyższą jakość życia poprzez integrację z naturalnym otoczeniem, co stanowi istotny element w analizach dotyczących nowoczesnych kierunków w urbanistyce i planowaniu przestrzennym.

Rezydencje zlokalizowane w kontekście **zieleni** stają się coraz bardziej **pożądane**, szczególnie wśród młodych pokoleń, które są ukształtowane przez współczesne imperatywy równoważonego rozwoju i ekologicznej świadomości. Inwestycje w osiedla łanowe pozwalają na realizację podstawowych potrzeb ekologicznych oraz zapewniają dodatkowe korzyści, takie jak możliwość utrzymania zwierząt domowych oraz wyższy poziom prywatności. **Tęsknota za tradycyjnym domem**, wspomnienia wiejskich wakacji z dzieciństwa, emocjonalne powiązania z przeszłością oraz głęboko zakorzenione rodzinne tradycje często dominują nad potrzebami związanymi z szybkim dostępem do miejskich usług i miejsc pracy, co można opisać jako wybór „natury nad rozwój”.

Z ekonomicznego punktu widzenia decydujący o zakupie nieruchomości na osiedlach łanowych kierują się relatywnie **niższymi cenami za metr kwadratowy** w stosunku do tych obowiązujących w centralnych i peryferyjnych obszarach miast, co odzwierciedla wartość gruntów na danym obszarze. Ta atrakcyjność cenowa jest szczególnie ważna dla średniej klasy społecznej, młodych rodzin oraz osób planujących zakładanie rodziny. Chociaż te czynniki nie są decydujące, stanowią one jednak ważny element przyciągający nabywców. Inwestycje w tego rodzaju osiedla przyciągają również młodych deweloperów, którzy są zmotywowani perspektywą szybkich zysków, wynikających z rosnącej popularności, i szybkiego obrotu nieruchomościami. Osiedla te cieszą się również zainteresowaniem wśród zamożniejszych osób, szukających możliwości lokaty kapitału.

3.4. NEGATYWNE ASPEKTY ZWIĄZANE Z ZAMIESZKANIEM NA OSIEDLU ŁANOWYM

Respondenci wskazują, że choć osiedla łanowe sprzyjają percepcji spokoju i odpoczynku, realizacja tych oczekiwań jest niepełna z powodu intensywnej i zwartej zabudowy w rejonach okołomiejских, gdzie infrastruktura okazuje się suboptymalna. Elementy infrastruktury, takie jak sklepy, szkoły, przedszkola i biblioteki – które stanowią kluczowe składowe **infrastruktury edukacyjnej i usługowej** – są umiejscowione w **znacznej odległości** od osiedli, co wydłuża czas konieczny na dojazd, zarówno w transporcie prywatnym, jak i publicznym (o ile jest dostępny). Średni czas przejazdu do miejsca pracy, zależnie od regionu i dystansu od centrum miasta, może wynosić nawet trzy godziny.

- Uzależnienie od samochodu
- Duża odległość od placówek oświaty (szkoły, przedszkola, żłobki etc.)
- Duża odległość od usług (sklepy spożywcze, drogerie, fryzjer etc.)
- Długie dojazdy do pracy
- Zwiększająca się długość korków na pobliskich ulicach
- Niebezpiecznie szybkie pojazdy na drodze wewnętrznej
- Nieustanne prace budowy wokół (powstające nowe osiedla łanowe)
- Zmniejszająca się przestrzeń zielona w okolicy
- Niespójność krajobrazowa (diametralnie różne kolory dachów czy elewacji)
- Znaczne zużycie materiałów (osobne przyłącza do każdego domu czy małego bloku na osiedlu)
- Braki w infrastrukturze (szambo zamiast kanalizacji, brak zbiorników deszczówki, brak chodników, brak oświetlenia etc.)
- Braki w miejscach parkingowych (częstym efektem są zastawione chodniki)

Il. 5. Wykres przedstawiający odpowiedzi na pytanie o zidentyfikowanie niedogodności oraz odstępstw od oczekiwań związanych z zamieszkaniem na osiedlu łanowym. Oprac. aut.

Drogi, początkowo o charakterze polnych ścieżek, w krótkim czasie zostały przekształcone w główne arterie komunikacyjne, obsługujące rozległe osiedla łanowe, na których zlokalizowane może być od kilku do kilkunastu jednostek mieszkalnych, zamieszkałych przez jedną lub więcej rodzin. Współcześnie powszechne jest posiadanie przez jedno gospodarstwo domowe dwóch lub więcej pojazdów osobowych, co prowadzi do powstawania znaczących zatorów ulicznych na drogach wlotowych do miast. Jest to rezultat konwergencji kilku „dróg zbiorczych” z osiedli, które po połączeniu w pobliżu obszarów miejskich tworzą jedną **przeciążoną arterię** drogową, wywierającą presję na rozbudowę oraz budowę nowych autostrad i dróg ekspresowych kierowanych do centrów miast.

Niestety, dla części mieszkańców osiedle łanowe, mimo pierwotnych oczekiwań, okazało się być źródłem **rozczarowania**. Wśród czynników wpływających na tę sytuację znaczącą rolę odgrywa brak odpowiedzialności społecznej niektórych użytkowników w zakresie korzystania z dróg dojazdowych, które stają się niebezpieczne z powodu nieprzestrzegania przepisów ruchu drogowego. Brak chodników potęguje ten problem. Ponadto po sprzedaży nieruchomości deweloperzy często nie podejmują działań mających na celu poprawę bezpieczeństwa, na przykład przez instalację progów zwalniających czy latarni ulicznych.

Zwiększona gęstość zaludnienia prowadzi do częstych **zatorów komunikacyjnych**, co skutkuje wtórnym otwieraniem i zamykaniem bram wjazdowych, generując znaczny poziom **hałasu**, szczególnie w domostwach zlokalizowanych w ich bezpośrednim sąsiedztwie.

Brak kanalizacji na niektórych osiedlach wymusza stosowanie kanalizacji przydomowej, co wiąże się z koniecznością ich regularnego opróżniania. Zwiększona liczba zbiorników na nieczystości skutkuje wzmożonym ruchem pojazdów specjalistycznych, co ma związek z pojawianiem się nieprzyjemnych zapachów.

Odległość od centrów usługowych zwiększa konsumpcję paliwa, co przyczynia się do produkcji **smogu**, negatywnie wpływającego na jakość powietrza, ograniczając użytkowanie przestrzeni otwartych, takich jak ogrody czy balkony, z tego powodu obecność drażniących i dławiących oparów może ograniczyć użytkowanie przestrzeni otwartych, takich jak ogrody czy balkony. Związane z tym wyższe koszty życia obejmują więc nie tylko wydatki na paliwo czy systemy oczyszczania powietrza, ale także **koszty zdrowotne** związane ze spadkiem odporności mieszkańców.

Osiedla reklamowane jako tereny zielone, zaciszne i odległe od miejskiego zgiełku coraz częściej przestają spełniać te obietnice w praktyce. Wielu deweloperów decyduje się na maksymalnie gęstą zabudowę osiedli łanowych. Dodatkowo w bezpośrednim sąsiedztwie tych osiedli często powstają kolejne inwestycje, co prowadzi do ciągłej ekspozycji na **hałas** z placów budowy. Choć teoretycznie osiedla te mogą wydawać się zgodne z ideą zrównoważonego rozwoju, to w praktyce **braki infrastrukturalne** oraz ograniczona dostępność usług i mediów znacząco odbiegają od tej idei. Utrudnienia komunikacyjne skutkują poważnymi problemami, szczególnie w kontekście starzenia się społeczeństwa.

Analiza problemów związanych z funkcjonowaniem osiedli łanowych sugeruje, że w przyszłości mogą one stać się **mniej atrakcyjne** dla mieszkańców, co może skutkować ich masowym opuszczaniem lub transformacją w enklawy starszej populacji, która preferuje ograniczone przemieszczanie się. Brak odpowiednich placówek edukacyjnych i innych usług w bezpośredniej bliskości może dodatkowo **zniechęcać** młodsze pokolenia do zamieszkania na tych terenach.

W skrajnych przypadkach adaptacja osiedli łanowych do zmieniających się potrzeb mogłaby wymagać radykalnych zmian urbanistycznych, takich jak **wyburzenie istniejących struktur** mieszkalnych w celu budowy autostrad czy dróg szybkiego ruchu prowadzących bezpośrednio do centrów miast. Takie działania, choć prawdopodobnie rozwiązałyby tymczasowo problemy komunikacyjne, mogłyby wpłynąć negatywnie na wizerunek miast oraz obniżyć jakość życia ich mieszkańców.

W odpowiedziach otwartych ankiety respondenci wyrażają wyraźnie negatywne opinie, manifestując silny sprzeciw wobec omawianego zagadnienia: „*Patodeweloperzy patrzący na zysk a nie do końca na ekologię naturę i dobra jakość. Maja one [osiedla łanowe – przy. red.] dużo plusów ale jednak negatywne cechy są widoczne dla każdego*”.

Podnoszona jest również kwestia maksymalizacji zysków generowanych ze sprzedaży osiedli, co często ma miejsce kosztem jakości wykonania oraz negatywnych skutków dla środowiska. Podkreślana jest także konieczność odpowiedzi na rosnące zapotrzebowanie na rozwiązania bardziej zrównoważone ekologicznie, takie jak życie w otoczeniu zieleni.

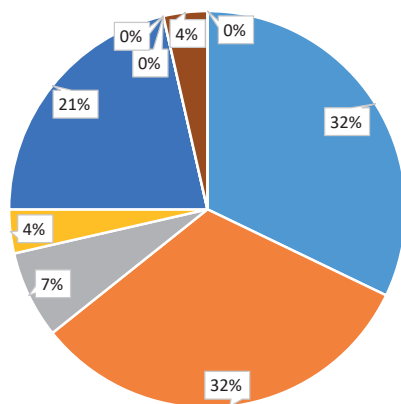
W celu dokładnej oceny estetyki respondenci oceniali obiekty według czterech głównych kryteriów: estetyki wizualnej, funkcjonalności, spójności projektowej oraz zgodności z oczekiwaniami użytkowników. Analiza zebranych odpowiedzi pozwoliła na wyodrębnienie kluczowych wniosków, które przedstawiono poniżej:

- **Percepcja mieszkańców:** Z analizy danych wynika, że 60% respondentów, zarówno mieszkańców osiedli łanowych, jak i osób spoza nich, ocenia zabudowę na tych osiedlach jako negatywny wpływ na przestrzeń miejską;
- **Uwagi architekta:** W badaniu uczestniczył również architekt, który anonimowo wskazał na negatywne aspekty osiedla łanowego, podkreślając niespójność krajobrazu i nieekologiczne nadmierne zużycie materiałów budowlanych, co znajduje odzwierciedlenie w brakach infrastrukturalnych;
- **Typy zabudowy:** Analiza danych pokazuje, że w kontekście zabudowy jednorodzinnej lub wielorodzinnej o ograniczonej liczbie lokali mieszkalnych dominują budynki bliźniacze, podczas gdy domy wolnostojące czy szeregowe pojawiają się rzadziej;
- **Infrastruktura drogowa:** Na terenach osiedli łanowych charakterystyczne są długie, wąskie drogi dojazdowe, często problematyczne w użytkowaniu, niezależnie od typu nawierzchni – asfaltowej czy brukowej;
- **Projektowanie architektoniczne:** Monotonia i powtarzalność obiektów na jednej działce, wynikające z architektury spadochronowej, czyli projektowania bez analizy lokalnego kontekstu, prowadzą do braku spójności z otoczeniem;

- **Infrastruktura podstawowa:** Statystyki wskazują, że osiedla łanowe często cierpią na braki w infrastrukturze, takie jak brak chodników, przyłączy gazowych, kanalizacji, oświetlenia ulicznego oraz elementów małej architektury. Ponadto na działkach rzadko znajdują się przestrzenie rekreacyjne lub budynki użyteczności publicznej, takie jak sklepy czy usługi.

Podsumowując, analiza statystyczna odpowiedzi respondentów potwierdza, że większość uczestników badania negatywnie ocenia osiedla łanowe, identyfikując istotne deficyty infrastrukturalne i projektowe, mimo ich rosnącej popularności. Irytacja mieszkańców oraz ich skargi mogą prowadzić do rozpowszechniania negatywnych opinii w Internecie, co może wpłynąć na przyszłość osiedli łanowych.

3.5. PROPOZYCJE ROZWIĄZANIA PROBLEMÓW OSIEDLI ŁANOWYCH WEDŁUG ANKIETOWANYCH OSÓB

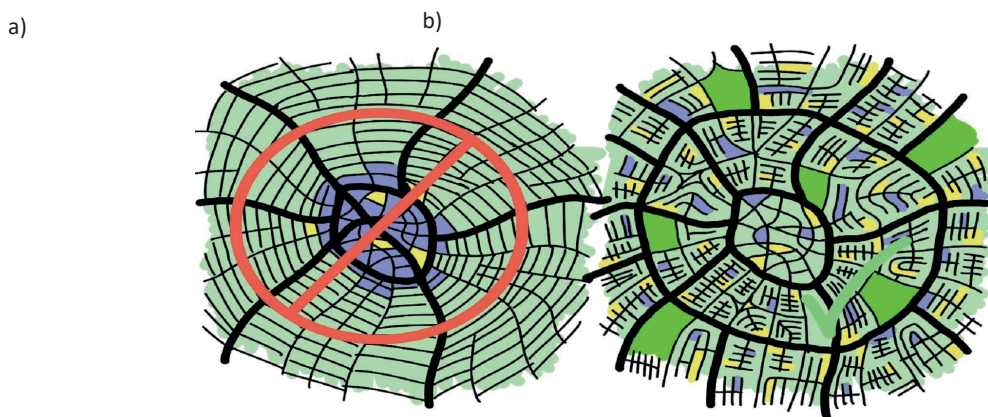

- Uregulowanie warunków zabudowy
- Wcześniejsze przygotowanie siatki ulic, do której dostosuje się późniejszą zabudowę
- Wybudowanie ścieżek rowerowych
- Przemianowanie części gospodarstw domowych na usługowe
- Rozbudowanie komunikacji miejskiej
- Wyburzenie ciągu domów i poszerzenie ulic
- Wyburzenie ciągu domów i stworzenie nowych dróg, np. obwodnic
- Wyburzenie ciągu domów i zastąpienie ich infrastrukturą rekreacyjną i/lub usługową
- Inne

Il. 6. Przedstawienie odpowiedzi na pytanie dotyczące proponowanych rozwiązań problemów generowanych przez osiedla łanowe. Oprac. aut.

Z wyników badania empirycznego wynika, że społeczeństwo preferuje **zapobieganie dalszej ekspansji** zabudowy łanowej. Znaczący odsetek respondentów (32%) rekomenduje regulację warunków zabudowy w celu **utrudnienia lub uniemożliwienia tworzenia się osiedli łanowych**. Analogicznie kolejne 32% respondentów uważa, że przyszłościowe rozwiązanie tego zagadnienia powinno opierać się na urbanistycznym przygotowaniu siatki ulic, którą przyszła zabudowa mogłaby wypełnić. Planowanie przestrzenne, realizowane jako odgórne założenia dotyczące m.in. liczby mieszkańców czy intensywności ruchu, może skutecznie podnieść jakość życia, zapobiec marnowaniu czasu w zatorach ulicznych oraz zmniejszyć zagrożenie zachorowań spowodowanych złą jakością powietrza. Interesujące jest, że respondenci akceptują koncepcję wyburzenia części zabudowań wyłącznie w przypadku zastąpienia ich obiektami rekreacyjnymi lub usługowymi, sprzeciwiając się likwidacji budynków na rzecz konstrukcji szerszych lub nowych dróg, w tym obwodnic. Duża część ankietowanych osób podkreśla także konieczność **ulepszenia komunikacji miejskiej** (21%) oraz **budowę nowych dróg dla rowerów** (4%).

Można zatem wywnioskować, że osoby ankietowane sprzeciwiają się powielaniu wzorców „amerykańskich miast i przedmieść”, preferują rozwój zbiorowego transportu i nie popierają poprawy infrastruktury samochodowej (budowy/rozbudowy dróg kosztem budynków istniejących), co mogłoby znacząco promować korzystanie z tego środka transportu.

Il. 7. Schematy: a) niechcianej zabudowy, b) pożądanej zabudowy. Oprac. aut.

Poniżej przedstawiono dwa scenariusze rozwoju urbanistycznego, uwzględniające analizę korzyści i wad oraz opinie respondentów badania i specjalistów w dziedzinie architektury i urbanistyki.

Przykład niepożądanego modelu urbanizacji przedstawiono na il. 7a. Jest to miasto, w którym nie przemyślano właściwie sieci drogowej. W rezultacie drogi wewnętrzne osiedli mieszkaniowych zostały bezpośrednio połączone z głównymi arteriami szybkiego ruchu.

Skutkuje to kierowaniem znaczącego natężenia ruchu samochodowego do centrum przy jednoczesnym ograniczeniu możliwości rozwinięcia komunikacji zbiorowej. Centralny obszar miasta charakteryzuje się obecnością zabudowy przemysłowej i dużą koncentracją usług. Brak wczesnej interwencji planistycznej doprowadził do nadmiernej urbanizacji przedmieść, które mają głównie charakter mieszkalny bez zachowania przestrzeni na rozwój infrastruktury publicznej czy usługowej. Prognozuje się, że do radzenia sobie ze zwiększonym obciążeniem transportowym konieczne byłoby wyburzenie części istniejącej zabudowy w celu realizacji nowych połączeń drogowych. Projekt optymalnej struktury urbanistycznej przedstawionej na il. 7b prezentuje przemyślaną, zaplanowaną siatkę komunikacyjną, inspirowaną strukturą systemu naczyń krwionośnych. Hierarchiczne połączenia drogowe, od najmniejszych uliczek do szerokich alei, zwiększają efektywność przepływu ruchu, eliminując koncentrację transportu w centralnych obszarach miasta. System pierścieniowy, zakładający dystrybucję ruchu z dala od centrum, zoptymalizowany jest pod kątem ograniczenia przeciążeń komunikacyjnych. Rozbudowana infrastruktura uliczna uwzględnia nie tylko potrzeby ruchu samochodowego, ale również zapewnia odpowiednią przestrzeń dla transportu publicznego oraz dróg rowerowych.

Precyzyjnie rozplanowane strefy funkcjonalne, takie jak sektory usługowe, przemysłowe, rekreacyjne i parkowe, są rozmieszczone w sposób zapewniający równomierny dostęp i zrównoważoną proporcję przestrzeni między osiedlami mieszkalnymi. Koncepcja ta jest zgodna z ideą miasta 15-minutowego, promującą zwiększenie mobilności pieszej oraz korzystanie z publicznych środków transportu, co przekłada się na redukcję potrzeb pokonywania długich dystansów do celów podróży przez mieszkańców. Taki model planowania przestrzennego nie tylko wspiera zrównoważony rozwój miejski, ale również przyczynia się do poprawy jakości życia mieszkańców poprzez zintegrowanie aspektów społecznych, ekonomicznych i ekologicznych.

4. KIERUNEK ROZWOJU OSIEDLI ŁANOWYCH

4.1. MECHANIZMY SPOŁECZNO-GOSPODARZE PRZYCZYNIAJĄCE SIĘ DO ROZPRZESTRZENIANIA ZJAWISKA OSIEDLI ŁANOWYCH

W świetle intensyfikacji procesów suburbanizacyjnych w Polsce obserwuje się zwiększone zapotrzebowanie na rozwój zabudowy podmiejskiej, co zostało udokumentowane w literaturze naukowej (Marszał, 2016). Ta tendencja bezpośrednio wpływa na aktywność na rynku nieruchomości, gdzie dostępność terenów pod inwestycje mieszkaniowe przyciąga natychmiastowe zainteresowanie inwestorów. Co istotne, inwestycje te są realizowane niezależnie od stanu przygotowania infrastruktury wspierającej (Grochowski, 2011), co może prowadzić do suboptymalnych wyników urbanistycznych.

Badania przeprowadzone wśród studentów architektury oraz lokalnych mieszkańców wskazują, że popularność tego rodzaju zabudowy wynika z nostalgii za przyrodą oraz silnie zakorzenionymi w polskiej kulturze wartościami związanymi z wiejskim stylem życia. Jednocześnie przeprowadzone wśród architektów ankiety ujawniają niskie zainteresowanie projektowaniem osiedli łanowych. Takie dane mogą sugerować ograniczenie zleceń projektowych do wąskiej grupy deweloperów i konstruktorów, którzy dążą do maksymalizacji zysków kosztem zastosowania bardziej zrównoważonych i innowacyjnych rozwiązań architektonicznych.

4.2. KONSEKWENCJE ROZWOJU OSIEDLI ŁANOWYCH NA PRZEDMIEŚCIACH

Grochowski (2011: 170) wskazuje na **pilną potrzebę modernizacji** ciągów komunikacyjnych na przykładzie Obszaru Metropolitalnego Warszawy, argumentując w następujący sposób: „(...) osiągnięty stopień rozwoju społeczno-gospodarczego **przewyższa sposób organizacji** jego przestrzeni. OMW **wymaga wielu inwestycji** infrastrukturalnych, ale przede wszystkim działań organizacyjnych, gdyż rozwój obszaru zurbanizowanego wymaga koordynacji”.

Oznacza to, że już w pierwszej dekadzie XXI wieku wspomniany problem był intensywnie odczuwalny. Obecnie trend ten nadal się nasila, lecz jest częściowo łagodzony przez nowe inwestycje drogowe, obejmujące budowę dróg ekspresowych, rozbudowę i modernizację głównych tras dojazdowych do miasta oraz tworzenie nowych autostrad i obwodnic wokół miast.

4.3. KONKLUZJE

Analiza skutków rozwoju osiedli łanowych ujawnia kompleksową **problematykę urbanistyczną i społeczną**, wskazującą na konsekwencje nieskoordynowanych decyzji lokalnych władz w zakresie warunków zabudowy i zagospodarowania przestrzeni. Jak wynika z badań Grochowskiego (2011) oraz wyników przeprowadzonych ankiet chaotyczna zabudowa oraz przypadkowe decyzje planistyczne prowadzą do znaczącego ograniczenia przestrzeni zielonych oraz tworzenia zapotrzebowania na infrastrukturę, której **rozbudowa jest utrudniona** przez brak dostępnego miejsca. „Zabudowa taka to także skutek licznych, nieskoordynowanych decyzji władz lokalnych o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu” (Grochowski, 2011: 170).

Następstwa takiego rozwoju urbanistycznego obejmują **spadek jakości życia oraz estetyki** miejskich przestrzeni, przykładowo poprzez lokalizację salonów fryzjerskich w pomieszczeniach nieprzystosowanych do tej działalności. Dodatkowo intensyfikacja ruchu kołowego wywołuje problemy z dostępnością miejsc parkingowych oraz korki, co wzmacnia zależność mieszkańców od samochodów i stwarza ryzyko dla lokalnych małych przedsiębiorstw, utrudniając jednocześnie realizację koncepcji „miasta pięciominutowego”. Z analizy trendów urbanistycznych i decyzji mieszkaniowych wynika, że istotna część społeczeństwa, ze względów

ekonomicznych i na dostępność mieszkań, decyduje się na zamieszkanie na osiedlach łanowych. Czynniki takie jak relatywnie niższe koszty zakupu lub wynajmu mieszkań oraz większa dostępność takich ofert na rynku nieruchomości sprawiają, że osiedla te stają się atrakcyjną opcją, mimo potencjalnych niedogodności związanych z planowaniem przestrzennym i infrastrukturą. Taka sytuacja zmusza część społeczeństwa do akceptacji kompromisów, takich jak ograniczone przestrzenie zielone czy problem z dostępem do usług i infrastruktury publicznej.

Wśród rekomendowanych środków zaradczych znajdują się **regulacje prawne** dotyczące **warunków zabudowy i planów zagospodarowania przestrzennego**, które mogłyby **zapobiegać** powstawaniu kolejnych osiedli łanowych i wspierać odpowiedzialny rozwój urbanistyczny. Podkreśla się również znaczenie koordynacji w planowaniu przestrzennym oraz wdrażania przemysłanych projektów urbanistycznych, które uwzględniałyby **potrzeby mieszkańców i otoczenia**.

Zaproponowano także strategię zapobiegania problemom urbanistycznym przez integrację mniejszych działek w większe jednostki, co umożliwiłoby efektywniejsze wykorzystanie dostępnej przestrzeni i infrastruktury. Inwestycje w rozwój komunikacji miejskiej i podmiejskiej mogłyby z kolei zredukować zależność od samochodów i przyczynić się do lepszej integracji społeczności lokalnych.

Il. 8. Przykładowy widok na przygotowaną pod zabudowę siatkę ulic w Madrycie (Google Maps, Airbus, CNES / Airbus, Maxar Technologies, 2023)

Ilustracja 8, prezentująca osiedle w Madrycie, demonstruje podejście do planowania urbanistycznego, które kontrastuje z chaotycznym rozwojem osiedli łanowych. W modelu madryckim najpierw przygotowuje się szczegółową siatkę drogową, a następnie wypełnia ją zabudową mieszkaniową. Taka kolejność działań pozwala na efektywniejsze zarządzanie ruchem i integrację z komunikacją miejską. Hierarchizacja dróg skutecznie rozprasza ruch samochodowy. Pozwala to na zmniejszenie natężenia ruchu i ułatwia dostęp do transportu

publicznego. Dodatkowo otoczenie osiedla z trzech stron drogami przeznaczonymi dla szybkiego ruchu wyraźnie oddziela ruch lokalny od ruchu tranzytowego. Przyczynia się to do zmniejszenia obciążeń komunikacyjnych w centrum osiedla.

System małych dróg, które łączą się w szersze ulice i aleje, skutecznie rozproszcza natężenie ruchu, co zapobiega jego nadmiernemu skupieniu i ułatwia dostępność transportu publicznego.

Takie podejście nie tylko zwiększa efektywność infrastruktury drogowej, ale również podnosi jakość życia mieszkańców poprzez redukcję hałasu, zanieczyszczeń oraz zagęszczenia ruchu. Ilustruje to wysoki poziom świadomości społecznej oraz umiejętność przewidywania i zapobiegania problemom, zanim te wystąpią. Takie rozwiązania są kluczowe dla zrównoważonego rozwoju urbanistycznego, który harmonizuje potrzeby mieszkaniowe z wymaganiami infrastrukturalnymi i środowiskowymi.

5. PODSUMOWANIE

Osiedla łanowe charakteryzują się homogeniczną zabudową podzielonych na wiele części wąskich działek. Badania przeprowadzone wśród architektów, studentów i mieszkańców, będących w większym lub mniejszym stopniu świadomymi problemów oraz zagrożeń wynikających z owej zabudowy, wskazują, że pomimo atrakcyjnych cen i pragnienia życia blisko natury osiedla te często nie spełniają oczekiwań ze względu na problemy urbanistyczne (m.in. przeciążenie infrastruktury) i społeczne (przeludnienie, hałas), co zmusza do przemyślenia strategii planowania przestrzennego i infrastrukturalnego w tych obszarach. Problematyka osiedli łanowych wymaga wielowymiarowego podejścia, zarówno w zakresie strategicznego planowania, jak i realizacji projektów urbanistycznych, które są w stanie odpowiedzieć na wyzwania współczesnych metropolii.

BIBLIOGRAFIA

- Bachowski, M. (2022a). *Blokowisko łanowe w polach wysmiane. Nie do końca słusznie*. Pobrane z: <https://noizz.pl/design/blokowisko-lanowe-w-polach-wysmiane-nie-do-konca-slusznie/m4rwl2s> (dostęp: 18.02.2023).
- Bachowski, M. (2022b). *Czym są osiedla łanowe, w które inwestuje m.in. Ewa Chodakowska?* Pobrane z: <https://noizz.pl/design/czym-sa-osiedla-lanowe-w-ktore-inwestuje-min-ewa-chodakowska/etmr9zj> (dostęp: 19.02.2023).
- Bandura, J. (2022). *Czym jest patodeweloperka i jak psuje rynek nieruchomości?* Pobrane z: <https://portfelpolaka.pl/patodeweloperka/> (dostęp: 19.02.2023).
- Gałka, J., Warych-Juras, A. (2013). Regionalne uwarunkowania suburbanizacji w Polsce. *Studia Miejskie*, 3, 147–157. Pobrane z: <https://bibliotekanauki.pl/articles/1872071.pdf> (dostęp: 03.04.2023).

- Google Earth, Landsat / Copernicus, Airbus, CNES / Airbus, Data SIO, NOAA, U.S. Navy, NGA, GEBCO. (b.r.). Pobrane z: <https://earth.google.com/web/@52.1734332,21.16297914,89.64466579a,198.55618941d,35y,113.439645h,73.46049768t,0r> (dostęp: 01.04.2023).
- Google Maps, Airbus, CNES / Airbus, Maxar Technologies. (2023). Pobrane z: <https://www.google.pl/maps/@40.3672447,-3.6381743,1729m/data=!3m1!1e3?hl=pl> (dostęp: 01.04.2023).
- Google Maps, Airbus, CNES / Airbus, MGPP Aero, Maxar Technologies. (2023). Pobrane z: <https://www.google.com/cu/maps/@50.1194403,19.9310262,735m/data=!3m1!1e3?hl=pl> (dostęp: 27.02.2023).
- Grochowski, M. (2011). Metropolizacja a kształtowanie ładu przestrzennego układów zurbanizowanych. *MAZOWSZE Studia Regionalne*, 11(6), 167–172.
- Kowalczyk, B. (2021). *Dlaczego osiedla łanowe są problemem?* Pobrane z: <http://www.bsap.pl/dlaczego-osiedla-lanowe-sa-problemem/> (dostęp: 16.02.2023).
- Krawczyk, D. (2021). *Mieszkanie na łanie. Kto kupuje mieszkania w domach ustawionych jak wagoniki pociągu pośrodku niczego?* Pobrane z: <https://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/7,54420,27628213,mieszkanie-na-lanie.html> (dostęp: 19.02.2023).
- Lisowski, A., Grochowski, M. (2008). *Procesy suburbanizacji – uwarunkowania, formy i konsekwencje*. Pobrane z: https://www.researchgate.net/profile/Andrzej-Lisowski/publication/265110412_PROCESY_SUBURBANIZACJI_uwarunkowania_formy_i_konsekwencje/links/56a7d21b08ae997e22bc1ac8/PROCESY-SUBURBANIZACJI-uwarunkowania-formy-i-konsekwencje.pdf (dostęp: 03.04.2023).
- Marszał, T. (red.). (2016). *Miasto–region–gospodarka w badaniach geograficznych. W stulecie urodzin Prof. Ludwika Straszewicza*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Netkowski, O. (2022). *Osiedla tak długie, że na adresy brakuje liter alfabetu. Deweloperzy mówią wprost: „Nie chcemy tego budować”*. Pobrane z: <https://dziendobry.tvn.pl/gorace-tematy/czym-sa-osiedla-lanowe-st5663555> (dostęp: 17.07.2022).
- Olejniczak, K. (2021). *Osiedla jak koszary. Patodeweloperka kwitnie tam w najlepsze*. Pobrane z: <https://www.portalsamorzadowy.pl/inwestycje/osiedla-jak-koszary-patodeweloperka-kwitnie-tam-w-najlepsze,325242.html> (dostęp: 21.01.2023).
- Ostrowski, M. (2007). Osiedla niwowe – odwzorowujące i utrwalające w zabudowie miejskiej Warszawy strukturę łanową okolicznych wsi i podziałów ziemi. W: M. Ostrowski, *Pokolenie Varsovia.pl* (s. 77–83). Warszawa: Sci-rt.
- OtaProjekt. (2021). *Czym są osiedla łanowe?* Pobrane z: <https://otaprojekt.pl/czym-sa-osiedla-lanowe/> (dostęp: 17.07.2023).
- Roguski, A. (2022). *Osiedla łanowe nie spadły z kosmosu*. Pobrane z: <https://www.rp.pl/opinie-ekonomiczne/art19302331-adam-roguski-osiedla-lanowe-nie-spadly-z-kosmosu> (dostęp: 16.02.2023).

- Sylwestrzak, J. (2009). Porównanie kierunków kształtowania środowiska mieszkaniowego w Warszawie i Kopenhadze. *Architecturae et Artibus*, 1, 77–83. Pobrano z: <http://aeawa.pb.edu.pl/wp-content/uploads/2018/08/11-Porownanie-kierunkow-kszaltowania-srodowiska-mieszkaniowego-w-Warszawie-i-Kopenhadze.pdf> (dostęp: 03.09.2023).
- Szewczyk, J. (1968). *Włóka. Pojęcie i termin na tle innych średniowiecznych jednostek pomiaru ziemi*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Szukalski, P. (2015). Suburbanizacja obszarów wielkomiejskich w Polsce. *Demografia i Gerontologia Społeczna – Biuletyn Informacyjny*, 4. Pobrane z: <https://core.ac.uk/download/pdf/71979332.pdf> (dostęp: 03.04.2023).
- Wojtczuk, M. (2021a). *Osiedla łanowe, warszawska specjalność. Dlaczego uparcie próbujemy skrzyżować krokodyla z żyrafą?* Pobrane z: <https://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/7,54420,27634269,dlaczego-uparcie-probujemy-w-warszawie-skrzyzowac-krokodyla.html> (dostęp: 29.01.2023).
- Wojtczuk, M. (2021b). *Szeregowce wokół Warszawy jakich nie było. Inne niż w mieście: mieszkania tańsze i mniejsze, w środku pól, ale dogęszczone*. Pobrane z: <https://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/7,54420,27686921,warszawa-juz-sie-rozlala-co-sie-buduje-tuz-za-granicami-miasta.html> (dostęp: 19.02.2023).
- Zborowski, A., Raźniak, P. (2013). Suburbanizacja rezydencjonalna w Polsce – ocena procesu. *Studia Miejskie*, 13(09), 37–50.
- Ziółkowski, J. (1965). *Urbanizacja miasto osiedle*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Agnieszka Nowicka (agnnowicka@wp.pl)

 <https://orcid.org/0000-0001-9155-4495>

Niezależny naukowiec

Ireneusz Hendel (ihendel@ghre.com.pl)

Niezależny naukowiec

Krzysztof Hendel (krzyhendel@gmail.com)

 <https://orcid.org/0009-0005-3257-7597>

Niezależny naukowiec

Modernistyczny Jaszowiec i perspektywy jego rozwoju

Modernist Jaszowiec and its development perspectives

Streszczenie

Jaszowiec to modernistyczne założenie domów wypoczynkowych, zlokalizowane w Ustroniu, na stoku Równicy. Składa się z 3 typów domów wypoczynkowych (punktowce, liniowce i gronowce) i budynku usługowego. Przez lata ulegało wielu przekształceniom, a część budynków nie jest już użytkowana. W toku dyskusji o zaplanowaniu sposobu rozwoju zespołu Jaszowca powstała koncepcja obrazująca możliwość adaptacji założenia, spełniająca współczesne potrzeby funkcjonalne i ekonomiczne.

Słowa kluczowe: Ustroń, Jaszowiec, modernistyczne uzdrowisko

Abstract

Jaszowiec is a modernist resort, located in Ustroń on the slope of Równica. It consists of 3 types of rest houses (point houses, linear houses and cluster houses) and a service building. It has undergone many transformations, and some of the buildings are no longer in use. In order to plan the way for Jaszowiec complex, a concept was created depicting the possibility of adapting Jaszowiec considering modern functional and economic needs.

Keywords: Ustroń, Jaszowiec, modernist resort

1. WSTĘP

Ośrodki wypoczynkowe, które powstały w latach modernizmu, napawają nostalgią, zachwycają formą i odważnymi pomysłami. Wznoszone były najczęściej w miejscach atrakcyjnych przyrodniczo, sprzyjających wypoczynkowi. Ustroń jest miejscem, w którym powstały modernistyczne założenia zarówno o funkcji uzdrowiskowej, jak i wypoczynkowych ośrodków, zakładów pracy lub mieszające te funkcje. Wśród nich można wymienić dobrze znane założenia wypoczynkowo-uzdrowiskowe: piramidy w dzielnicy Zawodzie¹, sanatorium Równica² czy zespół Jaszowca³. Powstał również budynek Śląskiego Centrum Reumatologii⁴. Zarówno budynki piramid, jak i sanatorium Równica są w większości nadal użytkowane, to obiekty mieszczące dużą liczbę gości. Jaszowiec natomiast w dużej mierze jest nieużytkowany. Założenie zlokalizowane jest w bocznej dolinie Ustronia, w znacznej odległości od centrum i budynków uzdrowiska. Charakter doliny Jaszowca jest spokojny, z mocno rozproszoną, ale krajobrazowo zaprojektowaną zabudową.

Modernistyczne ośrodki wypoczynkowe, choć nadal piękne i wartościowe jako dziedzictwo, w dużej mierze nie spełniają współczesnych wymogów funkcjonalnych, obowiązujących przepisów i warunków dostępności dla osób z ograniczoną możliwością poruszania się. Potrzebne są zatem prace adaptacyjne, aby przystosować je do współczesnych wymogów. W przypadku założenia, jakim jest Jaszowiec, ciężko jest też sprostać uwarunkowaniom ekonomicznym, biorąc pod uwagę kameralną skalę pojedynczych budynków (co jest zaletą w ujęciu krajobrazowym) i strukturę własnościową, gdyż budynkami zarządzają dziś oddzielni właściciele (funkcja hotelowa jest mało opłacalna przy tak małej skali obiektów). W związku z tym trudno jest się dziwić, że budynki ulegają przekształceniom takim jak rozbudowy, przebudowy i inne adaptacje – w celu umożliwienia ciągłej eksploatacji, mającej na względzie zarówno czynniki związane z poprawą funkcjonalności i dostosowaniem do współczesnych standardów oraz opłacalnością inwestycji.

Ważne jest jednak, aby takie przekształcenia nie działały w oderwaniu od wspólnej dla całego zespołu koncepcji rozwoju. Nowe działania powinny kontynuować najbardziej istotne aspekty myśli projektantów pierwotnych i odnosić się z szacunkiem do wartości architektonicznej, jaką prezentuje Jaszowiec.

W związku z potrzebą opracowania jednolitego planu i wskazania kierunku rozwoju zespołu dzielnicy wypoczynkowej Jaszowiec opracowana została koncepcja prezentująca możliwości adaptacji zespołu przez autorów niniejszego artykułu.

¹ Zaprojektowane przez Henryka Buszka, Aleksandra Frantę i Tadeusza Szewczyka.

² Zaprojektowane przez Henryka Buszka, Aleksandra Frantę i Tadeusza Szewczyka.

³ Zaprojektowane przez Jerzego Winnickiego, Irenę Kaletę, Czesława Kaletę i Zygmunta Winnickiego.

⁴ Zaprojektowane przez Andrzeja Chlipalskiego, Teresę Kosiniakową i Annę Rębowską.

2. RYS HISTORYCZNY

Ustroń jest miastem zlokalizowanym w województwie śląskim, którego rozwój wiązał się zarówno z przemysłem, jak i turystyką, wypoczynkiem oraz funkcjami uzdrowiskowymi. Rozwój Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego sprawił, że w poszukiwaniu miejsca do wypoczynku dla pracowników zaplanowano ośrodek uzdrowiskowo-sanatoryjny właśnie w Ustroniu. Dziś miasto jest znane z wielu ośrodków turystycznych, które powstały w czasach modernizmu. Jednym z pierwszych z nich jest Jaszowiec – założenie urbanistyczne zlokalizowane na stoku Równicy, które skomponowano z budynków usługowych i trzech typów domów wypoczynkowych:

- punktowców – położonych na końcu doliny,
- liniowców – położonych w środku doliny,
- gronowców – położonych u wejścia doliny.

Zróznicowanie typów budynków wynikało m.in. z ukształtowania terenu. Punktowce zlokalizowano na najbardziej stromym zboczu, otwierając budynki na widok całej doliny, liniowce ułożone są na zboczach wzdłuż doliny, gronowce natomiast na zboczach, których delikatne bryły są pierwszymi elementami krajobrazu ośrodka od strony wejścia do doliny. Uzyskano dzięki temu zróżnicowany rytm kompozycji budynków zlokalizowanych w kameralnej, beskidzkiej dolinie, co odpowiadało ówczesnym modernistycznym poglądom na usytuowanie budynków w krajobrazie.

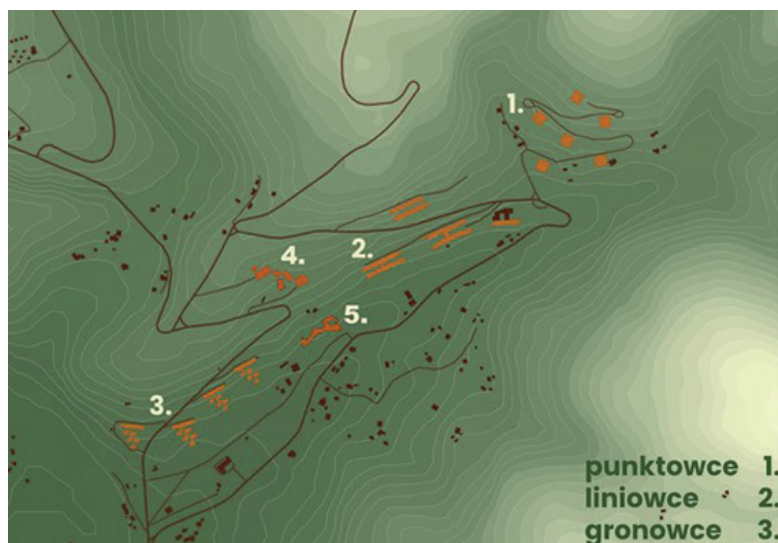
Robotnicze ośrodki wypoczynkowe planowano z myślą o poprawie jakości życia pracowników (Szmítkowska, 2018). Wypoczynek miał być grupowy, aktywny, a w początkowych ideach, jak pisze Tomasz Pawelec (2021: 118): „odbywać się winien poza strukturą (komórką) rodzinną”. W związku z organizacją miejsca, gdzie robotnicy mogą spędzić dni wolne od pracy, powstawały obszerne plany obejmujące miejscowości uznane za wypoczynkowe, w których państwo budowało ośrodki. Po roku 1956 zmieniła się koncepcja modelu wypoczynku bez rodziny i zaczęto budować ośrodki wczasowe dla całych rodzin – te były już realizowane przez zakłady pracy. Jaszowiec miał być właśnie miejscem rodzinnego wypoczynku dla pracowników, głównie ze Śląska i z Zagłębia (Pawelec, 2021).

Pierwotne założenie powstało na podstawie projektu, który zdobył pierwsze miejsce w konkursie SARP w 1960 roku (Szmítkowska, 2018). Autorami zwycięskiej pracy byli: Jerzy Winnicki, Irena Kaleta, Czesław Kaleta i Zygmunt Winnicki (Szafer, 1972; Szmítkowska, 2018). Budowę Jaszowca rozpoczęto w 1961 roku. Założenie, jak wiele innych kompleksów powstałych w okresie PRL-u, nie zostało zrealizowane w całości – o ile zbudowano domy wypoczynkowe, to infrastruktura towarzysząca, tj. baseny, boiska, muszla koncertowa, nie powstała (Radziejewicz-Winnicki, 2024). W efekcie planowany wypoczynek nie był aż tak aktywny. Z perspektywy dzisiejszej widać, jak niezrealizowanie kompleksowo zaprojektowanego zespołu domów wypoczynkowych przyczyniło się do degradacji i późniejszego upadku ekonomicznego Jaszowca w czasach III RP.

3. STRUKTURA PRZESTRZENNA – STAN OBECNY

Zlokalizowany na południowym stoku Równicy modernistyczny zespół budynków Jaszowca reprezentował wzorcowe podejście architektury do krajobrazu, w którym powstawał. Kameralna skala budynków nie zdominowała naturalnego krajobrazu, a wręcz wtopiła się w stok. Zasadniczo budynki miały zaprojektowane pokoje od strony słonecznej stoku, a funkcje uzupełniające (hole wejściowe, stołówki) od strony przeciwnej. Zespoły uzupełnione zostały budynkami usługowymi, zlokalizowanymi pomiędzy gronowcami a liniowcami. Mieściły się tam sklepy, punkty usług i poczty, klub oraz kawiarnia. Ponadto założenie miało zostać wyposażone dodatkowo w zespoły boisk i muszlę koncertową (których ostatecznie nie zrealizowano). Całość połączona została szlakami pieszymi i drogami dojazdowymi. Na fotografiach archiwalnych można zauważyć, że teren wokół budynków jest w większości wolny od drzew, co miało spowodować wzmocnienie ekspozycji architektury (il. 2, 5, 8). Obecnie w części założenia pojawiają się rozliczne zadrzewienia, które zmieniają charakter zaprojektowanego krajobrazu, chociaż mogą być pozytywnym elementem w gorące, letnie dni. W Jaszowcu można było znaleźć liczne mozaiki, którymi zdobiono budynki, do dziś zachowała się tylko jedna – w budynku punktowym.

Same wnętrza budynków były rozplanowane z myślą o użytkownikach. Krajobrazowe podejście do planowania Jaszowca miało zapewnić widok z każdego pokoju na dolinę. Ponadto zadbano o odpowiednie nasłonecznienie, balkon i umywalkę w każdym z nich. Natomiast zespoły łazienek były ogólnodostępne z korytarzy (Pawelec, 2021).

Il. 1. Mapa pokazująca lokalizację elementów zespołu Jaszowca: 1 – punktowce, 2 – liniowce, 3 – gronowce, 4 – zespół usługowy, 5 – dom wypoczynkowy „Nauczyciel”. Oprac. aut.

3.1. PUNKTOWCE

Budynki 5-kondygnacyjne, zlokalizowane w górnej części Jaszowca, nazywane są punktowcami. Jest to sześć obiektów wtopionych w górskie zbocze z charakterystycznym tarasowym układem kondygnacji. Wejścia główne zlokalizowano na poziomie drogi dojazdowej na 4-tej kondygnacji. Na ostatnim piętrze znajdowały się wspólne pomieszczenia i tarasy. Główna część zespołu pokoi usytuowana była od strony zbocza – charakterystycznej części elewacji tarasowej (il. 2, 3).

Il. 2. Widok na historyczny układ punktowców przed przekształceniami (Siudecki, b.r.)

Il. 3. Widok z lotu ptaka, kadr podobny do historycznego (zob. il. 2), z przodu punktowiec „Ondraszek” – widoczny zabudowany został taras na ostatniej kondygnacji, w tle punktowiec w trakcie przebudowy na cele mieszkalne 2024. Fot. aut.

Zasadnicze bryły punktowców pozostały bez zmian, pomimo że budynki poddawano różnym przekształceniom: zmianom materiałów na elewacji, zabudowie tarasów czy dobudowie wind. Ostatni punktowiec („Relax”) został poddany najpoważniejszej przebudowie i rozbudowie najbardziej ingerującej w wyraz architektoniczny. Planowana była zmiana sposobu

jego użytkowania na cele mieszkalne. Przebudowa została jednak przerwana i w chwili obecnej obiekt jest w stanie otwartym, co stanowi zagrożenie dla stanu technicznego budynku (il. 4). Jeden z punktowców, „Juhas”, jest dziś domem opieki seniora.

Il. 4. Punktowiec poddany rozbudowie i przebudowie na budynek mieszkalny. A – stan obecny, przekształcenie nie jest dokończone, 2024. Fot. aut.; B – wizualizacja przebudowy punktowca (Wyborcza.pl. Bielsko-Biała, 2018)

3.2. LINIOWCE

Zespół liniowców znajduje się w środkowej części Jaszowca i składa się z pięciu budynków zaprojektowanych w układzie dwupasmowym. Dwie części budynku zaplanowano na różnych poziomach połączonych szklanym łącznikiem ze względu na ukształtowanie zbocza – tak aby nie przestaniały sobie widoku (il. 5, 6). Górne pasmo to część z holem wejściowym, przestrzeniami wspólnymi, salami jadalnianymi i pokojami na końcowych odcinkach pasma. Natomiast w dolnym pasmie zaprojektowano pokoje i kawiarnie. Balkony zlokalizowano od strony otwarcia na widok w głąb doliny, a wejście główne – od tyłu, co pozwalało na maksymalną ekspozycję pokoi na krajobraz.

Il. 5. Liniowiec „Jawor” (Fotopolska, 2014)

Il. 6. Widok z lotu ptaka na zespół liniowców, 2024. Fot. aut.

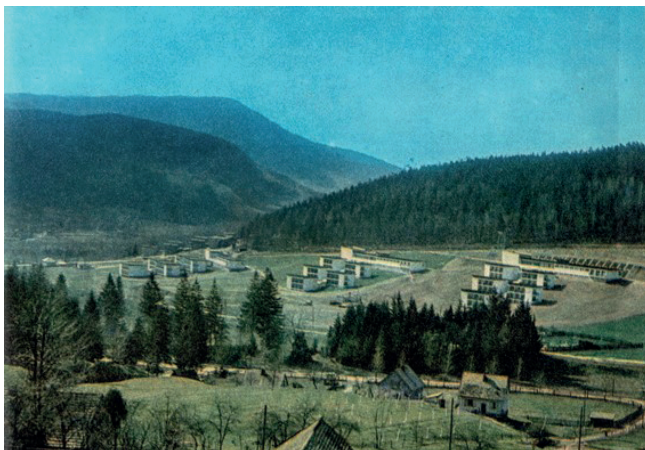
Przekształcenia, jakim uległy liniowce, to m.in. zmiany materiałów i kolorystyki elewacji, zabudowania balkonów oraz rozbudowa bryły budynku „Dąb” z dachem dwuspadowym w części środkowej (il. 7). Nadbudowano bryłę obiektu „Jawor”, zmieniając kształt dachu. Budynek „Zagłębie” wyburzono.

Il. 7. Rozbudowa budynku „Dąb”, 2024. Fot. aut.

3.3. GRONOWCE

Część Jaszowca składająca się z czterech budynków nazywanych gronowcami znajduje się w dolnej części założenia. W górnym paśmie obiektów zaprojektowano hol wejściowy i przestrzeń wspólną (jadalnia, kawiarnia, kuchnia itp.). Przeszklony łącznik, opadający wraz z ukształtowaniem terenu, prowadzi do pięciu powtarzalnych modułów z pokojami usytuowanymi wzdłuż osi korytarza przejściowego (il. 8, 9).

Il. 8. Widok na gronowce (Fotopolska, 2012)

Il. 9. Widok z lotu ptaka na gronowce – perspektywa podobna do tej na zdjęciu historycznym (zob. il. 8), 2024. Fot. aut.

Gronowce są częścią Jaszowca, która została poddana największym przekształceniom, m.in. nadbudowywano kondygnacje modułów mieszkalnych, wykonywano szklane wykusze w miejscach okien, zmieniono dachy na dwuspadowe (il. 10). Gronowiec „Leśnik” stracił całkowicie modernistyczny charakter na rzecz archetypicznego wyobrażenia o domku wczasowym w lesie – dwuspadowy czerwony dach, wiatrownice zdobione z motywami utożsamianymi w Polsce z typowo wiejską, regionalną architekturą i drewniane balustrady balkonów. Gronowiec „Dalia” jest nieużytkowany i chociaż jest budynkiem najmniej przekształconym, został opuszczony i pozostawiony na pastwę wandalii i amatorów urbexu.

Il. 10. Widok z lotu ptaka na poszczególne gronowce, ukazujący ich przebudowę, 2024:
 A – zmiana dachu z jednospadowego na dwuspadowy, zmiana elewacji budynku, przebudowa bryły i zmiana charakteru, dodanie elementów zdobniczych, obcych dla całego zamierzenia modernistycznego; B – nadbudowa kondygnacji, zmiana dachu na dwuspadowy w module górnym liniowym; C – zabudowania w postaci szklarni-wykuszy, zmiana dachu na dwuspadowy w module górnym liniowym; D – budynek opuszczony, bez modyfikacji, zachowujący formę i detal pierwotnego założenia. Fot. aut.

3.4. INNE ELEMENTY KRAJOBRAZU MODERNISTYCZNEGO JASZOWCA

Oprócz budynków wypoczynkowych krajobraz Jaszowca tworzą inne elementy architektury i architektury krajobrazu, m.in. charakterystyczne budynki trafostacji zaprojektowane dla całości założenia⁵, ścieżki spacerowe i schody, czy zapory kamienne na potoku Jaszowiec. Osobno został zaprojektowany też dom wypoczynkowy „Nauczyciel”, proj. Henryka Buszko i Aleksandra Franty⁶. W chwili obecnej elementy infrastruktury, takie jak ścieżki i schody terenowe łączące całe założenie, są w słabym stanie technicznym, chociaż

⁵ Zaprojektowane przez Augusta Boronia.

⁶ Pierwszy budynek modernistyczny w Jaszowcu, uruchomiony w 1963 roku.

w ostatnich latach poddawane są systematycznej modernizacji. W dolinie Jaszowca znajdują się także: dom wypoczynkowy „Pokój” – modernistyczny budynek z 1939 roku⁷, oraz pozostałości drewnianej architektury (Łęczyńska, 2021).

Il. 11. Elementy zagospodarowania terenu Jaszowca: A – trafostacja, B – schody łączące budynki, C – zapora na potoku Jaszowiec, 2024. Fot. aut.

3.5. WSPÓŁCZESNA FUNKCJA I PODZIAŁ WŁASNOŚCIOWY

Pierwotnie budynki wypoczynkowe wznoszone były ze środków finansowych, m.in. przedsiębiorstw państwowych, które miały na celu zorganizowanie miejsca wypoczynku dla swoich pracowników (Pawelec, 2021). Budynki były więc od początku zarządzane indywidualnie. Obecnie również budynki w założeniu należą do różnych właścicieli. Powoduje to, że polityka remontowa jest zróżnicowana. Większość budynków pełni dalej rolę ośrodków wczasowych, część zmieniła już funkcję, np. punktowiec „Juhas” obecnie jest domem opieki. Punktowiec „Relax”, położony najwyżej, jest obecnie w trakcie znacznej rozbudowy, która miała zmienić jego funkcje na mieszkalną. Część z obiektów nie jest w ogóle użytkowana („Chemik”, „Wiecha”, „Relax”), a „Zagłębie” jest wyburzone.

⁷ Zaprojektowany przez Karola Kozieła.

4. KONCEPCJA ROZWOJU JASZOWCA

Jaszowiec jest bardzo interesującym miejscem i ma duży potencjał, zarówno projektowy, jak i inwestycyjny. Potrzebny jest jednak odpowiedni plan działania, który pozwoli na rozwój dzielnicy wypoczynkowej, chroniąc ją jednocześnie przed degradacją powodowaną nieodpowiednimi rozbudowami czy przekształceniami.

W chwili obecnej nadal trwają prace nad opracowaniem miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, który obejmuje Jaszowiec. W 2020 roku Śląski Wojewódzki Konserwator Zabytków (ŚWKZ) wpisał kompleks Jaszowca do wojewódzkiego rejestru zabytków. W 2021 miasto Ustroń przy współpracy z Politechniką Śląską i Ireneuszem Hendlem zorganizowali konferencję, w której uczestniczył Śląski Wojewódzki Konserwator Zabytków. Celem była dyskusja o właściwej ochronie Jaszowca. W 2022 Wojewódzki Sąd Administracyjny w Gliwicach ze względów formalnych uchylił postanowienie ŚWKZ o wpisaniu budynków do wojewódzkiego rejestru zabytków. Budynki Jaszowca w chwili obecnej są wpisane na listę dóbr kultury województwa śląskiego jako dziedzictwo modernizmu.

Ponadto w 2022 roku została opracowana przez autorów niniejszej publikacji pogładowa koncepcja przedstawiająca możliwości adaptacji Jaszowca do nowych potrzeb, spełniających współczesne standardy ekonomiczne i prawne.

Głównymi założeniami koncepcji są:

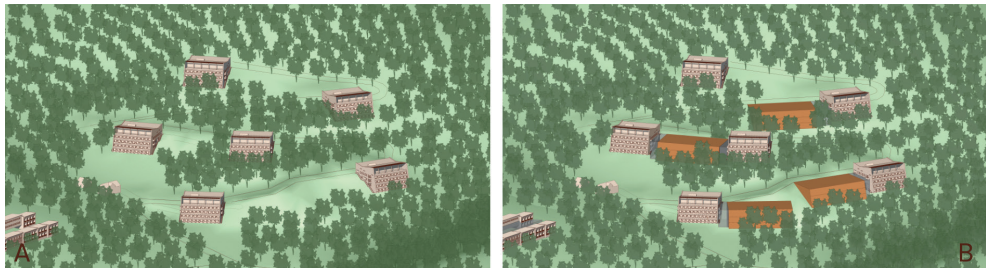
- zachowanie czytelnego układu urbanistycznego i kompozycji krajobrazowej,
- stworzenie możliwości rozbudowy danej typologii kontynuującej jej charakter,
- analiza możliwości rozbudowy i przebudowy budynków, umożliwiającą ich eksploatację, z uwzględnieniem współczesnych standardów i przepisów budowlanych,
- stworzenie możliwości przebudowy i rozbudowy budynków uwzględniającej aspekt ekonomiczny funkcjonowania hoteli.

4.1. PUNKTOWCE – KONCEPCJE ROZBUDOWY

Założeniem koncepcji projektowej było wkomponowanie nowo dodawanych kubatur rozbudowywanych części budynków w taki sposób, by nie zdominowały założenia przestrzennego i nie ingerowały w istniejące grupy drzew. W przypadku zespołu punktowców zaproponowano rozbudowę wtapiającą się w stok zbrocza. Dach nowej części zakłada się na poziomie wejścia do istniejących budynków (il. 12), poniżej poziomu ulicy Turystycznej. Na tym etapie założono dach zielony lub użytkowy. Zabieg ten powoduje, że w widoku ogólnym bryła budynku nie ulega znacznej zmianie, natomiast kubatura i powierzchnia użytkowa znacznie się powiększają. Projektowana część pozostaje wtopiona w zbocze górskie, natomiast elewacja ma nawiązywać skośną formą i swoim charakterem do architektury punktowców (poziome linie balkonów, pionowe podziały pokoi). Nowa kubatura nie może dominować, powinna pozostać w tle istniejących budynków. Rysunek projektowy pokazuje maksymalne zakresy rozbudowy (il. 13).

Il. 12. Widok na punktowce: A – stan pierwotnie wybudowany, B – proponowana rozbudowa (kolor pomarańczowy). Oprac. aut.

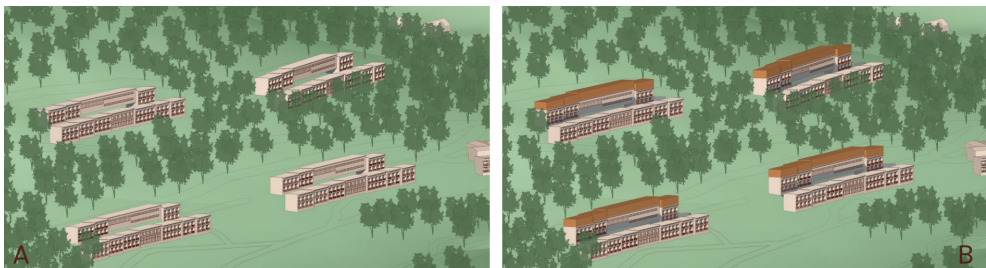

Il. 13. Widok na punktowce: A – stan pierwotnie wybudowany, B – proponowana rozbudowa (kolor pomarańczowy). Oprac. aut.

4.2. LINIOWCE – KONCEPCJE ROZBUDOWY

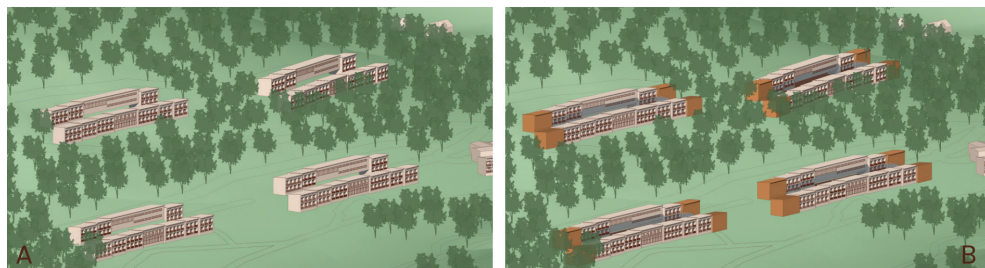
Cechą charakterystyczną tego typu budynków jest ich liniowe ułożenie, w tym przypadku w postaci dwóch pasm. Układ ten powinien pozostać nienaruszony. W związku z tym podczas prac projektowych powstały dwie propozycje pozwalające na powiększenie powierzchni użytkowej liniowców.

Pierwsza koncepcja zakłada nadbudowę tylnego pasma liniowca i ewentualną zabudowę przestrzeni między dwoma pasmami budynku w celu utworzenia nowych przestrzeni wspólnych, np. basenów, sal konferencyjnych i bankietowych.

Il. 14. Widok na liniowce: A – stan pierwotnie wybudowany, B – proponowany pierwszy wariant rozbudowy (kolor pomarańczowy). Oprac. aut.

Druga propozycją polega na rozbudowie obu pasm o dodatkowe segmenty liniowców po bokach – wydłużając budynek. Umożliwia w ten sposób rozbudowę o kolejne pokoje. Tutaj również możliwa jest zabudowa przestrzeni między pasmami.

Il. 15. Widok na liniowce: A – stan pierwotnie wybudowany, B – proponowany drugi wariant rozbudowy (kolor pomarańczowy). Oprac. aut.

4.3. GRONOWCE – KONCEPCJE ROZBUDOWY

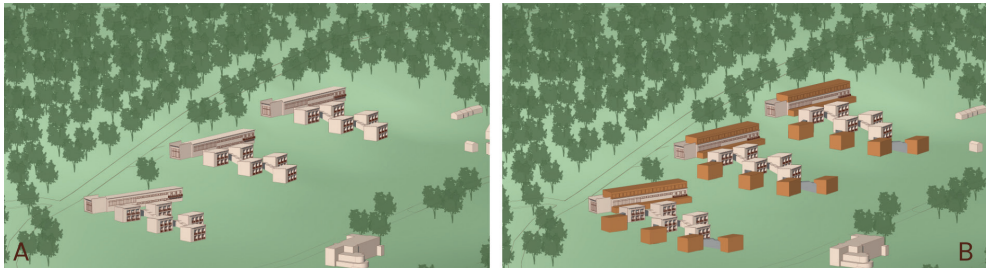
W przypadku gronowców najważniejszym elementem projektowym było zaproponowanie takich rozwiązań, które nie zaburzą rytmu modułów nanizanych na przeszklony łącznik.

Pierwsza propozycja obejmuje rozbudowę każdego budynku o dodatkowe „grono”, co pozwoli na podwojenie liczby pokoi przy zachowaniu indywidualnego charakteru obiektów. Proponuje się również nadbudowę głównego pawilonu.

Il. 16. Widok na gronowce: A – stan pierwotnie wybudowany, B – proponowany pierwszy wariant rozbudowy (kolor pomarańczowy). Oprac. aut.

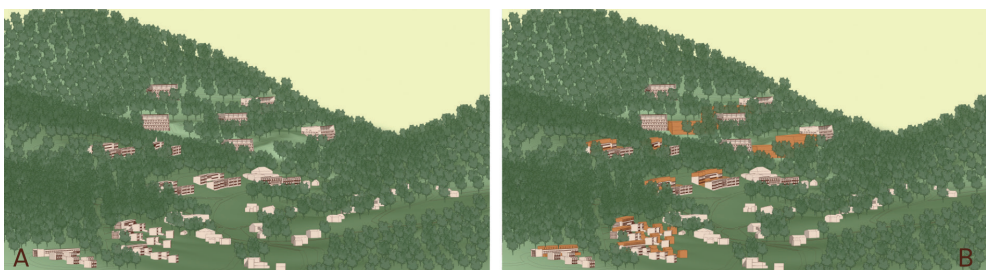
Drugą propozycją jest rozbudowa istniejących kiści „gron” o dodatkowe moduły z pokojami, rozwijając już istniejący układ i wydłużając go. W tym wariantcie również możliwe jest rozbudowanie pawilonu górnego.

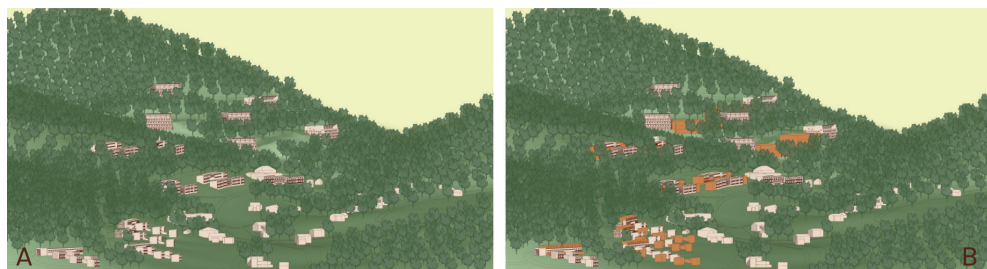
Il. 17. Widok na gronowce: A – stan pierwotnie wybudowany, B – proponowany drugi wariant rozbudowy (kolor pomarańczowy). Oprac. aut.

5. PODSUMOWANIE

Całe istniejące założenie Jaszowca niesie wiele wartości architektonicznych, urbanistycznych i krajobrazowych. W związku z tym Śląski Wojewódzki Konserwator Zabytków ponownie rozpoczął procedurę wpisania Jaszowca do rejestru zabytków. Obecnie zespół domów wczasowych – gronowców, liniowców i punktowców – jest wpisany na listę dóbr kultury województwa śląskiego jako dziedzictwo modernizmu, a budynki posiadają swoje karty ewidencyjne obiektów zabytkowych (Dudys, 2020a; 2020b; 2020c). W projekcie obecnie procedowanego miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru Ustroń-Jaszowiec są proponowane zapisy nakazujące w projektach przekształceń i adaptacji budynków kompleksu Jaszowiec uwzględnienie ograniczenia konserwatorskiego wynikającego z konieczności zachowania i ochrony wartości kulturowych i historycznych. Poszczególne budynki zarządzane indywidualnie są obecnie w bardzo różnym stanie technicznym i estetycznym. Niektóre z nich zostały poddane przekształceniom, które spowodowały zatracenie ich pierwotnego charakteru. Inne przez brak użytkowania popadają w ruinę. Znaczna część funkcjonuje i nadal ma czytelny charakter nadany im przez projektantów.

Il. 18. Widok na całość założenia: A – stan pierwotnie wybudowany, B – proponowany pierwszy wariant rozbudowy (kolor pomarańczowy). Oprac. aut.

Il. 19. Widok na całość założenia: A – stan pierwotnie wybudowany, B – proponowany drugi wariant rozbudowy (kolor pomarańczowy). Oprac. aut.

Od czasu powstania budynków zmieniono wymogi dotyczące funkcji, dostępności i inne, wynikające z obowiązujących przepisów. Standardy projektowe dla budynków wypoczynkowych również uległy zmianie, m.in. te dotyczące wielkość pokoi czy dostępu do łazienek. Nie do pominięcia jest również aspekt ekonomiczny, gdyż obecnie przyjmuje się, że hotele osiągają swój poziom opłacalności (stosunek personelu do liczby gości) przy ok. 100 pokojach. W związku z tym zaczęła rosnąć presja właścicieli obiektów na remonty, modernizacje i rozbudowy. W celu porozumienia i znalezienia optymalnych rozwiązań dla Jaszowca w 2021 roku przez UM Ustroń została zorganizowana konferencja pt. *Dzielnica wczasowa Ustroń-Jaszowiec – ochrona dziedzictwa powojennego*. Każdy z uczestników mógł wyrazić swoje obawy i oczekiwania wpływające na kształt konkretnych rozwiązań.

Opracowanie szczegółowego projektu rozwoju dzielnicy dla całego założenia może spotkać się z różnymi wyzwaniami, przede wszystkim ze względu na skomplikowany stosunek własnościowy obiektów. Jednak pewne założenia wytyczające ogólne kierunki są niezbędne. Mogą one być ujęte w MPZP czy realizowane w ramach nadzoru konserwatorskiego. Konieczne dla ustalenia standardu technicznego i nowego wyrazu estetycznego w poszczególnych grupach typologicznych obiektów wydaje się skoordynowanie gospodarki remontowej. Całość założenia połączona jest ze sobą systemem ścieżek pieszych i małą architekturą, co powinno zostać ujednoczone, zrewitalizowane i poddane modyfikacji w celu uatrakcyjnienia terenów pomiędzy budynkami.

Należy dążyć jednak do możliwie szczegółowego opracowania projektu rozwoju dzielnicy ze względu na to, że brak skoordynowanych działań w skali całego układu może spowodować zatracenie spójności zespołu, który obecnie już ulega degradacji. Prace polegające na rozbudowach, prowadzone indywidualnie dla każdego budynku, mogą doprowadzić do zatracenia spójnego charakteru kubatur w poszczególnych grupach obiektów. Zdaniem autorów pomyślny efekt działań indywidualnych jest mało prawdopodobny w dzisiejszych realiach. Przykładem jest zniszczenie domu „Leśnik”, gdzie nowy projekt pozbawił budynek pierwotnego charakteru.

Aby Jaszowiec mógł poprawnie funkcjonować, konieczne jest również spełnienie warunków opłacalności ekonomicznej obiektów, jak i atrakcyjności całego założenia.

Prezentowana koncepcja jest efektem prac nad poszukiwaniem prawidłowej ścieżki rozwoju dzielnicy wypoczynkowej.

BIBLIOGRAFIA

- Bacz, J. (2013). *Chcę przypomnieć o istnieniu. Jaszowiec świętuje jubileusz*. Pobrane z: <https://wiadomosci.ox.pl/chca-przypomniec-o-istnieniu-jaszowiec-swietuje-jubileusz,23747> (dostęp: 05.08.2023).
- Bieleś, M. (2024). *Powstał film o Jaszowcu*. Pobrane z: <https://ustronska.pl/2024/03/16/powstal-film-o-jaszowcu/> (dostęp: 03.05.2024).
- Ciarkowski, B. (2020). *Na ratunek gronowcom, punktowcom i liniowcom. Ochrona dzielnicy wczasowej Jaszowiec w Ustroniu*. Pobrane z: <https://www.architekturaibiznes.pl/ochrona-dzielnicy-wczasowej-jaszowiec-w-ustroniu,5255.html> (dostęp: 22.11.2023).
- Dudys, K. (2020a). *Karta ewidencyjna obiektu nieruchomego, Ustroń Jaszowiec zespół domów wczasowych przy ul. Stromej 20, 18, 7, 5, 6, 2*. Pobrane z: <http://bip.wkz.katowice.pl/index.php?id=156> (dostęp: 20.11.2023).
- Dudys, K. (2020b). *Karta ewidencyjna obiektu nieruchomego, Ustroń Jaszowiec zespół domów wczasowych przy ul. Turystycznej 6, 7, 8, 10*. Pobrane z: <http://bip.wkz.katowice.pl/index.php?id=264> (dostęp: 20.11.2023).
- Dudys, K. (2020c). *Karta ewidencyjna obiektu nieruchomego, Ustroń Jaszowiec zespół domów wczasowych przy ul. Wczasowej 47, 49, 51, 88, 90*. Pobrane z: <http://bip.wkz.katowice.pl/index.php?id=132> (dostęp: 20.11.2023).
- Fotopolska. (2012). *Dzielnica_Jaszowiec_1789580_Fotopolska-Eu*. Pobrane z: https://fotopolska.eu/Dzielnica_Jaszowiec_1789580-foto (dostęp: 12.12.2023).
- Fotopolska. (2014). *Lata 1967–1968. Ustroń–Jaszowiec. Dom wypoczynkowy „Jawor”. Poczłtówka RUCH*. Pobrane z: https://fotopolska.eu/Dom_wczasowy_Jawor_Ustron?map_z=17&f=504501-foto (dostęp: 03.05.2024).
- Friedel, J. (1961). Konkurs na dzielnicę wczasową Jaszowiec w regionalnym uzdrowisku śląskim Wiśła Ustroń. *Architektura*, 7–8, 300–303.
- Furtak, E. (2018). *Jaszowiec wraca do gry. Powstaną tutaj luksusowe apartamenty ze spa i salą na dachu*. Pobrane z: <https://bielskobiąla.wyborcza.pl/bielskobiąla/7,88025,23750835,jaszowiec-wraca-do-gry-powstana-tutaj-luksusowe-apartamenty.html> (dostęp: 12.12.2023).
- Galant, A. (2024). *Jaszowiec. Zapomniana nowoczesność*. Pobrane z: <https://audycjekulturalne.pl/jaszowiec-zapomniana-nowoczesnosc/> (dostęp: 03.05.2024).
- Łaski, D. (2023). *Historia pewnego kurortu*. Pobrane z: <https://www.designalive.pl/echo-ikony/> (dostęp: 12.03.2024).
- Łęczyńska, A. (2021). Budownictwo drewniane dzielnicy Jaszowiec w świetle zachowanych obiektów. *Pamiętnik Ustroński*, 24, 217–230.
- Namysłowski, M. (2018). *Poprawa stanu naturalnego w zdegradowanej dzielnicy Jaszowiec w Ustroniu*. Pobrane z: <https://ustron.bip.info.pl/plik,id,50104> (dostęp: 15.03.2023).
- Pawelec, T. (2021). Ustroń–Jaszowiec. Niespełniony sen o socjalistycznym kurorcie (ze studiów nad kulturą wczasów i wypoczynku w PRL-u). *Dzieje Najnowsze*, 53(2), 115–141.

- Projekt miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru w Ustroniu Jaszowcu, w rejonie ulic Wczasowej, Turystycznej, Stromej, Skalica i Równica – etap 2.* Projekt planu w trakcie opracowania, wydany do wglądu przez UM Ustroń.
- Radzewicz-Winnicki, R. (2024). Wybrane zagadnienia ochrony dziedzictwa kulturowego zespołu architektonicznego Jaszowiec w Ustroniu. *Builder*, 28, 11–15.
- Siudecki, J. (b.r.). *Ustroń Jaszowiec. Domy wypoczynkowe*. Pobrane z: <https://staradobrasiazka.pl/73963-ustron-jaszowiec-domy-wypoczynkowe-fot-siudecki> (dostęp: 22.11.2023).
- Sołomiewicz, A. (2022). *Powojenne dziedzictwo architektoniczne w obiektywie. Powstał film o dzielnicy Jaszowiec w Ustroniu*. Pobrane z: https://www.propertydesign.pl/dossier/132/powojenne_dziedzictwo_architektoniczne_w_obiektywie_powstal_film_o_dzielnicy_jaszowiec_w_ustroniu,41674.html (dostęp: 22.11.2023).
- Szafer, T.P. (1972). *Nowa Architektura Polska diariusz lat 1966–1970*. Warszawa: Arkady.
- Szmitkowska, A. (2018). Architektura pracowniczych ośrodków wczasowych w Polsce. Zarys problematyki. *Architectus*, 3(55), 83–100.
- Winnicki, J. (1961). Jaszowiec – dzielnica wczasowa w Ustroniu. *Architektura*, 7–8, 304–305.
- Wikipedia (b.r.). *Jaszowiec (Ustroń)*. Pobrane z: [https://pl.wikipedia.org/wiki/Jaszowiec_\(Ustro%C5%84\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Jaszowiec_(Ustro%C5%84)) (dostęp: 12.03.2023).
- Winnicki, J. (1969). Jaszowiec – dzielnica wczasowa. *Architektura*, 2–3, 42–53.
- Wyborcza.pl. Bielsko-Biała. (2018). Pobrane z: <https://bielskobiala.wyborcza.pl/bielskobiala/51,88025,23750835.html#S.galeria-K.C-B.1-L.1.duzy> (dostęp: 12.12.2023).

Marta Skiba (m.skiba@aiu.uz.zgora.pl)

 <https://orcid.org/0000-0002-4248-0378>

Agnieszka Wierzbicka (a.wierzbicka@aiu.uz.zgora.pl)

 <https://orcid.org/0000-0002-6069-9912>

Uniwersytet Zielonogórski, Instytut Architektury i Urbanistyki

Wybór metod strukturyzacji problemu w planowaniu przestrzennym

Choosing methods of problem structuring in spatial planning

Streszczenie

Kształtowanie przestrzenne miasta jest wielopoziomowe z uwagi na zróżnicowaną strukturę i rozkład usług oraz zapotrzebowanie na media. Pytanie – jak wykorzystać możliwości progностyczne, ułatwiające podejmowanie decyzji? Artykuł przedstawia wybór metod strukturyzacji problemu oraz alternatywne rozwiązania w formie scenariuszy „co – jeśli?”. Cechą szczególną podejścia jest jednocześnie wykorzystanie wiedzy formalnej oraz wiedzy eksperckiej w ujęciu umożliwiającym użycie prognoz.

Słowa kluczowe: miasto, metoda strukturyzacji problemu, scenariusz „co – jeśli?”

Abstract

The spatial shaping of the city is multi-level due to the diverse structure and distribution of services and demand for media. The question is – how do we use forecasting capabilities to facilitate decision-making? The article presents a selection of problem structuring methods and alternative solutions in the form of “what-if” scenarios. A special feature of the approach is the simultaneous use of formal knowledge and expert knowledge in an approach that allows using forecasts.

Keywords: city, problem structuring method, ‘what-if?’ scenario

1. WPROWADZENIE

W planowaniu przestrzennym kluczową rolę odgrywają dokumenty planistyczne, w tym dokumenty strategiczne i lokalne przepisy, które pomagają organizować przestrzeń, minimalizować konflikty i wspierać rozwój zrównoważony. Dokumenty strategiczne określają długofalowe cele i priorytety rozwoju przestrzennego na poziomie krajowym, regionalnym i lokalnym. Obecna zmiana w prawie dotyczącym zagospodarowania przestrzennego (nowelizacja Ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, która weszła w życie 24 września 2023 r. – Dz.U. 2023, poz. 1688) zwiększa udział partycypacji przestrzennej oraz wprowadza przepisy regulujące udział społeczeństwa w procedurze planistycznej, a także dotyczące ujednoczenia regulacji różnych aktów planistycznych oraz wprowadzenia różnorodnych form przeprowadzania konsultacji społecznych wraz z możliwością stosowania narzędzi do komunikacji zdalnej (Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym – Dz.U. 2003, poz. 977, oraz Ustawa z dnia 7 lipca 2023 r. o zmianie ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz niektórych innych ustaw – Dz.U. 2023, poz. 1688). Ustawodawca wprowadza również tryb uproszczonej procedury planistycznej (w wybranych przypadkach), a także umożliwia równoczesne prowadzenie procedur dla różnych aktów oraz ogranicza konieczność powtarzania konsultacji społecznych. Ponieważ zapewnienie partycypacji społecznej, zgodnie z nowymi regulacjami wprowadzonymi do u.p.z.p. w rozdziale 1a, polega na:

- 1) umożliwieniu udziału interesariuszom w przygotowaniu aktów planowania przestrzennego, w tym wypowiedania się, składania wniosków lub uczestnictwa w konsultacjach społecznych;
- 2) poznaniu potrzeb, zebraniu stanowisk i pomysłów interesariuszy dotyczących polityki przestrzennej;
- 3) inicjowaniu, umożliwianiu i wspieraniu działań służących rozwijaniu dialogu między interesariuszami w ramach kształtowania i prowadzenia polityki przestrzennej oraz zwiększaniu udziału interesariuszy w kształtowaniu i prowadzeniu polityki przestrzennej.

Zatem bardzo ważny staje się model podejmowania decyzji na drodze konsensusu społecznego (Ociepa-Kubicka, 2015). Pomimo tego, że nowe przepisy będą wchodzić w życie etapami (część uregulowań zacznie obowiązywać od 24 września 2023 r., a część od 1 stycznia 2025 r. i 1 stycznia 2026 r.), należy zastanowić się i przygotować proceduralnie na dialog i wspólne podejmowanie decyzji przestrzennych.

Proces planowania przestrzennego jest z natury wieloetapowy i wielopłaszczyznowy, dlatego najważniejszym zadaniem wydaje się możliwość przedstawienia społeczeństwu (czyli ludziom nie zawsze przygotowanym merytorycznie do podejmowania decyzji) hierarchii problemu przestrzennego, który wymaga rozwiązania lub przestrzennego uzgodnienia. W praktyce strukturyzacja problemu w planowaniu przestrzennym przekłada się na stworzenie bardziej stabilnych, zrozumiałych i kompleksowych rozwiązań, które są w stanie sprostać zarówno aktualnym, jak i przyszłym wyzwaniom w zarządzaniu przestrzenią. W skrócie, ustrukturyzowanie problemu w planowaniu przestrzennym pozwala na bardziej logiczne i skuteczne

podejście do projektowania rozwiązań, minimalizując ryzyko nieprzewidzianych problemów i zwiększając prawdopodobieństwo osiągnięcia zamierzonych celów (Fogiel, 2020).

Wybór decyzji w planowaniu przestrzennym nie jest aktem jednorazowym, ale procesem iteracyjnym, który dokonuje się w wyniku dynamicznego poszukiwania rozwiązań (Żak-Skwierczyńska i in., 2023). W trakcie procesu decydent uczy się i może zmienić swoje preferencje (Wierzbicki, 2018). Proces wspomaganie decyzji kończy się, gdy decydent znajdzie taką decyzję, która pozwala na osiągnięcie rezultatów spełniających jego aspiracje lub w pewnym sensie najbliższych do tych aspiracji. Metoda nie zastępuje decydenta w podejmowaniu decyzji. Całym procesem podejmowania decyzji steruje decydent, a zasadniczym zadaniem metody jest raczej wspomaganie uczenia się przez decydenta aniżeli końcowy akt wyboru (Michnik, 2013).

2. METODY STRUKTURYZACJI PROBLEMU

Metody strukturyzacji problemu są narzędziami i technikami, które pomagają w zrozumieniu i analizie złożonych problemów oraz wyzwań. Umożliwiają dokładniejsze zrozumienie przyczyn problemu oraz jego kontekstu, co jest kluczowe do wypracowania skutecznych rozwiązań (Kobryń, 2014). Dają możliwość oceny różnych opcji oraz ich potencjalnych skutków, co sprzyja podejmowaniu świadomych decyzji. W praktyce mogą przyjmować różne formy, takie jak diagramy, macierze, modele analityczne czy techniki burzy mózgów. Użycie tych metod pozwala na lepsze zrozumienie problemów i efektywniejsze ich rozwiązywanie. Poniżej przedstawiono autorski wybór metod strukturyzacji problemu (tab. 1).

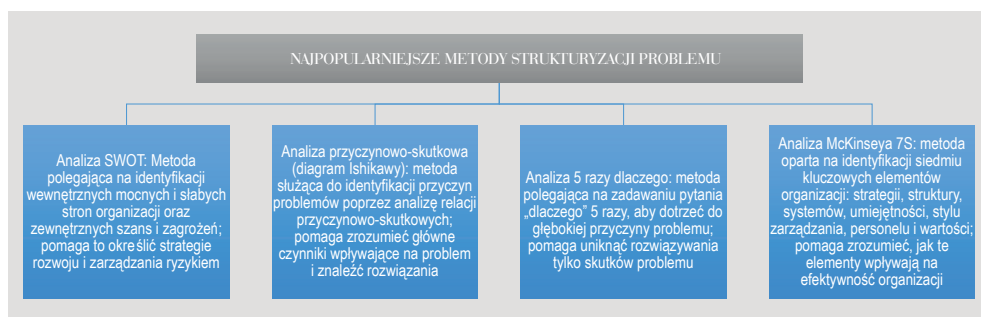
Tabela 1. Wybór metod strukturyzacji problemu. Oprac. aut.

Metody strukturyzacji problemu			
Mapy poznawcze	<i>Cognitive maps</i>	Bart Kosko, 1986	Reprezentacja myślenia o problemie
Rozmyte mapy poznawcze	<i>Fuzzy cognitive maps</i>	Stiven Grey, 2016	Wykorzystuje rozmyte operacje agregacji
Mapy uzasadnień	<i>Reasoning maps</i>	Montibeller, 2008	Pomoc w analizie wielokryterialnej MCDA
Mapa poznawcza z oceną ilościową (skalą)	<i>ANP (analytic network process)</i>	Saaty, 1992	Rozwinięcie AHP z zależnością kryteriów
	<i>DEMATEL (decision-making trial and evaluation laboratory)</i>	Fontela i Gabus, 1976	Zintegrowane rozwiązania w badaniu fragmentarycznych i antagonistycznych zjawisk
	<i>WINGS (weighted influence non-linear gauge system)</i>	Michnik, 2013	Nieliniowe zależności w ilościowej ocenie zjawisk

Metody strukturyzacji problemu mają kilka charakterystycznych cech, które czynią je efektywnymi narzędziami do analizy i rozwiązywania złożonych problemów:

- dzięki wspólnej terminologii i strukturalnemu podejściu metody te ułatwiają zrozumienie problemu przez różne zainteresowane strony;
- mogą być stosowane w różnych dziedzinach i kontekstach, od zarządzania projektami po rozwiązywanie problemów technicznych, społecznych czy organizacyjnych;
- skupiają się nie tylko na objawach problemu, ale również na jego przyczynach, co pozwala na bardziej skuteczne rozwiązania;
- wiele metod zakłada współpracę w grupach, co sprzyja wymianie pomysłów, kreatywności oraz zaangażowaniu wszystkich uczestników;
- często wykorzystują graficzne przedstawienia (np. diagramy, mapy myśli), co ułatwia zrozumienie i komunikację z innymi uczestnikami procesu analitycznego;
- umożliwiają porównywanie różnych scenariuszy oraz oceny ich potencjalnych skutków, co wspiera proces podejmowania decyzji.

Dzięki tym cechom metody strukturyzacji problemu stają się użytecznym narzędziem w procesie analizy i podejmowania decyzji. Wspólną cechą najczęściej stosowanych metod wielokryterialnych jest klasyczne założenie o niezależności kryteriów. W wielu jednak przypadkach tradycyjne metody mogą prowadzić do zniekształceń. Jest to miejsce, w którym swoją użyteczność mogą wykazać podejścia o słabszych założeniach. Należą do nich m.in.: ANP (*analytic network process*) i WINGS (*weighted influence non-linear gauge system*) (Michnik, 2013).

Il. 1. Schematyczne przedstawienie najczęściej stosowanych metod strukturyzacji problemu. Oprac. aut.

2.1. METODY SCENARIUSZOWE

Scenariusze zdarzeń są często wykorzystywane w planowaniu przestrzennym do prognozowania potencjalnych zmian w środowisku i infrastrukturze. Przez analizę różnych scenariuszy planiści mogą lepiej przygotować się na ewentualne wydarzenia i podejmować bardziej świadome decyzje dotyczące rozwoju przestrzennego. Przykłady scenariuszy mogą obejmować

zmiany klimatyczne, wzrost populacji, rozwój gospodarczy czy zmiany w infrastrukturze transportowej. Dzięki analizie różnych scenariuszy planiści mogą lepiej zrozumieć potencjalne konsekwencje swoich decyzji i opracować bardziej elastyczne i zrównoważone plany przestrzenne.

Metody wspomaganie podejmowania decyzji oparte na scenariuszach zdarzeń mają swoje zalety i ograniczenia. Głównym wyzwaniem w tym podejściu jest konieczność uwzględnienia wszystkich możliwych scenariuszy oraz ich prawdopodobieństwa, co może być trudne ze względu na złożoność sytuacji i brak pełnej informacji (Michnik, 2013). Ponadto istnieje ryzyko, że decydenci mogą być podatni na wpływ emocji lub uprzedzeń, co może wpłynąć na wybór preferowanego scenariusza (Kobryń, 2014). Dlatego ważne jest, aby korzystać z metod wspomaganie decyzji w sposób świadomy i zrównoważony, uwzględniając zarówno dane obiektywne, jak i intuicję.

Do scenariuszowego prognozowania rozwoju przestrzennego wykorzystuje się różnorodne metody, aby uwzględnić różne czynniki i złożoność procesu planowania przestrzennego. Oto kilka popularnych metod wykorzystywanych w tym celu:

1. Modelowanie matematyczne: Wykorzystuje się modele matematyczne do symulowania różnych scenariuszy rozwoju przestrzennego na podstawie danych dotyczących populacji, gospodarki, infrastruktury, transportu itp. Modele te pozwalają na analizę wpływu różnych czynników na rozwój i prognozowanie przyszłych trendów (Mrówczyńska i in., 2022).
2. Analiza trendów historycznych: Analiza trendów historycznych pozwala na identyfikację wzorców rozwoju przestrzennego oraz prognozowanie przyszłych zmian na podstawie danych z przeszłości. To podejście pozwala na lepsze zrozumienie dynamiki rozwoju i identyfikację potencjalnych zagrożeń i szans (Lorens, Martyniuk-Pęcsek, 2010).
3. Konsultacje społeczne: Włączenie mieszkańców i interesariuszy w proces planowania przez konsultacje społeczne pozwala na uwzględnienie różnorodnych perspektyw i potrzeb społeczności lokalnej. To pomaga w tworzeniu bardziej zrównoważonych i akceptowalnych planów rozwoju miasta (Sante, Tubío, Miranda, 2020).
4. Analiza scenariuszowa: Przeprowadzanie analizy scenariuszowej polega na opracowaniu i ocenie różnych możliwych scenariuszy, uwzględniających różne zmienne i czynniki wpływające na rozwój przestrzenny. Przez analizę rozmaitych scenariuszy planiści mogą lepiej zrozumieć potencjalne konsekwencje różnych decyzji i działań oraz przygotować się na różne przyszłe sytuacje (Pan i in., 2024).
5. Technologie GIS: Technologie Geograficznych Systemów Informacyjnych (GIS) pozwalają na zbieranie, analizę i wizualizację danych przestrzennych, co jest niezbędne do prognozowania rozwoju. GIS umożliwiają mapowanie zasobów, analizę przestrzenną oraz tworzenie modeli przestrzennych, co jest kluczowe do skutecznego planowania przestrzennego (Sztubecka i in., 2020).
6. Analiza kosztów i korzyści: Przeprowadzanie analizy kosztów i korzyści pozwala na ocenę ekonomicznych aspektów różnych scenariuszy. To pomaga w identyfikacji najbardziej efektywnych i zrównoważonych rozwiązań oraz podejmowaniu decyzji opartych na danych i faktycznych korzyściach dla społeczności lokalnej (Castillo-Atoche i in., 2024).

Il. 2. Schemat etapów budowy scenariuszy stosowanych w metodach strukturyzacji problemu. Oprac. aut.

2.2. METODY OPARTE NA GRAFACH I ICH ZASTOSOWANIE

Metody oparte na grafach, takie jak mapy poznawcze, również mogą być wykorzystywane do scenariuszowego prognozowania rozwoju przestrzennego. Mapy poznawcze są narzędziem wizualizacji informacji, które pozwalają na przedstawienie złożonych zależności między różnymi elementami w formie graficznej. W kontekście planowania przestrzennego mapy poznawcze mogą być wykorzystane do:

1. Wizualizacji relacji przestrzennych: Mapy poznawcze pozwalają na przedstawienie relacji przestrzennych między różnymi obszarami miasta, co jest istotne przy planowaniu infrastruktury, transportu czy zagospodarowania przestrzennego.
2. Analizy sieciowej: Grafy mogą być wykorzystane do analizy sieciowej, czyli identyfikacji połączeń i relacji między różnymi elementami infrastruktury miejskiej, takimi jak drogi, linie komunikacyjne czy sieci energetyczne.
3. Modelowania przepływów ludzi, towarów czy informacji w mieście: Jest to istotne przy planowaniu transportu publicznego czy zarządzaniu kryzysowym. Wykorzystanie metod opartych na grafach, takich jak mapy poznawcze, może pomóc w lepszym zrozumieniu złożoności rozwoju miasta oraz identyfikacji optymalnych rozwiązań dla rozwoju miejskiego. Dzięki mapom poznawczym można lepiej zrozumieć strukturę miasta, relacje między jego elementami oraz potencjalne obszary do poprawy czy rozwoju. W rezultacie planiści miejscy mogą bardziej efektywnie planować inwestycje, rozwój infrastruktury czy programy rozwoju społeczno-gospodarczego, dysponując lepszymi narzędziami do analizy i podejmowania decyzji.

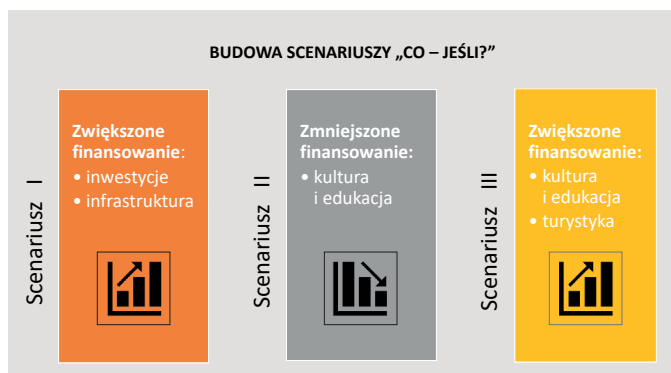
3. WYNIKI

Stworzono ekspercki model miasta teoretycznego, które rozwija się w zrównoważony sposób. W tym modelu koncepty (kierunki zarządzania) uosabiają miasto. Eksperti w modelu określili powiązania (dodatnie i ujemne) pomiędzy tymi konceptami. Jednocześnie założono siłę wpływu poszczególnych konceptów na siebie. Stworzony teoretyczny model miasta jest modelem dynamicznym, stabilnym, co oznacza, że zmiany wprowadzane w poszczególnych obszarach funkcjonowania zmieniają siły wpływu pomiędzy poszczególnymi konceptami (Gray i in., 2013). Przeanalizowano 20 konceptów (haseł), które odpowiadały czynnikom wzrostu w sześciu obszarach składających się na zrównoważony rozwój miasta (tab. 2). Poszczególne oceny zostały uśrednione, po czym wygenerowano przy użyciu programu Mental Modeler trzy przykładowe scenariusze.

Tabela 2. Wybór dwudziestu konceptów charakteryzujących rozwój miasta w sześciu obszarach funkcjonowania. Oprac. aut.

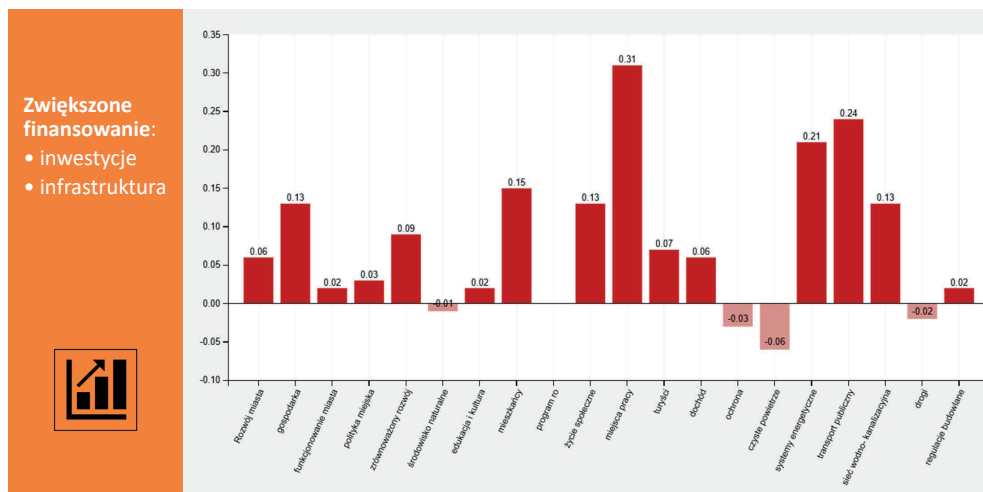
Lp.	Obszary działań	Koncepty-kierunki zarządzania
1.	Infrastruktura	Systemy energetyczne
2.		Drogi
3.		Transport publiczny
4.		Sieć wodno-kanalizacyjna
5.	Polityka lokalna	Polityka miejska
6.		Regulacje budowlane
7.		Strategia rozwoju
8.		Funkcjonowanie miasta
9.		Zrównoważony rozwój
10.	Człowiek	Życie społeczne
11.		Mieszkańcy
12.	Inwestycje	Miejsca pracy
13.		Nowe obiekty
14.		Dochód
15.		Gospodarka
16.	Kultura i edukacja	Edukacja i kultura
17.		Turyści
18.	Przyroda	Środowisko naturalne
19.		Ochrona
20.		Czyste powietrze

Poniżej przedstawiono trzy scenariusze, w których zwiększono lub zmniejszono wpływ poszczególnych obszarów funkcjonowania miasta na siły oddziaływania między konceptami (il. 3).

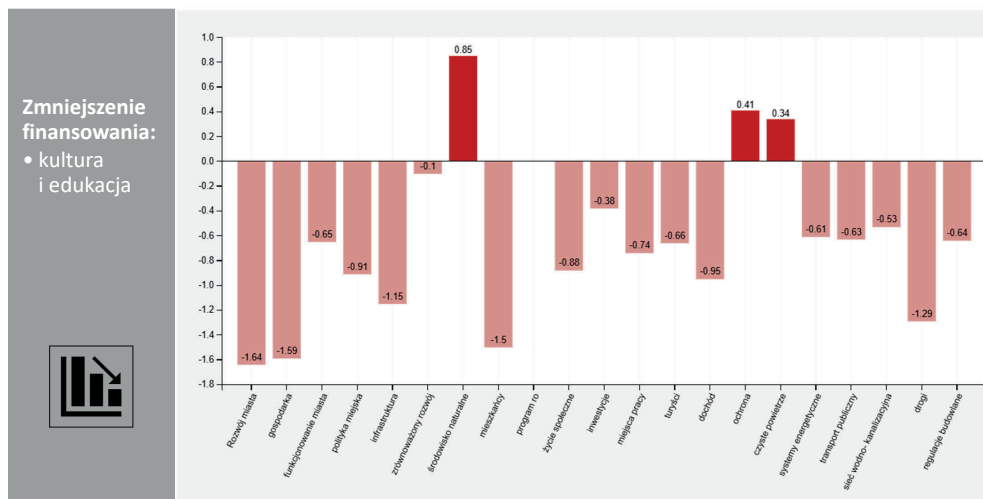
Il. 3. Trzy scenariusze modelu zrównoważonego rozwoju miasta, w których siła oddziaływania została zwiększona jako dodatkowe finansowanie obszaru funkcjonowania miasta. Oprac. aut.

Poniżej rozwinięto przykładowe scenariusze, aby zobaczyć potencjalne zmiany w schemacie „co – jeśli?”. Ilustracje 4–6 przedstawiają efekty zmniejszenia lub zwiększenia finansowania w całych obszarach funkcjonowania miasta. Można zaobserwować, jak wzrasta lub zmniejsza się dynamika rozwoju zrównoważonego miasta.

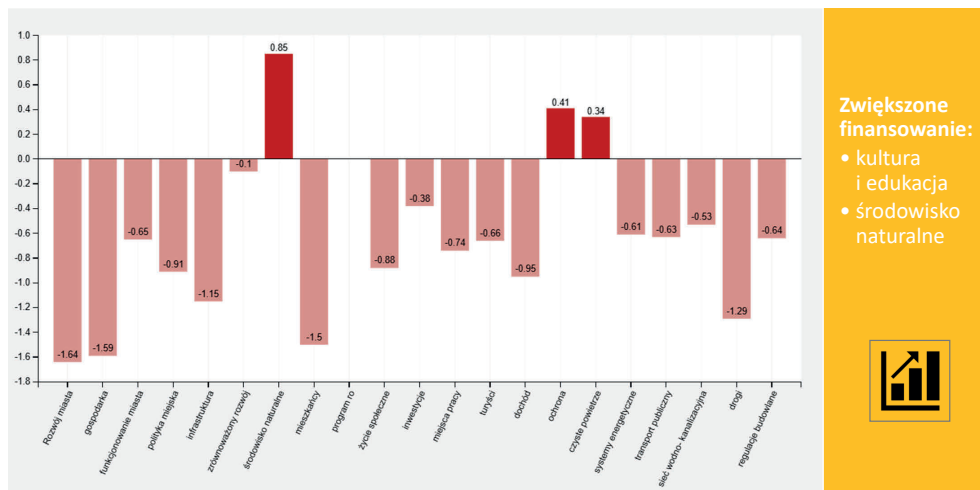
Il. 4. Schemat scenariusza, który przedstawia wyniki zwiększenia finansowania w dwóch obszarach funkcjonowania miasta: infrastrukturze i inwestycjach. Oprac. aut.

Na il. 4 zaprezentowano scenariusz „co – jeśli?” dla zdarzenia, w którym zwiększono finansowanie w dwóch obszarach funkcjonowania miasta: inwestycjach i infrastrukturze. Założono, że dodatkowe środki wsparłyby i umożliwiły wybudowanie nowych inwestycji obiektowych i infrastrukturalnych. W takiej sytuacji nastąpiłby największy wzrost w zapotrzebowaniu na nowe miejsca pracy i konieczność uruchomienia dodatkowego transportu publicznego oraz wzrost zapotrzebowania na nowe systemy energetyczne. Jednocześnie negatywne trendy odnotowano w koncepcjach odpowiedzialnych za ochronę przyrody, czyste powietrze i jakość dróg. Tak spożytkowane dodatkowe środki w tym modelu nie wywołałyby dużego i gwałtownego wzrostu i rozwoju miasta.

Il. 5. Schemat scenariusza, który przedstawia wyniki zmniejszenia finansowania tylko w jednym obszarze funkcjonowania: kulturze i edukacji. Oprac. aut.

Idąc dalej (il. 5), wygenerowano scenariusz, w którym zmniejszono finansowanie funkcjonowania w mieście obszaru działań – kultury i edukacji. Co ciekawe, w tym układzie modelu miasta jedyny wzrost, który zanotowano, dotyczy ochrony przyrody i środowiska naturalnego oraz czystego powietrza. Reszta konceptów zanotowała duży spadek, który najbardziej odbiły się na ekonomicznym i społecznym rozwoju miasta. Przy takim założeniu ten scenariusz także umożliwia predykcję zdarzeń w schemacie „co – jeśli?”.

Zwiększone finansowanie:

- kultura i edukacja
- środowisko naturalne

Il. 6. Schemat scenariusza, który przedstawia wyniki zwiększenia finansowania w dwóch obszarach funkcjonowania: kulturze i edukacji oraz ochronie przyrody. Oprac. aut.

Na il. 6 przedstawiono skutki zwiększenia finansowania w dwóch obszarach: kultury i edukacji oraz ochrony środowiska naturalnego. Przy takim zwiększeniu wpływów w tym modelu miasta można się spodziewać dobrego całościowego rozwoju oraz dużego wzrostu liczby turystów i znaczenia polityki lokalnej miasta. Jedyny negatywny wpływ taki rozwój miasta miałby w sferze czystego powietrza, co jest związane z większą liczbą osób i ogólnym trendem wzrostowym we wszystkich kierunkach rozwojowych. W tym scenariuszu zrównoważony rozwój miasta uzyskał najwyższy wynik spośród wszystkich trzech porównywanych scenariuszy.

4. DYSKUSJA

Przedstawiona metoda predykcji oparta na scenariuszach jest przykładem grafowym stosowanym w badaniach dotyczących estymacji i optymalizacji rozwoju. Inne opublikowane w literaturze przedmiotu badania dotyczyły np. modelu predykcyjnego umożliwiającego wszechstronną analizę ruchu pieszych i pojazdów, który symuluje alternatywne decyzje projektowe i urbanistyczne. Uznano, że jest to przydatny instrument do symulowania warunków całkowitego przekształcenia tkanek miejskich, a także wspomaganie planowania urbanistycznego, które pozwala decydentom zrozumieć, co się dzieje (de Souza Silva, 2015). Goh z zespołem udowodnili, że dzięki wygenerowaniu scenariuszy obliczali czas podróży/odległość na podstawie sieci drogowej, wywoływali i rozwiązywali modele optymalizacji oraz przeprowadzali porównanie scenariuszy i analizę wrażliwości. Korzystając z przykładowych informacji

o istniejących i prognozowanych danych dotyczących wzrostu populacji i zapotrzebowania na liczbę miejsc w szkołach, zbadali skuteczność i wydajność systemu decyzyjnego oraz podejścia optymalizacyjnego do planowania miasta (Goh i in., 2018). Abo-El-Wafa z zespołem do modelowania ekspansji osadniczej w Addis Abebie zastosowali oparty na GIS model projektowania scenariuszy przestrzennych miast (Abo-El-Wafa, Yeshitela, Pauleit, 2018). Stworzono model scenariusza działalności i scenariusza zagęszczania, aby ocenić wpływ gęstości zaludnienia na zieloną infrastrukturę i implikacje wykluczenia rozwoju osadnictwa z obszarów narażonych na powódzie. Wykorzystanie przedstawionych w artykule scenariuszy rozwoju opartych na grafach dla modelu teoretycznego miasta jest zatem powszechnie stosowaną techniką.

5. PODSUMOWANIE

W artykule przedstawiono wybór metod strukturyzacji problemu oraz alternatywne rozwiązania w formie scenariuszy „co – jeśli?”. Takie metody ułatwiają strukturyzację problemu umożliwiając wprowadzenie dialogu w procesie partycypacji społecznej. Udział nieprzygotowanych merytorycznie interesariuszy w przygotowaniu aktów planowania przestrzennego, w tym wypowiedania się, składania wniosków lub uczestnictwa w konsultacjach społecznych, zgodnie z nowymi kierunkami legislacyjnymi, wymaga podjęcia nowych metod komunikacji. Zaprezentowanie przestrzennych problemów i predykcyjnego ich rozwiązywania w formie przedstawienia scenariuszy zdarzeń może ułatwić dialog społeczny. Proces decyzyjny oparty na scenariuszach łączy ustalenia teoretyczne (z teorii decyzji) z wynikami uzyskanymi z wywiadów i warsztatów z decydentami i ekspertami. Zaletą stosowanych metod jest wzmocnienie decydenta – architekta i urbanisty w procesie podejmowania decyzji. Scenariusze:

- 1) pomagają decydentom w lepszym zrozumieniu konsekwencji decyzji, zwłaszcza w złożonych procesach podejmowania decyzji strategicznych;
- 2) umożliwiają ustalanie priorytetów scenariuszy na podstawie ich znaczenia dla decyzji (nawet w przypadku niekompletnych informacji) przez połączenie teoretycznych ustaleń teorii decyzji z preferencjami i wymaganiami decydentów;
- 3) przez integrację metod podejmowania decyzji na podstawie wielu atrybutów (MADM) z planowaniem scenariuszy pozwalają na opracowanie perspektyw na różne prawdopodobne zdarzenia;
- 4) przez łączenie narzędzi takich jak proces hierarchii analitycznej (AHP) i analiza krytyczności (CA) wspierają podejmowanie decyzji w sytuacjach z wieloma zmiennymi lub kryteriami wyboru.

BIBLIOGRAFIA

- Abo-El-Wafa, H., Yeshitela, K., Pauleit, S. (2018). The use of urban spatial scenario design model as a strategic planning tool for Addis Ababa. *Landscape and Urban Planning*, 180, 308–318. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2017.08.004>
- Castillo-Atoche, A., Maile, N., Estrada-Lopez, J.J., Osorio-de-la-Rosa, E., Palma-Marrufo, O., Vázquez-Castillo, J. (2024). Sustainable urban noise monitoring network with renewable bioenergy sources: An energy cost–benefit analysis. *Sustainable Cities and Society*, 111, 105526. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2024.105526>
- Eden, C. (2004). Analyzing cognitive maps to help structure issues or problems. *European Journal of Operational Research*, 159(3), 673–686. [https://doi.org/10.1016/S0377-2217\(03\)00431-4](https://doi.org/10.1016/S0377-2217(03)00431-4)
- Fogel, P. (2020). Metody tworzenia analiz zmian w zagospodarowaniu przestrzennym w trybie art. 32 ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym w oparciu o dokumenty sporządzane przez gminy. *Urban Development*, 66, 111–121. <https://doi.org/10.2478/udi-2020-0015>
- Goh, S.-T., Liu, S., Yong, T., Foo, E.S.K. (2018). Scenario Analysis with Facility Location Optimization. W: *TENCON 2018 – 2018 IEEE Region 10 Conference, Jeju, Korea (South)* (s. 1091–1096). <https://doi.org/10.1109/TENCON.2018.8650398>
- Gray, S.A., Gray, S., Cox, L.J., Henly-Shepard, S. (2013). Mental Modeler: A Fuzzy-Logic Cognitive Mapping Modeling Tool for Adaptive Environmental Management. W: *2013 46th Hawaii International Conference on System Sciences* (s. 965–973). IEEE Computer Society: Los Alamitos, Calif. <https://doi.org/10.1109/HICSS.2013.399>
- Gray, S.E., Sterling, W.C., Akabas, S., Singer, A., Giabbanelli, P., Jordan, R., Aminpour, P., Goralnik, L., Wei, C., Hodbod, J., Betley, E., Norris, P. (2019). Assessing (social-ecological) systems thinking by evaluating cognitive maps. *Sustainability*, 11(5753). <https://doi.org/10.3390/su11205753>
- Kobryń, A. (2014). *Wielokryterialne wspomaganie decyzji w gospodarowaniu przestrzenią*. Warszawa: Difin.
- Kosko, B. (1986). Fuzzy cognitive maps. *International Journal of Man-Machine Studies*, 24, 1, 65–75. [https://doi.org/10.1016/S0020-7373\(86\)80040-2](https://doi.org/10.1016/S0020-7373(86)80040-2)
- Lorens, P., Martyniuk-Pęczek, J. (red.) (2010). *Zarządzanie rozwojem przestrzennym miast*. Gdańsk: Wydawnictwo Urbanista.
- Michnik, J. (2013). *Wielokryterialne metody wspomagania decyzji w procesie innowacji*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach.
- Mingers, J., Rosenhead, J. (2004). Problem structuring methods in action. *European Journal of Operational Research*, 152, 3, 530–554. [https://doi.org/10.1016/S0377-2217\(03\)00056-0](https://doi.org/10.1016/S0377-2217(03)00056-0)
- Mrówczyńska, M., Skiba, M., Leśniak, A., Bazan-Krzywoszańska, A., Janowiec, F., Sztubecka, M., Grech, R., Kazak, J.K. (2022). A new fuzzy model of multi-criteria decision support based

- on Bayesian networks for the urban areas' decarbonization planning. *Energy Conversion and Management*, 268, 116035. <https://doi.org/10.1016/j.enconman.2022.116035>
- Ociepa-Kubicka, A. (2015). Udział społeczności w procedurze planowania przestrzennego. *Inżynieria i Ochrona Środowiska*, 18(4), 471–481.
- Pan, K., Liu, B., Luo, J., Wang, Q., Li, J., Tang, L., Xia, X., Wei, Y. (2024). Carbon peak prediction for differentiated cities from a low-carbon perspective: Key factors, scenario analysis, and low-carbon pathways. *Ecological Indicators*, 167, 112629. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2024.112629>
- Rodrigues, T.C., Montibeller, G., Oliveira, M.D., Bana e Costa, C.A. (2017), Modelling multicriteria value interactions with Reasoning Maps. *European Journal of Operational Research*, 258, 3, 1054–1071. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2016.09.047>
- Santé, I., Tubío, J.M., Miranda, D. (2020). Public participation in defining landscape planning scenarios and landscape quality objectives (LQO): Landscape Guidelines for Galicia (NW Spain) case study. *Land Use Policy*, 94, 104559. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2020.104559>
- de Souza Silva, A. (2015). Modelo de predição da acessibilidade e mobilidade urbana. *Revista Nacional de Gerenciamento de Cidades*, 3(14). <https://doi.org/10.17271/231884723142015938>
- Sztubecka, M., Skiba, M., Mrówczyńska, M., Bazan-Krzywoszańska, A. (2020). An Innovative Decision Support System to Improve the Energy Efficiency of Buildings in Urban Areas. *Remote Sensing*, 12(2), 259. <https://doi.org/10.3390/rs12020259>
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. 2023, poz. 977).
- Ustawa z dnia 7 lipca 2023 r. o zmianie ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2023, poz. 1688).
- Wierzbicki, A.P. (2018). *Teoria i praktyka wspomaganie decyzji*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Żak-Skwierczyńska, M., Błaszke, M., Markowski, T., Nowak, M.J. (2023). *Strategiczne planowanie przestrzenne a sfera regulacyjna planów*. Pobrane z: https://www.researchgate.net/publication/376941654_Strategiczne_planowanie_przestrzenne_a_sfera_regulacyjna_planow (dostęp: 30.10.2024).
- <https://www.mentalmodeler.com> (dostęp: 30.10.2024).

PUA

ARCHITEKTURA
KRAJOBRAZU

Katarzyna Jamioł (katarzynajamioł21@gmail.com)

 <https://orcid.org/0009-0005-8155-2935>

Małgorzata Pięciorak (malgorzata.pieciorak@gmail.com)

 <https://orcid.org/0009-0008-7538-5570>

Studentka, Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki, Wydział Architektury

Projekt domu i ogrodu przydomowego w Hrubieszowie – troska o bioróżnorodność w przestrzeni prywatnej

Design of a house and a home garden in Hrubieszów – care for biodiversity in private space

Streszczenie

W artykule opisano badania architektury i roślinności w ogrodach z okolic Hrubieszowa, przeprowadzone z wykorzystaniem materiałów z konkursu „Hrubieszowski Dom i Ogród z Klimatem”. Tekst skupia się na cechach zabudowy historycznej i zmianach krajobrazu ogrodowego, prezentując koncepcję ekologicznego ogrodu i domu jednorodzinnego. Analiza oparta jest na badaniach terenowych i fitosocjologicznych. Projekt ogrodu promuje różnorodność roślin i zastosowanie techniki ogrodu deszczowego.

Słowa kluczowe: architektura krajobrazu, Hrubieszów, ogród przydomowy, przestrzeń prywatna

Abstract

The article describes the research on architecture and vegetation in gardens around Hrubieszów, conducted using materials from the competition „Hrubieszów House and Garden with Climate”. The text focuses on the features of historical buildings and changes in the garden landscape, presenting the concept of an ecological garden and a single-family house. The analysis is based on field and phytosociological research. The garden project promotes plant diversity and the use of the rain garden technique.

Keywords: landscape architecture, Hrubieszów, home garden, private space

1. WPROWADZENIE

Zabudowa jednorodzinna nowoczesnych okolic podmiejskich rzadko wpisuje się w lokalną stylistykę. Gdy przyjrzymy się budowanym obecnie osiedlom jednorodzinny, ciężko będzie nam zauważyć spójną myśl projektową. Obecny jest nieład przestrzenny i brak nawiązania do tradycji lokalnych. Niemożliwe wręcz jest dostrzeżenie archetypu domu ani tym bardziej odczucie ducha miejsca – *genius loci*. Współczesne budynki są niemal pozbawione barwnej i lokalnej wyjątkowości, którą podkreślać mogą nie tylko elementy małej architektury, ale także zastosowana zieleń. Zatracenie lokalnego charakteru wsi, a tym samym rozmycie pojęcia „polskości”, wywodzącego się od pochodzenia i tradycji, poskutkowało rozluźnieniem tej definicji. Z pojęcia etniczno-historycznego nabrało ono znaczenia legendarno-mitycznego, gdzie istotne jest powrót do historii, tradycji, sentymentu obrzędów, zamiłowania do ziemi, z której się wywodzimy, i polskiego życia na wsiach (Szewczyk, 2012: 96–109).

Hrubieszów do końca XIX wieku charakteryzowała przede wszystkim architektura drewniana. W otoczeniu rynku dominowały parterowe budynki mieszczkańskie, często bez ganków, oraz drewniane dwory z gankiem na dwóch słupach. Charakterystycznym dachem był dach naczółkowy. Po wprowadzeniu zakazu budowy domów z drewna wzorce te próbowano następnie przenosić na budynki murowane (Sykta, Greniuk, Fabijanowska, 2022).

W dobrym stanie zachowały się nieliczne domy z oryginalnymi drewnianymi elewacjami, oknami i detalami snycerskimi oraz tradycyjnym ogrodem. Rzadko wynika to ze świadomości wartości zabytkowej, zazwyczaj jest to spowodowane ograniczeniami finansowymi właścicieli. Istnieją przykłady remontowanych starych domów, jednak często renowację wykonuje się nieprofesjonalnie, używając tanich materiałów. Przyspiesza to ich degradację. W Hrubieszowie brakuje przykładów dobrych praktyk odnowy drewnianych domów, a wiele reliktyw historycznej zabudowy pozostaje opuszczonych i pozbawionych opieki, co znajduje odzwierciedlenie w ich złym stanie technicznym. Stare domy znikają z krajobrazu przez niewłaściwe remonty. Są wypierane przez nową zabudowę, która stanowi jedynie słabą imitację dawnego stylu (Sykta, Greniuk, Fabijanowska, 2022).

Prezentując lokalną roślinność, nie można zapominać o roślinach występujących na obszarach zabudowanych. Aleje, prowadzące do lasów, pól i sąsiednich posiadłości, stały się w XIX wieku charakterystycznym elementem wsi. Oprócz funkcji reprezentacyjnej aleje i szpalery drzew pełniły również funkcje praktyczne. Typowym widokiem była grupa drzew na terenie zagrody, obejmująca takie gatunki jak lipy, jesiony, klony, dęby, kasztanowce i wiązy. Wierzenia ludowe przypisywały wysokim drzewom ochronę przed piorunami i złymi warunkami pogodowymi oraz przynoszenie szczęścia. Dawniej ogrody wiejskie, nawet tych mniej zamożnych gospodarzy, miały charakterystyczny układ z ozdobnymi elementami. Przedogródki stanowiły ich reprezentacyjną część, charakteryzującą się różnorodnością kolorów i prostotą kompozycji roślinnych, zawierając w sobie zarówno rośliny ozdobne,

jak i lecznicze. Powszechne były sady owocowe z jabłoniąmi, grusząmi, śliwami, wiśniami i czereśniami. Również elementy dekoracyjne, takie jak lekkie ogrodzenia z drewna lub kamienia, stanowiły ważny element tożsamości wiejskich ogrodów (Majdecka-Strzeżek, 2005: 82–84).

2. METODOLOGIA

Niniejszy artykuł opiera się na analizie typowej historycznej zabudowy oraz roślinności stosowanej w przydomowych ogrodach w regionie hrubieszowskim. Analiza ta została przeprowadzona z wykorzystaniem materiałów dostarczonych przez organizatorów konkursu „Hrubieszowski Dom i Ogród z Klimatem”, który był częścią projektu „Rozwój lokalny Hrubieszowa – od partycypacji do realizacji”, finansowanego ze środków Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego 2014–2021.

Analiza charakterystycznych cech domów w Hrubieszowie obejmowała obserwacje elewacji, ganków, ścian oraz elementów dekoracyjnych. Opisano typowe cechy architektoniczne. Analiza ogrodów przydomowych skupiła się na ich różnorodności, zwłaszcza w kontekście zmian w krajobrazie miejskim. Opisano zieleń obejmującą takie typy roślinności jak: kwiaty, krzewy, drzewa owocowe, oraz zwrócono uwagę na zmieniające się trendy, np. dominację tu czy rzadsze uwzględnianie w projektach ogrodów warzywnych. Analiza dotyczyła różnorodności roślin na terenie Lubelszczyzny, w tym gminy Hrubieszów, oraz zagrożeń dla rodzimej flory. Opisano występujące gatunki roślin, obszary chronione oraz zagrożone, podkreślając potrzebę ochrony i rewitalizacji lokalnej flory.

Opisano projekt domu jednorodzinny z naciskiem na aspekty ekologiczne i zrównoważonego rozwoju. Projekt uwzględniał zastosowanie materiałów przyjaznych dla środowiska, systemy ogrzewania i wentylacji oparte na odnawialnych źródłach energii oraz integrację budynku z otaczającym krajobrazem. Projekt ogrodu został podzielony na cztery strefy funkcjonalne, uwzględniające różnorodność roślinności, ochronę bioróżnorodności oraz funkcje ekologiczne. Strefy obejmowały część reprezentacyjną, sad sensoryczny, łąkę i las oraz dodatkowo ogród deszczowy. W skład projektowanej roślinności weszły gatunki roślin rodzimych oraz zagrożonych wyginięciem. Ogólnym celem było wsparcie lokalnego ekosystemu i adaptacja do zmian klimatycznych.

3. WYNIKI ANALIZY

Analiza typowej historycznej zabudowy oraz roślinności stosowanej w przydomowych ogrodach w regionie hrubieszowskim. Główną podstawę przeprowadzonych analiz stanowiły informacje przedstawione w materiałach podsumowujących praktyki inwentaryzacyjne, wykonane przez studentów Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej w roku akademickim 2021/2022.

3.1. TRADYCYJNA LUB HISTORYCZNA ZABUDOWA

Charakterystyczna dla domów powstałych w Hrubieszowie na początku drugiej połowy XX wieku była obecność wyraźnego ganku na osi frontowej elewacji, wspartego na dwóch słupach. Ściany domów zazwyczaj były pokrywane pionowymi deskami i często ozdobnymi listwami z dodatkowymi elementami dekoracyjnymi na narożach. Boczne ściany mogły być zabudowane deskami do połowy wysokości lub dekorowane ażurową dekoracją snycerską. Słupy oraz części belek stropowych często miały ozdobne wykończenia. Niektóre ganki były odbudowane deskami, gdzie czasem dodawano okna i drzwi. Ściany budynków w Hrubieszowie najczęściej wykańczane były przez szalowanie deskami lub nakładanie tynku. Najpopularniejszym tynkiem był wapienno-piaskowy lub polepa gliniana, aplikowane na listwach ułożonych w kratownicę lub rzadziej na kołach wbijanych w ścianę. Ta sama technika stosowana była również wewnątrz budynków, na ścianach i sufitach. Ściany zewnętrzne często były szalowane deskami ułożonymi pionowo, czasem także poziomo, i łączonymi listewkami. Zakończenia ścian ozdabiano profilowanymi listwami, a narożniki ukrywano pod deskami, na których umieszczano dekoracyjne elementy, najczęściej geometryczne. Jako przykłady zachowanych historycznych domów podać można: dom Abrahama Silbersteina przy ul. Partyzantów 13 oraz dom profesora Wiktora Zina „Zinówka” przy ul. Kilińskiego 10. Stanowią one nie tylko ważne przykłady architektury w Hrubieszowie, ale również istotne miejsca związane z historią i kulturą miasta. Pierwszy z nich, miejsce zamieszkania Abrahama Silbersteina, związanego z organizacją Ziomkostwa Żydów z Hrubieszowa, odgrywa znaczącą rolę w kontekście dziedzictwa kulturowego, natomiast „Zinówka”, dom, w którym urodził się i wychował Wiktor Zin, jest symbolem dziedzictwa naukowego i artystycznego. Oba budynki, chociaż wymagające prac renowacyjnych, zachowują oryginalny charakter i pełnią funkcję miejsc upamiętniających ważne postacie i wydarzenia związane z historią miasta. Dodatkowo, ogrody przy „Zinówce” są kolejnym elementem, który stanowi integralną część historii tych miejsc, łącząc przeszłość z teraźniejszością przez swoją charakterystyczną architekturę i elementy krajobrazu (Sykta, Greniuk, Fabijanowska, 2022).

ANALIZA ARCHETYPU

TRADYCYJNA ARCHITEKTURA POWIATU HRUBIESZOWSKIEGO - ELEWACJE

ANALIZA ZABUDOWY

KOLORYSTYKA I MATERIAŁY WYKOŃCZENIOWE

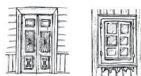
HRUBIESZOWSKA PALETA KOLORYSTYCZNA

HRUBIESZOWSKIE MATERIAŁY

CHARAKTERYSTYCZNE DETALE

TRADYCYJNA ARCHITEKTURA POWIATU HRUBIESZOWSKIEGO - DETALE

DREWNIANE OBRAMIEŃCIA OKIENNE I
DRZWIOWE ORAZ POZIOME DESKI
DREWNIANE NA ELEWACJI

AZUROWE OGRODZENIE Z DESEK DREWNIANYCH

DACH DWUSPADOWY
POKRYTY BLACHĄ NA
RĄBEK STOJĄCY

Il. 1. Analiza archetypu zabudowy, charakterystycznego dla regionu hrubieszowskiego.

Oprac. K. Jamioł i M. Pięciorak

3.2. ANALIZA DAWNYCH OGRODÓW PRZYDOMOWYCH

Obraz ogrodów przydomowych przy starych budynkach w Hrubieszowie ukazuje bogactwo gatunków rodzimych i zmiany w krajobrazie miejskim. Wiele z tych posesji zachowało tradycyjne, ozdobne ogródki z kwiatami i pojedynczymi krzewami, które stanowią rodzaj wizytówki dla domów. Jednakże na mniejszych działkach w centrum miasta ograniczenie przestrzeni sprawia, że te ogrody często są tylko wąskimi pasami zieleni między budynkiem a chodnikiem. W składzie gatunkowym roślin kwiatowych występują przeważnie byliny, takie jak liliowce ogrodowe, irysy, floksy, rudbekie, oraz sezonowe rośliny jedno- i dwuletnie, z dużym naciskiem na popularne bukietowe hortensje krzewiaste. W sadach dominują szpalery krzewów owocowych i pojedyncze drzewa owocowe, przede wszystkim wiśnie i morwy przy ulicach. Ogródki warzywne stają się coraz rzadsze, ustępując miejsca roślinom ozdobnym, podobnie jak zioła, które często są sadzone w donicach. Analiza gatunków drzew towarzyszących starym domom wskazuje na obecność tradycyjnych lip i jesionów, ale także zimozielonych świerków pospolitych, które od dawna były częścią miejskiego krajobrazu. Kiedyś charakterystycznym elementem domów było porośnięte pnączami wejście z ławeczką, jednak obecnie w Hrubieszowie tego typu widok jest coraz rzadszy (Sykta, Greniuk, Fabijanowska, 2022).

Aktualnie coraz wyraźniej widoczne są zagrożenia dla tradycyjnych ogrodów przy starych domach. Największym z nich jest popularność trendu ogrodu łatwego w utrzymaniu, co prowadzi do standaryzacji krajobrazu ze względu na brak czasu na pielęgnację różnorodnych roślin. W Hrubieszowie, jak i w innych miejscach, coraz częściej dominują tuje w różnych odmianach, wypierając tradycyjne gatunki. Dodatkowo drzewa owocowe ustępują miejsca innym ozdobnym roślinom, często pochodzącym spoza regionu. Ogrody często niszczone są z powodu zaniedbania, a utwardzenie nawierzchni, zwłaszcza na mniejszych działkach, prowadzi do utraty ich naturalnego charakteru. Ponadto coraz częściej mała architektura

ogrodowa nie spełnia estetycznych oczekiwań, ponieważ trendy przeważają nad tradycją, co powoduje zastosowanie współczesnych dodatków dekoracyjnych, które nie zawsze harmonizują z otoczeniem (Sykta, Greniuk, Fabijanowska, 2022).

3.3. ROŚLINNOŚĆ RODZIMA

Na terenie Lubelszczyzny, gdzie zlokalizowany jest Hrubieszów, spotykamy przeróżne formy roślinne. Tylko w obrębie gminy Hrubieszów zlokalizowano ok. 80 zespołów i zbiorowisk roślinnych, a także 903 gatunki roślin naczyniowych (w tym część objęta jest ochroną ścisłą i ochroną częściową). Stanowiska, na których występują rzadkie i chronione gatunki, skoncentrowane są na obszarze wzdłuż doliny rzeki Bug oraz są rozproszone na obszarach leśnych. Najcenniejszymi zbiorowiskami występującymi na terenie gminy są murawy kserotermiczne (występujące w rejonie Gródka i Czumowa na stromych i nasłonecznionych stokach doliny Bugu), gdzie rozwija się roślinność spotykana na stepach trawiastych lub kwiatnych strefach lasostepu.

Przedstawiając zbiorowiska roślinne, należy powołać się na badania terenowe (w tym również analizy fitosocjologiczne, ekologiczne i florystyczne) przeprowadzone na terenie rezerwatu w Rogowie o powierzchni ok. 1 ha, zlokalizowanego w południowo-wschodniej części Wyżyny Lubelskiej w obrębie Działów Grabowieckich, administracyjnie należącego do powiatu hrubieszowskiego w województwie lubelskim. Z badań wynika, że „na terenie rezerwatu wyróżniono zespół *Inuletum ensifoliae* z facjami ugorową i zaroślową oraz zbiorowisko leśne z rzędu *Quercetalia pubescentis*. W rezerwacie występują 233 gatunki roślin naczyniowych, w tym zachowało się wiele rzadkich i bardzo rzadkich, jak: *Carlina onopordiifolia*, *Echium rubrum*, *Adonis vernalis*, *Cerasus fruticosa* i in.” (Kimsa, Sokołowska, 1973). W związku z tym najpóźniejszą fazę sukcesji na stanowiskach naturalnych lub półmienio-nych rezerwatu w Rogowie jest zbiorowisko roślinne *Tilio-Carpinetum*.

Problemem południowo-wschodniej flory Polski jest również nasilanie się procesów wymierania wielu gatunków rodzimych, a także roślin obcego pochodzenia. Obserwuje się też zanikanie wielu gatunków chwastów segetalnych („niepożądane rośliny występujące wśród roślin uprawnych na polach, łąkach, pastwiskach oraz w lasach”) (*chwasty*, b.r.). Zagrożone gatunki to między innymi: *Allium oleraceum*, *Allium vineale*, *Bromus secalinus*, *Camelina alyssum*, *Cuscuta europaea*, *Euphorbia exigua*, *Filago arvensis*, *Geranium molle*, *Gnaphalium luteo-album*, *Gypsophila muralis*, *Herniaria glabra*, *Lolium remotum*, *Lolium temulentum*, *Melampyrum arvense*, *Odontites verna*, *Papaver strigosum*, *Portulaca oleracea*, *Radiola linoides*, *Veronica polita*, *Viola tricolor*.

4. ROZWIĄZANIA PROJEKTOWE

Projekt powstał w ramach ogólnopolskiego konkursu studenckiego „Hrubieszowski Dom i Ogród z Klimatem”, podczas którego uzyskał on wyróżnienie. W skład zespołu projektowego wchodziłi studenci kierunków architektura i architektura krajobrazu na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej – Katarzyna Jamioł, Krzysztof Pryt oraz Małgorzata Pięciórak.

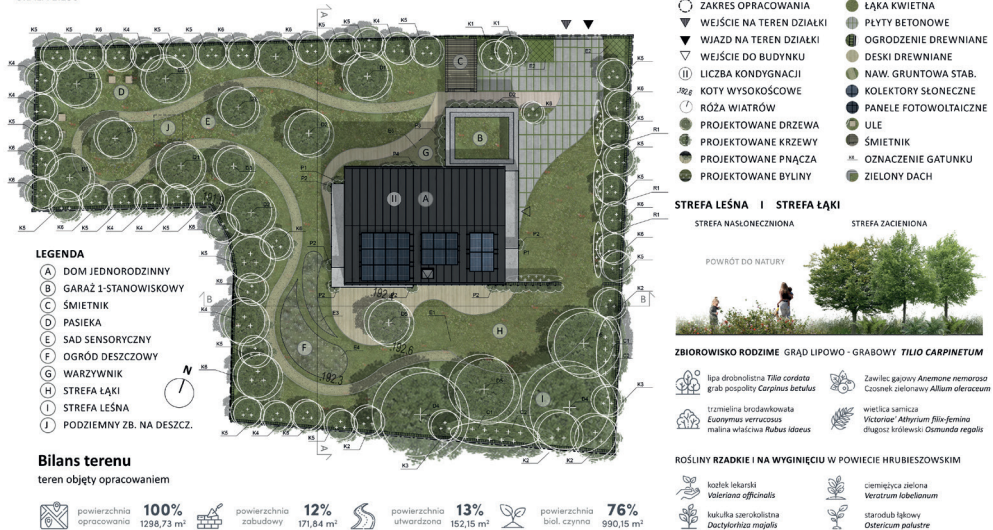
4.1. PROJEKT DOMU

4.1.1. PROJEKT DOMU – ASPEKTY EKOLOGICZNE

Projekt domu jednorodzinnego koncentruje się na opcjach przyjaznych dla środowiska zarówno w skali mikro, jak i makro. Celem jest spełnienie wymagań projektowych budynków pasywnych. Obiekt cechuje dach dwuspadowy i podstawowa, zwarta konstrukcja, nawiązująca swoim charakterem w sposób nowoczesny do historycznej zabudowy. Aby ograniczyć utraty ciepła, przeszklenia od strony północnej zostały zmniejszone. W celu dodatkowego zabezpieczenia przed chłodnymi wiatrami z północy zbudowano oddylatowany, nieogrzewany garaż z zielonym dachem retencyjnym, który wspomaga gromadzenie opadów atmosferycznych na terenie działki (Pęczkowski i in., 2016).

PLAN ZAGOSPODAROWANIA DZIAŁKI

SKALA 1:250

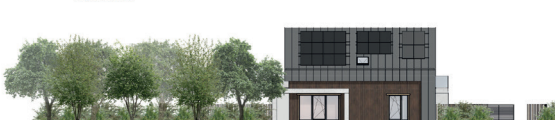
Il. 2. Propozycja projektowa – plan zagospodarowania terenu. Oprac. K. Jamioł, M. Pięciórak

Dodatkowo zastosowano konstrukcję zewnętrzną, tworzącą balkony od strony wschodniej, południowej i zachodniej, oraz obudowę ograniczającą nagrzewanie się elewacji i przeszkleń. Zaprojektowana przed domem roślinność, zwłaszcza drzewa liściaste, wpłynie pozytywnie na bilans nasłonecznienia, zmniejszając nagrzewanie latem i nie ograniczając go zimą (il. 2). W celu zminimalizowania kubatury budynku ograniczono wysokość pomieszczeń oraz zastosowano skosy na poddaszu, co nie wpływa negatywnie na jego funkcjonalność. Ponadto zastosowano pasywną stolarkę okienną z roletami ukrytymi w zewnętrznej warstwie termoizolacji.

PRZEKRÓJ A-A
SKALA 1:250

PRZEKRÓJ B-B
SKALA 1:250

Il. 3. Propozycja projektowa – projekt domu jednorodzinnego. Oprac. K. Pryt

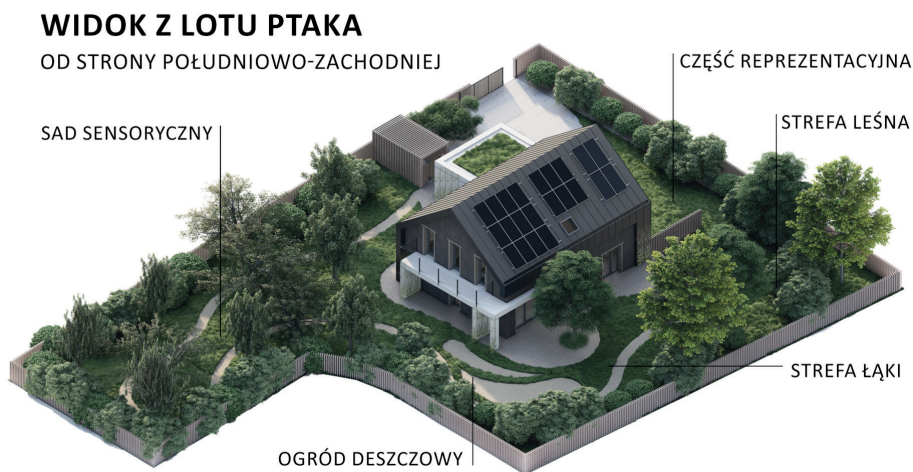
Konstrukcja nośna budynku została wykonana z drewna klejonego krzyżowo (CLT), co pozwala na szybszą budowę i zmniejszenie zużycia energii. Jest ona także odniesieniem do archetypu domu jednorodzinnego typowego dla powiatu hrubieszowskiego. Dom został postawiony na płycie fundamentowej, ocieplonej 30 cm warstwą styropianu ekstrudowanego, w której umieszczono system grzewczy. Pionowe przegrody zewnętrzne ocieplono 35 cm warstwą wełny drzewnej, a w całym budynku zastosowano termoizolację z wełny, zabezpieczoną dodatkowo membraną wiatroizolacyjną. System ogrzewania oparty jest na pompie ciepła oraz kolektorach słonecznych, wspomaganym latem panelem fotowoltaicznym. Wentylacja mechaniczna nawiewno-wywiewna z rekuperatorem zapewnia efektywną wymianę powietrza, a gruntowy wymiennik ciepła ogranicza ilość zużywanej energii.

Systemy C.O. i C.W.U. korzystają z gruntowej pompy ciepła, której kolektor poziomy znajduje się pod częścią ogrodu od ulicy. Latem systemy są wspierane przez kolektory słoneczne na dachu, a w razie potrzeby przez energię elektryczną z paneli fotowoltaicznych działających w systemie hybrydowym. Systemy posiadają dodatkowo ocieplony bufor na ciepłą wodę o pojemności 2000 litrów. Ciepło w budynku rozprowadza się na parterze przez płytę fundamentową grzewczą, a na piętrze przez ogrzewanie podłogowe w technologii suchej. Punkty poboru ciepłej wody zostały umieszczone blisko siebie, aby ograniczyć straty ciepła na rurach instalacji C.W.U. System wentylacji w domu wykorzystuje wentylację mechaniczną, która wytwarza dopływ oraz odprowadzenie powietrza z pomieszczeń za pomocą rekuperatora. Dodatkowo do tego systemu został podłączony gruntowy wymiennik ciepła, co przyczynia się do zmniejszenia ilości energii potrzebnej do ogrzania powietrza. Funkcjonuje on także jako filtr wstępny powietrza, który wspomaga centralną jednostkę wentylacyjną.

4.2. PROJEKT OGRODU

Celem pracy było stworzenie projektu ogrodu, który wpisze się w istniejący krajobraz powiatu hrubieszowskiego. Istotny aspekt stanowiło to, aby zastosowane rośliny były rodzime oraz aby przywrócić gatunki, które są zagrożone wyginięciem. Projekt ogrodu ma za zadanie wspomóc w skali mikro walkę z czynnikami stresowymi spowodowanymi zmianami klimatu.

Ogród został podzielony na cztery strefy funkcjonalne. Pierwszą z nich jest część reprezentacyjna (północno-wschodnia część działki), w której znajdują się główne wejście oraz wjazd na teren posesji. Przy głównej ulicy (od strony północnej) zlokalizowano także miejsce do gromadzenia odpadów, przystosowane do ich wstępnej segregacji. Jego ażurowa konstrukcja, tak samo jak ażurowa konstrukcja ogrodzenia, składa się z desek z drewna litego i nawiązuje swoim charakterem do historycznej zabudowy tego regionu. Rośliny, które tu zastosowano, to: tamaryszek pięcioprzecikowy 'Rubra' (*Tamarix ramosissima* 'Rubra'), berberys zwyczajny (*Berberis vulgaris*) oraz dereń jadalny 'aurea' (*Cornus mas* 'Aurea').

Il. 4. Widok aksonometryczny – plan zagospodarowania terenu. Oprac. K. Jamioł, M. Pięciorak, K. Pryt

4.2.1. SAD SENSORYCZNY

Drugą strefą jest sad sensoryczny (północno-zachodnia część działki), przez który prowadzi wąska ścieżka. Część ta stara się stworzyć środowisko sprzyjające sensoryce. Sad to wyjątkowe miejsce, w którym rośliny, dźwięki, zapachy i tekstury łączą się, tworząc uspokajające i energetyzujące środowisko. Taki ogród dostarcza odwiedzającym nowych wrażeń, stymulując nie tylko zmysł wzroku, ale także zmysły smaku, węchu, dotyku i słuchu. Sensorykę zapewnią tutaj jednak nie tylko kolory oraz zapachy kwiatów i owoców, ale też wysoka roślinność zielna – łąka kwietna. Większość zastosowanych tu gatunków jest miododajna,

co pozytywnie wpłynie na bioróżnorodność. Niekoszenie łąki pozwoli również na znaczne obniżenie temperatury gruntu i zapobiegnie jego wysychaniu. Na tym terenie zaprojektowano także ule, które pozwolą na hobbystyczne zajmowanie się pszczelarstwem (il. 5). Liście, które jesienią opadną z drzew, niezgrabione, zapewnią też schronienie wielu owadom oraz ssakom, np. jeżom. W pobliżu domu zapewniono także teren na warzywnik, w którym mieszkańcy mogą uprawiać własne warzywa. Zastosowano przy nim pnącza jadalne. Rośliny projektowane, użyte w tej części ogrodu, to: jabłoń domowa 'Jonagold' (*Malus domestica* 'Jonagold'), jabłoń domowa 'Jonagold Decosta' (*Malus domestica* 'Jonagold Decosta'), wiśnia pospolita 'Sabina' (*Prunus cerasus* 'Sabina'), kruszyna pospolita (*Frangula alnus*), berberys zwyczajny (*Berberis vulgaris*), dereń jadalny 'aurea' (*Cornus mas* 'Aurea'), nasturcja większa (*Tropaeolum majus*), suchodrzew pospolity (*Lonicera xylosteum*), fasola wielokwiatowa (*Phaseolus coccineus*) oraz groszek pachnący (*Lathyrus odoratus*).

Il. 5. Widok na projektowany sad sensoryczny. Oprac. K. Jamioł

4.2.2. STREFA ŁĄKI I STREFA LEŚNA

Projekt koncepcyjny ogrodu przydomowego w strefie południowo-wschodniej stanowi połączenie różnorodnych środowisk naturalnych, tworząc harmonijną przestrzeń, która sprzyja zrównoważonemu życiu roślin i zwierząt. Wprowadzenie części leśnej, która zapewnia zacienienie, oraz obszaru łąki, który korzysta z pełnego nasłonecznienia, tworzy różnorodne warunki życia dla roślin i zwierząt (il. 6). Strefa ta nawiązuje do lokalnych zbiorowisk roślinnych, jak grąd lipowo-grabowy *Tilio-Carpinetum*, przywracając również rzadkie, objęte ścisłą i częściową ochroną prawną gatunki zielne, a nawet takie, które są zagrożone wyginięciem

w powiecie hrubieszowskim. Ta subtelna gradacja strefy leśnej i łąki, przez naturalne zmiany facji geokompleksów, odzwierciedla naturalne procesy zachodzące w przyrodzie. Dodatkowo teren leśny będzie idealnym miejscem do hodowli boczników, co stanowi realizację kolejnego hobby, łącząc pasję z funkcjonalnością ogrodu. Rośliny zastosowane w tej części projektu to: wietlica samicza (*Athyrium filix-femina*), długosz królewski (*Osmunda regalis*), trzmielina brodawkowata (*Euonymus verrucosus*), malina właściwa (*Rubus idaeus*), lipa drobnolistna (*Tilia cordata*), grab pospolity (*Carpinus betulus*) i łąka zawierająca rośliny Hrubieszowa. Wybrane gatunki to: gorysz alzacki (*Peucedanum alsaticum*), łąszczec wiechowaty (*Gypsophila paniculata*), miłek wiosenny (*Adonis vernalis*), aster gawędka (*Aster amellus*), goryczka krzyżowa (*Gentiana cruciata*), szczydrzeniec zmienny (*Chamaecytisus albus*) oraz żmijowiec czerwony (*Echium russicum*).

Il. 6. Widok na strefę łąki i strefę leśną. Oprac. K. Jamioł

4.2.3. OGRÓD DESZCZOWY

W części południowo-zachodniej zaplanowano obszar, który ma spełniać funkcje ekologiczne, zapewniając pokarm dla miejscowych zwierząt, w tym ptaków. Dodatkowo obszar ten będzie zawierał elementy poprawiające naturalną retencję wody, takie jak ogród deszczowy (il. 7). Zostanie on osadzony gatunkami roślin, które nie tylko są w stanie absorbować wodę opadową, ale także oczyścić ją z toksyn przez korzenie. Te rośliny będą magazynować część wody deszczowej, a następnie stopniowo ją uwalniać, zasilając głębsze warstwy gruntu. Takie rozwiązanie nie tylko pozwala na naturalne uzupełnianie wód gruntowych, ale także pomoże w zapobieganiu suszy przez utrzymanie stabilnej ilości wody w glebie.

Dodatkowym pozytywnym efektem będzie odciążenie lokalnej kanalizacji deszczowej, ponieważ część wody deszczowej zostanie zatrzymana i ponownie wykorzystana przez roślinność oraz wsiąknie do ziemi, zamiast bezpośrednio spływać do kanalizacji. W ten sposób projekt architektury krajobrazu nie tylko integruje elementy przyrodnicze z funkcjami ekologicznymi, ale ma także pozytywny wpływ na lokalne środowisko, wspierając jego zrównoważony rozwój. Dodatkowy zbiornik na wodę deszczową znajduje się również na terenie sadu. Poza tym przez dobór roślin na obszarze ogrodu deszczowego pełni on dodatkową funkcję zagajnika ziołowego. Zaproponowane rośliny są ziołami nie tylko o dobrym smaku i zapachu, ale również o właściwościach leczniczych.

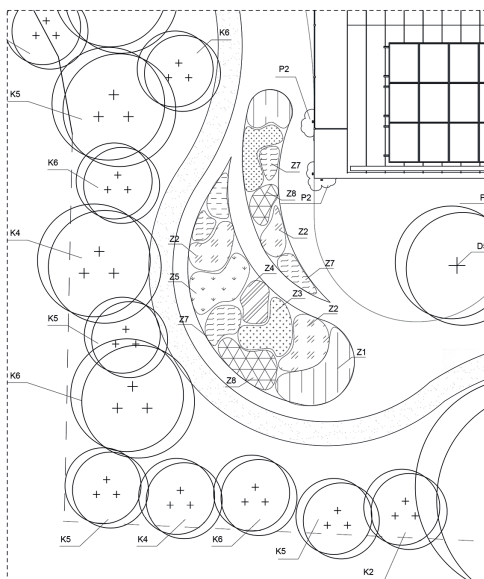
4.2.4. ŁĄKA KWIETNA

Zlokalizowana tuż przy granicy tarasu, znajduje się w nasłonecznionej części ogrodu. Stanowi przestrzeń zarówno dla ludzi, jak i owadów, które czerpią z roślin pożywienie i mogą wykorzystać je jako schronienie. Łąka kwietna jest też zupełnie inną i wygodniejszą formą zagospodarowania terenu w ogrodzie. Stanowi bardziej przyjazną środowisku alternatywę dla trawników. Sprzyja bioróżnorodności oraz jest łatwiejsza w utrzymaniu. Należy ją kosić tylko kilka razy w roku i dosiewać rośliny bez specjalnego projektu. Łąka kwietna jest bardzo łatwa w utrzymaniu. Można wręcz powiedzieć, że „rośnie sama”. Potrzebna jest jedynie niewielka ingerencja przy koszeniu i obsianiu oraz podlewaniu. Doskonale koreluje również z założoną w pobliżu pasieką. Pszczoły, oprócz drzew owocowych, mają do dyspozycji nektar z kwiatów na łące kwietnej. Przyciąga ona również motyle, które zwiększają liczbę gatunków na tak małym terenie, jakim jest ogród. Nie zapominajmy także o walorach estetycznych. Łąki są nieodzownym elementem krajobrazu wiejsko-uprawnego, który został wprowadzony na terenie projektowanego ogrodu. Oprócz tego stanowi element sensoryczny. Mnogość zapachów i barw jest miłym i stymulującym urozmaiceniem dla otoczenia. Dodatkowo projektowane rośliny stanowią gatunki rodzime znajome florze hrubieszowskich łąk, stepów i okolic przyrzecznych, przynależące do grupy zmiennowilgotnych łąk trzęślicowych (*Molinion*) czy półnaturalnych łąk wilgotnych.

Rośliny projektowane to: kruszyna pospolita (*Frangula alnus*), berberys zwyczajny (*Berberis vulgaris*) i dereń jadalny 'aurea' (*Cornus mas 'Aurea'*). Wybór powyższych krzewów wynika z chęci dostarczenia pożywienia ptakom w postaci owoców derenia i berberysów. Dobór roślin wynika z chęci reintrodukcji rodzimych gatunków łąkowych występujących na obszarze Hrubieszowa. Są to: gorysz alzacki (*Peucedanum alsaticum*), tyszczec wiechowaty (*Gypsophila paniculata*), miłek wiosenny (*Adonis vernalis*), aster gawędka (*Aster amellus*), goryczka krzyżowa (*Gentiana cruciata*), szczerzeniec zmienny (*Chamaecytisus albus*), żmijowiec czerwony (*Echium russicum*), nasturcja pnąca (*Tropaeolum majus*) oraz wiciokrzew pospolity (*Lonicera xylosteum*). Dobór użytych pnączy wynika z odmiennych terminów kwitnienia, w związku z tym, gdy pierwszy zakwitnie wiciokrzew (maj–czerwiec), zaobserwujemy drugie kwitnienie nasturcji w okresie wakacyjnym. Ponadto wiciokrzew jest rośliną zimozieloną, więc gdy nasturcja już przekwitnie, nadal widoczne będą jego zielone liście.

W ogrodzie deszczowym znajdują się: mięta nadwodna (*Mentha aquatica*), niezapominajka błotna (*Myosotis scorpioides*), krwawnica pospolita 'Robert' (*Lythrum salicaria* 'Robert'), przywrotnik miękki 'Select' (*Alchemilla mollis* 'Select'), miodunka plamista 'Sissinghurst White' (*Pulmonaria officinalis* 'Sissinghurst White'), czosnek szczypierek (*Allium schoenoprasum*), miodunka długolistna (*Pulmonaria longifolia cevenensis*) i melisa lekarska (*Melissae folium*). Proponowane gatunki są jadalne, są ziołami, więc mają właściwości lecznicze i można używać ich w kuchni. Ich podstawową funkcją jest jednak absorbowanie i przechowywanie zgromadzonej z terenu ogrodu wody deszczowej.

RZUT FRAGMENTU OGRÓD DESZCZOWY
SKALA 1:100

SPIS ROŚLIN PROJEKTOWANYCH
GATUNKI ROŚLIN DO OGRÓDU DESZCZOWEGO

Oznaczenie	Nazwa polska	Nazwa łacińska	Ilość w projekcie	Przewidywana wysokość	Przewidywana szerokość	Uwagi
Z1	Mięta nadwodna	<i>Mentha aquatica</i>	8	60cm	30-60cm	lecznicza
Z2	Niezapominajka błotna	<i>Myosotis scorpioides</i>	45	30cm	25cm	lecznicza
Z3	Krwawnica pospolita 'Robert'	<i>Lythrum salicaria</i> 'Robert'	7	60-90cm	50cm	lecznicza
Z4	Przywrotnik miękki 'Select'	<i>Alchemilla mollis</i> 'Select'	6	40-50cm	40cm	nie jest tułajcy
Z5	Miodunka plamista 'Sissinghurst White'	<i>Pulmonaria officinalis</i> 'Sissinghurst White'	8	30cm	45cm	lecznicza
Z6	Czosnek szczypierek	<i>Allium schoenoprasum</i>	11	40cm	15cm	lecznicza
Z7	Miodunka długolistna	<i>Pulmonaria longifolia</i> subsp. <i>cevenensis</i>	12	30-45cm	30-60cm	lecznicza
Z8	Melisa lekarska	<i>Melissae folium</i>	8	60-80cm	60cm	lecznicza

NATURALNA RETENCJA WODY
OGRÓD DESZCZOWY

- ZALETY OGRÓDU DESZCZOWEGO**
- OCZYSZCZENIE WODY Z ZANIECZYSZCZEŃ
 - ODCIĄŻENIE KANALIZACJI DESZCZOWEJ
 - ZASILANIE WÓD GRUNTOWYCH
 - POPRAWA BIORÓŻNORODNOŚCI

POPRAWA BIORÓŻNORODNOŚCI

ZAPEWNIENIE SCHRONIENIA I POKARMU DLA LOKALNYCH ZWIERZĄT

Il. 7. Elementy proekologiczne. Oprac. aut.

4.2.5. HOBBY

W celu zaktywizowania i zintegrowania mieszkańców domu zaprojektowano przestrzenie, gdzie mieszkańcy mogą rozwijać swoje zainteresowania. Projektowane elementy są również proekologiczne i sprzyjają zwiększaniu się bioróżnorodności na terenie działki i wokół niej.

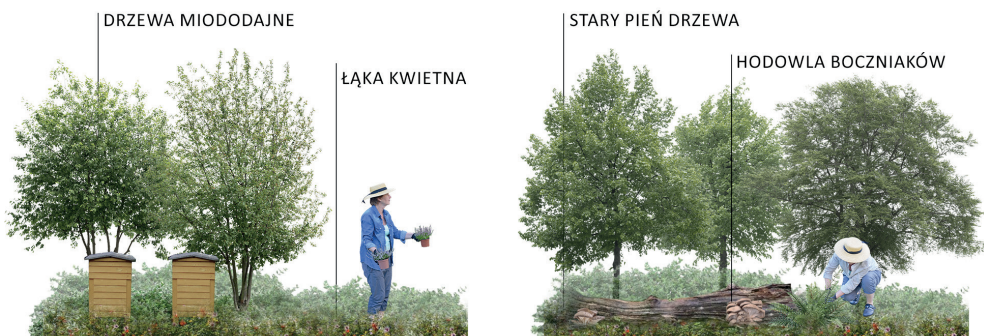
Pierwszym obszarem sprzyjającym aktywności jest pasieka – kilka uli ustawionych niedaleko siebie w pobliżu miododajnych drzew i krzewów. Dodatkowo w okolicy pasieki znajduje się łąka kwietna, która również zapewnia pszczołom pożywienie. Roślinami, które dostarczają nektar pszczołom, są drzewa z pobliskiego sadu, czyli: jabłoń domowa 'Jonagold' (*Malus domestica* 'Jonagold'), jabłoń domowa 'Jonagold Decosta' (*Malus domestica* 'Jonagold Decosta') oraz wiśnia 'Sabina' (*Prunus cerasus* 'Sabina').

Następną aktywnością, zwykle niespotykaną na terenach działek mieszkalnych, jest hodowla grzybów boczniaków (*Pleurotus ostreatus*). W sposób bezpieczny i przemyślany zaprojektowano rozmieszczenie pnia, na którym rozwijać mogą się grzyby. Rozlokowanie pnia w „strefie lasu” zapobiega niepożądanemu rozprzestrzenianiu się grzybów, a dodatkowo pień pozostawiony w ogrodzie stanowi schronienie i pożywienie dla wielu owadów, co sprzyja występowaniu większej liczby gatunków na terenie ogrodu, a tym samym wspomaga utrzymanie bioróżnorodności.

HOBBY

PASIEKA, HODOWLA BOCZNIAKÓW

ROŚLINY MIODODAJNE I POPRAWIAJĄCE BIORÓŻNORODNOŚĆ

Il. 8. Hobby oraz poprawa bioróżnorodności. Oprac. aut.

5. PODSUMOWANIE

W powiecie hrubieszowskim można zaobserwować wiele projektowych wyzwań dotyczących starodawnej zabudowy mieszkalnej oraz ogrodów. Brak ochrony konserwatorskiej zabytków i brak egzekwowania przepisów miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego stanowią poważne zagrożenie dla historycznych obiektów w tym regionie. Istnieje ryzyko, że wiele z tych domów i ogrodów pozostaje poza jakimkolwiek systemem ochrony, co zwiększa ich narażenie na zniszczenia i starzenie się.

Podobnie jak w przypadku wspomnianych wyzwań, brak zrozumienia społecznego dla kulturowej wartości tych obiektów również może prowadzić do ich zaniedbania i utraty. Utrzymujące się przekonanie, że domy drewniane są przestarzałe i świadczą o braku możliwości, może prowadzić do niechęci do zachowania tych obiektów oraz preferowania nowoczesnych budynków. Dodatkowo brak wiedzy na temat właściwych metod konserwacji może prowadzić do prac remontowych, które w rzeczywistości mogą zaszkodzić historycznym budowlom i ogrodom. Zanik tradycyjnych rzemieślniczych zawodów, takich jak cieśla

czy stolarz, może dodatkowo utrudniać zadania konserwatorskie i renowacyjne, gdyż coraz trudniej jest znaleźć fachowców znających się na zachowaniu i rekonstrukcji tradycyjnych elementów konstrukcyjnych. Wreszcie rosnąca tendencja do stosowania jednolitych elementów wykończenia domów i ogrodów, niezwiązanych z lokalną tożsamością, może przyczyniać się do utraty autentyczności i charakteru historycznych enklaw w powiecie hrubieszowskim. Wprowadzenie elementów ahistorycznych, nieodpowiadających regionalnym tradycjom, może prowadzić do stopniowej utraty oryginalnego wyglądu tych miejsc.

Wnioskiem wyciągniętym z analiz jest potrzeba podjęcia pilnych działań mających na celu ochronę i zachowanie historycznej zabudowy mieszkalnej oraz ogrodów w powiecie hrubieszowskim. Wymaga to nie tylko skutecznych środków ochrony i egzekwowania przepisów, ale także edukacji społecznej w zakresie kulturowej wartości tych obiektów oraz zachęcania do stosowania tradycyjnych materiałów i metod rzemieślniczych. Ponadto istotne jest promowanie lokalnych tradycji i wzorców w architekturze i ogrodnictwie, aby zachować autentyczność i unikalny charakter historycznych enklaw tego regionu.

BIBLIOGRAFIA

- chwasty (b.r.). *Encyklopedia PWN: źródło wiarygodnej i rzetelnej wiedzy*. Pobrane z: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/chwasty;3886275.html> (dostęp: 04.04.2024).
- (HDK) Hrubieszowski Dom z Klimatem. (2023). *Regulamin Ogólnopolskiego Konkursu architektoniczno-krajobrazowego dla studentów, dyplomantów i absolwentów Architektury i Architektury krajobrazu „Hrubieszowski Dom i Ogród z Klimatem”*. Pobrane z: <https://drive.google.com/drive/folders/1Qjej0nMXm5ly00Vb2cWOZDysqdPp2MEG> (dostęp: 04.04.2024).
- Kimsa, T., Sokołowska, Z. (1973). *Badania geobotaniczne w rezerwacie Carlina onopordifolia Bess, w Bogowie koło Hrubieszowa*. Pobrane z: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://bc.umcs.pl/Content/29651/PDF/czas4053_28_1973_20.pdf (dostęp: 04.04.2024).
- Komiak, T. (1998). *Ginące i zagrożone gatunki flory segetalnej w północno-wschodniej Polsce*. Pobrane z: <http://hdl.handle.net/11089/15842> (dostęp: 12.04.2024).
- Majdecka-Strzeżek, A. (2005). Kształtowanie zieleni na terenach wiejskich. Ogrody przydomowe – tradycja, przyszłość. *Architektura Krajobrazu*, 3–4, 82–84. Pobrane z: <https://yadda.icm.edu.pl/baztech/element/bwmeta1.element.baztech-article-BAR0-0028-0034> (dostęp: 12.04.2024).
- Matuszkiewicz, J.M. (2008). *Potencjalna naturalna roślinność Polski*. Pobrane z: https://www.igipz.pan.pl/tl_files/igipz/ZGiK/opracowania/roslinnosc_potencjalna/C4.png (dostęp: 12.04.2024).

- Pęczkowski, G., Orzepowski, W., Pokładek, R., Kowalczyk, T., Żmuda, R., Wójcik, R. (2016). Właściwości retencyjne zielonych dachów typu ekstensywnego na przykładzie badań modelowych. *Acta Scientiarum Polonorum. Formatio Circumiectus*, 15(3), 113–120. <https://doi.org/10.15576/ASP.FC/2016.15.3.113>
- Sykta, I., Greniuk, A., Fabijanowska, K. (2022). *Hrubieszowski „Dom z klimatem”*. Historyczna zabudowa drewniana – ginące dziedzictwo czy potencjał rozwojowy dla miasta? (referat). XXIV Forum Architektury Krajobrazu. Architektura krajobrazu wobec zagrożeń współczesności. 1–2 grudnia. Szczecin: Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie, Katedra Architektury Krajobrazu WKŚiR.
- Szewczyk, J. (2012). Staropolski ogród jako archetyp i relikwiny tradycji. *Czasopismo Techniczne. Architektura*, 7, 95–110.

Dariusz Kronowski (dariusz.kronowski@pk.edu.pl)

 <https://orcid.org/0000-0002-5510-2122>

Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki, Wydział Architektury

Miasta nadmorskie – analiza przestrzenna, relacje i urbanistyka

Coastal cities – spatial analysis, relationships and urban planning

Streszczenie

Wybrzeże odgrywa kluczową rolę w kształtowaniu linii brzegowej miast nadmorskich, które przyciągają ludzi ze względu na walory handlowe i turystyczne. Urbanizacja nadmorskich ośrodków, pierwotnie rybackich, prowadzi do powstawania nowoczesnych metropolii oraz wiąże się z wyzwaniami, takimi jak m.in. ochrona środowiska. Istotny jest wpływ transportu na rozwój miast nadmorskich, a także znaczenie relacji między portami i miastami w kontekście zrównoważonego rozwoju.

Słowa kluczowe: architektura, urbanistyka, architektura krajobrazu, kształtowanie przestrzeni, miasta nadmorskie

Abstract

The coast plays a key role in shaping the coastline of coastal cities, which attract people for their commercial and tourist attractions. Urbanization of coastal centers, originally fishing, leads to the emergence of modern metropolises and is associated with challenges such as: environmental protection. The impact of transport on the development of coastal cities is important, as is the importance of the relationship between ports and cities in the context of sustainable development.

Keywords: architecture, urban planning, landscape architecture, space shaping, seaside cities

„Jest port wielki jak świat, co się zwie Amsterdam”

Jacques Brel

1. WSTĘP

Wybrzeże morskie jest unikalną strefą przejściową, odgrywającą kluczową rolę w kształtowaniu zarówno środowiska naturalnego, jak i przestrzeni mieszkalnych w bliskim sąsiedztwie wybrzeża. Zjawiska rzeźbotwórcze, takie jak działanie fal, pływów i prądów morskich, wpływają na wygląd linii brzegowej oraz na rozwój miast nadmorskich, które przyciągały człowieka od wieków ze względu na swoje walory handlowe, przemysłowe i turystyczne. Przyglądając się ewolucji tych miejsc, dostrzegamy, jak naturalne ukształtowanie terenu, historia migracji, a także potrzeby w zakresie rozwoju społeczno-gospodarczego kształtują ich dzisiejszy wygląd.

Przemiany oraz ewolucja linii brzegowej zmieniły proporcję przestrzeni zurbanizowanych. Człowiek stał się uzależniony od morza. Pierwsze osady rybackie i portowe, które z czasem przekształciły się w tętniące życiem metropolie, pokazują, jak bliskie są relacje między działalnością ludzką a ekosystemem (Kaczmarek, 2012). Dzisiejsze dynamiczne centra urbanistyczne, bogate w infrastrukturę turystyczną i handlową, mierzą się z wieloma wyzwaniami, m.in. ochroną środowiska, zarządzaniem przestrzenią przybrzeżną oraz zapewnieniem zrównoważonego rozwoju. W kontekście tych przemian analiza formowania wybrzeży morskich i ich wpływu na architekturę oraz urbanistykę staje się niezbędną do zrozumienia mechanizmów, które rządzą współczesnymi miastami nadmorskimi (Mika, 2007). Eksploracja lądu generowana przez współczesny kapitalizm, spowodowała rozwój atrakcyjnych stref turystycznych i handlowych wybrzeża. Proces ten wymusił kosztowną ochronę, jednak również wpłynął poprzez stosowanie często innowacyjnych technologii na kształtowanie nowoczesnych założeń urbanistycznych, nieraz w ekstremalnie trudnych warunkach. Widoczny stał się rozwój wysokościowców w atrakcyjnych ekspozycjach widokowych, będący afirmacją nowoczesności miasta XXI w. (Kosiński, 2016).

W niniejszym opracowaniu autor przekrojowo przygląda się zjawisku kształtowania wybrzeży morskich, ich relacjom z rozwojem miast oraz znaczeniu przemysłanej urbanizacji w kontekście ochrony cennych ekosystemów brzegowych poprzez analizę przykładów z różnych miejsc świata, często zmieniających wizję na postindustrialną, przekształcającą tradycyjny krajobraz kulturowy. Analizuje lokalne uwarunkowania przyrodnicze i historyczne wpływające na kształt obecnych metropolii oraz działania, które są podejmowane w kierunku ich równoważenia.

2. CEL PRACY

Celem niniejszej pracy jest zbadanie procesu kształtowania wybrzeży morskich oraz jego wpływu na rozwój architektury i urbanistyki w miastach nadmorskich. Praca ma na celu zrozumienie relacji między zjawiskami rzeźbotwórczymi, działalnością ludzką a ewolucją przestrzeni miejskiej, zwłaszcza w kontekście ochrony cennych ekosystemów brzegowych. Analiza przypadków z różnych części świata umożliwi identyfikację lokalnych uwarunkowań przyrodniczych i historycznych, które kształtują współczesne metropolie i miasta nadmorskie, oraz wskazanie wyzwań związanych z urbanizacją w tych obszarach.

Praca dotyczy również znaczenia zrównoważonego rozwoju i przemyślanej urbanizacji, uwzględniając jednocześnie rosnącą rolę turystyki oraz infrastruktury w kształtowaniu przestrzeni wybrzeży. Celem analizy dynamicznych zmian w miastach nadmorskich jest zidentyfikowanie skutków działań podejmowanych w kierunku ochrony środowiska oraz poprawy jakości życia mieszkańców, a także dostarczenie rekomendacji dla przyszłych działań w kontekście urbanistyki nadmorskiej.

3. PRZEDMIOT BADAŃ

Przedmiotem badań jest analiza urbanistyczna oraz rozwój przestrzenny miast nadmorskich w Europie ze szczególnym uwzględnieniem ich transformacji na przestrzeni XIX i XX wieku. Wybór miast omawianych w niniejszym opracowaniu wynika z ich historycznego znaczenia oraz unikalnych cech, które pozwalają na analizę różnorodnych aspektów transformacji urbanistycznej. Miasta, które zostały omówione, to Szanghaj, Amsterdam, Dubaj, a także Kos, grecka wyspa w archipelagu Sporad Południowych z marginalnym ujęciem innych przykładów.

Pierwsze dwa ośrodki nadmorskie są powiązane ze sobą historycznie. Amsterdam w XVII wieku stał się jednym z głównych centrów handlowych w Europie, głównie dzięki Holenderskiej Kampanii Wschodnioindyjskiej (Bilska, 2014). Miasto prosperowało dzięki handlowi z Azją, w szczególności z Chinami, co przyczyniło się do wzrostu jego rangi. W tym okresie Amsterdam stał się nie tylko centrum handlu, ale także miejscem, gdzie gromadzono cenne informacje o rynkach azjatyckich (Lademacher, 1983). Szanghaj z kolei w XIX wieku pod wpływem kolonializmu stał się strategicznym portem, gdzie zawiązały się liczne relacje handlowe z Europą. Otwarcie portów chińskich dla zagranicznego handlu (w tym z Holandią) po I wojnie opiumowej sprawiło, że Szanghaj przejął rolę jednego z kluczowych ośrodków eksportowych w regionie. Innym ważnym aspektem była wymiana kulturowa. Zarówno Amsterdam, jak i Szanghaj są miastami, które przez wieki stawały się ośrodkami różnych kultur. Amsterdam był znany jako centrum tolerancji i różnorodności, przyciągając imigrantów z różnych zakątków Europy. W Szanghaju, dzięki obecności obcych osadników zaadaptowano różnorodne style architektoniczne i kulturowe wpływy (Zhang, 2013). Architektura obu miast odzwierciedla

ich historyczne konteksty i znaczenie. Miasta te mają bogate dziedzictwo kulturowe oraz architektoniczne, co umożliwia badanie wpływu historii na współczesny rozwój urbanistyczny. W XIX wieku miasta nadmorskie stały się głównymi ośrodkami turystycznymi, co było związane z rosnącą popularnością wypoczynku nad morzem. Analiza ich ewolucji pozwala zrozumieć mechanizmy, które przyczyniły się do przekształceń przestrzennych. Każde z miast reprezentuje różne podejścia do rozwoju urbanistycznego, od luksusowych kurortów po ośrodki popularne wśród turystów. Umożliwia to porównawczą analizę skutków tych zmian w kontekście zrównoważonego rozwoju i urbanistyki (Gzell, 2015).

W średniowieczu rozwój szlaków handlowych w czasie krucjat spowodował, że wyspa Kos stała się ważnym punktem przelotowym dla kupców, zważywszy, że na wyspie znajdował się zamek Joannitów, którego ruiny można podziwiać do dziś (Braudel, 2004). Natomiast Dubaj współcześnie stał się globalnym centrum handlowym i turystycznym, co wpłynęło na rynki handlowe (Davidson, 2009). W przypadku Amsterdamu i Szanghaju historia sięga wspomnianej Holenderskiej Kampanii Indyjskiej, która przyczyniła się do wymiany pomiędzy tymi miastami szerokiego wachlarza towarów, od tekstyliów, po maszyny i surowce, a także produkty do użytku medycznego (Glamman, 1981). Handel pomiędzy Holandią i Chinami jest rozwijany do dzisiaj (Brancaccio, 2024). Chociaż bezpośrednie połączenia w przeszłości były ograniczone, współczesne interakcje ukazują, jak przedstawione przykłady lokalizacji miast nadmorskich mogą czerpać korzyści z rozwoju turystyki, kultury, a także lokalizacji w linii brzegowej przy morskich szlakach handlowych. Amsterdam jako centrum handlowe w XVII wieku stanowił ważny węzeł wymiany towarów z Azją, co wpłynęło na jego rozwój (Lademacher, 1983). Dubaj, rozwijając się jako globalne centrum finansowe, korzysta obecnie z handlu międzynarodowego, w tym z Europy, wzmacniając wzajemne relacje poprzez inwestycje i turystykę (Davidson, 2009). Szanghaj, będący kluczowym portem w Chinach, łączy europejskie rynki z azjatyckimi. Jego wpływy w handlu morskimi szlakami sprawiają, że współpraca z Amsterdamem jest naturalna (Zhang, 2013). Kos jako popularny cel turystyczny przyciąga obecnie turystów z różnych zakątków świata, chętnie odwiedzających kraje europejskie i azjatyckie ze względu na otwarty ruch morski i lotniczy. Współczesne powiązania między tymi miastami opierają się na turystyce, handlu oraz inwestycjach, tworząc dynamiczną sieć globalnych interakcji.

Analiza przestrzenna przekształceń urbanistycznych w miastach nadmorskich jest kluczowa do zrozumienia ich dynamiki rozwoju oraz wyzwań związanych z planowaniem przestrzennym. Zmiany te odzwierciedlają szersze procesy społeczne i ekonomiczne, które kształtują współczesne miasta, a także ich zdolność do adaptacji w obliczu globalnych trendów turystycznych i urbanistycznych.

Analiza przestrzenna to proces badawczy, który polega na zrozumieniu i interpretacji zjawisk oraz relacji w przestrzeni geograficznej. Obejmuje wykorzystanie różnych narzędzi i metod, które mogą być wykorzystane do badań w niniejszym temacie w przyszłości jako rozwinięcie i rozszerzenie zagadnień m.in. analizy GIS, modeli przestrzennych, badań

krajobrazowych, środowiskowych i przyrodniczych. Celem analizy przestrzennej jest identyfikacja wzorców, trendów i zależności, również historycznych źródeł, które mogą wpływać na różne aspekty, takie jak rozwój urbanistyczny, planowanie przestrzenne czy zmiany środowiskowe. W kontekście miast nadmorskich analiza przestrzenna może pomóc zrozumieć, jak różne czynniki, takie jak historia, handel, turystyka i infrastruktura, kształtują układ przestrzenny i funkcjonowanie tych obszarów.

4. METODA BADAŃ

W badaniach autor skupił się na ogólnym rozwoju przestrzennym miast nadmorskich w Europie, koncentrując się na ich transformacji w XIX i XX wieku. Wybór miast – Szanghaju, Amsterdamu, Dubaju i Kos – nie jest przypadkowy i oparty został na ich historycznym znaczeniu i unikalnych cechach. Badania prowadzono na podstawie metodologii porównawczej, rozpatrując zarówno podstawowe dane historyczne zaczerpnięte z wybranej literatury i źródeł, jak i współczesnych trendów urbanistycznych. Wykorzystano różnorodne źródła, publikacje naukowe, dane statystyczne oraz materiały wizualne, takie jak plany urbanistyczne i dostępne fotografie. Studia objęły również aspekty kulturowe oraz turystyczne, a także handlowe jako element łączący, koncentrując się na mechanizmach, które kształtowały rozwój tych miast. Zbadano ich relacje historyczne oraz współczesne interakcje, takie jak wpływ handlu międzynarodowego i ruchu turystycznego. Celem jest zrozumienie, jak różne podejścia do urbanistyki wpłynęły na przestrzenne przekształcenia oraz zrównoważony rozwój. Badania te mogą przyczynić się do lepszego zrozumienia dynamiki rozwoju miast nadmorskich i ich zdolności adaptacyjnych w kontekście globalnych trendów.

5. KSZTAŁTOWANIE WYBRZEŻY MORSKICH

Aby prawidłowo zdefiniować istotę miasta nadmorskiego, należy bliżej przyjrzeć się formom ukształtowania lądu na obszarze wybrzeża morskiego. Generalnie wybrzeżem nazywamy strefę znajdującą się pomiędzy lądem a akwenem, która obejmuje zarówno powierzchnię nad wodą, jak i tę podwodną. Pas nadmorski jest znacznie szerszy niż sam brzeg oraz strefa przybrzeżna, przy czym jego granice nie mają ściśle określonej definicji. Morskie wybrzeża charakteryzują się wyraźnym wpływem rzeźbotwórczego działania fal, pływów oraz prądów morskich (Szymura, 2016).

Analiza wybrzeża ma kluczowe znaczenie dla problematyki budowy oraz planowania przestrzennego miast nadmorskich, będących jednymi z najbardziej skomplikowanych w kontekście organizacji przestrzennej terenów zamieszkałych oraz ich relacji z otaczającą przyrodą. W okresie wielkich migracji ludzie poszukiwali dogodnych lokalizacji, które sprzyjałyby

wymianie handlowej, dostarczały żywności oraz umożliwiały rozwój – doskonałym przykładem są tutaj znany Amsterdam czy Szanghaj. Takie miejsca to właśnie miasta położone nad morzem, w dogodnej lokalizacji umożliwiającej relację śródlądową i morską z innymi ośrodkami (Walker, 2015).

Wybrzeża przyciągają uwagę nie tylko ze względu na walory handlowe i przemysłowe, ale także turystyczne. Piękne plaże, klify oraz wydmy są podstawą dynamicznego rozwoju turystyki i rekreacji, przyciągając globtroterów do popularnych destynacji takich jak Dubaj, Grecja, Turcja, Wyspy Kanaryjskie, a także Szanghaj czy Amsterdam. W rezultacie rozwój funkcji turystycznej w nadmorskich ośrodkach wpływa nie tylko na lokalną gospodarkę, ale również prowadzi do przestrzennego rozwoju miast, co jest charakterystyczne dla wymienionych lokalizacji.

Wyraźny jest tutaj wieloetapowy rozwój miast nadmorskich, który sprawia, że zagospodarowanie terenów oddalonych od samego wybrzeża staje się bardziej intensywne i przemysłowe, także lokalne ośrodki wykorzystują możliwości, jakie daje naturalny krajobraz, klimat i przyroda (Szwichtenberg, 2006). W ostatnich latach nastąpił wzrost inwestycji w obiekty noclegowe i korporacyjne wzdłuż linii brzegowej. Urbanizacja w tych rejonach wpływa znacząco na cenne przyrodniczo tereny w strefie nadmorskiej. Nie zawsze rozwiązania te są pozytywne w skutkach, widoczne jest to poprzez nieprzemysłowe zabudowywanie terenów zalewowych, osuwiskowych, a także bagatelizowanie odpowiednich konstrukcji budynków w odniesieniu do uwarunkowań geologicznych na terenach bliżej lub dalej oddalonych od wybrzeża.

6. URBANISTYKA W KONTEKŚCIE MIAST NADMORSKICH

Urbanistyka jest dziedziną badawczą charakteryzującą się wieloaspektowością, obejmującą zagadnienia związane z przestrzennym zagospodarowaniem terenów miejskich. Zjawiska urbanizacyjne mają istotny wpływ na różnorodne aspekty funkcjonowania miast, w tym ich strukturę przyrodniczą, gospodarczą, społeczną, kulturową oraz przestrzenną. Szczególnie istotnym czynnikiem determinującym kształtowanie areału miejskiego jest stopień zagospodarowania terenu, a także obecność obszarów zabudowy oraz terenów rekreacyjnych, które w kontekście miejsc nadmorskich zyskują na znaczeniu (Mazur, 2020).

Transport i mobilność stanowią kolejne kluczowe elementy, które kształtują urbanistyczne przekształcenia miast nadmorskich. Transport wodny w połączeniu z lądowym tworzy wyjątkowe możliwości komunikacyjne, co w połączeniu z intensywnym rozwojem stref turystycznych przyczynia się do dynamicznych zmian w przestrzeni miejskiej. W ostatnich latach proces ten zaobserwować można w wielu miastach, zarówno w dużych metropoliach, jak i w mniejszych miejscowościach nadmorskich, które intensywnie przekształcane są pod wpływem ruchu turystycznego oraz aktywności handlowej (Kordek, 2011).

Miasta nadmorskie zwykle lokalizowane były w miejscach wcześniej zajmowanych przez osady rybackie lub portowe, a obecnie często przyciągają inwestycje związane z turystyką.

Wzrost atrakcyjności tych miast wiąże się m.in. z budową molo, plaż oraz promenad nadmorskich, a także hoteli i pensjonatów. Na świecie można zauważyć przykłady nowoczesnych obiektów wysokościowych, które harmonijnie wpisują się w krajobraz morski. Można tutaj wymienić m.in. Shanghai World Financial Center, mierzący 492 m, z 2008 roku, który wyróżnia się charakterystycznym czworokątnym prześwitem na spłaszczonym wierzchołku, oraz Shanghai Tower – Szanghajską Wieżę, liczącą 632 m, z 2015 roku. Ten wielofunkcyjny wysokościowiec jest aktualnie drugim co do wielkości budynkiem świata (Kosiński, 2016).

W kontekście zagospodarowania przestrzeni nadmorskiej istotnym zjawiskiem jest pojawienie się parków, waterfrontów oraz punktów widokowych, które zwiększają wartość rekreacyjną tych obszarów (Walczak, 2015). W miastach większych rozmiarów, takich jak Dubaj, rozwija się oferta sportowa i kulturalna, czego przykładem są tor wyścigowy, sale koncertowe czy amfiteatry zlokalizowane w pobliżu brzegów morza.

W XIX wieku miasta nadmorskie w Europie przekształciły się w popularne ośrodki turystyczne, co miało miejsce między innymi w Wielkiej Brytanii (Blackpool, Brighton), Niemczech

Il. 1. Świątynia Afai, Egina. Fot. aut.

(Heiligendamm) oraz we Włoszech (Rimini) i Francji (Cannes, Trouville). Cechą charakterystyczną dla tego okresu był jednolity układ przestrzenny oraz spójny styl architektoniczny.

Najintensywniejszy rozwój oraz przekształcenia przestrzenne miały miejsce w latach 1950–1980, gdy rozwój motoryzacji oraz zmiany w planowaniu czasu wolnego spowodowały wzrost atrakcyjności basenu Morza Śródziemnego, szczególnie w rejonie wybrzeża Hiszpanii, Włoch, Francji i Grecji. Regiony te, charakteryzujące się bogatym dziedzictwem historycznym oraz korzystnymi warunkami klimatycznymi, przekształciły się w najszybciej rozwijające się destynacje turystyczne (Hall, Page, 2014).

Konkludując, walory plażowe, nasłonecznienie w sezonie letnim oraz specyficzny mikroklimat przyciągają miliony turystów do miejsc i kurortów nadmorskich. Atrakcyjność turystyczna tych obszarów wynika z konwergencji licznych czynników, które kształtują przestrzeń wybrzeża w kontekście urbanistyki. W tym względzie analiza przemian urbanistycznych w miastach nadmorskich staje się kluczowym elementem zrozumienia ich dynamicznego rozwoju oraz wyzwań związanych z planowaniem przestrzennym (Kosiński, 2008).

7. WPŁYW SKŁADNIKÓW PRZESTRZENNYCH NA ROZWÓJ REGIONÓW NADMORSKICH

W kontekście rozwoju regionów nadmorskich składniki przestrzeni ekonomicznej stanowią różne elementy, takie jak infrastruktura portowa, zasoby naturalne, usługi logistyczne czy polityki regionalne, które współdziałają, tworząc warunki do rozwoju gospodarczego. Są one integralne, ponieważ wiążą się ze sobą i wzajemnie się wspierają, oraz uwarunkowane, ponieważ ich rozwój zależy od czynników wewnętrznych (np. zasobów, infrastruktury) i zewnętrznych (np. globalnych rynków, polityki). Razem kształtują konkurencyjność regionu nadmorskiego i jego zdolność do przyciągania inwestycji. Współpraca pomiędzy portami a miastami odgrywa istotną rolę w rozwoju obu tych jednostek, co znajduje potwierdzenie w licznych przykładach historycznych, takich jak Pireus – portowe miasto w Grecji, zlokalizowane w południowo-zachodniej części aglomeracji ateńskiej. W starożytności był to najważniejszy port Aten, usytuowany w doskonale ufortyfikowanej naturalnej zatoce, co czyniło go strategicznym punktem transportowym (Kasperaszek, 2022).

Pireus dzielił się na trzy mniejsze porty: Kantharos, Zea oraz Munichia, które przyczyniły się do umocnienia znaczenia tego miejsca. W obliczu zagrożenia ze strony Persów, Temistokles podjął zdecydowane kroki, by wzmocnić port poprzez intensywne prace fortyfikacyjne, które zakończono w 460 roku p.n.e. W tym okresie Pireus został połączony z Atenami za pomocą długich murów, budowanych w latach 461–457 p.n.e. (McTernan, 1998). Współczesne połączenie pomiędzy Pireusem a Atenami realizowane jest poprzez linię metra, co stanowi dowód na kontynuację bliskich relacji między portem a miastem.

Porty morskie przez swoją naturę rozwijają się równoległe z miastami oraz ich regionami. Zazwyczaj to miasto stanowiło czynnik kształtujący rozwój portu, a przykładem tego jest kompleks Aten i Pireusu. Miasto portowe pełni funkcje związane z gospodarką morską oraz z lokalizacją wewnętrzną w stosunku do zaplecza lądowego. W regionach, w których dominują funkcje morskie, port ma istotny wpływ na układ gospodarczy oraz przestrzenny miasta. Warto zauważyć, że relacje między miastem a portem ulegają transformacjom w miarę upływu czasu, co jest związane z postępem technologicznym oraz wzrostem międzynarodowego zapotrzebowania na usługi portowe (Klimek, 2016).

Ewolucja miast nadmorskich weszła w nowy etap w XXI wieku, kiedy to świat wkroczył w okres cywilizacji postindustrialnej. Obserwuje się ekspansję miast na obszary wcześniej opuszczone, w których pojawiają się nowe formy użytkowania dostosowane do współczesnych potrzeb. Kluczowym zagadnieniem staje się w tym kontekście zagospodarowanie terenów przylegających do linii wodnej oraz tworzenie tzw. waterfrontów. Te przestrzenie wymagają współpracy urbanistów, architektów, władz lokalnych, inwestorów oraz mieszkańców, aby osiągnąć wysoki standard urbanizacji, mający na celu rewaloryzację zdegradowanych i zdekapitalizowanych obszarów (Jankowska, Nowak, 2018).

Waterfronty jako obszary o wysokiej atrakcyjności przypominają linie brzegowe takich miast jak Dubaj, Szanghaj czy Tajpej, gdzie dostrzegalne są zarówno funkcjonalne, jak i kulturowe walory w skali lokalnej i regionalnej. Skuteczne zagospodarowanie tych przestrzeni jest synonimem wysokiej jakości architektonicznej i krajobrazowej. W kontekście przekształceń można wyróżnić dwa zasadnicze kierunki: wykorzystanie terenów na cele portowe oraz funkcje pozaportowe.

Podsumowując, składniki przestrzeni ekonomicznej regionów nadmorskich mają fundamentalne znaczenie dla rozwoju zrównoważonego i funkcjonalnego. Zmiany w relacjach miasto–port oraz ewolucja waterfrontów stanowią kluczowe aspekty na drodze do optymalizacji przestrzeni miejskiej i gospodarczej.

8. DIALOG HISTORII I NOWOCZESNOŚCI W METROPOLIACH NADMORSKICH

Szanghaj, położony w delcie rzeki Jangcy do Morza Wschodniocchińskiego w części Oceanu Spokojnego, stanowi doskonały przykład metropolii, która łączy historyczne dziedzictwo z nowoczesnym rozwojem. Jako największy ośrodek gospodarczy, finansowy i komunikacyjny w Chinach, a także trzeci co do wielkości port morski na świecie po Rotterdamie i Singapurze, Szanghaj odgrywa kluczową rolę w globalnej gospodarce. Nazwa miasta, złożona z ideogramów oznaczających „na” i „morze”, jest często interpretowana jako „najdalszy zasięg morza” (Li, Zhang, 2020). Szanghaj nazywany był różnie, m.in. „Paryżem Wschodu” oraz „Azjatycką prostytutką”, co odnosi się do okresu jego upadku w latach 30. XX wieku (Shao, 2018).

Miasto rozwijało się pierwotnie z lokalnej osady w prefekturze Suzhou, a jego znaczenie jako portu morskiego zaczęło wzrastać już w okresie dynastii Song (960–1279) (Fei, 2021). W XIX wieku pod wpływem europejskich sił kolonialnych Szanghaj przekształcił się w strategiczny port handlowy, osiągając status największego centrum finansowego na świecie. W latach 50. i 60. XX wieku miasto stało się ważnym ośrodkiem przemysłowym, jednak w związku z polityką władz centralnych w Pekinie jego rozwój był ograniczany aż do lat 80., kiedy to rozpoczęto liberalizację gospodarczą i przyciąganie zagranicznych inwestycji (Fei, 2021). Współczesny Szanghaj jest symbolem dynamicznych zmian w urbanistyce, gdzie tradycyjne walory historyczne ulegają zapomnieniu na rzecz monumentalnych budowli i nowoczesnych infrastrukturalnych rozwiązań. Nowoczesne drapacze chmur, takie jak Szanghaj World Financial Center (SWFC) o wysokości 492 m, zbudowane w 2007 roku, definiują krajobraz miasta. SWFC zaprojektowane przez amerykańskie biuro Kohn Pedersen Fox ma charakterystyczny kształt przypominający „otwieracz do butelek”, czego efektem były protesty lokalnej społeczności. Wraz z rozwojem urbanistyki pojawia się pytanie o ludzką skalę (Sumlet, 2018) i jej wpływ na to, jak mieszkańcy doświadczają przestrzeni miejskiej (Kosiński, 2019).

Miasta nadmorskie, jak Amsterdam, często stają się potęgami gospodarczymi dzięki reformom, międzynarodowej współpracy i dostępowi do morza. Tak jak Szanghaj, Amsterdam został ukształtowany na fundamentach wioski rybackiej, której mieszkańcy z powodu licznych powodzi przeszli do rybołówstwa i żeglugi (Bilska, 2014). Starania mieszkańców doprowadziły do przekształcenia zatoki w ważny port handlowy, co wzmocniło jego pozycję jako kluczowego ośrodka handlowego Holandii, szczególnie po przyznaniu „Wielkiego Przywileju” przez hrabiego Wilhelma IV w 1342 roku (Wikipedia, b.r.). Amsterdam, będąc miastem wielu

Il. 2. Szanghaj. Fot. A. Klimas

kultur, zyskał miano najbardziej liberalnego miasta na świecie, równocześnie przykuwając uwagę konserwatywnymi tradycjami swoich mieszkańców.

Wiek XVII okazał się dla Amsterdamu złotym wiekiem, w którym miasto stało się jednym z głównych centrów handlowych w zachodniej Europie, głównie dzięki Holenderskiej Kampanii Wschodnioindyjskiej (Bilska, 2014). Powstanie licznych kanałów, takich jak Singel, Kloveniersburgwal i Geldersekaade w latach 1613–1662, miało ogromny wpływ na urbanistykę i rozwój miasta, którego areał znacznie się zwiększył. Amsterdam, mimo swojego niewielkiego rozmiaru w porównaniu do innych metropolii, posiada jeden z trzech największych portów na świecie, co czyni go kluczowym graczem na międzynarodowej arenie.

Amsterdam stał się domem dla wielu wybitnych artystów jak Rembrandt czy Van Gogh, co czyni go ważnym ośrodkiem kultury. Dzielnice muzealne przyciągają turystów, a znaczące instytucje takie jak Rijksmuseum, Muzeum Van Gogha, Dom Rembrandta czy Muzeum Tropiku świadczą o bogatej ofercie kulturalnej miasta (Bilska, 2014).

Na nabrzeżu w dzielnicy zaprojektowanej przez architektów OMA (firmy kierowanej przez Rema Koolhaasa) znajduje się Muzeum Nauki Nemo, które pełni funkcję centrum doświadczeń naukowych. Historia tego centrum sięga roku 1923, kiedy to powstała koncepcja Muzeum Pracy (niderl. Museum van den Arbeid). W 1953 roku dokonano zmiany nazwy na Holenderski Instytut Doświadczeń i Technologii, a w 1997 roku Renzo Piano zrealizował projekt New Metropolis, które obecnie stanowi największe centrum naukowe w Holandii, odwiedzone corocznie przez około 500 000 gości. Centrum Nemo jest szczególnie atrakcyjne dla dzieci dzięki bogatemu zapleczu umożliwiającemu różnorodne doświadczenia z zakresu

Il. 3. Centrum Nemo, Amsterdam. Fot. aut.

nauki i eksperymentów, co czyni je idealnym miejscem dla młodych odbiorców (van der Meer, 2021).

Lokalizacja Nemo graniczy z głównym dworcem kolejowym Amsterdam Centraal Station, co sprawia, że centrum jest również istotnym węzłem komunikacyjnym. Centrum zostało usytuowane w pobliżu Oosterdok, zespołu mieszkaniowego na nabrzeżu, który stanowi część IJ Masterplan. Obszar ten pierwotnie, został przygotowany w 1832 roku pod budowę Oosterdoksdam, a w 2005 roku przekształcono go w Oosterdokseiland. W obrębie krótkiego półwyspu między zabudowaniami mieszkalnymi znajdują się także konserwatorium oraz Biblioteka Publiczna Amsterdam (OBA) (Bilska, 2014). W okolicy mieszczą się również liczne zamieszkałe barki, które przyczyniają się do unikalnego charakteru tej przestrzeni. Częstym widokiem są samochody zaparkowane na dachach prywatnych łodzi, co stanowi przejaw adaptacji lokalnej kultury do specyfiki miejskiego krajobrazu.

Całość założenia urbanistycznego opiera się na miejskim planie stworzonym na terenach byłej Amsterdamche Drydock Company (ADM), a zostało ono zaprojektowane przez OMA Rema Koolhaasa. Plan urbanistyczny został skonstruowany w taki sposób, aby bloki mieszkalne ustawiały się prostopadłe do kierunku IJ Masterplan, z widokiem na rzekę IJ oraz Dworzec Główny, który jest jedną z głównych atrakcji turystycznych miasta, pełniąc centralną rolę w organizacji przestrzennej tego obszaru. Realizację projektu dzielnicy przeprowadzono w latach 1981–1988, w czasie dynamicznych przemian politycznych i społecznych w Polsce. W tym okresie Europa przechodziła intensywny rozwój, podczas gdy Polska zmagiała się z dążeniem do wolności oraz przyswajając nowe możliwości urbanistyczne (Koolhaas, Mau, 1995).

Il. 4. Pas kanałów Grachtengordel, Amsterdam. Fot. aut.

Zlecniodawcą II Masterplan było Miasto Amsterdam. Warto również zaznaczyć, że w ramach tego projektu powstało osiedle Overhoeks, które zostało zagospodarowane na terenach wcześniej zajmowanych przez koncern Shell, po północnej stronie rzeki IJ (OMA, 2024).

Overhoeks to zespół urbanistyczny łączący różnorodne sfery życia, wypoczynku oraz pracy. W obrębie tego obszaru znajduje się również muzeum filmu znane jako Eye Center oraz wieża Shell Tower, które stanowią istotne elementy urbanistycznej struktury tego terenu.

Nazwa Amsterdam pochodzi od słowa *Amstel*, co oznacza rzekę, nad którą znajduje się miasto, oraz *Dam*, czyli tamę, zaporę. Pierwotnie nazwa miasta brzmiała *Amsteldam*, jednak aby ułatwić odbiór nazwy, hrabia Wilhelm I z Hainaut użył formy *Aemsterdam*. Miasto miało również swoje gorsze okresy, m.in. głęboki kryzys podczas I i II wojny światowej z powodu okupacji niemieckiej, której skutkiem był brak żywności. Należy wspomnieć, że z Amsterdamu wywieziono ponad 100 000 Żydów, czego pamiątką stał się słynny dom Anny Frank. Jednak dalszy rozkwit miasta nastąpił w latach 60. i 70. XX wieku. Rewolucja kulturalna przyniosła Amsterdamowi miano miasta magicznego. Stał się centrum hippisowskim, wzrosła również migracja emigrantów z Afryki i Azji (Shorto, 2014).

Podsumowując, zarówno Szanghaj, jak i Amsterdam reprezentują różne aspekty współczesnego urbanizmu oraz ekonomii, będąc jednocześnie miejscami, gdzie historia i nowoczesność są w nieustannym dialogu.

Dubaj, jedno z najmłodszych nadmorskich miast na świecie, pełni rolę stolicy emiratu Dubaj w Zjednoczonych Emiratach Arabskich. Miasto to charakteryzuje się nowoczesną architekturą oraz urbanistyką o futurystycznym charakterze, co plasuje je w czołówce globalnych metropolii. Jego dynamiczny rozwój gospodarczy oparty jest w głównej mierze na zyskach

Il. 5. Dubaj. Fot. A. Klimas

z przemysłu naftowego, które wykorzystano do transformacji pustynnego krajobrazu w prestiżowy ośrodek turystyczny i biznesowy, dostępny dla szerokiego grona inwestorów oraz turystów (Davidson, 2009).

Demografia Dubaju jest zróżnicowana, z dominującą grupą obcokrajowców, głównie z Azji Południowej i Południowo-Wschodniej, wśród których znajdują się również mieszkańcy Persji. Miasto przyciąga gości z Europy i Ameryki, którzy angażują się w działalność gospodarczą w partnerstwie z rodzimymi przedsiębiorcami. W związku z tym można zauważyć, że Dubaj przyjmuje rolę globalnego centrum handlowego, porównywalnego do Amsterdamu w XVII wieku (Davidson, 2009).

W kolejnych latach również wzrosła liczba stref wolnego handlu oraz infrastruktury mieszkalnej przeznaczonej dla elit, z projektami realizowanymi na sztucznych wyspach, takich jak Palm Islands czy Dubai Marina. Dubaj jest również siedzibą nowoczesnych centrów finansowych, w tym Dubai International Financial Centre (DIFC), które stanowią kluczowy ośrodek działalności finansowej na Bliskim Wschodzie. Wzmoczony rozwój miasta nastąpił pod koniec XX wieku, kiedy to zainwestowano w infrastrukturę, która obejmowała m.in. największą przystań na świecie w Jebel Ali oraz Dubai Knowledge Village, stanowiącą centrum edukacyjne dla przyszłych pracowników stref wolnego handlu (Smith, 2019).

Przemiany gospodarcze w Zjednoczonych Emiratach Arabskich doprowadziły do odejścia od tradycyjnych źródeł dochodu, jakimi były handel i przemysł naftowy, w kierunku rozwijania sektora usług i turystyki, przy jednoczesnym otwarciu rynku na obcy kapitał, co nie narusza lokalnych wartości kulturowych. Kluczowym celem transformacji było uniezależnienie się od dochodów naftowych, co z kolei przyczyniło się do znacznego wzrostu wartości nieruchomości oraz gwałtownego boomu budowlanego w latach 2004–2006 (Davidson, 2009).

Efektom inwestycji w urbanistykę Dubaju była współpraca z uznanymi architektami, co doprowadziło do powstania innowacyjnych projektów, takich jak Burj Khalifa – najwyższy budynek na świecie o wysokości 830 m, oraz kompleksu handlowego Dubai Mall. Obecnie miasto jest w trakcie realizacji projektów Business Bay, które ma stać się najważniejszym centrum finansowym Emiratu, oraz Dubai Waterfront, kompleksu, który ma być siedem razy większy od Manhattanu (Smith, 2019).

Równoległe Dubaj angażuje się w badania nad biotechnologią i innowacyjnymi rozwiązaniami medycznymi. W regionie tym pracuje wielu Polaków, zwłaszcza w branżach architektonicznych i technologicznych, korzystających z unikalnych warunków pracy i życia.

W kontekście globalizacji oraz rozwoju technologicznego Dubaj reprezentuje model miasta ultranowoczesnego, gdzie sztuczne wyspy, luksusowe hotele, pola golfowe i nowatorska architektura tworzą przestrzeń, która aspiruje do bycia futurystycznym rajem. Miasto to jest świadkiem realizacji ambitnych projektów, w tym koncepcji podwodnych habitatów oraz samowystarczalnych osiedli. Obecnie na realizację czekają miasta pływające oraz podwodne enklawy mieszkalne, m.in. podwodny hotel zaprojektowany przez polskie studio Motyw. Futurystyczne rozwiązania mieszkalne będą pozwalały na produkowanie własnej żywności,

Il. 6. Knossos, Kreta. Fot. S. Kronowska

a jednocześnie wygodę i komfort (Bryla.pl, 2012). Arabska metropolia jest jednym z niewielu miast, które zadziwiają. Kreuje architekturę i atmosferę miast europejskich, wytwarzając sztuczne warunki pogodowe charakterystyczne dla Europy (zob. więcej: Ferrer-Bonsomos, Moynihan, 2021). Inwestorzy wdrażają kolejne odważne projekty, które na długo zapiszą się na kartach historii architektury i urbanistyki.

Miasta nadmorskie swoje korzenie mają w małych osadach rybackich, które formowane i rozbudowywane przez wieki ukształtowały trudny model układu urbanistycznego pomiędzy lądem a morzem. Można tutaj przywołać interesującą osadę, a później większą miejscowość turystyczno-rekreacyjną Kos – grecką wyspę znaną ze swojej bogatej historii i dziedzictwa kulturowego, stanowiącą przykład ewolucji od małych osad do znaczących ośrodków turystycznych. Jest to niewielka grecka wyspa w archipelagu Sporad Południowych na Morzu Egejskim, granicząca z Riwierą Turecką. Kos słynie z długich i pięknych piaszczystych plaż w okolicach Tigaki, a także skromnych trudno dostępnych wiosek rybackich. Główne źródło dochodu wyspy to turystyka oraz uprawy. Głównym ośrodkiem miejskim jest Kos, które stanowi centrum kulturalne i turystyczne wyspy z malowniczym portem, nad którym góruje twierdza wzniesiona w XIV wieku przez rycerzy krzyżowych joannitów w 1315 roku. Materiały do budowy twierdzy były pozyskiwane prawdopodobnie z pobliskich świątyń. Miasto słynie z pięknych białych budowli.

Kos, związane z Hipokratesem, stanowi przykład miejsca, które przeszło głęboką transformację zarówno społeczno-gospodarczą, jak i kulturową, co pozostaje aktualne w kontekście rozwoju współczesnych metropolii. W sercu miasta rośnie platan nazywany „Drzewem Hipokratesa”. Znajdują się tutaj również ruiny świątyń, m.in. Afrodyty, Herkulesa oraz Dionizosa. Miasto

zostało zbudowane w 366 r. p.n.e. i kolejno wcielone do Imperium Rzymskiego, a następnie Cesarstwa Bizantyjskiego. W 1302 wyspę zajęli Wenecjanie i sprzedali joannitom. Kos w 1523 podbili Turkowie. Dopiero w 1947 roku wyspa Kos została oficjalnie przekazana Grecji spod protektoratu Wielkiej Brytanii, która odbiła miasto z okupacji niemieckiej (Kowalski, 2010).

9. PODSUMOWANIE

Badanie przestrzeni miast nadmorskich ujawnia złożoność i różnorodność funkcji oraz wyzwań, stawianych przed ich układami urbanistycznymi. To niezwykle ośrodki, które nie tylko pełnią rolę atrakcyjnych miejsc turystycznych, ale również stają się centrami biznesowymi i kulturalnymi, jednocześnie zachowując jednak unikalną i specyficzną naturę wynikającą z lokalizacji. W kontekście ich rozwoju kluczowe stają się różnorodne aspekty, takie jak handel, wypoczynek czy innowacyjne rozwiązania architektoniczne (Chmiel, 2013). Elementy te przyciągają zarówno mieszkańców, jak i turystów, tworząc swoisty ekosystem, w którym gospodarka, kultura i środowisko naturalne współistnieją.

Umiejscowienie miast nadmorskich ma bez wątpienia istotny wpływ na ich charakter. Wybrzeża oraz otaczające je tereny często przyciągają inwestycje i nowych mieszkańców pragnących korzystać z uroków nadmorskiego życia. Ich peryferyjne położenie w stosunku do dużych centrów miejskich może być zarówno atutem, zapewniającym malownicze widoki i dostęp do przyrody, jak i ograniczeniem, zwłaszcza w kontekście problemów z dostępem komunikacyjnym w okresach wzmożonego natężenia turystycznego. Utrudniony transport, zwiększone zasoby śmieci oraz nadmierne zatłoczenie mogą znacząco wpływać na jakość życia mieszkańców, a tym samym na postrzeganie miejsc do wypoczynku i rekreacji (Kowalski, 2020).

Sezonowość wielu miast nadmorskich, w których turystyka osiąga swoje apogeum latem, stawia przed nimi szereg wyzwań. Jako że wiele miejscowości przekształciło się w centra usługowe, pojawia się konieczność zrównoważonego zarządzania infrastrukturą oraz dbałości o środowisko. Rozwój turystyki oraz działalności przemysłowej prowadzi do tworzenia pasm zabudowy równoległych do linii brzegowej, co jest charakterystyczne dla globalnych trendów urbanistycznych. Są to układy osadnicze charakterystyczne dla wielu miast na świecie. Pewnym odróżnieniem od linearnych stref zabudowy charakterystycznej dla wybranych lokacji wybrzeża są również duże strefy izolacyjne pomiędzy strefami zurbanizowanymi. Takie układy wymagają umiejętnego planowania, aby uniknąć degradacji zarówno przestrzeni miejskiej, jak i naturalnych ekosystemów (Górski, 2021).

Zróżnicowanie morfologiczne nadmorskich miast pozwala na ich klasyfikację w dwóch głównych typach. Pierwszy typ to ośrodki, które zachowały wyraźną strukturę funkcjonalno-przestrzenną. W takich miastach obiekty architektoniczne harmonijnie współistnieją w dobrze zdefiniowanej przestrzeni, co sprzyja integracji społecznej oraz poczuciu przynależności mieszkańców. Natomiast drugi typ to rozwojowe miasta, gdzie wzrastający popyt i rosnąca

popularność wpływają na ekspansję na nowe tereny. Ten dynamiczny proces często prowadzi do izolacji przestrzennej, a nawet agresywnego zagospodarowywania cennych przyrodniczo obszarów, co stawia pod znakiem zapytania przyszłość zrównoważonego rozwoju tych przestrzeni (Kosiński, 2016).

Ochrona delikatnych ekosystemów brzegowych oraz wprowadzenie strategii nietoksycznego i ekologicznego rozwoju z pewnością przyczyni się do mniejszego obciążenia strefy brzegowej. Ważne będzie również łączenie funkcji rekreacyjnych z efektywną ochroną środowiska. Dlatego też długofalowe planowanie przestrzenne powinno uwzględniać różnorodność potrzeb mieszkańców, turystów oraz lokalnej przyrody (Zawadzki, 2022).

Podsumowując, miasta nadmorskie jako miejsca szczególne i cenne powinny zarządzać swoimi zasobami w sposób mądry i odpowiedzialny, szczególnie na styku dwóch tak trudnych stref jak obszar morski i lądowy, podatny na zmiany klimatyczne, podnoszenie się poziomu mórz, złą lub dobrą gospodarkę. Tylko tak można zapewnić zrównoważony rozwój, w którym zarówno mieszkańcy, jak i turyści będą mogli partycypować oraz korzystać z ich niezwykłych walorów, a jednocześnie przyczynią się do ochrony unikalnych ekosystemów nadmorskich z poszanowaniem historii i dziedzictwa kulturowego. W dłuższej perspektywie takie podejście nie tylko poprawi jakość życia lokalnych społeczności, ale również przyczyni się do sukcesu turystycznego tego typu ośrodków, zapewniając im trwałą i harmonijną przyszłość.

BIBLIOGRAFIA

- Bilska, J.F. (2014). *Holandia – praktyczny przewodnik*. Bielsko-Biała: Wydawnictwo Paskal.
- Brancaccio, L. (2024). *China-Netherlands Relations: Bilateral Trade and Investments Overview*.
Pobrane z: <https://www.china-briefing.com/news/china-netherlands-relations-bilateral-trade-and-investments-overview/> (dostęp: 09.12.2024).
- Braudel, F. (2004). *Morze śródziemne i świat śródziemnomorski w epoce Filipa II*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Bryla.pl (2012). Polacy zbudują podwodny hotel w Dubaju. Pobrane z: https://www.bryla.pl/bryla/56,85301,12168421,Polacy_zbuduja_podwodny_hotel_w_Dubaju__FILM_.html (dostęp: 09.12.2024).
- Chmiel, I. (2013). *Miasta portowe: Historia i dynamika rozwoju*. Gdańsk: Wydawnictwo Morskie.
- Davidson, Ch. (2009). *Dubai: The Vulnerability of Success*. Oxford: Hurtst&Co., Oxford University Press.
- Fei, F. (2021). Spatiotemporal Evolution of China's Ports in the International Container Transport Network under Upgraded Industrial Structure. *Transportation Journal*, 60(1), 43–69.

- Ferrer-Bonsomos, C., Moynihan, Q. (2021). *Deszczowe drony z Dubaju zadziwiły świat. Oto jak działają*. Pobrane z: <https://businessinsider.com.pl/technologie/nowe-technologie/deszczowe-drony-tak-dubaj-wywolal-sztuczny-deszcz/nyllfvc> (dostęp: 09.12.2024).
- Glamman, K. (1981). *Dutch-Asiatic Trade, 1620–1740*. Den Haag: Martinus Nijhoff's-Gravenhage.
- Górski, M. (2021). *Urbanizacja a ochrona przyrody: Zastosowanie zasad zrównoważonego rozwoju*. Poznań: Polskie Towarzystwo Ekologiczne.
- Gzell, S. (2015). Nadwodna lokalizacja – co dziś oznacza dla miasta. *Przestrzeń i Forma*, 24(1), 113–128.
- Hall, C.M., Page, S.J. (2014). *The Geography of Tourism and Recreation: Environment. Place and Space*. London: Routledge.
- Jankowska, K., Nowak, P. (2018). *Urbanistyka nadmorskich terenów: Teoria i praktyka*. Kraków: Wydawnictwo Architektura i Urbanistyka.
- Kaczmarek, T. (2012). *Geografia wybrzeży: przyrody, ekonomiki i planowania*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kasperaszek, E., Kasperaszek, P. (2022). *Grecja dla żeglarzy*. Warszawa: Almapress.
- Klimek, H. (2016). *Porty morskie w perspektywie przestrzennej, ekonomicznej, transportowej, logistycznej i społecznej*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Koolhaas, R., Mau, B. (1995). *S, M, L, XL*. New York: The Monacelli Press.
- Kordek, P. (2011). *Analiza. Współczesna turystyka jako stymulator rozwoju społeczno-gospodarczego państwa*. Kraków: Szkoła Wyższa im. Bogdana Jańskiego.
- Kosiński, W. (2008). Preliminaria badań nad problematyką: piękno miasta. *Przestrzeń i Forma*, 10, 13–42.
- Kosiński, W. (2016). *Paradygmat miasta 21 wieku: pomiędzy przeszłością polis a przyszłością metropolis*. Kraków: Politechnika Krakowska.
- Kosiński, W. (2019). Ponadczasowa więź architektury i urbanistyki z naturą na przykładzie Chin – od Tao do współczesności. *Państwo i Społeczeństwo*, XIX(3), 14–52.
- Kowalski, J. (2010). Turystyka jako motor rozwoju regionów: Przykład wyspy Kos. *Studia Regionalne i Lokalne*, 3(45), 125–140.
- Kowalski, R. (2020). *Klimat a turystyka: wpływ warunków atmosferycznych na wybór destynacji*. Warszawa: Wydawnictwo Geograficzne.
- Lademacher, H. (1983). *Geschichte der Niederlande. Politik–Verfassung–Wirtschaft*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Li, M., Zhang, L. (2020). Enterpreneurial urban governance and talent policy: the case of Shanghai. *China Population and Development Studies*, 4, 25–44.
- Mazur, J. (2020). Wieloaspektowość urbanistyki: podejścia teoretyczne i praktyki w planowaniu przestrzennym. *Urbanistyka i Planowanie Przestrzenne*, 3(12), 45–62.
- McTernan, S.R. (1998). The Piraeus: The Port in Ancient Athens. *Journal of Hellenic Studies*, 118(1), 55–72.

- van der Meer, A. (2021). *Nemo: A Space for Science, Architecture and Education: Innovations in Learning Environments*, red. R. Smith. New York: Architectural Press.
- Mika, M. (2007). Przemiany pod wpływem turystyki na obszarach recepcji turystycznej. W: W. Kurek (red.), *Turystyka* (s. 406–482). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- OMA (2024). *IJ Plein Masterplan, School and Gymnasium*. Pobrane z: <https://www.oma.com/projects/ij-plein-masterplan-school-and-gymnasium> (dostęp: 09.12.2024).
- Shao, Q. (2018). *Shanghai Gone, Domicide and defiance in Chinese Megacity*. New York: Rowman & Littlefield Publishers, INC.
- Shorto, R. (2014). *Amsterdam: A History of the World's Most Liberal City*. London: Little, Brown Book Group.
- Smith, J.R. (2019). Economic Transformations in the Gulf: The Rise of Dubai. *Middle Eastern Studies*, 55(1), 78–95.
- Sumlet, W. (2018). *Skala ludzka wnętrza urbanistycznego w wielorodzinnych osiedlach mieszkaniowych* [rozprawa doktorska]. Kraków: Politechnika Krakowska.
- Szwichtenberg, A. (2006). *Gospodarka turystyczna polskiego wybrzeża*. Koszalin: Wydawnictwo Uczelniane Politechniki Koszalińskiej.
- Szymura, J. (2016). *Rzeźbiarskie działanie mórz: fale, pływy, prądy*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Walczak, A. (2015). *Zarządzanie przestrzeni w miastach nadmorskich: Wyzwania i możliwości*. Gdańsk: Wydawnictwo Gdańskiego Uniwersytetu Ekonomicznego.
- Walker, K. (2015). Ocean Dynamics and Coastal Processes. *Journal of Coastal Research*, 32(5), 1032–1042.
- Wikipedia (b.r.). *Historia Amsterdamu*. Pobrane z: https://pl.wikipedia.org/wiki/Historia_Amsterdamu (dostęp: 09.12.2024).
- Zawadzki, P. (2022). *Urbanizacja a ochrona przyrody: Zastosowanie zasad zrównoważonego rozwoju*. Poznań: Polskie Towarzystwo Ekologiczne.
- Zhang, Y. (2013). Corious and exotic encounterns, European as supplicants Chinese Imperium, 1513–1793. W: *International Orders in the Early Modern World* (s. 54–75). London: Routledge.

Beata Makowska (beata.makowska@pk.edu.pl)

 <https://orcid.org/0000-0002-1221-9216>

Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki, Wydział Architektury

Wertykalne ogrody Patricka Blanca – ich charakterystyka i znaczenie w ekologii miejskiej

Patrick Blanc's Vertical Gardens – their characteristics and importance in urban ecology

Streszczenie

Brak terenów zielonych w miastach, konieczność ich ekonomicznego planowania i wykorzystania sprzyja rozwojowi nowych technologii zielonych ścian. Celem artykułu jest prezentacja projektów Patricka Blanca i ich charakterystyka ze szczególnym uwzględnieniem ich wpływu na ekologię miejską. Wertykalne ogrody pełnią wiele ważnych funkcji w miastach, przywracając równowagę między kulturą ludzką a środowiskiem naturalnym, zwiększając walory przestrzeni miejskiej i podnosząc jakość życia mieszkańców.

Słowa kluczowe: Patrick Blanc, wertykalne ogrody, zielone elewacje, ekologia miejska

Abstract

The development of green wall technologies, is caused by the lack of green surfaces in cities and the need for their economic planning and use. The aim of the article is to present Blanca projects and their characteristics, with particular emphasis on their impact on urban ecology. Vertical gardens perform many important functions in cities, restoring the balance between human culture and the natural environment, increasing the values of urban space and improving the quality of life of residents.

Keywords: Patrick Blanc, vertical gardens, green elevations, urban ecology

1. WPROWADZENIE

Ze względu na intensywną działalność człowieka, wynikającą z rozwoju cywilizacyjnego w XXI wieku, konieczne stało się nowatorskie projektowanie zieleni w miastach. Brak wystarczającej ilości terenów zielonych, konieczność ich ekonomicznego planowania i wykorzystania sprzyjają rozwojowi nowych technologii wertykalnych ogrodów. Pełnią one ważne funkcje w miastach: ekologiczną – m.in. poprawiając mikroklimat, ochronną – zapewniając izolację akustyczną i termiczną, stanowiąc ochronę przed wiatrem, słońcem i kurzem (Celadyn, 1992), a także psychologiczną – zapewniając bardziej zrównoważone relacje człowieka ze środowiskiem przyrodniczym, wzmacniając ich wzajemne związki (Kmieć, 2014). Ważna jest także ich funkcja estetyczna – zielone elewacje podnoszą walory plastyczne form i wzmacniają ich integrację z otoczeniem. Wprowadzają interesujący element zmienności kształtu i barwy roślin, związany z ich nieustannym wzrostem i cyklem pór roku. Wertykalne ogrody mogą również być rodzajem kamuflażu, zasłoną ślepych ścian lub nieudanych form (Hohenadel, 2013). Zielona „skóra” budynków jest rodzajem okrycia, które wzbogaca ich plastyczny wyraz.

Metoda badawcza opiera się na analizie istniejących wertykalnych ogrodów Patricka Blanca. Analizie poddano również najnowsze publikacje dotyczące zagadnienia współczesnych pionowych ogrodów, ze szczególnym uwzględnieniem ich znaczenia w ekologii miejskiej. Podstawą badań były publikacje omawiające projekty wertykalnych ogrodów Patricka Blanca. Wiele wnoszą książki i artykuły samego autora (Blanc, 2012; 2015), jego wypowiedzi na konferencjach naukowych i komentarze do powstałych dzieł (Vertical Garden Patrick Blanc, 2024).

Klasyfikację i historię rozwoju zielonych ścian omawia kilka publikacji (Alpert, Kesler, 2004; Hindle, 2012; Thakor, Pandya, Mankad, 2020). Ich koncepcja ewoluowała – z biegiem czasu i rozwoju badań była ona coraz bardziej zorientowana na korzyści, jakie przynoszą dla miast, i skupiała się na wpływie, jaki mają one na rozwiązywanie głównych problemów środowiskowych.

Oprócz publikacji naukowych powstało też wiele patentów w dziedzinie technologii zielonych wertykalnych ścian, m.in. w USA, Francji, Niemczech i Wielkiej Brytanii (Lambertini, 2009). Do najważniejszych projektantów, oprócz Patricka Blanca, należą: Horst Günter Mielke (Zurych), Jean Francois Daures i Claude Maurette (Verdun i Lombard), Yutaka Fukuzumi (Kanagawa i Yokohama) i Amaury Gallon (Strasburg).

W pracy przeprowadzono analizę 265 projektów wertykalnych ogrodów Patricka Blanca na całym świecie (Vertical Garden Patrick Blanc, 2024), która pozwoliła na rozróżnienie ilościowe form zaprojektowanych na zewnątrz, w przestrzeniach półotwartych o typie atrialnym i wewnątrz budynków. Wyodrębniono także najbardziej charakterystyczne typy budynków, na których powstały zielone ogrody. Ponadto szczegółowo opisano cztery wybrane realizacje.

Celem artykułu jest prezentacja projektów Patricka Blanca i ich charakterystyka ze szczególnym uwzględnieniem ich wpływu na ekologię miejską. Analiza aktualnych badań naukowych może przyczynić się do lepszego zrozumienia i popularyzacji wertykalnych ogrodów, mających pozytywny wpływ na przywrócenie równowagi między kulturą ludzką a środowiskiem naturalnym.

2. WERTYKALNE OGRODY PATRICKA BLANCA I ICH CHARAKTERYSTYKA

Patrick Blanc (urodzony w 1953 roku w Paryżu) jest botanikiem, naukowcem w Centre National pour la Recherche Scientifique w École Nationale supérieure du Paysage w Paryżu (pracował tam od 1982 roku, obecnie na emeryturze), projektantem i podróżnikiem (Vertical Garden Patrick Blanc, 2024). Przy okazji podróży Blanc dokonał odkrycia nowych gatunków roślin, m.in. w 2011 roku na wyspie Palawan na Filipinach odkrył begonię nazwaną obecnie jego imieniem – *Begonia blancii*. Badania naukowe roślin (Blanc specjalizuje się w roślinach pochodzących z lasów tropikalnych, w 1978 roku obronił doktorat na Université Pierre et Marie Curie w Paryżu) i obserwacje środowiska naturalnego w trakcie wyjazdów w egzotyczne miejsca stanowią ważne źródło inspiracji w projektowaniu. Szeroka wiedza botaniczna, wiedza zdobyta od ludów zamieszkujących odległe regiony, a także doświadczenie bazujące na eksperymentach prowadzonych od najmłodszych lat są pomocne w doborze roślin do konkretnych lokalizacji i związanych z nimi uwarunkowań.

Jednym z pierwszych projektów Blanca był ogród wertykalny w Cité des Sciences et de l'Industrie w Paryżu (1986). Później odniósł on sukces na Międzynarodowym Festiwalu Ogrodniczym w Chaumont-sur-Loire (1994). Pokryta roślinami ściana budynku wzbudziła zainteresowanie artystów, architektów i architektów krajobrazu, przynosząc mu nowe zlecenia. Blanc współpracował z wieloma znanymi projektantami i architektami (takimi jak Jean Nouvel, Herzog & de Meuron, Tadao Andō, Andrée Putman, Marc Newson, Francis Soler, Kengo Kuma, Kazuyo Sejima, César Pelli, Edouard Francois, Jean-Paul Viguier, Bonnie Fisher, J.H Boiffils, Saguez & Partners).

Swobodne kompozycje wertykalnych ogrodów Blanca pozwoliły mu na uzyskanie wielu prestiżowych wyróżnień. Kompozycje nawiązują do łąk samosiewnych i form roślinności lasów tropikalnych. Blanc czerpie inspirację z motywów obserwowanych w naturze (Vertical Garden Patrick Blanc, 2024), takich jak wejścia do jaskiń, szczeliny skalne, klify, wiszące liany, rośliny rosnące w dół, zakotwiczone w drzewach i skałach itp. W swoich kompozycjach kontrastuje kolor, teksturę i wielkość roślin, tworząc dynamicznie zmieniające się w czasie wzory. Ważnymi kryteriami w sposobie rozmieszczenia i doboru roślin są położenie geograficzne obiektu i ekspozycja ściany względem stron świata (Jodidio, 2012). Obok aspektów kolorystycznych i strukturalnych w tworzeniu kompozycji istotne jest, czy są to rośliny ceniolubne czy lubiące większe nasłonecznienie, a także jakie jest tempo ich wzrostu. Rośliny położone w wyższych partiach wertykalnych ogrodów są bardziej narażone na ekstremalne warunki atmosferyczne niż w dolnych częściach (Blanc, 2015). Najczęściej te, które preferują cień, projektowane są na dole, a lubiące bezpośrednio światło słoneczne – na górze. Często wykorzystywane są rośliny, które naturalnie rosną na terenach bezglebowych lub na bardzo płytkich glebach. Siedliska takie są bardzo zróżnicowane, zarówno w klimacie umiarkowanym, jak i krajach tropikalnych (Blanc, 2015). Blanc odkrywa i hoduje rzadkie, endemiczne gatunki, które mają kluczowe znaczenie dla zachowania różnorodności biologicznej. Adaptuje je

w swoich miejskich projektach w różnych lokalizacjach. Ma nadzieję, że ogrody wertykalne zainspirują ludzi do dbania o ochronę roślin, a ich rozpowszechnianie będzie rodzajem odkupienia i sposobem na powrót do Edenu (Nowakowski, 2022).

Projekty ogrodów Blanca oparte są na oryginalnej technologii pionowych, trójwarstwowych ścian, na których rosną automatycznie podlewane i odżywiane rośliny. Są one przystosowane do warunków lokalnego klimatu. Często są to gatunki typowe dla regionów, gdzie zlokalizowany jest projekt. Technologia „Projektowanie dla żywych roślin, bez gleby, na pionowej powierzchni” (*Design for growing plants without soil on a vertical surface*) została opatentowana w 1988 roku. Konstrukcję wertykalnych ogrodów tworzą trzy warstwy: płyty PCV (1 cm), akrylowa siatka (folia polipropylenowa) i filc. Projektant nie stosuje w wertykalnych ogrodach ziemi, dzięki czemu są one lekkie. Ciężar konstrukcji wynosi mniej niż 15 kg/m². Glebę zastępuje powierzchnia pokryta filcem (dwie bardzo cienkie warstwy), który łatwo zatrzymuje i wchłania wodę ze składnikami odżywczymi. Dwie warstwy filcu, pomiędzy którymi znajdują się korzenie roślin, są osobno przytwierdzone nierdzewnymi kołkami przez warstwę siatki do płyt PCV. Na warstwie wierzchniej wykonywane są nacięcia 5–10 cm, przez które wprowadzane są rośliny. Filc nie rozkłada się, ponieważ jest wykonany z włókien akrylowych z recyklingu (Blanc, 2012). Korzenie roślin łatwo wrastają w jego niestrukturalną powierzchnię, wykonaną techniką „ubijania” (Kosiński, 2011). Korzenie oplatają się również wokół mocujących konstrukcję bolców. Cienki filc nie odkształca się pod wpływem zmian temperatury – mikroszczeliny znajdujące się pomiędzy włóknami mogą rozszerzać się w warunkach zamarzania bez zmiany ich struktury. Kurz wyflukany przez deszcz gromadzi się w filcu, gdzie ulega rozkładowi na substancje, które rośliny mogą wchłonać. Konstrukcja wzbogacona jest w automatyczny system nawilżania roślin, regulowany za pomocą wilgotnościomierza. Woda dostarczana jest roślinom 3–5 razy dziennie, w zależności od ekspozycji na wiatr czy słońce i od pory roku. Wertykalne ogrody wymagają ok. 10 razy mniejszej ilości wody niż podobnej wielkości zielone płaszczyzny na powierzchni płaskiej (Kosiński, 2011) – od 0,5 do 5 l wody dziennie na 1 m² zielonej ściany. Nadmiar wody, spływający do kratki ściekowej, jest powtórnie wykorzystywany. Stałe nawadniany filc tworzy mikroklimat sprzyjający warunkom wzrostu różnorodnych roślin.

2.1. WERTYKALNY OGRÓD W CAIXAFORUM W MADRYCIE

Interesującym przykładem wykorzystania systemu Le Mur Vegetal jest centrum kulturalne CaixaForum, położone przy Paseo del Prado 36 w Madrycie, przeznaczone na galerię sztuki współczesnej (właścicielem jest fundacja czołowego w Hiszpanii banku Caixa o globalnym zasięgu). Mieści się ona w budynku starej elektrowni z 1899 roku, która została przebudowana przez Jacques’a Herzoga i Pierre’a de Merona w latach 2008–2010. Na jednej z jego elewacji Patrick Blanc zaprojektował w latach 2007–2010 pionowy ogród o wysokości 25 m i powierzchni 460 m² (il. 1–2). Nawiązuje on relację z terenami zielonymi znajdującymi się

w sąsiedztwie Muzeum Prado i Królewskiego Ogrodu Botanicznego. Blanc w tym projekcie wybrał blisko 300 różnych gatunków roślin, które wytrzymają trudne warunki klimatyczne w Madrycie – bardzo gorąco latem i zimno zimą. Wykorzystujące grawitację zautomatyzowane nawadnianie zielonej ściany odbywa się z trzech poziomów ściany przez perforowane rury. Na poziomie gruntu zastosowano system odzyskiwania wody (50% jest poddawane recyklingowi) spływającej wzdłuż liści i łodyg roślin, co jest bardzo ważne w gorącym klimacie. Powierzchnia zielona jest pokryta od 15 000 do 17 000 roślin. Liczba ta jest zmienna ze względu na wymianę gatunków na przestrzeni lat. Należą do nich m.in.: *Dianthus deltoides*, *Lonicera nitida*, *Yucca filamentosa*, *Cistus x purpureus*, *Cedrus deodara*, *Pilosella aurantiaca*, *Arenaria montana*, *Bergenia cordifolia*, *Cornus sanguinea*, *Lonicera pileata*, *Sedum alpestre*, *Campanula takesimana* i *Garrya elliptica* (Greenroofs, 2022).

Il. 1–2. Zielona elewacja CaixaForum w Madrycie, 2011. Fot. aut.

Projekt ten jest wizytówką i „żywą reklamą” centrum kulturalnego, wykorzystującą element zaskoczenia i kontrastu (Makowska, 2012). Zielona ściana stanowi też interesujące tło dla instalacji i rzeźb eksponowanych na niewielkim placu, którego powierzchnia została poszerzona dzięki podniesieniu bryły muzeum. Pozwoliło to na stworzenie miejsca do spotkania i odpoczynku z dala od palącego słońca.

2.2. ZIELONA ELEWACJA MUZEUM QUAI BRANLY

Przykładem pionowego ogrodu jest również ściana umieszczona na budynku administracyjnym Muzeum Quai Branly (il. 3–4). W obiekcie tym, zaprojektowanym przez Jeana Nouvela i wybudowanym w latach 1999–2006, eksponowana jest rdzenna sztuka pochodząca z Afryki, Azji, Oceanii i obu Ameryk. Różnorodność biologiczna roślin w wertykalnym ogrodzie Patricka Blanca (realizacja z 2004 roku) odzwierciedla wielokulturowość artystów z całego świata, których prace można oglądać w muzeum (Blanc, 2008). Zielona ściana została pokryta ok. 15 000 roślin, będącymi reprezentantami 376 różnych gatunków (350 po renowacji), pochodzących z różnych obszarów o klimacie umiarkowanym z całego świata – zarówno z półkuli północnej (m.in. Ameryka Północna, Europa, Himalaje, Chiny, Japonia), jak i południowej (m.in. Chile i Republika Południowej Afryki) (Musée du quai Branly. Jacques Chirac, 2024).

Il. 3–4. Zielona elewacja Muzeum Quai Branly w Paryżu, 2009. Fot. aut.

Północna ekspozycja zielonej ściany, omiotanej prądami powietrza znad Sekwany, stanowiła pewne wyzwanie projektowe (w 2018 roku metalowa konstrukcja została poddana modernizacji). Nie można było wykorzystać w takich warunkach roślin tropikalnych. Podobnie wymagający był rozmiar elewacji – 12 m wysokości i 200 m długości. Wertykalny ogród przypomina egzotyczny dywan podzielony prostokątnymi wnękami okiennymi. Swobodność

struktury roślinnej, skontrastowana z geometrią okien, nawiązuje dialog z kontekstem miejskim i paryskimi założeniami parkowymi (Makowska, 2010). Blanc wprowadza tu w negatywie charakterystyczne dla ogrodów francuskich geometryczne formy.

2.3. VAN GOGH VERTICAL GARDEN OBOK NATIONAL GALLERY W LONDYNIE

Patrick Blanc zaprojektował także czasową zieloną ścianę Van Gogh Vertical Garden (il. 5) przed National Gallery w Londynie (ekspozycja w okresie maj–październik 2011 roku), dla powstania której inspiracją był obraz Vincenta van Gogha „Pole pszenicy z cyprysami” z 1889 roku (il. 6). Wykorzystano w niej ok. 8000 roślin i 26 różnych gatunków (Nader, 2011), których kolorystyka naśladuje odcienie wspomnianej kompozycji. Idea „ożywiania” obrazu była oryginalną reklamą galerii sztuki, przyciągającą zwiedzających i popularyzującą sztukę.

Il. 5. Van Gogh Vertical Garden w Londynie, 2011.
Fot. aut.

Il. 6. Vincent van Gogh, „Pole pszenicy z cyprysami” (The MET, 2024)

2.4. PONT MAX JUVENAL W AIX-EN-PROVENCE

Interesujący przykład wertykalnego ogrodu powstał w 2008 roku na ścianie mostu łukowego Pont Max Juvenal w Aix-en-Provence (il. 7–8). Blanc zaprojektował na niej rośliny o dynamicznej, swobodnej kompozycji na powierzchni 650 m². Zaskakujące użycie zielonego ogrodu na betonowej konstrukcji inżynierskiej dodaje wyrazu otaczającej przestrzeni. Most położony jest na skrzyżowaniu ruchliwych ulic w sąsiedztwie Grand Théâtre of Provence. Zielona forma humanizuje przestrzeń publiczną otoczoną nowoczesnymi wysokimi budynkami, tak jak w scenografii teatralnej, tworząc ciekawe wnętrza urbanistyczne (Makowska, 2014). Znacząco przyczynia się też do scalania form i równoważenia przestrzeni zielonej i zabudowanej.

Il. 7–8. Zielona ściana Pont Max Juvenal w Aix-en-Provence, 2012. Fot. aut.

2.5. INNE WAŻNIEJSZE REALIZACJE PATRICKA BLANCA

Blanc w sposób oryginalny i indywidualny dobiera formy ogrodów do konkretnych lokalizacji (Vertical Garden Patrick Blanc, 2024), funkcji obiektów i inwestorów („zielona” wizytówka firm). Oprócz pionowych ścian budynków zieleń projektowana jest także na łukach i krzywych powierzchniach oraz strukturach. Przykładem są ogrody: Spirale Végétale w Chaumont-sur-Loire, centrum handlowe EmQuartier w Bangkoku (2015), Icon Hotel w Hongkongu (2011) i ogród The Jungle Dragon Dance, powstały w ramach projektu C Future City w Shenzhen (2017). Ogrody przyjmują także formę przypominających liany elementów wiszących lub oplatających kolumny. Przykładem jest Pérez Art Museum w Miami (2013). Zieleń oplata też filary Esplanade Shopping Mall w Bangkoku (2007) i ambasady Francji w Nowym Delhi (2003). Blanc zaprojektował również nietypowy ogród na wielokątnym dachu KAFD Conference Center Mega Roof w Rijadzie (2014).

Projekty najczęściej powstawały w znaczących europejskich miastach. Przykładem jest ogród na placu Felix-Jacquier (1999) i parkingu Perrache (2010) w Lyonie. W Wiedniu przy Praterstrasse 1 Blanc zaprojektował ulicę Nouvel-Tower, przypominającą zielony wąwóz (2010). Stworzył dzięki temu lepsze warunki do pracy w sąsiednich budynkach, z których okien można obserwować rośliny. Ważną realizacją był także ogród na budynku Wintzenberger Head Office (2009) w Strasburgu. Pionowe ogrody są też znakomitą reklamą dla budynków użyteczności publicznej, m.in. wykorzystano je w hotelu Athenaeum w Londynie (2009) (il. 9), centrum handlowym Dolce Vita w Lizbonie (2009), Galerie Lafayette w Berlinie (2008), J&T Café Banka w Bratysławie (2010), Trussardi Café w Mediolanie (2008) i Brasserie Moritz w Barcelonie (2008). Najwięcej realizacji wertykalnych ogrodów znajduje się we Francji, m.in. Fondation Cartier w Paryżu (1998), Pershing Hall Hotel w Paryżu (2001) (il. 11), Ken Club w Paryżu (2005) (il. 12), centrum handlowe w Awinionie (2005).

Blanc projektuje na całym świecie – zaprojektował zieloną ścianę m.in. na butiku Marithé & François Girbaud na Manhattanie, na centrum handlowym Siam Paragon w Bangkoku, Muzeum Sztuki Współczesnej XXI wieku w Kanazawie, Costume National Aoyama Complex Wall w Tokio (2011) (il. 13), Club House w Hongkongu (2011) (il. 14) i French Embassy w Delhi (2003). Przykładem jest również ogród na elewacji wieżowca One Central Park w Sydney (2013) (il. 10) i DNP Property Management (2016) w Kuala Lumpur. Inspiracją w tych realizacjach było m.in. drzewo eukaliptusa i klify porośnięte roślinnością. W przestrzeni publicznej wertykalne ogrody Patricka Blanca pojawiły się także na skośnym dachu punktu informacyjnego na Plaza de España w Santa Cruz na Teneryfie (2007). Formę zielonych „gobelinów” przyjął ogród Blanca w Emperor Hotel w Hongkongu (2017).

Wertykalne ogrody tworzą niepowtarzalny klimat we wnętrzach m.in. Amandolier w Genewie (2014), Torre de Cristal w Madrycie (2008) i Sofitel Palm Jumeirah w Dubaju (2013). Ciekawe realizacje powstały też we wnętrzach pijalni piwa Fabrica Moritz (2008) w Barcelonie, we wnętrzu wieżowca Torre de Cristal (2008) w Madrycie i w akwarium w Genui (2000). Jeden projekt został również zrealizowany w Polsce – w centrum handlowym Galeria Przymorze w Gdańsku (2008).

3. RODZAJE WERTYKALNYCH OGRODÓW PATRICKA BLANCA

Każdy projekt Patricka Blanca jest niepowtarzalny i indywidualnie dobrany do oczekiwań zleciodawcy, formy architektonicznej i jej otoczenia. Analiza jego 265 projektów (Blanc jest także autorem projektów przygotowanych na pokazy mody i wystawy) pozwoliła jednak na wyodrębnienie kilku typów rozwiązań ze względu na lokalizację ogrodu i funkcje budynków, na których powstały (Vertical Garden Patrick Blanc, 2024). Spośród 265 opracowanych przez Patricka Blanca projektów ok. 40 pozostało w fazie koncepcyjnej i nie zostało zrealizowanych. Kilka projektów jest wciąż budowanych, m.in. Kawamura Denki w Nagoi (2025) i Ronquoz 21 w Sion (2025).

Można wyróżnić trzy typy wertykalnych ogrodów Blanca ze względu na lokalizację (tab. 1):

- A. na zewnętrznych ścianach budynków i w otwartych przestrzeniach publicznych (il. 9–10),
- B. w przestrzeniach półotwartych o typie atrialnym (il. 11–12),
- C. we wnętrzach niezależnych od naturalnych warunków klimatycznych (il. 13–14).

II. 9. Zielona ściana na zewnętrznych ścianach budynków – Athenaeum Hotel w Londynie (Vertical Garden Patrick Blanc, 2024)

II. 10. Zielona ściana na zewnętrznych ścianach budynków – One Central Park w Sydney (Vertical Garden Patrick Blanc, 2024)

Il. 11. Zielona ściana w przestrzeniach półotwartych o typie atrialnym – Pershing Hall Hotel w Paryżu (Vertical Garden Patrick Blanc, 2024)

Il. 12. Zielona ściana w przestrzeniach półotwartych o typie atrialnym – Ken Club w Paryżu (Vertical Garden Patrick Blanc, 2024)

Il. 13. Zielona ściana we wnętrzach niezależnych od naturalnych warunków klimatycznych – Costume National Aoyama Complex Wall w Tokio (Vertical Garden Patrick Blanc, 2024)

Il. 14. Zielona ściana we wnętrzach niezależnych od naturalnych warunków klimatycznych – Club House w Hongkongu (Vertical Garden Patrick Blanc, 2024)

Tabela 1. Zestawienie wertykalnych ogrodów Patricka Blanca zaprojektowanych w różnych rejonach świata i ich podział ze względu na lokalizację względem budynków. Oprac. aut. na podst. (Vertical Garden Patrick Blanc, 2024)

Rejon świata	A. ogrody na zewnątrz	B. ogrody półotwarte	C. ogrody we wnętrzach	Razem
Europa	106	5	50	161
Azja	26	4	28	58
Bliski Wschód	9	1	11	21
Ameryka Płn.	9	2	5	16
Australia	2	1	2	5
Ameryka Płd.	2	–	1	3
Afryka	–	1	–	1
Razem	154	14	97	265

W łącznej liczbie 265 projektów wertykalnych ogrodów Patricka Blanca 161 zlokalizowanych jest w Europie (60,8%), a 104 znajdują się w pozostałych częściach świata (39,2%). Spośród wszystkich 169 powstało na zewnątrz budynków (58,1%), 12 w przestrzeniach półotwartych (5,3%), a 84 we wnętrzach (36,6%).

Wśród projektów wertykalnych ogrodów Patricka Blanca na świecie można wyróżnić następujące funkcje obiektów, którym towarzyszą:

- obiekty mieszkalno-biurowe (55),
- obiekty kulturalno-oświatowe (48),
- centra handlowe i sklepy (39),
- restauracje i bary (18),
- hotele (15),
- ogrody botaniczne i parki (12),
- inne (78), m.in. porty lotnicze (3), przestrzenie publiczne (3), obiekty sportowe (2), mosty (2), parkingi (2), akwarium (1), dworzec kolejowy (1) itp.

Wertykalne ogrody Blanca powstają w ekskluzywnych zespołach biurowych, komercyjnych i kulturalnych, a także w przestrzeniach publicznych większych miast, rzadziej na budynkach prywatnych (Kosiński, 2011). Przykładem jest 15 projektów w domach: Blanca w Paryżu (2009), Loft JM Dimanche w Paryżu (2005), w willi na Majorce (2009), w Detroit (2015), w apartamencie w Bangkoku (2007), w Seulu (2003), w willi w Kuwejcie (2010), w Bejrucie (2010), w Lecce (2009), w Brukseli (2005), w Thiers (1998), w Dol-de-Bretagne (2005) i w Afryce – atrium w domu prywatnym w Bamako (2004). Bardzo ciekawym projektem wykonanym na indywidualne zamówienie jest także zielona ściana przy Rue d'Aboukir (2013) w Paryżu. Koszt ogrodu pionowego o powierzchni 250,9 m² (2,700 ft²), zaprojektowanego w 2013 roku przy Rue d'Aboukir (2013) w Paryżu, wyniósł około 175 tys. dolarów (Hohenadel, 2013) (ok. 700 dolarów m²). Początkowe koszty wertykalnych ogrodów mogą wahać się od kilkuset funtów, w przypadku projektów na małą skalę, do dziesiątek tysięcy funtów, w przypadku projektów na dużą

skalę. Im większy projekt, tym większe zapotrzebowanie na bardziej złożone systemy nawadniające (Pollock, 2023). Analiza kosztów i korzyści pokazała jednak, że niektóre pionowe zielone systemy są ekonomiczne i zrównoważone (Perini, Rosasco, 2013). Uzyskane korzyści są dość duże i trwałe, co potwierdza skuteczność zastosowania idei zielonych ścian w zrównoważonym projektowaniu miast (Thakor, Pandya, Mankad, 2020).

Częstotliwość konserwacji zależy od zestawu roślin i może się wahać – raz na trzy miesiące dla ogrodów zewnętrznych i dwa razy dla wewnętrznych (Blanc, 2012). Obejmuje ona m.in. przycinanie roślin (gałęzie krzewów nie powinny być dłuższe niż 2 m, aby zminimalizować przesunięcie środka ciężkości roślin w stosunku do podtrzymującego je ogrodu pionowego), wymianę zwiędłych i chorych roślin, inspekcję systemu nawadniającego i samej struktury ścian.

Wśród wad i ograniczeń wertykalnych ogrodów należy wymienić:

- wysokie koszty projektowania i budowy (specjalistyczny sprzęt, systemy hydroponiczne itp.),
- konieczność kosztownych prac konserwatorskich,
- ograniczoną różnorodność upraw (systemy hydroponiczne do uprawy roślin wspierają tylko określone typy roślin),
- w niektórych warunkach klimatycznych mogą być energochłonne (wymagają kontrolowanego klimatu i oświetlenia).

Analizując różne rodzaje wertykalnych ogrodów, można wyciągnąć następujące wnioski:

- najwięcej realizacji znajduje się w większych miastach w Europie (60,8%) oraz w Azji (21,9%),
- spośród wszystkich projektów najwięcej zostało zrealizowanych na zewnątrz budynków (58,1%), mniej we wnętrzach obiektów (36,6%), a najmniej w przestrzeniach półotwartych o typie atrialnym (5,3%),
- przeważającymi funkcjami budynków z wertykalnymi ogrodami są: obiekty mieszkalno-biurowe (20,8%), obiekty kulturalne i oświatowe (18,1%), centra handlowe i sklepy (14,7%), restauracje (6,8%), hotele (5,7%), ogrody botaniczne i parki (4,5%),
- zlecającymi rzadko były osoby prywatne – tylko 15 projektów (5,7%), w przeważającej mierze (94,3%) byli nimi właściciele firm, instytucji itp.

4. ZNACZENIE WERTYKALNYCH OGRODÓW W EKOLOGII MIEJSKIEJ

Wertykalne ogrody Patricka Blanca pozytywnie wpływają na środowisko miejskie i ludzi. Odzyskane na powierzchni biologicznie czynne pionowe ściany budynków przyczyniają się do zrównoważonego rozwoju miast (Fell, 2011; Othman, Sahidin, 2016). Poziom ich efektywności jest zależny od rodzaju projektu zielonej ściany, położenia geograficznego i orientacji elewacji względem słońca.

Innowacyjne pionowe ogrody spełniają założenia ekologii, której najważniejszym celem jest równowaga pomiędzy kulturą ludzką a środowiskiem naturalnym (Kosiński, 2011). Integrują one

człowieka z przyrodą i humanizują przestrzeń miejską (Blanc, 2015). Mogą się również przyczynić do stabilizacji klimatu w sąsiedztwie, poprawiając jakość powietrza (Pugh i in., 2012). Wertykalne ogrody ograniczają poziom dwutlenku azotu (NO_2) i zanieczyszczenia (PM) odpowiednio o 40% i 60% (Ambius, 2024). Przyczyniają się do poprawy jakości powietrza i pomagają zwalczać negatywne skutki zanieczyszczeń miejskich – zmniejszają osadzanie kurzu (1 m² zieleni może zatrzymać ok. 200 g kurzu) i zanieczyszczenia (Kmieć, 2014). Zieleń jest skutecznym miejskim filtrem zanieczyszczeń zwłaszcza w kanionach ulicznych, zmniejszając stężenie na poziomie ulic nawet o 40% w przypadku NO_2 i 60% w przypadku PM (Pugh i in., 2012: 16; Lancaster University, 2012).

Wertykalne ogrody odnawiają także różnorodność biologiczną roślin i zapewniają usługi ekosystemowe, takie jak zapylenie i tworzenie siedlisk dla owadów i ptaków (Blanc, 2015). Wykorzystanie w nich lokalnych roślin zgodnie z zasadami bioróżnorodności wpływa na ich lepszą asymilację, a także pomnażanie roślin chronionych (Blanc, 2008; Blanc, 2015). Pionowe ściany mają lepsze warunki nasłonecznienia niż ustawione w poziomie, sprzyjając rozwojowi roślin.

Wertykalne ogrody Blanca pozwalają na oszczędność wody, są one zasilane m.in. wodą deszczową z recyklingu, co może regulować niedostatek lub nadmiar wody w miejskim systemie (rośliny rosnące w glebie wymagają 10-krotnie większego podlewania) (Kosiński, 2011).

Ogrody Blanca przyczyniają się do redukcji temperatury i poprawy jakości mikroklimatu wnętrza i zewnątrz budynków, poprawiając komfort cieplny. Zwiększają też wilgotność powietrza, co pozytywnie wpływa na zdrowie i samopoczucie mieszkańców i użytkowników (Strumiłło, 2021). Dzięki temu redukują efekt „miejskiej wyspy ciepła”, usprawniają system wentylacji miasta, ochładzają jego budynki i przestrzeń w sąsiedztwie (Pérez i in. 2011). Zielone ściany chronią budynek latem przed bezpośrednim nasłonecznieniem i nadmiernym nagraniem (Małuszyńska, Caballero-Frączkowski, Małuszyński, 2014). Rośliny nie nagrzewają się tak szybko jak inne elementy budynku. Izolacyjność termiczna wynika z dużej zawartości wody w roślinach (ok. 90%) (Kmieć, 2014). Wertykalne ogrody w miastach są więc skuteczną ochroną termiczną w przestrzeni wewnętrznej i zewnętrznej. Przyczyniają się do zmniejszenia zużycia energii budynków (oszczędność energii do 30%). Zielona powierzchnia zewnętrzna może być do 10°C chłodniejsza niż wystawiona na słońce powierzchnia bez zieleni. Zielona ściana redukuje transfer energii do budynku o ok. 0,24 kWh/m² – efektywność jest zależna od strony świata, w którą ściana jest zwrócona, szerokości geograficznej i kąta padania promieni słonecznych (Perez i in., 2011). Wertykalne ogrody są zatem obiecującym rozwiązaniem w zakresie zrównoważonego projektowania budynków, poprawiając środowisko wewnętrzne i komfort cieplny we wnętrzach. Znaczenie ma jednak wybór odpowiednich gatunków roślin – zbadano sześć gatunków roślin domowych (*Peperomia obtusifolia*, *Tradescantia spathacea*, *Chlorophytum comosum*, *Spathiphyllum wallisii*, *Aeschynanthus radicans* i *Philodendron hederaceum*) wykorzystanych w technologii Patricka Blanca na 15 m², ustawionych we wspólnej przestrzeni biurowej (140 m³ objętości) (Yungstein, Helman, 2023). Wszystkie gatunki z wyjątkiem jednego (filodendron) były równie skuteczne w ograniczaniu emisji CO₂. *Tradescantia* miała najwyższy efekt chłodzenia przez transpirację. Efekt chłodzenia netto VGW wyniósł

2,5–4,5°C, gdy system wentylacji był włączony, i 1,2–3,6°C, gdy był wyłączony. Wystąpił też pozytywny wpływ na jakość powietrza w pomieszczeniach, przy średniej redukcji emisji CO₂ o 5%, a czasami nawet o 50%. Przeprowadzając kontrolowane eksperymenty wzbogacania CO₂, oszacowano 20% oszczędności w zużyciu energii w wyniku zmniejszonej wentylacji powietrza, co odpowiada 1400 kWh/rok (Yungstein, Helman, 2023).

Zielone ogrody są również skuteczne w ochronie przed nadmiernym hałasem w przestrzeni wewnętrznej i zewnętrznej (Celadyn, 1992: 14–17), ograniczając hałas w budynku o ok. 20–50 dB. Cienka warstwa roślinności (20–30 cm) jest w stanie zapewnić wzrost izolacyjności akustycznej o 1 dB (Perez i in., 2016). Zieleń pionowa efektywnie redukuje szумы średnio- i wysokoczęstotliwościowe (Bakker, Lugten, Tenpierik, 2023).

Zielone ściany wzbogacają i polepszają kompozycję form architektonicznych, poprawiając estetykę krajobrazu miejskiego. Zmiękczenia geometryczne granice architektury, często zacierając granice między wnętrzem a zewnątrz budynku. Tworzą one pozytywne związki między przestrzeniami miasta (Makowska, 2014), integrując budynki i harmonizując przestrzeń, wnosząc wartość dodaną do krajobrazu miejskiego (Goel, Jha, Khan, 2022). Wertykalne ogrody, zaprojektowane zgodnie z zasadami kontrastu kolorów, mają potencjał estetyczny, przynosząc również pozytywne korzyści dla psychiki człowieka (Thorpert, Englund, Sang, 2023) i zaspokajając ludzką potrzebę obcowania z naturą. Nowatorskie projekty wzmacniają atrakcyjność miejsc do pracy i mieszkania, tworzą wyrazisty charakter obiektów i poprawiają jakość przestrzeni miejskiej (Makowska, 2014). Kreatywna współpraca Blanca z wybitnymi architektami pozwoliła na powstanie ikonicznych realizacji, przyciągających turystów i kształtujących wizerunki miast i budynków. „Ożywianie” ścian budynków przyczyniło się do aktywizacji terenów w sąsiedztwie (Makowska, 2021) i zwiększenia ich atrakcyjności, a także lepszej identyfikacji przestrzeni.

Pionowe ogrody odgrywają też rolę edukacyjną i popularyzatorską, łącząc piękno z ekologią (Kosiński, 2011). Podnoszą świadomość ekologiczną ludzi, pozwalają na dostrzeżenie i docenienie piękna przyrody i przypomnienie o konieczności jej ochrony. Projekty Blanca stanowią inspirację dla wielu współczesnych twórców – architektów krajobrazu i artystów, m.in. instalacje multimedialne na ścianach ogrodów Electric Green na CaixaForum w Madrycie (2010) i w Shenzhen.

5. PODSUMOWANIE

W artykule przeprowadzono analizę 265 wertykalnych ogrodów Patricka Blanca ze szczególnym uwzględnieniem ich korzyści dla środowiska i człowieka. Najwięcej jego projektów powstało w większych miastach w Europie (60,8%), przeważnie na zewnątrz obiektów (58,1%) o najczęstszych funkcjach: mieszkalno-biurowych (20,8%), kulturalnych i oświatowych (18,1%) oraz handlowych (14,7%). W pracy wyciągnięto wnioski, że wertykalne ogrody

pełnią wiele ważnych funkcji w miastach, przywracając równowagę między kulturą ludzką a środowiskiem naturalnym, zwiększając walory przestrzeni miejskiej i podnosząc jakość życia mieszkańców. Poziom ich efektywności jest zależny od rodzaju projektu zielonej ściany, położenia geograficznego i orientacji elewacji względem słońca. Przyczyniają się one także do zwiększenia atrakcyjności miast i poszczególnych obiektów.

BIBLIOGRAFIA

- Alpert, N., Kesler, G. (2004). Florence Bell Robinson and Stanley Hart White: Creating a Pioneering School of Landscape Architecture. W: D. Harris (red.), *No Boundaries: University of Illinois Vignettes* (s. 113–123). Chicago: University of Illinois Press. Pobrane z: <https://archive.org/details/noboundariesuniv0000unse/page/113> (dostęp: 11.07.2024).
- Ambius. (2024). *The ultimate guide to living green walls*. Pobrane z: <http://www.ambius.com/blog/ultimate-guide-to-living-green-walls> (dostęp: 15.07.2024).
- Bakker, J., Lugten, M., Tenpierik, M. (2023). Applying vertical greening systems to reduce traffic noise in outdoor environments: Overview of key design parameters and research methods. *Building Acoustics*, 30(3), 315–338.
- Blanc, P. (2008). *The Vertical Garden: In Nature and the City*. New York: W.W. Norton & Company.
- Blanc, P. (2012). *The Vertical Garden. From Nature to the City*. London–New York: W.W. Norton & Company.
- Blanc, P. (2015). Vertical Gardens, the new Challenges. W: J. Briz, M. Köhler, I. de Felipe (red.), *Green Cities in the world. Progression Innovation Organization* (s. 330–355). Madrid: Editorial Agrícola Española.
- Celadyn, W. (1992). *Architektura a systemy roślinne. Studium relacji między elementami architektonicznymi a roślinnymi*. Kraków: Politechnika Krakowska.
- Fell, D. (2011). *Vertical gardening: grow up, not out. For more grass, shrubs and flowers in much less space*. Pensylwania: Rodale Books Emmaus.
- Greenroofs. (2022). *Caixa Forum Museum Vertical Garden*. Pobrane z: <https://www.greenroofs.com/projects/caixa-forum-museum-vertical-garden/> (dostęp: 27.06.2024).
- Goel, M., Jha, B., Khan, S. (2022). Living walls enhancing the urban realm: a review. *Environmental Science and Pollution Research*, 29, 38715–38734.
- Hindle, R.L. (2012). A vertical garden: origins of the Vegetation-Bearing Architectonic Structure and System (1938). *Studies in the History of Gardens & Designed Landscapes: An International Quarterly*, 32, 2, 99–110.
- Hohenadel, K. (2013). *Replanting the World's Concrete Jungles, One Wall at a Time*. Pobrane z: <https://slate.com/human-interest/2013/09/patrick-blanc-s-newest-vertical-garden-greening-urban-walls-around-the-world.html> (dostęp: 10.07.2024).
- Jodidio, P. (2012). *Landscape. Architecture Now!* Kolonia: Taschen.

- Kmieć, M. (2014). Green Wall Technology. *Czasopismo Techniczne. Architektura*, 10, 47–60.
- Kosiński, W. (2011). Pionowe ogrody – idea, technologia i estetyka na nowy wiek. *Czasopismo Techniczne. Architektura*, 2, 105–125.
- Lambertini, A., Leenhardt, J. (2009). *Vertical gardens. Bringing the city to life*. London: Thames and Hudson.
- Lancaster University (2012). *Significant Reduction in Pollution Achieved by creating Green Walls*. Pobrane z: <https://www.lancaster.ac.uk/news-archive/Significant-Reduction-in-Pollution-Achieved-by-creating-Green-Walls.php> (dostęp: 12.07.2024).
- Makowska, B. (2010). Ogrody przy muzeach w Paryżu. *Czasopismo Techniczne. Architektura*, 5, 179–188.
- Makowska, B. (2012). Ogrody i parki w miastach Hiszpanii. *Czasopismo Techniczne. Architektura*, 6, 235–243.
- Makowska, B. (2014). Green elevations and roofs of the buildings (the 5th elevation) in 21st century cities. W: J. Gyurkovich, A. Wójcik (red.), *Future of the Cities – Cities of the Future* (s. 29–50). Kraków: Politechnika Krakowska.
- Małuszyńska, I., Caballero-Frączkowski, W., Małuszyński, M. (2014). Zielone dachy i zielone ściany jako rozwiązania poprawiające zdrowie środowiskowe terenów miejskich. *Inżynieria Ekologiczna*, 36, 40–52.
- Morrison, S., Sweet, R. (2011). *Garden up! Smart vertical gardening for small and large space*. Tennessee: Cool Springs Press.
- Musée du quai Branly. Jacques Chirac. (2024). *The living wall of greenery. A garden suspended over the Quai Branly*. Pobrane z: <https://www.quaibrantly.fr/en/public-areas/the-living-wall-of-greenery> (dostęp: 28.05.2024).
- Nader, A. (2011). *National Gallery's Van Gogh Vertical Garden*. Pobrane z: <https://www.gardendesign.com/vertical/national-gallery-van-gogh.html> (dostęp: 28.06.2024).
- Nowakowski, K. (2022). *Patrick Blanc, Botanist and artist, has designed more than 300 Vertical Gardens around the world*. Pobrane z: <https://lampoonmagazine.com/article/2022/01/02/patrick-blanc-vertical-garden-green-spaces/> (dostęp: 12.07.2024).
- Othman, A.R., Sahidin, N. (2016). Vertical Greening Wall as Sustainable Approach. *Asian Journal of Quality of Life*, 1(2), 39–51.
- Perez, G., Coma, J., Barreneche, C., de Garcia, A., Urrestarazu, M., Burés, S., Cabeza, L.F. (2016). Acoustic insulation capacity of Vertical Greenery Systems for buildings. *Applied Acoustics*, 110, 218–226.
- Perez, G., Rincón, L., Vila, A., González, J.M., Cabeza, L.F. (2011). Green vertical systems for buildings as passive systems for energy savings. *Applied Energy*, 88, 12, 4854–4859.
- Perini, K., Rosasco, P. (2013). Cost–benefit analysis for green façades and living wall systems. *Building and Environment*, 70, 110–121.

- Pollock, A. (2023). *Building a sustainable future: Restoring the life within the concrete jungle*. Pobrane z: <https://www.rics.org/news-insights/building-a-sustainable-future-restoring-the-life-within-the-concrete-jungle> (dostęp: 17.07.2024).
- Pugh, T.A.M., MacKenzie, A.R., Whyatt, J.D., Hewitt, C.N. (2012). Effectiveness of Green Infrastructure for Improvement of Air Quality in Urban Street Canyons. *Environmental Science & Technology*, 46, 14, 7692–7699. <https://pubs.acs.org/doi/10.1021/es300826w>
- Strumiłło, K. (2021). Sustainable City – Green Walls and Roofs as Ecological Solution. *IOP Conference Series: Materials Science Engineering*, 1203, 1–8.
- The MET. (2024). *Wheat Field with Cypresses*. Pobrane z: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/436535> (dostęp: 28.06.2024).
- Thakor, A., Pandya, D., Mankad, A. (2020). Review on green walls, a sustainable urban landscaping feature. *International Journal of Recent Scientific Research*, 11, 01(E), 37049–37055.
- Thorpert, P., Englund, J.E., Sang, Å.O. (2023). Shades of green for living walls – experiences of color contrast and its implication for aesthetic and psychological benefits. *Nature-Based Solutions*, 3, 100067.
- Vertical Garden Patrick Blanc. (2024). Pobrane z: www.verticalgardenpatrickblanc.com (dostęp: 31.10.2024).
- Yungstein, Y., Helman, D. (2023). Cooling, CO₂ reduction, and energy-saving benefits of a green-living wall in an actual workplace. *Building and Environment*, 236, 110220.

LISTA RECENZENTÓW PUA 2024

Inna Abramiuk, Uniwersytet Zielonogórski, Polska
Agnieszka Ciepiela, Politechnika Krakowska, Polska
Piotr Burak-Gajewski, niezależny naukowiec, Polska
Joanna Dudek, Politechnika Rzeszowska, Polska
Marcin Goncikowski, Politechnika Warszawska, Polska
Jacek Gyurkovich, Akademia Śląska, Polska
Patrycja Haupt, Politechnika Krakowska, Polska
Artur Jasiński, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie, Polska
Lucjan Kamionka, Politechnika Świętokrzyska, Polska
Bartosz Kaźmierczak, Politechnika Poznańska, Polska
Tomasz Krotowski, Politechnika Łódzka, Polska
Wawrzyniec Kuc, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie, Polska
Mariusz Łysień, Politechnika Krakowska, Polska
Małgorzata Mizia, Akademia Śląska, Polska
Łukasz Pardela, Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu, Polska
Marta Pieczara, Politechnika Poznańska, Polska
Aleksandra Pilarczyk, Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie, Polska
Marek Początko, Politechnika Krakowska, Polska
Bogusław Podhalański, Akademia Nauk Stosowanych w Nowym Targu, Polska
Damian Poklewski-Kozieł, Politechnika Krakowska, Polska
Barbara Prus, Uniwersytet Rolniczy w Krakowie, Polska
Magdalena Rzeszotarska-Pałka, Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny
w Szczecinie, Polska
Elżbieta Rdzawska-Augustin, Politechnika Śląska, Polska
Wacław Seruga, Politechnika Świętokrzyska, Polska
Eliza Sochacka-Sutkowska Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie, Polska
Adolf Sotoca, Universitat Politècnica de Catalunya – Barcelona Tech (UPC), Hiszpania
Aneta Synowiec, Politechnika Krakowska, Polska
Karolina Szaton-Orlińska, Politechnika Śląska, Polska
Małgorzata Sztubecka, Politechnika Bydgoska, Polska
Barbara Uherek-Bradecka, Akademia Śląska, Polska
Ewa Waryś, Politechnika Krakowska, Polska
Ewa Węclawowicz-Gyurkovich, Akademia Śląska, Polska
Włodzimierz Witkowski, Politechnika Łódzka, Polska
Michał Wiśniewski, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Polska
Maciej Złowodzki, Akademia Nauk Stosowanych w Nowym Targu, Polska